

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

Иван М. Башчаревић

**ОДНОС СРПСКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ
ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГ
ВЕКА ПРЕМА КОСОВСКОМ МИТУ КАО
ТОПОСУ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА**

докторска дисертација

Београд, 2016.

**УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ**

Иван М. Башчаревић

**ОДНОС СРПСКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ
ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГ
ВЕКА ПРЕМА КОСОВСКОМ МИТУ КАО
ТОПОСУ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА**

докторска дисертација

Београд, 2016.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY**

Ivan M. Bašćarević

**THE RELATION OF SERBIAN INTELLIGENTSIA
TOWARDS THE KOSOVO MITH AS TOPIC OF
NATIONAL INTEREST IN THE 1980s**

doctoral dissertation

Belgrade, 2016

Ментор:

Проф. др Слободан Антонић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за социологију

Чланови комисије:

Проф. др Тодор Куљић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за социологију

Проф. др Слободан Наумовић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за етнологију и антропологију

Проф. др Ђокица Јовановић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за социологију

Датум одбране докторске дисертације: _____

ОДНОС СРПСКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА ПРЕМА КОСОВСКОМ МИТУ КАО ТОПОСУ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА

РЕЗИМЕ

У раду се анализира деловање и улога српске стваралачке интелигенције током осамдесетих година двадесетог века, окупљене у *Српској православној цркви, Удружењу књижевника Србије, Српској академији наука и уметности, и новинарству*. Наиме, свака од ових институција, укључујући и новинаре интелектуалце, питање Косова схвата као национално питање, формулишући на његовим темељима програм српске националне политике. Тиме косовски мит добија кохезиону улогу у структури српске националне свести, као културно - историјски капитал српског народа и један од конститутивних елемената националног идентитета. Мит је прича која је истински важна за неку заједницу, јер оно што је за њену снагу битно није колико је она истинита, већ колико је она важна самој заједници. На тај начин, нагласак није у односу истинито - неистинито, већ вредно - невредно, важно - неважно, добро – лоше. Тиме мит постаје складиште вредности неке заједнице, односно централна етичка структура једне заједнице. Косовски мит је заправо косовски завет, или видовданска етика, односно прича о моралу која укључује највише вредности једне заједнице, а намера да се преноси с поколења на поколење, представља парадигму оних вредности којих се треба придржавати. Иако темељно везан за одређену територију, у овом случају Косово и Метохију, косовски мит (завет или етика), постаје универзална етичка категорија српског народа, при чему је његово географско одредиште само симбол, а епска народна поезија његово извориште. Та поезија се узима као колективно дело, и она зато изражава колективне вредности народа који ју је створио и неговао. Њу је створио народ сељака - ратника, или сточара – ратника, а њена основна идеја је да постоје ствари које су вредније од било чијег појединачног живота, а оне су заједница, односно православна вера и српски национални идентитет. Међутим, највећа вредност косовске легенде је у томе што је жива, а не окамењена, довршена, и до краја разјашњена. Њена порука је универзална и увек остаје иста. Она се креће, укључује нове нараштаје, тражи њихов допринос и тумачење. Таква заједница која има идентитет у чијем је центру косовски завет и даље је, суштински, заједница отпора, односно борбена заједница. Управо због тог отпоропружајућег, борбеног карактера косовског завета, средиште пацификације Срба је настојање да се они „ослободе Косовског мита“, то јест да одустану од завета који је чврсто срастао са њиховим идентитетом. Када се, после Устава из 1974. године, СФР Југославија претворила у конфедерацију, са псеудодржавама у којима су Срби мањина, а њихов најлошији положај био је у САП Косово, ова

Покрајина је постала окидач за активацију косовског мита, као етике отпора и моралног језгра идентитета једне заједнице. Њега нису измислили српски националисти већ акција, односно политички догађаји на Косову и Метохији, док је реакција српске интелигенције била природан и неминован процес. Ипак, у том процесу ревидирања српских националних интереса у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, и антагонизмима који су потом уследили, улога српске интелигенције била је веома значајна. Недостатак легалних институционалних средстава, а пре свега немогућност организовања партијског плурализма, као и инфериорност Савеза комуниста Југославије, учинили су да се борба за национална права, бар у почетку, премести из политичке у „интелектуалну арену“. Истраживање је спроведено на комплетној доступној грађи штампаних медија: недељник *НИН* и двомесечник *Дуга*, затим, *Књижевне новине*, гласило Српске књижевне задруге, *Православље*, штампаном медију у издању Српске патријаршије, и *Књижевна реч*, листу Књижевне омладине Србије за књижевност, уметност, културу и друштвена питања, у периоду од 01. 01. 1981. до 31. 12. 1989. године. Поред анализе садржаја комплементарно је коришћена и анализа историјског контекста у коме се појављују текстови који су предмет анализе садржаја, која подразумева смештање дискурса у одговарајући друштвено - историјски контекст. Анализом је обухваћено укупно 1285 примерака новинских издања, и то: *НИН*, 469 издања (бр.1566-2035), *Дуга*, 234 примерака (бр. 179-413), *Књижевне новине*, 171 примерак (бр. 618-789), *Православље* 215 издања (бр. 331-546) и *Књижевна реч* 196 примерака (бр. 158-354). Посматрано према броју јединица анализе садржаја у наведеним штампаним медијским гласилима у периоду 1981 – 1989 година, лоцирано је: у недељнику *НИН*, укупно 575 јединица анализе на 1445 страница текста. У двомесечнику *Дуга*, укупно 224 текстова који су представљали јединицу анализе садржаја, а њихов обим био је 604 стране. У *Књижевним новинама*, 105 јединица анализе садржаја на 122 стране. У часопису *Православље*, укупно 277 јединица анализе, које су распоређене на исто толиком броју страница. У *Књижевној речи*, 120 јединица анализе на исто толико страница текста. На тај начин укупан број јединица анализе износио је 1299, док је укупан обим страница на којима се простирала јединица анализе износио 2565. Поред тога, укупан обим страна на којима се простирала јединица анализе заузимао 4,17%, од укупног обима страна посматраних штампаних медија. Анализом резултата истраживања потврђене су општа и посебне хипотезе. Наиме, косовски мит је током осамдесетих година двадесетог века имао кохезиону улогу у формирању српске националне свести, и служио као средство промовисања српских националних интереса. Читав друштвени оквир СФРЈ, након 1974. године, због својих слабости у политичком, економском и културном смислу, уз нерешено наслеђе из прошлости, погодовао је манифестацији националистичких тенденција, при чему је

свака од националистичких тежњи деловала по систему повратне спреге – национална хомогенизација једних, неминовно је угрожавала друге народе, и обратно. Доношењем Устава 1974. године, којим су установљене Аутономне покрајине Војводина и Косово, чиме је СР Србија добила другачији политичко - економски положај у односу на друге федералне јединице, отворен је проблем српских националних интереса. На тај начин је редефинисањем односа у Федрацији, које је уследило након доношења Устава из 1974. године, ангажовање српске интелигенције усмерено ка исправљању таквог „неравноправног“ положаја и решавању српских националних интереса у СФРЈ. Томе су у великој мери допринели политички догађаји на Косову и Метохији, започети крајем шездесетих година, и нарочито актуелизовани почетком осамдесетих година двадесетог века. Тако је поновним оживљавањем косовског мита, српска интелектуална елита дефинисала топос српских националних интереса у СФРЈ. У ту сврху су и реални догађаји на Косову и Метохији, претежно приказивани митским сликама.

Кључне речи: српска интелигенција, косовски мит, српски национални интерес, Косово и Метохија, осамдесете године двадесетог века.

Научна област: Социлошке науке
Ужа научна област: Социологија
УДК _____

THE RELATION OF SERBIAN INTELLIGENTSIA TOWARDS THE KOSOVO MITH AS TOPIC OF NATIONAL INTEREST IN THE 1980s

Abstract

In this paper the author analyzed action and role of the creative intelligentsia gathered around the Serbian Orthodox Church (Srpska pravoslavna crkva), The Association of Serbian writers (Udruženje književnika Srbije), Serbian Academy of Arts and Sciences (Srpska akademija nauka i umetnosti) and the press in the 1980s. Each of these institutions, including the intellectuals journalists, consider the Kosovo issue as the topic of national interest and they based the program of Serbian national politics on it. That gave Kosovo myth the cohesion role in the structure of Serbian national consciousness as it was considered as the cultural and historical capital of Serbian nation and as one of the constitutive elements of national identity. The myth is a story that is truly important to a community, because, what is important for its strength is not how true it is, but how important it is for the community itself. In this way, the emphasis is not about the relation between true - false, but worthy - unworthy, important - unimportant, good - bad. Thus myth becomes a repository of values of a community, that is the central ethical structure of a community. The Kosovo myth is actually the Kosovo testament, or The Vidovdan ethics, and a morality tale, which includes highest values of a community, and the intention for it to be passed on from generation to generation represents a paradigm of those values that should be followed. Although fundamentally tied to a specific territory, in this case Kosovo and Metohija, Kosovo myth (testament or ethics), it becomes a universal ethical category of Serbian nation, with its geographical destination only as a symbol, and national epic as its source. This poetry is taken as a collective work, and it therefore expresses the collective values of the nation, which it created and nurtured. It was created by nation of peasants - warriors or cattlemen - warriors, and its basic idea is that there are things that are more valuable than the life of any individual. These are communities, Serbian Orthodox religion and national identity. However, the greatest value of the Kosovo legend is that it is alive and not stoned, complete, and fully understood. Its message is universal and always remains the same. It moves, including new generations, seeking their contribution and interpretation. Such a community that has an identity centered around the Kosovo testament is still, essentially, a community of resistance and a fighting community. Because of this resisting, fighting character of the Kosovo covenant, the center of the Serb pacification are efforts for them to "rennounce Kosovo myth", that is to give up the covenant, which is firmly adhered to their identity. When, after the Constitution of 1974, Socialist Federal Republic of Yugoslavia turned into a confederation with pseudostates where Serbs were minority, with their worst situation in the SAP Kosovo, this Province has become the trigger for the

activation of the Kosovo myth, as ethical and moral core of resistance and the identity of a community. It was not invented by Serbian nationalists, but actions and political events in Kosovo and Metohija, while the reaction of the Serbian intelligence was a natural and inevitable process. In the process of revising Serbian national interest in the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija) and antagonisms which started after that, Serbian intelligentsia had the very important role. The lack of legal institutional instruments (before all, the inability to organize political pluralism, and the inferiority of League of Communists of Yugoslavia (Savez komunista Jugoslavije)) made the struggle for national rights move from the political to the „intellectual arena“ at least in the beginning. This research was conducted using data from the complete available corpus of printed media: weekly magazine *NIN*, *Duga* (that was published every second month), the magazine of Serbian literary association (Srpska književna zadruga), magazine *Pravoslavlje*, magazine published by The Patriarchate of Serbian Orthodox Church and *Književna reč*, the magazine of Literary Youth of Serbia (Književna omladina Srbije) for literature, art, culture and social matters, in the period from the 1st of January 1981 to the 31st of December 1989. Besides the content analysis here is complementarily used the analysis of the historical context in which the analyzed texts are published, which means that we put the discourse in the appropriate social and historical context. The analysis included a total of 1,285 copies of newspaper publications, namely: `NIN`, 469 editions (nos.1566-2035), `Duga` 234 samples (nos. 179-413), `Knjizevne novine`, 171 copies (nos. 618-789), `Pravoslavlje` 215 editions (nos. 331-546) and `Knjizevna rec` 196 samples (nos. 158-354). Observed by units of content analysis in these printed media publications in the period from 1981 - 1989, in the weekly `NIN`, a total of 575 units of analysis in the 1445 pages of text are located. In the bimonthly magazine `Duga`, a total of 224 articles representing a unit of content analysis, and their volume was 604 pages. In `Knjizevne novine`, 105 units of content analysis on 122 pages. The magazine `Pravoslavlje`, a total of 277 units of analysis, which are arranged in the same number of pages. In `Knjizevna rec`, 120 units of analysis in the exact number of pages of text. In this way the total number of units was 1299, while the total volume of pages that spanned the unit of analysis was the 2565. In addition, the total number of pages that spanned the analysis unit covered 4.17% of the total volume of observed pages printed media. By analyzing the results of the research, we confirmed the general and specific hypotheses. The Kosovo myth in the eighties of the twentieth century had a cohesive role in the formation of the Serbian national consciousness, and served as a means of promoting Serbian national interests. The entire social framework of Yugoslavia after 1974, because of its weaknesses in the political, economic and cultural sense, with an unresolved legacy of the past, favored the manifestation of nationalistic tendencies, whereby each of the nationalistic aspirations operated a system of feedback - national homogenization of ones, inevitably threatened other nations, and vice

versa. The adoption of the Constitution of 1974, which established the Autonomous Provinces of Vojvodina and Kosovo, made Socialist Republic of Serbia receive different political - economic position than other federal units and revealed a problem of Serbian national interests. In this way, in redefinition of the relationship in the Federation which followed the adoption of the Constitution of 1974, engagement of Serbian intelligence was aimed at correcting such "unequal" position and solving Serbian national interests in Yugoslavia. Political events in Kosovo and Metohija that started at the end of the sixties and especially revived in the early eighties of the twentieth century have significantly contributed this. Thus, through the resurgence of the Kosovo myth, Serbian intellectual elite defined topos of Serbian national interests in Yugoslavia. For this purpose, the real events in Kosovo and Metohija were mainly portrayed through mythical figures.

Key words: Serbian intelligentsia, the Kosovo myth, Serbian national interest, Kosovo and Metohija, 1980s.

Scientific area: Sociology of science

Specific scientific area: Sociology

UDK _____

САДРЖАЈ

Увод	1
1. Теоријско – методолошки оквир истраживања	17
1.1. Теоријски – оквир истраживања	17
1.1.2. Интелигенција. Појам и друштвена улога интелигенције	17
1.1.3. Мит. Теорије митологије. Политички мит	31
1.1.4. Косовски мит – инструментализација или један од обележја српског националног идентитета	46
1.1.5. Нација. Национални идентитет. Национализам. Српски национални интерес у светлу промене историјских прилика	67
2. Кратак приказ друштвено – политичких и економских прилика у Србији у другој половини XX века	89
3. Методолошки оквир истраживања	115
3.1. Предмет, циљеви и задаци истраживања	115
3.2. Хипотезе истраживања	116
3.3. Кодекс категорија за анализу садржаја	118
4. Анализа резултата истраживања	121
4.1. Приказ и дискусија налаза истраживања	121
4.2. Кулминација кризе на Косову 1981 – 1982 година. Критика уставних решења и активирање косовског мита	136
4.3. Фаворизовање косовског питања 1983 – 1985 година и обнова косовског мита	185
4.4. Јединство српске интелигенције током 1986 – 1987 године	221
4.5. Кулминација косовског мита и измена уставних амандмана (1988 – 1989)	265
Закључак	301
Литература	324
Прилози	347

Биографија аутор	374
Изјава о ауторству	375
Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада	376
Изјава о коришћењу	377

УВОД

Друштвене промене у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији¹ током осамдесетих година XX века, биле су бурне, а започеле су и завршиле се актуализацијом нерешених „националних питања“. Овде је реч о идеологему, а не о теоријској категорији. Тачније ради се о томе да је доминантни део националних елита то „национално питање“ ставио на дневни ред не би ли њихов положај у оквиру југословенске државе био признат као „угрожен“ и на основу тога се покушавала извести рекомпозиција политичког утицаја. Односно, „у нашим приликама *национално питање* може се одредити као питање конституисања нација. Оно је увек везано за остварење националног интереса. У том контексту *национализам* би представљао схватање које решење националног питања види у конституисању националне државе. Сходно томе одређењу национализам би представљао редукцију свих друштвених проблема на проблем стварања националне државе (...) у најопштијем смислу *национални интерес* могли бисмо одредити као неслучајно одржање и напредовање једне државне заједнице у мрежи међународних односа“ (Савић, 1999: 77, према Јовановић, 2012: 55).

У процесу ревидирања националних интереса и антагонизмима који су били њихов продукт, улога интелигенције била је веома значајна. Недостатак легалних институционалних средстава, а пре свега немогућност организовања партијског плурализма, као и инфериорност Савеза комуниста Југославије, учинили су да се борба за национална права, бар у почетку, премести из политичке у „интелектуалну арену“².

---

¹ У даљем тексту СФРЈ

² Процес појаве националистичких тенденција у СФРЈ може се пратити још од тзв. „Цестене афере“ из 1969. године, која се догодила у Словенији. Наиме, ова афера, „(...) као облик политичког притиска, била је, између осталог, и израз јачања републичког етатизма, бирократских тенденција у руководством привредних организација, нарочито у банкарству и велетрговини, а за своје су је циљеве искориштавали и страна пропаганда и бјелогардистичка емиграција, оживљавањем идеја о националном поравнању. Приликом расподеле међународног зајма за градњу путева у Југославији

У раду се анализира деловање и улога српске стваралачке интелигенције током осамдесетих година двадесетог века, окупљене у *Српској православној цркви, Удружењу књижевника Србије, Српској академији наука и уметности, и новинарству*.

Наиме, свака од ових институција, укључујући и новинаре интелектуалце, питање Косова, схвата као национално питање, формулишући на његовим темељима, програм српске националне политике. Тиме косовски мит добија кохезиону улогу у структури српске националне свести, као културно-историјски капитал српског народа и један од конститутивних елемената националног идентитета.

Међутим, „у општем смислу, свако друштвено агрегирање подразумева искључење „другог“, а идентитет се, у елементарном смислу, јасније објашњава негативним но позитивним одредницама. Дакле, пре ће се рећи „ми нисмо... то-и-то“, но „ми јесмо... то-и-то“ (Јовановић, 2012: 51).

Односно, како истиче С. Антонић, „ (...) национални идентитет не настаје као учинак сличности између људи из неке групе, већ као последица њиховог заједничког разликовања у односу на људе из неке друге групе. Или другачије, људи се поистовећују са својом групом по томе што су слично различити у односу на друге, а не зато што су само слични“ (Антонић, 2003: 151).

словеначка влада, којој се на челу налазио Стане Кавчич, оптужила је Савезно извршно веће, чији је председник био Митја Рибичич, да дискриминише Словенију. Случај је био без преседана, претварајући се у опасност изазивања политичке кризе и пада југословенске владе. И пре притиска словеначке владе запажане су појаве притиска на СИБ, али сада је била реч о директној демонстрацији. „Дело“ од 3. августа 1969. је тражило да Словенија затражи ревизију својих материјалних обавеза према Федерацији. Иза захтева словеначке владе скривала се тенденција јачања републичке државности. Политички врх Југославије, састављен од савезних и републичких руководстава, састао се августа 1969. и стао на становиште да треба одбацити ову врсту притисака на Федерацију, набијену могућностима употребе метода које нису својствене социјалистичкој самоуправној демократији (...)“ (Биланчић, 1978: 360).

Деловање и улога српске интелигенције у актуелизацији и заштити националних интереса, умногоме је зависила од комплементарних унутрашњих и спољашњих фактора.

Ту се пре свега мисли на следеће; прво, Србија је у назначеном периоду политички функционисала као федерална јединица у оквиру СФРЈ, и зато када се говори о друштвеним, а нарочито политичким приликама, врло је тешко одвојити их од оквира СФРЈ. Друго, модел државног социјализма, иако задржавши иста спољна обележја, умногоме се разликовао од модела који је примењиван у Источном социјалистичком блоку. И треће, које управо произилази из ове друге претпоставке, такав другачији модел државног социјализма, омогућио је на спољном, политичком, економском и друштвеном плану већу отвореност према западу, а на унутрашњем, (скоро да је нарушио ову прву претпоставку), слабљење федерације на рачун федералних јединица, што се и званично догодило доношењем Устава 1974. године³.

Наиме, поменути уставом је прецизирано „Социјалистичка Федеративна Република Југославија је савезна држава као државна заједница добровољно уједињених народа и њихових социјалистичких република, као и социјалистичких аутономних покрајина Војводине и Косова које су у саставу Социјалистичке Републике Србије, заснована на власти и самоуправљању радничке класе и свих радних људи, и социјалистичка самоуправна демократска заједница радних људи и грађана и равноправних народа и народности“ (члан 1, 1974).

Ипак, у пракси, федерални ниво се практично огледао само у спољној политици и јединственој „наднационалној“ армији, као сфери безбедности, док су остале надлежности у великој мери пренете на федералне јединице. Устав је гарантовао територијални суверенитет

---

³ Овде треба указати и на критику Михаила Марковића, тачније на његову дилему: да ли је Уставом из 1974. на делу била интенција децентрализације или латентног слабљења федерације? Вид. Опширније у Бакић, 2011.

федралних јединица, државне границе, самостално вођење економске политике, образовног процеса, доношење закона, па чак и принцип по коме је федерална јединица добровољно пристала на чланство у федерацији, и да по томе има право на самоопредељење (уп. Устав, 1974).

Управо је ово последње, односно - да ли право на самоопредељење⁴ припада федералној јединици или народима и народностима који у њој живе, од тог периода постало предмет многих интелектуалних и уско стручних правних спорова, и давало повода да се отвори проблем нерешених националних питања, кршењима грађанских права, нерешеним међудржавним границама, историјском праву једног народа на одређени део територије, итд. (уп. Драговић - Сосо, 2004: 57 - 82).

У том смислу, Ђ. Јовановић поставља питање: „Како народ сам одлучује и како се самоопредељује? Пре ће бити да неко одлучује у његово име“ (Јовановић, 2012:66). Аутор надаље, позивајући се на А. Џенингса закључује да Вилсонова доктрина о самоопредељењу „на површини изгледа разумно: нека народ одлучује. То је, у ствари, смешно, јер *народ не може да одлучује док неко не одлучи шта је народ*“ (Jennings, 1956: 55 – 56, према Јовановић, 2012: 66 - 67).

Поред тога, (како је и наведено у члану 1 устава), СР Србија је добила карактеристично другачији положај у односу на друге федералне јединице, јер су аутономне покрајине Војводина и Косово имале, *de facto*, елементе државности.

---

⁴ „Принцип националног самоопредељења је дефинисан Вилсоновом доктрином (...) на име, Вудро Вилсон (Woodrow Wilson) је 1917. године тражио од Конгреса САД да се усвоји декларација о рату против Немачке. У тзв. *Вилсоновој доктрини* стоји захтев да се после рата, уз активно залагање САД, омогући принцип националног самоопредељења као нови принцип у међународним односима (...) Вудро Вилсон (је) прокламовао начело самоопредељења у својих „Четрнаест тачака“, где је и подржао распад Аустро-Угарске и Отоманске државе зарад стварања нових националних држава на том простору“ (Бурсаћ, 2010: 288 - 289, према Јовановић, 2012: 66).

Конкретно, аутономија Косова, подразумевала је право именовања сопствене владе и својих представника у савезним органима власти, укључујући и *право вета*. Затим, покрајинске институције су имале право да поред југословенске заставе истакну и заставу НР Албаније, и да практично одржавају самосталне спољне односе и културне и трговинске везе са Албанијом. Уставом је гарантован и рад сопственог независног универзитета на албанском језику, Албаношког института, Друштва писаца Косова и Академије наука Косова. Речју, након 1974. године долази до постепене „албанизације“ свих институција у Покрајини (уп. Рамет, 1992: 191 - 194).

Ова чињеница је умногоме допринела ревидирању српских националних интереса у оквиру СФРЈ. Јер, како примећује Ђ. Јовановић, „делови српске етничке заједнице нашли су се, временом, у границама других држава. Уједињење постаје коначни циљ и примордијална вредност. Уједињење, као остварење древног сна сваког „изабраног народа“ да само себи самом буде достојан на „својој светој“ земљи. Зато се идеји националног уједињења приписују ексклузивни аксиолошки атрибути. До остварења тог сна сви други друштвени послови и сви други друштвени проблеми постају питањима другог реда“ (Јовановић, 2012: 213).

Међутим, сама „чињеница да је у више фаза током развоја модерне српске државе национално питање добијало место приоритета доводила је до тога да су друга важна политичка, друштвена или економска питања била потискивана, због чега се у неким важним сегментима развоја битно заостало (...) (док је, прим. И.Б.) честа опасност од ратног сукоба била је неретко коришћена у унутарполитичким сукобима као аргумент против даљег развоја демократије и слободе појединаца“ (Стојановић, 2010: 46, према Јовановић, 2012: 213).

Такође, политички немири на Косову и Метохији, започети крајем шездесетих година, и поново актуелизовани почетком осамдесетих година двадесетог века, изазвали су у круговима српске интелигенције

интересовање за редефинисањем националног положаја српског народа у СФР Југославији.

Наиме, „непосредно после Титове смрти десио се снажан сукоб режима, који је још увек градио своју легитимацију на основу једне окамењене доктрине, и албанског национализма и шовинизма, који је узлетео на крилима сопственог националног романтизма. У први мах, побуна Албанаца је третирана као контрареволуција. У време непосредно после Титове смрти, када је државни апарат улагао велику енергију не би ли очувао живом и делатном владајућу идеологију братства и јединства, побуна великог дела припадника једне етничке заједнице је представљала врло велику претњу легитимитету поретка. Поредак је легитимисан револуцијом и егалитарном идеологијом⁵. Зато је та појава и названа, потпуно неадекватно – контрареволуцијом. Неадекватно – али из уверења да ће било коју „контрареволуционарну појаву“ најшира југословенска јавност засигурно одбацити и тиме учврстити темеље постојећег поретка“⁶ (Јовановић, 2012: 364 - 365).

Исти аутор надаље примећује „(...) да парадокс буде очигледнији, на челу албанске побуне су се ставили идеолози који су се користили левом фразом и који су се легитимисали као левичари. Њихов захтев није био обојен десно-националном идеологијом. Тражили су, јавно, да се Косово конституише као још једна *социјалистичка* република у Југославији.

---

⁵ „Ранија колективна незадовољства, социјалног, политичког или националног карактера, нису представљала такав ударац као ова побуна. Тито је тада био жив и свако супротстављање његовом ауторитету је било безизгледно. Идеолошки монолит, и када је био окрњен, у позно Титово животно доба, још увек је био јак. Те раније демонстрације незадовољства су ипак биле затворене у сопственим круговима, које су чинили интелектуалци, политички функционери или, мање-више, изоловане групе радника или студената. Али, сада се радило о демонстрацији воље значајног броја Албанаца, а то је по поредак било врло опасно“ (Јовановић, 2012: 364 - 365).

⁶ „Но, придавање „контрареволуционарног“ знака побуни је носило и једну имплицитну националистичку поруку: Ко су контрареволуционари? Албанци! Етнички Албанци су у медијима најчешће били карактерисани као антијугословени и контрареволуционари, као силоватељи и као претња српском народу“ (исто).

Зато је убрзо напуштена фраза о контрареволуцији и у оптицај је ушла фраза о сепаратизму екстремног (мањег) дела албанске јавности на Косову“ (исто).

Надаље, у периоду од 1968. па све до краја 1980 – их година, примећен је пораст исељавања српског становништва из ове Покрајине, који је праћен бројним сведочењима појединаца и комисија ангажованих да утврде узрок миграција, а који је најчешће био разноврстан притисак од стране већинског албанског становништва.

Наиме, како истиче С. Антонић, „када су крајем шездесетих година (двадесетог века, прим. И. Б.) под крилатицом борбе против српског централизма, Покрајином завладали комунистички кадрови из редова косметских Албанаца, они су са собом донели и развијено штићеништво својствено патријархалним народима, па и тадашњим Албанцима. Успостављањем сразмере 85 : 15 у корист Албанаца, у свим државним телима и установама Покрајине (што је однос етничких Албанаца и Срба на Космету) тај клијентелизам је одмах прожео готово целокупну структуру комунистичког друштва од државне привреде до просвете“ (Антонић, 2002: 91).

Према истом аутору, „у таквим околностима, косметски Срби који се или нису повезивали по начелу штићеништва или су њихове клијентелистичке групе биле слабе, морали су да постану стални друштвени губитници. Сваки њихов сусрет са државом – у лику полицајца, судије, инспектора, порезника, професора, лекара – значио је заправо сусрет са припадником ненаклоњеног штићеничког роја, нарочито када је држава требала да пресуди у спору између Србина и Албанца“ (исто).

Такође, бројни злочини над појединцима и читавим породицама, српског етничког порекла, имовином и свештенством Српске православне цркве, учинили су да се нарочито 1980 – их година, повећа интересовање за решавањем косовског питања, најпре, у круговима српске интелигенције,

а потом и у делу српске политичке елите. Покушаји косовскометохијских Срба „да жалбама пред републичким и савезним телима поправе свој положај или изборе правду нису успевали, јер је покрајинска олигархија такве представке одбацивала као „испољаване српског национализма“ (Антонић, 2002: 91).

То су, управо и разлози појачаног исељавања Срба из САП Косово у друге делове СР Србије. Према С. Антонићу, „између 1961. и 1981. године са Космета се иселило 42% тамошњих Срба и 63% тамошњих Црногораца, укупно 112.631“ (Радовановић, 1995: 99, према Антонић, 2002: 91).

Истине ради, поред притисака који је долазио са албанске стране, као један од разлога миграција Срба био и економски фактор, јер је САП Косово дуго времена било једно од најнеразвијенијих подручја СФРЈ, у привредном и уопште економском смислу.

Након 1985. године Срби са Косова и Метохије, почели су да се самоорганизују у „ спонтани покрет за самозаштиту не само људских већ и елементарних егзистенцијалних права (...) тај покрет обичних људи, стварних косметских невољника и страдалника почео је да се обраћа јавности позивима за помоћ“ (Антонић, 2002: 91). Од тог периода почиње и поновна актуелизација косовског мита.

Из тог разлога, потребно је утврдити - *да ли је косовски мит током осамдесетих година двадесетог века имао кохезиону улогу у формирању српске националне свести.*

Поред других културних, политичких и друштвених механизма, сматрамо да је у хомогенизацији српске националне свести, са циљем промовисања и заштите српских националних интереса, од пресудне важности политичка инструментализација косовског мита. Снажним истицањем косовског мита, као јединим, у том тренутку легитимним средством хомогенизације српске националне свести, интелектуална

елита у Србији, а касније и српска политичка елита, покушавала је да наметне своје виђење решења косовског проблема.

Увидом у постојећу литературу која се бави питањима актуелизације националистичких тенденција на простору бивше СФРЈ, уочено је да пажњу истраживача углавном привлачи улога политичких елита у том процесу, или пак поједини унутрашњи структурални чиниоци (историјски условљене националне непомирљивости, ригидна политика Савеза комуниста, неуспех модернизације и др.), или спољни (промена међународног поредка, утицај међународних политичких актера и сл.).

С друге стране, незанемарљив број радова усмерен је на улогу интелигенције у процесу изградње националних идентитета и развоју националистичких тенденција, као и антагонизмима који су потом уследили. Ово се првенствено односи на радове Небојше Попова (2002), Оливере Милосављевић (2002), Дринке Гојковић (2002), Јасне Драговић – Сосо (2004), Душана Павловића (1998), Срђе Поповића (1990), Весне Пешић (2002), и др.

Према тумачењима наведених аутора, основна мотивација већег дела интелектуалне елите у Србији током осамдесетих година двадесетог века, била жеља са социјалном и политичком моћи, која је уз недостатак стварне демократске оријентације, представљала замену једне политичке идеологије, комунизма, другом – национализмом.

Међутим, иако поменути аутори указују на основне елементе националистичких тенденција, чини се да сва та тумачења недовољно узимају у обзир комплементарност бројних унутрашњих и спољних чинилаца, који су према „систему повратне спреге“ условљавали деловање српске (и не само српске) интелигенције.

Из тог разлога чини нам се неопходним да питање српских националних интереса покренуто осамдесетих година двадесетог века, посматрамо у особеном историјском контексту и специфични политичким,

друштвеним и културним приликама тог времена. Како истиче В. Вујачић, „национална самоидентификација, политичка искуства, историјска сећања и институционално наслеђе стварају дугорочне социјално - структурне и политичке предуслове за различите типове националистичке мобилизације. Поједини примери националистичке мобилизације могу се, међутим, објаснити само позивањем на контекстуалне чиниоце који погодују селективној реактивацији овог историјског и политичко-културног наслеђа од стране елита и лидера“ (Вујачић, 1996: 783).

Рад је резултат емпиријског истраживања спроведеног квалитативном и квантитативном методом анализе садржаја периодичних штампаних медија, недељника *НИН* и двомесечника *Дуга*, *Књижевне новине*, гласилу Српске књижевне задруге, *Православље*, штампаном медију у издању Српске патријаршије, и *Књижевна реч*, листу Књижевне омладине Србије за књижевност, уметност, културу и друштвена питања, у периоду од 01. 01. 1981. до 31. 12. 1989. године.

Истраживање је спроведено на комплетној доступној грађи наведених штампаних медија. Поред анализе садржаја комплементарно је коришћена и анализа историјског контекста у коме се појављују текстови који су предмет анализе садржаја, која подразумева смештање дискурса у одговарајући друштвено-историјски контекст.

На тај начин, анализом је обухваћено укупно 1285 примерака новинских издања, и то:

НИН, 469 издања (бр.1566-2035),
Дуга, 234 примерака (бр. 179-413),
Књижевне новине, 171 примерак (бр. 618-789),
Православље 215 издања (бр. 331-546) и
Књижевна реч 196 примерака (бр. 158-354).

У анализу резултата истраживања укључени су и релевантни публицистички и научно -истраживачки радови.

Истраживање се састоји из неколико делова, који представљају међусобно повезана поглавља.

У првом поглављу, које представља теоријски оквир истраживања, дефинисани су основни појмови, који су заправо полазна основа самог истраживања. На тај начин се у теоријском делу истраживања разматрају, анализирају и дефинишу следећи основни појмови:

- интелигенција; појам и друштвена улога интелигенције.
- мит, уз приказ теорија о миту и фокусирање на политички мит,
- косовски мит, као топос српских националних интереса, од утопијског схватања до политичке инструментализације, и
- нације, националног идентитета и национализма кроз призму српских националних интереса у светлу промена историјских прилика.

Друго поглавље садржи кратак приказ друштвених и политичко – економских прилика у Србији током друге половине двадесетог века. У овом делу рада приказане су основне карактеристике СФРЈ и СР Србије, кроз сажету анализу политичког, друштвеног и економског система. Надаље, у овом поглављу приказане су и националистичке тенденције као продукт ревидирања националних положаја у оквиру СФРЈ, децентрализација федерације настала Уставом из 1974. године, која је националне антагонизме још више продубила уместо да их реши, итд.

Трећи део представља приказ методологије истраживања. Ово поглавље садржи предмет, циљеве и задатке истраживања, општу и посебне хипотезе које су полазна основа истраживања, квантитативни приказ емпиријске грађе и др., као и образложење теоријско – методолошког приступа истраживања.

Четврто поглавље је заправо анализа резултата истраживања. У анализи резултата истраживања најпре, су приказани резултати квантитативне, а потом и квалитативне анализе садржаја, при чему се водило рачуна и о историјском контексту у коме су настали текстови који представљају јединицу анализе.

У **квантитативној анализи садржаја** приказаћемо:

1. Укупан број текстова са темом *Косова*.
2. Нумерацију стране на којима се појављују текстови.
3. Тематику текстова:

- текстови који се односе на критику Устава из 1974. године,
- текстови који се односе на демонстрације Албанаца из 1981. године,
- текстови у којима су појединачни догађаји на Косову и Метохији повод написа:

* различите врсте насиља и притисака над појединцима и друштвеним групама,

* различите врсте насиља и притисака над имовином и свештенством Српске православне цркве,

* миграције (исељавање становништва из САП Косово),

* личне приче као појединачна искуства о различитим видовима притисака и насиља.

- текстови с нуђењем институционалног решења на Косову и Метохији:

* ставови појединих политичких функционера, федералног, републичког или покрајинског нивоа у вези са политичком ситуацијом на Косову и Метохији и решавањем настале кризе у овој Покрајини,

* ставови интелигенције из других југословенских република (у вези са политичком ситуацијом на Косову и Метохији и решавањем настале кризе у овој Покрајини).

4. Начин артикулације теме:

- текстови засновани на:

- * поетско-књижевном дискурсу,
- * историјском дискурсу
- * демографском дискурсу
- текстови различитог новинарског жанра:
- * истраживања и анализе,
- * интервјуи,
- * извештаји о појединим догађајима и сл.
- текстови чији су дискурс:
- * културне, просветне или економске прилике на Косову и Метохији.

У квалитативној анализи садржаја биће изнети:

1. Емоционалан став текста у односу на тему (догађај):

- позитиван
- негативан
- неутралан.

2. Усмереност текста према аудиторijуму (односно, превасходни циљ текста):

- информативна,
- емотивна са циљем мобилизације јавног мњења.

3. Приказ митолошких образаца у зависности од тога у којим се текстовима појављује (односно од начина артикулације теме):

- текстови са поетско – књижевним дискурсом,
- други текстови.

4. Извор вести:

- ауторски текстови (који представљају јединицу анализе).

- агенцијске вести (које су укључене у анализу ради целовитости приказа теме).

Анализа резултата истраживања прати општу и посебне хипотезе, а ради постизања систематичности, подељена је хронолошки и то:

* период током 1981 - 1982 године, када је демонстрацијама Албанаца на Косову, кулминирао косовски проблем, којим је покренуто редефинисање српског националног положаја у СФРЈ.

* 1983 - 1985 година, у којем је постављен темељ српских националних интереса. То је уједно и етапа када српска интелигенција у оквиру *Српске православне цркве* поново актуелизује косовски мит у циљу хомогенизације српске националне свести и заштите и остварења српских националних интереса.

* период 1986 – 1987 година, када догађаји на Косову покрећу и остале делове српске интелигенције окупљене у *Удружењу књижевника Србије* и *Српској академији наука и уметности*, али и поједине делове политичке елите у Србији тога доба. Тако, наизглед хомогена српска интелигенција помогнута деловима српске политичке елите промовише циљеве остварења српских националних интереса, а као кохезиони фактор хомогенизације српске националне свести послужиће управо косовски мит.

* 1988 – 1989 година, када косовски мит доживљава своју потпуну афирмацију у свим деловима српске интелигенције, док повољна клима на унутрашњем политичком плану у СР Србији, погодује остварењу српских националних интереса у СФРЈ. На тај начин извршена је измена уставних амандмана и Косово је враћено под ингеренцију уже Србије.

Пети део представља закључак. У њему су резимирани основни налази и резултати истраживања, и укртако приказане консеквенце деловања српске стваралчке интелигенције и политичке елите у Србији, које су се манифестовале у наредном периоду.

Шесто поглавље рада чине прилози, сачињени од неопходног материјала који је послужио за анализу садржаја, а који због простора није могао наћи места у основном тексту.

Сматрамо да одабрани временски оквир истраживања најбоље осликава деловање и улогу српске интелектуалне елите у социјалистичкој Југославији, њен ангажман у промовисању националних интереса, при чему је косовски мит, фаворизован кроз друштвено – политичко стање на Косову и Метохији, био основно средство, и кохезиони фактор у хомогенизацији националне свести.

При том, ако је судити према досадашњим истраживањима, системска цензура медијских садржаја није остављала довољно простора за актуелизовање било каквих идеја које би нарушавале званичан политички концепт. Из тог разлога одабир грађе за методу анализе садржаја, морао је бити ограничен на штампана гласила чија је уређивачка политика пронашла начин да успостави баланс између захтева званичне политичке цензуре, с једне и независних интелектуалаца и аудиторијума, с друге стране. Поред тога, на одабир штампаних медија на којима је извршена анализа садржаја утицала је и њихова реномираност, актуелност и утицај према аудиторијуму, који се најбоље одражавао у величини њиховог тиража.

С обзиром на предмет рада и назначени временски оквир, сматрамо да се комплементарна употреба квалитативне и квантитативне методе анализе садржаја, уз коришћење релеватних публицистичких и научно-истраживачких радова и анализу историјског контекста у коме се појављују текстови који су предмет анализе садржаја, која подразумева смештање дискурса у одговарајући друштвено-историјски контекст, намећу као адекватан приступ проблему истраживања.

Квантитативним приступом издвојили смо, укупан број текстова који се баве догађајима на Косову и Метохији, осамдесетих година двадесетог века, разноврсност њихове тематике, временски след у коме се

појављују, значај који им је додељен с обзиром на број стране на којима су штампани, односно, његово позиционирање у штампаном медију које посредно указује на важност теме и сл. С друге стране, квалитативним приступом стечен је увид у садржај текста, став аутора, и поруку која се таквим текстом шаље аудиторијуму, те колико сам садржај експлицитно и имплицитно указује на употребу митолошких елемената у циљу буђења националне свести, њеног јачања и касније мобилизације.

Јединицу анализе представља сваки текст у коме се експлицитно или имплицитно указује на друштвене, политичке, културне и економске прилике на Косову и Метохији, у којима су актери појединци или читаве друштвене групе, независно од етничке или религијске припадности, и социјалних обележја (пола, година старости, места становања и сл).

Важно је напоменути и следеће: јединицу анализе садржаја чинили су ауторски текстови српских интелектуалаца различитих професија, и у зависности од анализираниог штампаног медија, у *НИН* –у и *Дуги*, то су били углавном новинари, правници, економисти, историчари или политички радници. У *Књижевним новинама* и *Књижевној речи* текстове су потписивали, поред новинара и књижевници (песници, писци) окупљени у *Удружењу књижевника Србије*, и чланови *Српске академије наука и уметности*. У часопису *Православље*, текстове су писали углавном свештеници и монаси *Српске православне цркве*. Из тог разлога, у анализи тематике текстова нису издвојени као засебна целина.

Такође, сви текстови који су издвојени као јединица анализе садржаја, независно од тематике или начина артикулације теме, садрже политички дискурс, те из тог разлога приликом анализе начина артикулације теме, нису посебно издвајани као текстови другог дискурса (поетско – књижевног, историјског, демографског и др.).

Ради очувања целовитости теме у анализу су у мањој мери укључене и агенцијске вести.

1.ТЕОРИЈСКО – МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

1.1. Теоријски оквир истраживања – основни појмови

1.1.2. Интелигенција. Појам и друштвена улога интелигенције

Интелигенција са својим културним капиталом⁷ представља важан сегмент свакога друштва. О интелигенцији је тешко говорити као о неком посебном и јединственом друштвеном слоју, већ је пре свега реч о хетерогеној друштвеној групи, утемељеној на специфичном положају у друштвеној подели рада, коју пресецају бројне поделе и дехомогенизују разне противречности својствене друштву у целини или појединим његовим деловима (уп. Трипковић, 2007: 195 - 196).

М. Трипковић сматра да је „појам интелигенција почео, најпре, систематски да се употребљава у Русији, средином XIX века“ (Трипковић, 2005: 195). С друге стране, када говори о појму интелектуалац, означавајући тиме припадника посебне друштвене елите, Р. Шнел наводи „да термин води порекло из Француске“ (Шнел, 2008:

---

⁷ Према П.Бурдијеовом схватању капитала, економског, политичког, друштвеног и културног, као ентитет који се акумулише, проширено репродукује, стиче и губи, конвертује итд. (уп.Бурдије,1986) О интелектуалном или културном капиталу вид. опширније Ijal, Zelini, Taunsl,2003.

254). У прилог тој тези Р. Шнел, наводи догађаје које описују Н. Чомски (Noam Chomski) и Ж. Бенда (Julian Bende)⁸.

У складу са својом друштвеном поделом на *елите* и *масе*, К. Манхајм сматра да се интелигенција одликује специфичном наткласном позицијом, будући да она „слободно лебди“ у друштвеном простору, што јој омогућава да изгради особену синтетичку и непристрасну слику друштва⁹. У том смислу, прави се разлика између двеју елита: интегративних и сублимативних. Прве се састоје од политичких и организаторских лидера, а њихова најважнија функција је интеграција великог броја индивидуалних воља. Другу чине моралне, религиозне, естетске и интелектуалне елите, чији је основни задатак да усмеравају психичку енергију људи у правцу размишљања и стварања културних добара.

К. Манхајм истиче да уколико се шире схвати појам политичке, а нарочито интелектуалне елите, онда се у оквиру њих могу посматрати и

---

⁸ Наиме, „у јануару 1898. Е. Зола је написао отворено писмо под насловом „Оптужујем“, које је објавио дневни лист „Aurore“. Он је у име људских права тражио слободу за капетана Драјфуса, јеврејина који је неправедно оптужен за шпијунажу и осуђен на прогонство. За кратко време француска јавност се поделила на „драјфусовце“ и оне који су били против њега; тежило се одбрани људских права од државних резона, али и одговорности интелектуалаца да говоре истину и откривају лажи. Тако је још тада створена прва нејасноћа у вези са питањем да ли интелектуалци треба да буду универзални (заправо непристрасни) или пристрасни. Од тада се од интелектуалаца не очекује да интервенишу у дневно-политичким дебатама, већ да то чине у духу демократских вредности“ (Бенда, 1996, према Шнел, 2008: 255).

⁹ К. Манхајм је сматрао да се развитак савремених индустријских друштава може описати као покрет од класног система ка систему елита и масе, односно, од друштвене хијерархије засноване на приватној својини и њеном наслеђивању, до оне која се заснива на заслуги и достигнућу. Наиме, у К. Манхајмовом делу класна подела представља основни узрок и објашњење само када је у питању друштвено условљено мишљење, које је обухваћено појмовима идеологије и утопије, док се у разумевању политичких система и демократског поретка објашњење углавном налази у природи политичких и духовних елита и одговарајућем положају и улози широких маса (уп. Манхајм, 1968).

остале сублимативне елите, односно верска, економска, војна и др. Интелектуалне елите, према К. Манхајмовом схватању, обухватају све ствараоце у сфери људске духовне делатности, почев од вере, преко науке до уметности, а одликује се духовним способностима и стварањем (уп. Манхајм, 1968, према Трипковић, 2007: 195 - 196).

Говорећи о друштвеном положају, М. Трипковић даље закључује да „иако интелигенција углавном припада средњим слојевима, она има и неке своје посебности, које произилазе из високог школског образовања и специфичних послова који се по том основу обављају. Мада друштвени положај интелигенције варира од једног историјског периода до другог и зависи од конкретних друштава, може се рећи да је он, у целини гледано, смештен негде између горњег средњег и доњег вишег слоја, с тим да је по правилу, нешто нижи кад се сагледава из угла материјалног богатства и политичке власти, а виши ако се посматра из перспективе друштвеног угледа и престижа. Уз то припадници интелигенције се издвајају и по посебном стилу живота“ (исто: 195).

Полазећи од латинског термина *intellego, lexi, lectum* (увидети, размотрити, замишљати), Љ. Тадић изводи закључак да појам интелектуалац означава: „способност или моћ да се сазнају „највиши принципи“ на основу „моћи расуђивања“, умовања о нашој друштвености и људскости“ (Тадић, 1998: 120). Ж. Бенда сматра да су интелектуалци чувари и поседници независног расуђивања, лојални само истини (уп. Бенда, према Шнел, 1996). А. Грамши сматра да интелигенција представља „целокупну друштвену масу која има функцију организовања у ширем смислу, како на пољу производње и културе, тако и у политичко-административној сфери“ (исто: 254).

Дакле, ради се о „социјалној скупини, насталој првенствено на основу нарастања значаја интелектуалних занимања, и јачању потребе за вршењем духовних функција у модерним друштвима“ (Трипковић, 2007: 195), па би у том смислу интелигенцију „сачињавали они појединци који

имају високо образовање, који се баве немануелним занимањима, и чији рад, је барем до извесног степена стваралачки а не рутински“ (исто: 195).

Међутим, унутар те категорије, постоји ужи слој или још тачније уска елита креативних људи у области културе и уметности, хуманистичких, друштвених и природно – техничких наука, и јавних личности, који су савест друштва и који дају специфичан тон његовој духовној атмосфери (уп. Ђорђевић, 2001: 178).

С тог становишта, Ђ. Шушњић класификује три типа интелектуалаца: 1. „*неутрални техничари*“ који прикупљају и класификују чињенице и понашају се као „вредносно неутрални истраживачи, замењујући хуманизам сцијентизмом“; 2. „*социјални филозофи*“ као критичари друштва са становишта универзалних људских идеала, признајући да постоје трајније вредности без којих живот губи смисао, али не одговарају на питање како да се ти идеали остваре у репресивном друштву, те остају само морални критичари; и 3. „*критички интелектуалци*“ који се не задовољавају сазнањем о датим чињеницама већ их суочавају са реалним могућностима у процесу сазнања и стварања - они су, у ствари, јавни тумачи приватних живота, који од појединачних проблема стварају друштвени проблем, вршећи побуну против „света чињеница“ језиком реално могућег (уп. Шушњић, 1993: 421 - 427).

Дакле, егзистенција интелектуалца зависи од начина постављања питања и давања одговора. Тиме интелектуалци нису догматични у филозофији ни ауторитарни у политици и немају инструментални однос према идејама, већ је критичко мишљење, које укључује критички став и према сопственим идејама као и према свету у којем живе, њихова препознатљива одредба - они су духовна опозиција систему моћи (уп. исто)

Постоје, дакле, интелигенција која свој друштвени статус стиче образовањем, и она, која поред тога, својим јавним радом улази у друштвене процесе различитог карактера, дајући им често свој

субјективан тон. Ови други, своју легитимацијску подлогу налазе у ставу – да њихов јавни наступ или апел представља „глас народа“, јавно мњење које проговара из њиховог појединачног ангажмана. Тиме се њихово индивидуално деловање усмерава у правцу друштвеног деловања јавног карактера. Јавно иступање најчешће нема у виду научне побуде, већ превасходно настоји да мобилише аудиторијум. То је место где се изворне идеје приближавају публици, популаризују.

Овакво друштвено деловање, најчешће као свој циљ има изношење сопственог суда о политичким, националним, етничким, расним, религијским и другим друштвеним питањима, о општим и универзалним, посебним и личним правима и слободама појединца. Зато интелигенција, уколико настоји да буде „радикална критика постојећег друштва, елита издигнута изнад свих класних и слојних подела“ (Ђорђевић, 2001: 179), неминовно улази у сукоб са владајућом елитом.

Како истиче М. Трипковић, „друштвени положај интелигенције одликује се неуједначеношћу, недовољном стабилношћу и високом зависношћу од општег стања у друштву, посебно од друштвене стабилности. Разумљиво је онда што интелигенција показује амбивалентну склоност да се, с једне стране, стави у службу оних који од ње имају већу друштвену моћ, између осталог и као стваралац и популаризатор њихових идеологија; а с друге стране, да очува, макар и привидно, свој индивидуализам, критичност и аутономију мишљења и деловања“ (Трипковић, 2005: 195).

С друге стране, политички ангажман интелектуалаца као „игру политичких страсти“, Ж. Бенда сматра издајом, будући да такав ангажман тежи „непосредним резултатима и жељеним циљевима“ презирући аргументе, и супростављајући се племенитом ангажману, у име „апстрактне правде“ без политичких страсти. То је ангажман у којем интелектуалац преузима јавну акцију у складу са његовим истинским дужностима јер то чини у име разума, указујући на грешке када верује да су оне направљене. Ж. Бенда, дакле, јасно диференцира политички ангажман и рационално интелектуално ангажовање.

Дакле, насупрот некритичкој одбрани и глорификацији сопствене државе и нације, која ставља активност интелектуалаца у службу политичких страсти, постоји потреба да интелектуалци разумом процењују друштвене, политичке и културне прилике у којима живе. У том смислу, аутор првенствено, има у виду оне интелектуалце који политички пристрасно интерпретирају историју, да би афирмисали своје идеолошке претензије, а критику користе за своје практичне намере. Односно, супротставља универзални принцип националном, који велича само своје, партикуларно и презире уздизање изнад етничких циљева оптужујући хуманизам¹⁰ као моралну, чак и интелектуалну деградацију.

Можемо констатовати да се у тумачењима Ж. Бенде, недвосмислено прави разлика између „истинских интелектуалаца“ који се ангажују у одбрани универзалног морала осуђујући неправду, и оних који су издали позив интелектуалаца ставивши се у службу дневне тј. националне политике, спремни да бране status quo (уп. Бенда, према Шнел, 1996: 35 - 70).

Било како било, у сваком друштву постоји мањина оних који за разлику од већине других, назови „обичних људи“, „испитује и општи са симболима који су виши од непосредних конкретних ситуација. Код те мањине постоји потреба да се то трагање за универзалним преточи у усмени или писани говор. Управо та потреба да се изађе изван оквира непосредне емпиријске датости је обележје интелектуалца у сваком друштву“ (Шилз, 1984: 8).

Друштва варирају по степену прихватљивости културног капитала који нуде интелектуалци, али се њихов утицај у тој сфери друштвеног живота не може оспорити. Да ли ће или не у неком друштву доћи до веће акумулације културног капитала, афирмације у погледу естетских и

---

¹⁰ Под хуманизмом Ж. Бенда подразумева осетљивост на апстрактни квалитет оног што је људско, тј. оно што је заједничко свим људима насупрот глорификацији националног партикуларизма и презирању универзалног морала (уп. исто).

моралних вредности, не зависи само од улоге интелектуалаца, иако је та улога кључна. Интелектуалци су пре свих заинтересовани за вредносни систем, али и за развој алтернативних могућности. Начин деловања извесне групе интелектуалаца постаје узоран, управо зато што већина „оних других“ сматра да то деловање више одговара извесним захтевима истине, лепоте и врлине.

Практично је у природи интелектуалца да буде у сталној напетости или чак супротности са вредносним оријентацијама оличеним у институцијама неког друштва, из чега проистиче да интелектуалци на тај начин стоје насупрот онима који чине већину, дакле масама, а нарочито према владајућој структури, јер се она и представља као творац и чувар централног институционалног система (уп. исто: 10 - 11).

Такође, у природи је интелектуалца да сумња у све оно што је очигледно, да релативизује сваки ауторитет, и да поставља питања која други из ма ког разлога не би постављали. Све то га несумњиво доводи до конфронтације са позицијом, али „свака позиција о чијој се супротности не дискутује је слаба позиција“ (Дарендорф, 1984: 69).

Исти аутор долази до закључка, да је „друштвени задатак (...) интелектуалаца да учврсте прихваћене политичке, моралне, религијске, педагошке и друге позиције, тако што ће их довести у питање да би их поставили на солидну основу“ (исто: 69).

Како истиче Р. Шнел, „иако се спор око интелектуалаца увек везује за њихово име, стиче се утисак да се не ради толико о личностима, колико о додели улога и очекивањима везаним за њихово деловање“ (Шнел, 2008: 255). Исти аутор долази до закључка да медији представљају својеврстан „полигон“ на коме долази до афирмације различитих интелектуалних ангажмана.

Поред тога, „будући да масовни медији нуде свој простор за дебате, ова бинарна констелација је заснована и на тенденцији медија да путем

селективности одлучују о конфликтима, да их стварају или подстичу. Пошто се конфликти увек доводе у везу са личностима и састоје од морализовања, интелектуалци се управо нуде као објективне селекције. Ако изузмемо политичаре, међу јавним личностима, пружају највише материјала из кога медији (...) црпе своје контроверзне информације. Интелектуалци се често и сами покуравају овом бинарном обрасцу конфликта и морализовања, тако да тешко успевају да се отргну од публицистичких механизма“ (исто: 255).

Р. Шнел истиче да интелектуалци добрим делом доприносе имагинарној изградњи нације. Већ због саме чињенице да им медији, не без сопствених интереса, нуде пуно простора, њихово деловање може да се шири јавно. На тај начин, интелигенција може да утиче на саморазумевање нације и њено памћење. Из тог разлога, интелектуалци су у ствари, „произвођачи значаја“ (уп. исто: 254 - 255).

Разматрајући улогу југословенске и светске интелигенције осамдесетих година двадесетог века, С. Летица износи следеће: „(ако, прим. И. Б.) (...) критички прочитамо публикације наших водећих интелектуалаца у дужем раздобљу, открит ћемо фасцинирајуће „конвертитство“. Исто бисмо добили читањем говора и списа неких политичара; напосто стога што је у политичком животу понекад мање важно бити досљедан, а врло важно бити у праву (...)“ (Летица, 1985: 21 - 23)¹¹.

Исти аутор даље наводи: „из идеологјске и политичке позиције интелигенције често су изведени и секундарни показатељи њеног социјалног положаја и вриједносног састава (...) промијењене социјалне околности и политичка и интелектуална клима мијењају ставове - интелектуалне и политичке. Оно што се много теже мијења људска је природа, вриједносни састав и опћи став интелектуалца о смислу и сврси његова професионалног рада (новинара, књижевника, знанственика, умјетника). Формална политичка и идеологјска „опредјељења“ увијек

---

¹¹ Дуга, бр. 306, 16.11 - 29.11.1985

су изведена из наведених људских и професионалних увјерења (...)“ (исто).

Из овога се може извући закључак да „нетолерантни и милитантни интелектуалац, склон политизацији с националистичким „кодом“, може нпр., промијенити „код“ (нпр.у милитантни антинационализам), али не и природу (коју ће и даље красити нетолерантност, агресивност, искључивост) (...)“ (исто). Све изречено о интелигенцији, намеће питање повезаности њене улоге, деловања и моћи.

С. Летица одговара да интелектуалци, „своју професионалну моћ стјечу на темељу способности да своје идеје претворе у дјела: правне норме, политичке, технологијске и пословне одлуке. Да би то могли остварити, они дјелују координирано, као чланови својеврсне „партије“. „зnanственик члан „партије“ пронађе (истомишљеника, а те идеје, прим. И.Б.) брзо популаризирају новинари који подржавају „партију“. Дакле, подједнаку вриједност¹² имају они интелектуалци акције који производе нова знања (иновације) и они који производе климу за њихов „пласман“ (нпр. новинари) (...)“ (исто).

За интелектуалце акције, како С. Летица назива овај интелектуални ангажман, „класични је, интелектуалац „независни“ или „слободни“, онај који трага за универзалним истинама, у име којих је вољан принијети сваку особну жртву (...)“ (исто).

---

¹² „Та се подједнака вриједност огледа у заједничкој диоби добитка, израженим познанствима с највишим политичким, војним и пословним естаблишментом и сл. У најновијем раздобљу интелектуалци се ангажирају као стални савјетници за привредни и политички систем, за економску и социјалну политику и сл. За израду дугорочног програма економске стабилизације такођер су били ангажирани социолози, филозофи, економисти, правници (...) на погрешан начин, додуше, али ипак (...) интелектуалци (већином зnanственици друштвених зnanости) били су након седамдесетих ангажирани у провођењу спектакуларних реформи образовања, културе, зnanости, здравства (...) неки међу њима таквим су ангажманом стекли голему популарност и политичку моћ“ (Летица, 1985: 21 - 23, објављено у Дуги, бр. 306, 16. 11 - 29. 11. 1985).

Он је дакле, према овом аутору, „идеалист прегажен временом и приликама (...)“ (исто).

С. Летица одговара и на питање може ли се „повући нека паралела између скициране и наше социјане и интелектуалне ситуације?“ (исто).

И одговара да је „једна битна разлика између европске и југословенске ситуације уочљива (...) и лаику: продукција интелектуалних производа (прије свега технолошких и других иновација) још и сад је непремостиви проблем у нашој ситуацији (а није проблем за већину развијених европских земаља). Потражња и могућности „пласмана“ веће су од понуде и могућности производње (...) многи елаборати завршавају у бирократским ладицама; (...) осамдесете године донијеле су крупне промјене у животу наших интелектуалаца акције. Економска криза сузила је простор за провођење великих реформи (тако популарних у нашем друштву) (...) опћи процес политизације јавности довео је инерцијом чисто идејна питања у средиште интереса политичке акције. Све више интелектуалаца акције бавило се све ужим скупом тема и дилема¹³: јавним животом почела је доминирати тзв. идејна борба о питању улоге интелигенције у друштву, улоге новинарства, знаности; теме религија, национализам, косовски догађаји -контрареволуција, политички систем (...)“ (исто).

На тај начин, према овом аутору „отворен је својеврсни интелектуални фронт који би било неумјесно назвати полемичким, пошто пријети да произведе масовну психозу антиинтелектуализма и антисциентизма. И интелектуалци акције и, назовимо их, тако, слободни (критички)

---

¹³ „Интелектуалци акције почели су водити, идејну борбу против „нама туђих схватања“ у новинама, часописима, политичким, скуповима. Основни извор „туђих схватања“ видјели су у литератури коју су сами читали, тј. у писаним радовима својих професионалних (тзв. „независних“) колега. Књижевници су ударили на књижевнике, филозофи на филозофе, социолози на социологе, економисти на економисте, политолози на политологе, новинари на новинаре. „Независни“ су узвратили: кроз часописе, јавне трибине, савјетовања“ (исто).

интелектуалци подијељени су тако у два дугорочно вриједносно и интересно супротстављана табора. Оно што их примарно раздваја (...) нису различити политички и идејни ставови него опћи став о смислу интелектуалног стваралаштва и о односу „власти“ и интелигенције¹⁴ (исто).

Негодуюћи због оваквог тренутног интелектуалног ангажмана, аутор даље залључује да „спонтано састављени сценариј сталног рата интелектуалаца акције и критичких -слободних интелектуалаца увесељава народ и политичку јавност (...) и сужава перспективе интелектуалног стваралаштва (...) њихове се услуге траже и цијене углавном у „идејној борби“; све мање у доношењу политичких и пословних одлука. А хиперактивност у идејној борби може бити контрапродуктивна (...)“ (исто).

У оваквој атмосфери, коју осамдесетих година двадесетог века, као савременик описује С. Летица, може ли се уопште говорити о дисидентима на југословенској политичкој сцени, који се наравно, „регрутују“ из редова интелигенције?

Према Н. Попову, под дисидентством се подразумева: „критички став према владајућој идеологији и њој одговарајућем поретку који се изражава јавно и континуирано кроз дуже временско раздобље и изражава наду у слободу и демократију. Овде, дакле, није реч о било каквом неслагању са владајућом идеологијом и режимом, нити о свима

---

¹⁴ „У том смислу други доиста представљају својеврсну „опозицију“ у односу на прве (...) и обрнуто. Довољно је лаички проанализирати језик и стил било које полемике у којој судјелује неки интелектуалац акције и критички интелектуалац, па да се докаже како политички квалификативи (...) имају функцију голе етикете која смјера на могућу априорну дисквалификацију противника (...) критички („слободни“) интелектуалци узвраћају онима „проданима“ истом и гором мјером. Разлика је у нијанси: они користе цинизам као замјену за политичке етикете, те традиционалне чисто интелектуалне етикете (неталентиран, неспособан, глуп, неморалан, продан и сл.) (...)“ (Летица, 1985: 21 - 23, објављено у Дуги, бр. 306, 16. 11. - 29. 11. 1985).

онима који су долазили под удар режима или сами себе проглашавали дисидентима“ (Попов, 2000: 19 -20).

С друге стране, П. Рак поставља питање: „није ли дисидентски покрет у Београду седамдесетих и раних осамдесетих година био под јаким утицајем западних представа о дисидентству, будући да није имао довољно јаку подлогу да се развије као аутохтони покрет који задовољава домаће друштвене потребе за другим и друкчијим животом“ (Рак, 1998: 23).

Ову тезу потврђује и М. Богдановић, сматрајући да се дефиниција Н. Попова „изводи из идеализиране улоге интелигенције у пост-просвјетитељском добу. Преширока је јер обухваћа критичку интелигенцију на Истоку и Западу, док дисидентство третира као феномен својствен реал-социјализму, и зато што појмови „слобода“ и „демократија“ немају за свакога идентичан садржај“ (Богдановић, 2008: 114). Јер, како сматра П. Рак, „за разлику од Русије, Чешке, Пољске итд., мало је грађана тадашње Југославије осећало да им недостаје ишта друго, сем нешто више новаца. Зато је дисидентски покрет код нас био ограничен на узак слој људи које је понајвише тиштала немогућност да се равноправно баве политиком, облашћу у којој је владао скоро потпуни монопол (...)” (Рак, 1998: 30, према Богдановић, 2008: 118).

Све ово наводи на закључак М. Богдановић, која, позивајући се на ставове Т. Инђића износи да су „као појавне форме „културе отпора“, окупљалишта „дисидената и критичке интелигенције“, (...) (били, прим. И. Б.) уз *Гледишта* шездесетих и седамдесетих година, (...) Српско филозофско друштво, Удружење књижевника Србије, Социолошко друштво Србије, часописе *Филозофија*, *Прагис*, *Дело*, *Књижевне новине*, *Поља*, *Студент*, *Видици*, *Сусрет*, скупове попут Зимских филозофских сусрета Српског филозофског друштва, Стражиловских сусрета, културне институције попут Кино клуба Београд, Атељеа 212, те кућне и отворене универзитете (...), (где су, прим. И. Б.) „у име демократског социјализма, „социјализма са људским ликом“ порицане (...) официјелна идеологија и власт као невешто маскирана („самоуправна“)

стаљинистичка деспотија и једнопартијска узурпација заједнице¹⁵“ (Инђић, 1998: 25, према Богдановић, 2008: 119).

С тим у вези, ауторка се слаже са П. Раком, да се „феномен дисидентства и његове варијације не могу (...) схватити без његовог ситуирања у контекст хладнога рата (...) запад није много заинтересован да види ко су дисиденти и шта они раде, него их гледа преко и кроз – свој пупак. То јест, Запад је заглаван у себе, види само себе, па и источне дисиденте види на неки начин као себе, као део себе (...)”¹⁶ (Рак, 1998: 28-29, према Богдановић, 2008: 120).

На тај начин, М. Богдановић сматра да „наши дисиденти, који су покушавали показати да су бољи комунисти од Тита, нису тиме могли импресионирати Запад. Пошто су били љевичари, зашто би их Запад подржавао? А ако су били националисти или десничари, они би шкодили Титу и поткопавали државу, чија је стабилност била на врху западних приоритета. Дисиденти код нас заправо ником нису требали, осим себи

---

¹⁵ Како наводи М. Богдановић: „онда сам и ја била дисидент, али то нисам знала док нисам прочитала Инђићев прилог у *Републици*. Срећом је Инђић дисиденте ставио међу наводнике“ (исто) .

¹⁶ „Због полицијског ограничавања своје или туђе слободе дисиденти су улазили у сукоб с влашћу и почињали да се баве политиком; а дисиденти су били и пре тога, јер су се били одвојили од државе и живели мимо ње (...) ипак, десило се да у свету дисиденти постану познати скоро искључиво по својој политичкој, „правозаштитничкој“ делатности. Запад је у дисидентима видео оно што му је било корисно: идеолошког савезника у хладном рату. Запад је у односу на Совјетски савез и руско друштво гледао и видео само себе, свој „пупак“, а тај пупак је био искључиво идеолошке природе. Запад није интересовала руска дисидентска култура, него њене политичке последице. Па и то не директне, теоријске, идејне, него последице оног касног стадијума сукоба културе и власти, кад дође до затварања и забрана. Тај идеолошки пупак западног гледања на дисидентство оставио је озбиљне последице и на само дисидентство које му се понекад прилагођавало, покушавало је што је могуће више да личи на оно што се од њега унапред очекивало, не би ли тако добило на публицитету и ефикасности у конкретним случајевима, када је сукоб са совјетском влашћу већ био у току. Такође, тај западни идеолошки пупак је обележио средине где је дисидентство било слабашно, неаутохтоно, недовољно ослоњено на сопствене културне традиције, него је од почетка само себе гледало у огледалу Запада“ (исто).

самима. Да је вањској политици САД требало југославенских дисидената, она би их, како је то рађено поглавито у СССР и сателитима, без проблема наштанчала. Али се вјеровало да је један Тито глобално кориснији у борби против комунизма, док су безбројни дисиденти у совјетској империји биле тек помоћне пјешачке снаге“ (исто: 131).

1.1.3. Мит. Теорије митологије. Политички мит

Митови представљају битну компоненту друштвене стварности модерне епохе. Међутим, иако се у готово сваком феномену модерне културе може сагледати значајно присуство мита, он није производ савременог доба.

У свом изворном значењу *мит* (грчки *μῦθος*) значи „реч, говор, казивање, али, исто тако и представу обликовану сасвим нехотично и несвесно, насупрот *λογος*-у који значи свесно рашчлањујуће и повезујуће појмовно мишљење“ (Крешић, 1981: 39). У том контексту, „мит је било шта што је речено, што се прима и преноси с вером у његов друштвени значај (...) (док је, прим. И. Б.) питање да ли је нешто истинито или лажно прилично неважно за оцену да ли одређена прича јесте или није мит. Истина никада није била довољан елемент да би се нешто поверовало, или да би се препричавало. Од веће је важности узети у обзир мотив који доводи до преношења и прихватања. Ако се прича шири зато што се верује да је истинита, оправдана, важна или интересантна за одређену друштвену групу, онда је то мит“ (Чапо, 2008: 326).

Како наводи Р. Шнел, „са становишта социологије, митови су скуп алегоријских поука, које индивидуу треба да прилагоде групи (Диркем). Према М. Веберу, друштво формира етичара из убеђења, који верује да увек мисли и намерава оно што је исправно, за разлику од етичара из одговорности који у реалној ситуацији и на основу ње развија и излаже своја уверења. Мит је стваралачко откривење (М. Елијаде), али не и творевина индивидуе. Индивидуа се служи већ постојећим аргументима (К. Јунг), баштињеним медијима, метафизичким увидима и филозофским сазнањима (А. К. Куварасвами). Ниче примећује да мит остаје животан само уколико у себи сачува напетост (...) Хорхајмер и Адорно такође упућују на амбивалентност митског сазнања: оно може да служи просвећености али и да је онемогућава (...) индивидуалне митологије

добијају регресивни или пак прогресивни смисао кроз психолошке функције које врше за дату особу као и кроз друштвени и културни значај који имају за њено друштвено окружење. Могу да служе као регулативне идеје и алатке којима се уобличава живот, или да стекну имагинарно значење засновано на жељама илузијама и идеалима страним човековом „Ја“ и свету. Ово друго се дешава када се искључи реалност, њена комплексност и вишезначност, а симболички садржај неког исказа преводи у имагинарни (имагинарно). Људи тада верују у оно што им се сугерише“ (Шнел, 2008: 410).

Према Е. Мелетинском, у савременим теоријама о миту израз „мит“ се употребљава у различитом смислу, чиме се, неоправдано проширује и модернизује његово значење“ (Мелетински, 1974: 31). Исти аутор надаље сматра да се, мит не употребљава само у смислу несвесно обликоване представе, односно реч, говор, казивање, него и у смислу: илузије, лажи, лажне пропаганде, празноверја, вере, конвенције или приказивања вредности у фантастичном виду, сакрализованог и догматског израза друштвених обичаја и вредности, као и у смислу: речитог симбола, фикције, предрасуде, посвећене традиције итд. (уп. исто: 31)

Међутим, Е. Чапо истиче да иако је уобичајено да се митска прича назове погрешном, „потпуно фиктивном приповешћу“ (Чапо, 2008:13), заправо је, њена „вредност условљена тиме што је прихваћена као истина; мит је истина за оне који га користе“ (исто: 13).

У светлу ове идеје, Р. Шнел сматра да је „мит прича која ставља на располагање концепт у виду модела, на основу кога човек успоставља однос према свом искуству, свету и друштву у коме живи“ (Шнел, 2008: 408).

Према М. Елиаде, „мит сачињава *повест* дела *наднаравних бића* (курзив, И. Б.) и та се повест сматра потпуно *истинитом* јер се односи на стварност, и *светом* јер је дело наднаравних бића. Мит се увек односи на људску стварност, јер саопштава како је нешто почело постојати или како су настали начин живота (култура, прим. И. Б.) (...) упознавањем

мита упознаје се *извор* ствари, и тада се тим извором може овладати (...) (Овде је реч, прим. И. Б.) о казивању и сазнању које слушаоци дубоко изнутра преживљавају уз помоћ *ритуала* у којем на одређени начин учествују, било свечаним причањем мита, било тако што сваког слушаоца за време казивања и колективног извођења *оживљавају* (курзив, И. Б.)“ (Елиаде, 1970: 20 - 21).

Прелазак од света мита на свет рефлексног мишљења био је пресудан за развој европске цивилизације. Међутим, постоје и тврдње, према којима је са апсолутизовањем разума сам човеков живот постао сиромашнији, јер је тиме наводно, човек изгубио све оно што му је давало наду. Ипак, „истински мит се не супроставља разуму, чиме дилема: мит или разум и митологија или наука, постаје неприхватљива“ (Петровић, 2002: 110).

Према Р. Шнелу, „митови су у модерном свету додуше изгубили своју изворну снагу, али се могу открити у естетским структурама књижевности, ликовној уметности, музици и сл.“ (Шнел, 2008: 409).

Компаративна митологија показује да мит заузима истакнуто место у свакој цивилизацији и да у миту уметност, религија и филозофија имају своје исконско порекло. Односно, „уметност у свакој заједници константно иде у корак с митом, и у свакој великој култури се сусрећемо са настојањем уметника који у миту трагају за својом инспирацијом и темама“ (Baudouin, 1929: 21). Исти аутор указујући на однос сна и мита, сматра да је „разлика између сна и мита у томе што је сан израз личног комплекса, а мит резултат првобитних комплекса чији је стваралац људска врста у целини. Мит је најстарија доминантна форма људске заједнице. Сан је више окренут садашњости, а мит прошлости. У миту су присутне три најважније људске функције: религијска, сазнајна и естетска; добро, истина и лепота. Мит је покретач моралних и цивилизацијских активности“ (исто: 24 - 25).

Зато Р. Шнел и закључује да су, „митови (...) одговори на историјска искуства, па и дефицитна искуства, и као такви служе оријентисању при делању, легитимисању делања и заснивању колективне свести о

идентитету. Схваћен у том смислу, мит поседује историјску димензију: нова искуства и измењене ситуације захтевају другачије одговоре, нове концепте“ (Шнел, 2008: 408 - 409).

Поред тога, како истиче С. Петровић, „уз помоћ мита поништава се профано, историјско време и овладава светим временом, вечношћу, па се тако преко мита доспева до почетка времена, до не-времена, и тако поново присуствује заносним догађајима стварања“ (Петровић, 2002: 112).

Међутим, „у зрелим цивилизацијама јасно се разликује шта је мит а шта историјско мишљење, шта поезија а шта збиља, шта бајка а шта жива стварност. У цивилизацијама које тек сазревају, ови појмови се мешају, међусобно прожимају, што доводи до сталних судара, ломова, неспоразума, до псеудодинамике“ (Поповић, 1998: 169).

Дакле, како истиче М. Кнежевић, „неверодостојно располагање традицијом (...) изазива опасност заваривања и самообмане псеудомитским. При таквим околностима, над изворним вишевековним митским предлошком, надграђује се неуравнотежена псеудомитска конструкција. Изворни мит се у псеудомиту преиначује тако што се дневне прилике уподобљавају древним прасликама. Конкретни савремени актери уживљавају се у апстрактне митске улоге у сценском и гестуалном континуитету са древним митским личностима“ (Кнежевић, 1999: 3). Односно, како то примећује Р. Шнел, уколико се „митске приче прилагођавају промењеним историјским условима, митови морају увек изнова да се испитују (...) (где је, на тај начин) историја мита утолико историја његове продуктивне рецепције“ (Шнел, 2008: 409).

Када говори о *друштвеним функцијама* мита, Р. Шнел, сматра да „митови представљају основу *семиологије цивилизације* (курзив И.Б.), и при том испуњавају и идеолошку функцију, будући да (...) идеологије функционишу само уз помоћ митова у којима се историјско искуство деполитизује и преображава у неку врсту *common sense* (здравог разума, прим. И. Б.)“ (Шнел, 2008: 409).

Према Е. Чапоу, мит је функција друштвене идеологије, наративна идеологија, при чему не треба инсистирати на одређеним садржајима или контекстима, већ их треба користити као сведочанство о постојању и значају мита (уп. Чапо, 2008: 21). Мит објашњава постојећи друштвени и космички поредак схваћен на начин својствен датој култури.

Разматрајући различита становишта теоретичара мита, С. Петровић истиче да су функције мита¹⁷:

1. *Регулативна функција* - мит је регулатор егзистенције и понашања, исхране и сексуалног живота.
2. *Делотворна функција* - мит покреће човека на активност али и на душевност, на област несвесног.
3. *Трансцедентална или утопијска функција* - мит ослобађа човека од свакодневнице, брише разлику између реалног и нереалног, световног и сакралног, духовног и материјалног. Мит може провоцирати прогрес, бити инспирација револуционарним променама.
4. *Синкретичка функција* - мит обједињује супротности: умно и чулно, духовно и материјално, разум и вољу.
5. *Естетска и симболичка функција* - омогућава апстрактно представљање, све митске представе су заоденуте у естетске форме.
6. *Катартичка функција* - мит је катарза за ослобађање страхова и других осећања.
7. *Инкорпоративна функција* - мит као елеменат структуре може наћи места у најразличитијим формама културе, укључујучи ту и уметност. Митови су уско повезани са магијом и обредом.

---

¹⁷ Према Петровић, 2002: 113 – 116.

8. *Култна функција* - мит је повезан са религијом и веровањем у натприродне моћи. Као религијски култ мит спаја животне заједнице људи и богова без обзира да ли је у питању политеизам или монотеизам.

9. *Сазнајна функција* - мит је предступањ логичког размишљања. Објашњава нејасне ствари и форме.

10. *Социјално-политичка функција* - мит се јавља као елемент у интеграцији друштва, подупире колективно мишљење.

Покушаји научног објашњења феномена мита, кретали су се у деветнаестом веку кроз два теоријска правца, натурализам и анимизам.

Митови се према натуралистичкој теорији деле на: соларне, лунарне, астралне и метеоролошке. У оквиру натуралистичке теорије мита развијен је и посебан филолошки метод анализе познатији као „језичко-етимолошко објашњење“ митова. Сваки језички знак, на почетку човекове историје, био је вишезначан, а управо у тој вишезначности треба тражити извор и порекло свих митова (уп. Касирер, 1972: 34 - 36).

М. Милер, зачетник натуралистичке теорије мита, сматра да се мит мора довести у везу са првобитним човековим објашњењима природних збивања. Митови су рефлекс човекове фантазије на објективна природна догађања, на грмљавину, кретање небеских тела, утицај сунца, кише, облака итд. Према истом аутору, први митови су настали тако што би непосредни садржај спољашњег света тренутно и снажно закупио све менталне снаге примитивног човека. Човек је објашњавао појаве из природе, а објект је проузроковао последицу у субјекту (уп. исто).

Супротно овом становишту, односно према анимистичкој теорији, митови нису реакција човекове фантазије на природне, објективне догађаје, већ управо обрнуто, митови настају из субјективних извора, из сећања или из сећања у сновима (Тајлор, Фројд, Јунг). Митови су представе веровања у духове умрлих предака, у демоне.

В. Вунт је сматрао да обе теорије носе слабости основних теоријско-филозофских мисли 19. века из које су се развиле. Он критикује натуралистичку теорију и сматра да она сувише инсистира на чињеницама, да је интелектуалистичка, док анимистичка теорија инсистира на субјективном. Из тог разлога, В. Вунт је настојао да превлада натуралистичку и анимистичку концепцију мита и истовремено негира рационалистичко и психолошко објашњење. Исти аутор даље сматра, да због тога што су митске представе створене у тренутку снажног афективног пражњења, мит се морао дуго одржати у колективној свести, чак и када за његово постојање није било никаквих рационалних основа (Wundt, 1922, уп. Петровић, 2002: 120).

Разнородне, па и контрадикторне теорије о миту М. Матић¹⁸ је класификовао на:

1. алегористичке (Р. Грејвз),
2. еухемеристичке (Еухемерос, митизирање историје),
3. идеалистичке (Ж. Сорел, М. Елијаде¹⁹),
4. језичке (Ф. М. Милер),
5. етиолошке (Фонтенел),
6. ритуалистичке (Ц. Херисон, Ниче, Бахофен),
7. психолошке (С. Фројд, К. Г. Јунг²⁰),

---

¹⁸ Уп. Матић, 2005.

¹⁹ М. Елијаде одређује мит као причу о светом догађају, свету причу о настанку неке стварности – универзума или неког његовог дела. За Р. Барта мит се, пак, своди на мистификацију, прикривање истине, он изврће стварност и противречи правилима логичког закључивања, док је за Ж. Сорела нека врста *motto movensa*, моћан подстрекачки механизам (уп. Милијић - Субић, 2009).

8. филозофско-социолошке (Е. Касирер),

9. позитивистичке (Е. Диркем, Б. Малиновски²¹),

10. структуралне (К. Леви-Строс²²).

У доба рационализма и просветитељства учињен је одлучан „ударац“ митском и религијском мишљењу, али паралелно са овим процесом демитологизације текао је и све приметнији супротан процес ремитологизације, који је своју потпуну афирмацију успоставио у другој половини 19. века.

Л. Мруз сматра да је стварање мита извесна форма бекства и ослобођења од страха и да и данас постоје шансе за стварање мита. Разлика између старих и нових митова је што се данашњи митови брзо демитизују и што им је време трајања знатно краће. Овај аутор истиче да нове митове одликује већа индивидуализација. Психолошки гледано постоје делови друштва са већом, односно, мањом потребом за митом. Најмање потребе за митским имају средњи слојеви, а највидљивије потребе имају угрожене заједнице (уп. Мруз, 1976: 93).

Неоспорна митска снага доводи до значајних остварења у уметности и другим формама друштвеног живота, као на пример, у књижевности 20. века. Мит се испољио у драми, поезији и роману. Модерну књижевност која се ослања на мит одликује превладавањем социјално - историјских и

---

²⁰ К. Јунг је митску стварност одредио као колективну нагонску (несвесну) снагу, која обухвата исконске тежње и искуства људског рода и то као њихов одређујући слој. Такви архетипови су традицијом створени, а културом потиснути обрасци колективних слика и симбола. Психолошке теорије (Фројд и настављачи) истичу да је грађа мита ониричка, а да они у колективној динамици играју ону улогу коју на индивидуалном плану имају снови (уп. исто).

²¹ Б. Малиновски сматра да је митска прича истовремено и морални кодекс и политичко-правна повеља и зато уопштавања нису апстрактна, већ се персонификују у ликове јунака и богова, заштитника људи и природе (уп. исто).

²² К. Леви Строс, с друге стране, мит схвата логистички, као покушај интелекта да хармонизује бинарне опозиције и супротности (уп. исто).

просторно - временских граница, односно, укидање историјског времена и његово претварање у космичко или вечно време²³.

Ипак, постоје ситуације где преовладава митолошки карактер који тежи да митску и ритуалну вредност прикаже чињеницама, особама, елементима којима се таква вредност иначе не може приписати. Механизам којим је обичан човек свакодневно изложен утицају мас-медија, штампе, реклама, доводи до тога да се одређеној особи или друштвеној групи, почињу преписивати такви квалитети који је уздижу на ниво митског хероја. Овде је реч о псеудо миту чија је карактеристика да, у односу на истински мит, траје веома кратко (уп. Петровић, 2002: 167 - 174).

С друге стране, модерни политички митови су комплексна, у себи противречна појава, акцептована и реализована, тј. масовно прихваћена, која је временом постала битан елемент свести великог броја људи, те стога и значајан детерминишући фактор њиховог политичког понашања. На тај начин, политички митови најчешће, представљају компоненту конзервативних, нарочито реакционарних политичких идеологија, чија је основна замисао да изграђују системе политичких идеја, чија је политичка (зло)употреба у функцији идеолошке борбе тих група.

Из тог разлога, политички митови имају интегришућу улогу, јер индоктринација помоћу митолошких садржаја конзервативних политичких идеологија доприноси интеграцији појединаца у поредак,

---

²³ „Истраживање о томе колико је мит присутан у књижевности извршено је у делима Т. Мана и Џ. Џојса. Ова два писца су класични примери митолошког романа 20. века. У оба романа унутрашња радња потискује спољашњу. У „Чаробном брегу“ Т. Ман главног јунака смешта у санаторијум - место које симболизује близину смрти. Јунак је у потпуној изолацији од свакодневног живота, изван историјског времена. Са друге стране у „Уликсу“ Џ. Џојс се бави проблемом везаности-невезаности за породицу и (...) алудира на Хомерову „Одисеју“. Поетика митологизовања код Т. Мана и код Џ. Џојса је један од видова интелектуалног, чак филозофског романа и ослања се на познавање „старе културе, историје религије и савремених научних теорија“ (Петровић, 2002: 167 - 174).

што представља битну претпоставку његовог одржавања (уп. Рајшић, 2000: 277 - 278).

Иста ауторка сматра да „суштина модерног политичког митотворства јесте у томе што се објект митизације издиже и смешта у једну посебну, метафизичку (надличну, надискуствену, надисторијску) реалност (...) (те тако, прим. И. Б.) као део митског простора митизовани објекти окоштавају, постају непокретни, непроменљиви“ (исто: 278).

С друге стране, И. Чоловић сматра да „политичка митска прича не постоји као посебна врста текста. С обзиром на то да је ту реч о наративној структури, о једном резервоару фабула, она се најлакше удомљује у неким књижевним и фолклорним формама приповедања (...)“ (Чоловић, 2000: 16). То надаље указује да „кад је реализован у тим формама, политички мит може да рачуна на престиж који оне имају као друштвено високо вредновани облици симболичке комуникације. Уз то, у случају кад се јави у некој фолклорној форми политички мит добија и легитимитет као *глас народа* (курзив, И. Б.)“ (Чоловић, 2000: 16).

Како истиче К. Леви - Строс, „мит је усвари прича, а утврдити коју причу прича мит, представља сложен поступак“ (Леви - Строс, 1977: 217).

К. Леви - Строс је истакао, да мит, али и културне творевине уопште, представљају „бриколаж“²⁴. Стога је сваки мит бриколаж ранијих митова. То значи да, у тренутку када у једном друштву нарасте потреба да се нешто опише, протумачи, објасни, илуструје у оквиру митског мишљења, ствара се нови мит. Тај нови мит није апсолутно нов - он је

---

²⁴ Бриколаж је француска реч која у преводу означава *кућно мајсторисање*. Бриколирање, дакле, значи да се нешто растави, па се од тих растављених делова направи нешто друго. К. Леви - Строс је увео појам „митема“, као једног саставног дела мита, и његов аналитички поступак се и састојао из почетног раздвајања/растављања мита на његове саставне делове, који би највише личили на реченице у обичном говору (уп. Леви - Строс, 1977: 217 - 218).

састављен од „парчића“ ранијих митова или неких других, ранијих облика свести²⁵.

Према И. Ковачевићу, „поступак изградње одређених целина од тако разграђеног мита састоји се у томе да се тако разграђене јединице поново скупљају у неке групе, на основу асоцијативних низова. Однос између елемената који састављају нову крупну јединицу је такав да ти елементи садрже једну заједничку особину, која ствара нову припадност, и једну различитост, која обезбеђује разноликост употребљених митема. Ти нови асоцијативни низови се у структуралној анализи називају парадигме. Пошто појам „парадигма“ има још неколико значења, треба га схватити као асоцијативни низ у који ћемо прегруписати оне саставне елементе које смо добили, тако што смо један мит растворили на његове саставне делове - значи на неке реченице које граде тај мит. То значи да, када се чита неки митски садржај, треба одмах покушати са растављањем на саставне делове, и утврђивањем које се нове значењске целине у тим саставним деловима јављају“ (исто: 30).

Дакле, сваки мит је настао узимањем декомпонованих саставних делова неког ранијег мита или неке друге духовне творевине, и стога се сваки мит може схватити и као неомитска свест. У неким неомитским свестима, та свест је бриколирана, састављена од саставних делова неких ранијих митова, неких ранијих митских свести и неких елемената идеологије или политике. Такав бриколаж није само митска свест, него је неомитополитичка свест (уп. Жирарде, 2000).

---

²⁵ „Овакав став би, можда, довео до идеје да је некада постојао неки пра-мит из кога су се потом генерисали/ стварали сви остали митови путем бриколажа. То није тачно. Или ако је тачно - није релевантно, с обзиром на то да би такав пра-мит био изгубљен у дубини векова, недефинисаних спознајних домета и социјалних релација од пре 5.000, 10.000 или 20.000 година, тако да је трагање за неким пра-митом губитак времена, и спада у домен деветнаестовековног размишљања у једном идејном правцу који се звао еволуционизам, и у којем се стално трагало за прапочецима неке социјалне или духовне творевине (уметност, религија, породица, држава и сл.)“ (Ковачевић, 2006: 29).

Према И. Ковачевићу, „аналитички поступак служи томе да видимо коју то причу прича мит. Он служи дешифровању значења мита, једним поступком у којем тај мит разграђујемо/деконструишемо да бисмо утврдили каква је социјална потреба која га је створила, каква је функција коју он има у друштву, каква је политичка позадина тог мита²⁶“ (Ковачевић, 2006: 31).

Дакле, „(...) митологија (је, прим. И. Б.), стога, смишљена да би нам помогла да се носимо с тешко решевим људским недаћама. Она је човеку помогла да пронађе своје место у свету и да се оријентише на прави начин (...) и саме теорије које се баве митом у великој мери образују митологије (...) уопште, уобичајено је да се мит назива погрешном причом, као потпуно фиктивна приповест. Међутим, у друштвима код којих је мит заиста мит, обично, његова вредност је условљена истинитошћу и мит је истина за оне који га користе, и она се одражава у језику и социјалном понашању које прати причу. Отуда, (...) мит би можда било корисно дефинисати као приповест која се сматра друштвено важном. Она се казује на начин који омогућава читавом колективу да осети ту важност (...) истовремено мит је функција друштвене идеологије (...), наративна идеологија (...“ (Шутовић, 2013: 51).

Како сматра Ђ. Јовановић, „митско мишљење нити је било потиснуто, нити је данас потиснуто, нити је то могуће. Али, митско, које се обраћа осећајном у човеку, које буди наду у вечност и безвременост, често, у садејству са знањем, доноси и горке плодове. Мит и знање, неретко, постају саставни чиниоци у идеолошкој игри интереса. А извесност сусрета са непознатим и другачијим рађа стрепњу и страх, који митско обликује у импулс за одбрану оног што је „наше“ (Јовановић, 2012: 134 - 135).

---

²⁶ „У овом случају, политику треба схватити у најширем смислу разноврсних друштвених односа, од неких једноставнијих или неких старијих форми социјалног организовања, па до политичког значења у модерном смислу XIX и XX века“ (исто).

Исти аутор поставља питање - зашто оно непознато и другачије буди страх и нагони на опрез?“ (исто). И одговара да „људи који цео живот проживе у једном једином друштву – и усвоје обичаје, веровања, очекивања, норме, филозофију, укратко, културу тог друштва – не могу ни замислити да се и другачије може живети него онако како су их њихови очеви и дедови подучавали лекцијама живота. Они су, још и више, озбиљно убеђени да је то једини могући, нужан и природан начин егзистенције и свака промена такве организације живота доживљава се као шок, рушење, пропаст²⁷“ (Шушњић, 1973: 271, према Јовановић, 2012: 134 - 135).

То надаље имплицира да „из ове традиције произилази оно схватање у антропологији према коме свака култура има своју аутохтоност, схватљиву само из њеног ирационалног, духовног језгра – из „душе народа“, „колективног осећања“ конкретног народа. Култура било кога народа има своју прошлост и обликује се властитом једноставном историјом. *Идеја* чини битно средиште једног народа. А битне полуге при формирању *Идеје* јесу традиција и осећање дубоке припадности народној заједници“ (Јовановић, 2012: 105).

---

²⁷ Према истом аутору, „бег од „универзалног монолита“ средњовековне културе ка слободи, изгледа нужно, ишао је путем давања живота сепаратном виду културе. То је достигло врхунце у рађању нације, нације-државе, величању и изучавању „народног“ језика, као једине и сугурне куће „пробуђеним“ народима и етносима, али и даље, ка самоосвешћивању и „самоосвешћивању“ појединца. Другим речима, развој модерне је водио и ка стварању идеје и стварности нације-државе, што је било актуелно нарочито од друге половине XVIII па до конца XX столећа“ (Јовановић, 2012: 39), док су „(...) револуционарни догађаји, названи европско пролеће народâ 1848. године, обележени и верском обновом. Темељна питања нације су сада постављена не само у политичком већ и у религијском смислу. Тиме су отворене могућности за још један процес - за самоименовање народа као изабраних, супериорних народа, за настанак национализма као политичке идеологије (исто: 55).

На тај начин се стварају национални митови²⁸ који „приповедају о пореклу државе, народа (...) или, може се рећи, упућују на саме основе, на темеље једне заједнице, и нужни су у обликовању политичке културе. Наиме, „недостатак јасно формулисаног оснивачког мита постаје отворени, а понекад и акутни проблем за стабилност и легитимитет новооснованих држава и за њихову унутрашњу социјалну кохезију“ (Матић, 1984: 104, према Јовановић, 2012: 117).

Ипак, „живећи уз митове, на њих треба гледати с извесном дистанцом, тј. ваља се одвојити од митске тврдње о потпуној историјској истинитости митских исказа, а свака тврдња да хисторијске митове треба оставити на миру како они не би исисавали енергију нације, погрешна је. Напротив, супротна тврдња би се исто тако могла изрећи: друштво које би било кадро односити се према митовима о своме идентитету које је само исплело са извјесним степеном ироније и дистанце неће тако лако никакви политички и етнички подузетници мобилизирати у агресивне сврхе. То би се могло назвати здравом функцијом демитологизације и просвијећености“ (Kolsto, 2003: 35, према Јовановић, 2012: 121).

У светлу изнетих исказа може се констатовати да је „мит потврда претпостављеног. Зато он и личи предожби о прошлом времену, јер се

---

²⁸ „Када је реч о националном миту, свакако није ваљано рећи да се ради о пуком „измаштаном“ приповедању о темељним вредностама једне заједнице, као и о прошлости која је обликована тим вредностама, те га као таквог (неистинитог) треба коначно одбацити. Давно је још упозорио Платон (Πλάτων): „и у митологијама, (...) када не знамо праву истину о давној прошлости, састављамо приче које су што је могуће више *налик на истину* (курзив – мој), те и на тај начин чинимо лаж (у речима) потребном“ (Платон, 1976: 63, према Јовановић, 2012: 114). Према Ђ. Јовановићу, „Платон указује на две важне стране мита: он је *налик* истини и он је *потребна* лаж. Не, није Платон, како би се на први поглед могло помислити, учитељ-догматик. Он само указује на природу оснивачког мита. Указује на то да оснивачи државе треба да се држе универзалних начела при успостављању државе, а не да полазе од несавршених реалија у којима живе“ (Јовановић, 2012: 114).

предоцба сматра истинитом. Али, опет, не би било предоцбе без икакве евиденције о стварном догађају у прошлости“ (Јовановић, 2012: 117).

1.1.4. Косовски мит – инструментализација или један од обелжја српског националног идентитета

У српској историји, мит се вековима схватао као незаобилазни фактор хомогенизације српског народа. Нарочит значај имао је косовски мит.

Дуго времена након косовског пораза, генерацијски се преносио мит о „херојском страдању српског народа“, „светим великомученицима“, јунацима и издајницима. Тражило се оправдање за вековно ропство, али и излаз из таквог стања, и сваки каснији успех или пораз, упоређиван је са косовском легендом. Стога је, „у процесу настајања модерне српске нације и државе косовски мит (...) деловао као фактор политичке, културне и националне хомогенизације“ (Базић, 2012: 255).

Ђ. Јовановић сматра да је „употреба косовског мита и народне поезије, инспирисане великим историјским догађајем – Косовском битком, у политичке потребе, почела управо у време културног романтизма (крај XVIII и почетак XIX столећа). То није само наша специфичност (овде аутор мисли на специфичност српске културе, прим. И. Б.) Као по правилу, у периодима националног препорода народи су скоро посвуда у Европи трагали за „изворима сопственог идентитета“ скривеним у властитој прошлости, која се најбоље, најупечатљивије, представља, види, исказује у народним културним и уметничким творевинама, у народном предању“ (Јовановић, 2012: 119).

Међутим, „супротно просветитељима, који су с врха, искорењујући старе обичаје и ниподаштавајући народно стваралаштво, насилно, без много успеха ширили просвећеност у народу, нова генерација, на челу са Вуком Карацићем и Његошем, пошла је другим путем. Ослањајући се на вредности наше патријархалноплеменске културе, нарочито на њен језик и усмену књижевност, она је стварала нову, демократску културу.

Имајући за собом у ослобођеним крајевима моћно патријархално-херојско залеђе, није се одвајала од њега (...)“ (Поповић, 1998: 161).

Настанак косовског мита је везан за наративе о Косовској бици из 1389. године утемељене у црквеној књижевности и српским епским песмама косовског циклуса, а потом и континуираном приповедању о овом догађају које припада различитим дискурсима. Овај мит је вековима надахњивао бројне уметнике, песнике и приповедача. Косово је у српском народу сматрано светим местом, извориштем националног духа и националних вредности.

Како истиче М. Шутовић, „након сеобе Срба са Косова (1690) и замирања Лазаревог култа јужно од Саве и Дунава, и просветитељског откривања народа кроз језички национализам Вука Караџића „Срби сви и свуда“ (1849) ослоњен на песме косовског циклуса и Горски вијенац (1847), црногорског владике Петра Петровића Његоша, косовски мит је преточен у националну идеологију Срба. И као што је Вуку успело да народни језик, упркос отпору вишег свештенства, подигне на ниво националног језика, Његош је успомену на Косово као исходиште „свеколике несреће“ Срба, и као морално и религијско упориште увео у националну културу у настајању²⁹“ (Шутовић, 2013: 55).

---

²⁹ Према истом аутору, „тадашње покољење је толико митологизовало српску прошлост, пошто: „нисмо имали од чега почети“; „Србија је била мртво море“. То се најбоље види из описа руског путописца А. Гиљфердинга. Он с путовања по Херцеговини, Босни и Старој Србији од маја 1857 до краја марта 1858, бележи: „Данас у Старој Србији и нема ништа сем старина. Овде је словенски живот скоро угашен. Њега је потиснула албанска бујица и овој средини, преплављеној муслиманским варварством, још само црквени споменици – задужбине Немањића – стоје као сведоци хришћанског и словенског живота што је некада овде бујао“ (Гиљфердинг, 1859 (1996): 132, према Шутовић, 2013: 55). Ипак, „то није сметало српској политичкој мисли. Још пре 1848 године обнова Душановог царства постала је њено опште место. Мит није настао одједном. Сан о обнављању царства још дуго ће надахњивати политичке генерације, посебно са отварањем српског националног питања у „годинама расплета“ Југославије (...) пробуђена „побуна маса“, политизацијом Видовдана, оживљавањем култа кнеза (и свеца) Лазара, и косовских мученика, устоличавањем вође

J. Базић сматра да су „за настанак косовског мита најважније (...) српске епске песме косовског циклуса у којима се описују догађаји пре, за време и после битке. У догађајима пред битку, нарочито је важан опис кнежеве последње вечере, која је обликована по узору на Христову тајну вечеру, на којој кнез захтева да сви буду спремни да изгину за царство небеско, да жртвују царство земаљско. Основна веровања на којима почива косовски мит јесу: а) да је српско царство пропало на Косову пољу; б) погибија кнеза Лазара Хребељановића је у историјској свести народа добила значење мученичке смрти за „царство небеско“; в) Милош Обилић је узор светог ратника који херојски убија непријатељског вођу, даје живот у борби за православну веру против иноверника и оличава врлине верности и храбрости; и г) Вук Бранковић је, својим чином издаје, допринео поразу и пропасти српског царства, па се кривица за пораз њему приписује“ (Базић, 2012: 256).

Према И. Чоловићу, „косовски мит је пре свега идеолошки и политички мит, једна врста политичке приче о фамозној бици на Косову пољу 1389. године. То је мит о националном идентитету српског народа, он заправо говори о јуначкој смрти протагониста косовске битке. Он је прича испричана по једном познатом моделу, чија политичка инструментализација траје и данас. Главни јунаци косовског мита нису ни Милош Обилић, ни кнез Лазар, нити ма која личност позната из српске историје. То је јунак који се никада не мења, он има свој карактер, своју веру, свој језик и своју културу (...) тај народ, тај главни јунак увек ради исто – ратује са непријатељима, убија и страда. Дакле, жртвује се и свети се, само се околности мењају, околности у којима се после освајања и победа појављују искушења и порази, а после пораза долазе васкрсења и нове победе, па опет испочетка (...)“ (Чоловић, 2009).

свих Срба (...) поново је (ре) обликовала (пост) колонијалне стереотипе о „примитивним“ албанским расистима, „златним кашикама“ и „цивилизованим Србима“ (...)“ (Шутовић, 2013: 55 -56).

Исти аутор надаље закључује да је то „интерпретација косовског мита на којој је инсистирала Српска православна црква да би га приближила миту о Христу, односно да би га христијанизовала и да би приказала страдање, пре свега, кнеза Лазара као страдање хришћанског верника који страда за веру, уверен у то да његово страдање неће остати без награде, а награда је вечно спасење³⁰“ (исто).

Дакле, „бојем на Косову српска митологија је успоставила две константе у српској историји: 1) Срби су себе сматрали бедемом хришћанства насупрот муслиманских неверника (заштитником хришћанске Европе), 2) српски народ је победила надмоћнија (душманска) војна сила, али је остала његова неуништива душа, која се определила за „царство небеско“, и он ће тако дочекати дан слободе и ускрснућа (Боље умрети у боју него живети у стиду)³¹. Косовски избор, суштински је за Србе значио жртвовати Турцима политичку независност или Западу верски идентитет. Срби отуда задржавају идеју избора вечних вредности на штету пролазних ствари, духовне вредности на штету обичних ствари“ (Шутовић, 2013: 51 - 52).

---

³⁰ „(...) то је интерпретација која иде према религијском значењу косовског мита. Али небеско царство добија једно друго значење у неким другим интерпретацијама косовског мита где се оно не јавља у хришћанском смислу као царство на ономе свету, већ као нека врста такозване небеске Србије (...) значи небеска Србија као нека врста идеалне, утопијске земље коначно измирене и уједињене српске нације“ (исто).

³¹ „У време националног романтизма долази до истицања борбене крилатице „За крст часни и слободу златну! И установљења Видовдана, као једног од кључних елемената косовског мита, који је до тада био готово непознат празник и није постојао у црквеном календару. Тек од прве полови не XIX века Видовдан се помиње у написима и песмама о Косовској бици по алманасима и књижевним листовима, а касније све учесталије, тако да ће шездесетих година бити у свакодневној употреби и у политичком дискурсу. На Видов дан 15/28 јуна 1876. године Србија је објавила рат Турској у коме је српска војска однела победу и Србија стекла независност (1878). То је изазвало велико одушевљење у српском народу, а песници, писци и свештеници су све више били заокупљени Видовданом. У време обележавања 500 годишњице Косовске битке (1889) српска патриотска јавност је захтевала да се Видовдан уведе у црквене празнике Српске православне цркве и од тада започиње национално-верска прослава Видовдана“ (Базић, 2012: 259).

Према С. Слапшак - "сасвим је извесно да је косовски мит један од оних кључних митова за оснивање државе и за национални идентитет и као такав је функционисао, али у веома различитим верзијама (...) проблем је у томе што већина популације у Србији сматра то једином верзијом мита, а при томе га, нажалост, не доживљава као мит него као идеолошки конструкт, као закон, као правило (...)"³² (Слапшак, 2009).

Први покушај критичког приступа проблему митизације историје Косовског боја начинио је И. Руварац³³ у делу *Кнез Лазар* (1887).

Покушавајући да разори предрасуде о косовској битци, које су се под утицајем епских песама појавиле у српској историографији краја деветнаестог века, И. Руварац у истом делу износи: „нека дакле слепи гуслари певају уз гусле и прости казивачи нека причају без гусала о вечери кнежевој и нека у причама и песмама помињу и Југа и Југовиће и Милоша и Ивана. Но будући српски историк којег је задатак сасвим други него што је гуслара, певача, песника и опевача и нарикача, нека се устегне и не да срцу на вољу, и пишући повест о боју на Косову нека не слуша ни те песме ни приче ни оне по тим песмама и причама удешене приповести, већ нека пита и испита шта се у првим најстаријим те најбољим изворима и повесним споменицама о том каже и како се то међу собом слаже“ (Руварац, 1887, према Милијић - Субић, 2009).

И. Руварац надаље закључује: „Србине брате и српски сине, не дижи одвише високо главе своје, јер није то тако. Народна песма, народно предање и многи твоји историјски извори – басне су. Истину и ја теби

---

³² Међутим, наставља иста ауторка, „све (се) своди на верзију која заправо одговара малом народу, а то је да смо се, ето, жртвовали, али нисмо добро плаћени за то, а при томе то што смо се жртвовали производи у околини веома много могућних непријатеља на које се увек може бацити кривица, зависно од унутарње политике“ (исто).

³³ Намера И.Руварца је била да уведе нову, критичку школу у тумачење историје, али да је одабир методе – као оружја против историзације мита – погрешан (уп. Милијић-Субић, 2009). О извесно другачијем тумачењу метода И. Руварца вид. опширније у: Милошевић, 2009.

кажем, Србине брата и српски сине, да ћемо обојица *пропасти*, ако се не поправимо, не исправимо и не излечимо, ти од твоје, а ја од моје болести и раздражљивости, оставивши расправљање што цепа и раздваја: Шта ћеш сад, Србине брата, са кнежевом вечером кад на њој не можеш да посадиш Југ-Богдана, Милоша, Косанчића и Топлицу, јер њих није могло бити тамо³⁴“ (исто).

Према Ђ. Јовановићу, „(...) Руварац је, у уверењу да се историчар не може односити према науци, према томе и историји, као „свако дете и прости народ“ изазвао скандал објавивши у *Стражилову* студију *О кнезу Лазару*, у којој је устврдио да Вук Бранковић није издајник и у којој је показао да нема ваљаних извора о томе да су Милош Обилић, Југ Богдан (...) реалне историјске личности, закључивши да, онда, није ни било Кнежеве вечере (...) а у студији *Прилог к испитивању српских јуначких песама* (...) установиће да у народним песмама постоје два слоја – историјски и митски. У међуигри тих слојева нужно настају накнадне редакције историјских збивања, па народне песме, а пре њих „јуначке скаске“, могу имати несумњиву уметничку вредност, па и политичко-културну у доба националног романтизма, али имају малу, скоро никакву ваљаност у научном смислу. Руварац се бори против тумачења историје узимањем мита као неприкосновене истине“ (Јовановић, 2012: 283 - 284).

М. Бакић - Хајден сматра да је у „народном поимању Косово постало парадигма праведне борбе, само-жртвовања и умирања за „крст часни“ и „слободу златну“. Шта више, оно је постало парадигма колективног саморазумевања, главна метафора у каснијим тумачењима кључних

---

³⁴ „У ликовима кнеза Лазара и Милоша Обилића пројектовани су етички идеали и духовна стремљења српског народа, а Вук Бранковић је означен као негативан јунак и издајник. Ова виђења и тумачења косовске трагедије имају велике сродности са црквеним текстовима посвећеним кнезу Лазару и другим косовским јунацима, које су писали савременици косовског боја (патријарх Данило III, Деспот Стефан Високи и монаси манастира Раваница), па се зато сматра да су први зачетници наших народних песама били наши калуђери и духовници“ (Базић, 2012: 256) .

историјских догађаја у деветнаестом и двадесетом веку. Косово је постало тесно везано за живот целог једног народа који је постепено постајао свестан себе као нације у склопу других европских нација и који је тежио да себе одреди као нацију, за разлику од бедне „раје“ из Отоманског царства“ (Бакић - Хајден, 1999: 9).

Иста ауторка даље наводи : „(...) то значи да (...) у српском самоодређењу културног, верског и националног идентитета, Косово није занемарљива ствар, само „мит“ као било која прича, него посебна врста стварности (...) подједнако је тешко замислити да ће Косово као симбол престати да одређује Србе као народ или да буде значајна страна њиховог идентитета (...) телесни губитак Косова не подразумева његов губитак у духу (курзив И. Б.)“ (исто: 14 - 15).

Према М. Кнежевићу, „појава Косова у српском духовном искуству садржи различите врсте циклзма. Њихово структурно прожимање у савременом доживљају Косова успорава и компликује досезање модерног и реалистичног политичког наступа. Зато изгледа као да су српски народ и српска држава притиснути бременом несавладане историје. У колективном доживљају историја личи на заточеност у све суженијем временско-просторном кругу. Кретање, заправо тумарање по временској кружници принуђава на поновљена гледања и сагледавања истог. Иако је и кружење такође кретање, оно, као понављани пролазак истих деоница, личи на успорење и застој. Тако се време кружења у колективном памћењу слива у једно свевреме или безвреме, из ког израста мит о историјском усуду³⁵“ (Кнежевић, 1999: 4).

Како истиче Х. Здравковић, „примарно је, дакле, да у свести српског народа постоји одређен степен виктимизације, тј. прихватања сопствене етничке групе као жртве. Томе је несумњиво допринела улога историје и

---

³⁵ Н. Велимировић сматра да се „наука косовска (курзив И. Б.) састоји из неколико дубоко моралних налога: задужбинства, свечарства, преданости вољи Божијој, витештва („које је увек жртва“) и Светиње“ (Велимировић, 1997: 79-88).

колективних сећања, која је имала кључну улогу у стварању нације и утемељењу националног идентитета. Призивање колективних сећања на виктимизацију показало се као веома корисно у колективној мобилизацији, изграђивању етничке кохезије и оправдавању политике и акције“ (Здравковић, 2005: 123).

Иста ауторка надаље износи да, „пошто је идентитет жртве тако тесно повезан са насиљем и жестоки емоцијама, он се повезује и настаје на темељу појма о одбрани сопствене историјске територије, своје отаџбине. Простор се јавља као изразити фактор у стварању те посебне идентификације и у стварању „замишљене“ националне заједнице“ (исто: 124).

То надаље указује да је „симболички садржај простора тесно испреплетан са свешћу људи о свом националном идентитету и историји (...) простори су (...) (дакле, прим. И.Б.) места сећања, а значај који им се придаје мора бити схваћен у оквиру историјских казивања која људе повезује са територијом или местима“ (исто: 124)³⁶.

Дакле, према Х. Здравковић, за припаднике српске етничке заједнице, „Косово је стога битан део српства. Оно је камен темељац Србије као замишљене заједнице и то захваљујући неверовтној симболичкој вредности коју има као колевка српског идентитета, духовности и националности“ (исто: 125).

Како се, „у косовском миту, бој на Косову (...) не сматра поразом, већ узвишеном победом хероизма и жртвовања у име виших циљева, као жртвовање за хришћанску веру, то је хероизам мучеништва као сведочења вере у Христово васкрсење, тријумф жртве и опредељења за вечни живот, за духовно и „небеско царство“. Тако је овај пораз на

---

³⁶ „(...) начин на који простор делује у односу на замисао о националној заједници, знатно варира, зависно од политичког или културолошког искуства, од верске или лингвистичке посебности у стварању нације (...)“ (исто: 124).

бојном пољу преобраћен у моралну и духовну победу (...)“ (Базић, 2012: 256).

Д. Богдановић је историјски значај Косовског боја упоредио са Куликовском битком, битком код Поатјеа, чак и са битком у Термопилском кланцу.

Косовска битка је, по Д. Богдановићевим речима, за Србију не само пораз него и победа. Пораз у војничком и политичком смислу значио је започињање борбе за слободу, за државноправну, економску и духовну обнову, за „васкрс државе српске“.

Одмах после битке почело је стварање књижевности која утврђује смисао историјске поруке Косовог боја и валоризује историју српског народа, у чијој је свести Лазарева погибиа добила значење мученичке смрти за „царство небеско“ и духовног тријумфа у борби за идеал хришћанске цивилизације.

Зато Д. Богдановић наглашава да није реч ни о каквом „косовском миту“, него о историјском памћењу и мисли којима се остварује веза са стварном историјском прошлошћу. (Уп. Богдановић, 1986)

Насупрот Д. Богдановићу, М. Поповић констатује да Видовдан није помињан у првим варијантама косовске легенде, већ да је с подржављењем предања и величањем Лазаревог државотворног лика, косовски симбол дошао у центар пажње као дан дефинитивног обрачуна с Турцима, тек крајем 19. и почетком 20. века, када се Краљевина Србија политичким средствима борила за припајање ондашњих турских територија.

Надаље, М. Поповић сматра да је у доба романтичара косовски мит из народне поезије служио националослободилачкој мисли, али је постепено преиначаван, што је и довело до стварања новог, видовданског култа. То се догодило под притиском политичко-економских императива

српског грађанства, продирања на југ и освајања Косова, па је у преиначеном миту дошло до унутрашњег раслојавања косовског мита. Поетско је уступило место конкретној националној политици. Због тога, новостворени видовдански култ³⁷ представља несумњиво естетичку и хуманистичку деградацију косовског мита. При томе је видовдански култ окупио крајем 19. и у првим деценијама 20. века око себе не само српско грађанство, него и сељаштво, што значи велику већину српског народа³⁸ (уп. Поповић, 1998: 167 - 172).

Зато је, „као одређена фаза у развоју националне мисли, он био историјски неопходан. Али, као трајно стање духа, видовдански мит може бити и кобан по оне који нису у стању да се ишчупају из његових псеудомитских и псеудоисторијских мрежа. У њима, за разлику од песника и националних идеолога из епохе романтизма, савремена мисао, дух човеков, може доживети ново Косово: интелектуални и етички пораз“ (Поповић, 1998: 170).

---

³⁷ М. Поповић сматра да је идеја Косова као Српства и Косова као споја нације и религије увезена са хришћанског запада, заједно са католичким свецем св. Витом. Отуда се Косовска битка до краја 18. века није везивала за Видовдан, него за дан св. пророка Амоса, уз кога је хришћанска црква на западу стављала и светог Вита, страдалог 15/28. јуна око 303. године. Његово име је ушло у српске богослужбене књиге много касније преко католичких и руских извора. Вит није постао српски светац, нити му је у цркви држана служба. Истовремено, у паганском, најранијем словенском слоју, Видовдан је Дан светлости, дан када господари старословенско божанство – Вид или Световид, бог светлости и обиља, али и бог рата. У својој хроници из 12. века немачки свештеник Хелмод помиње Световида као врховног бога северозападних Словена, коме су подизани храмови и приношене му жртве на крају жетве, „из свих словенских крајева“. Тек после Кумановске битке 1912. године, пошто је она проглашена за освету Косова, Видовдан је црвеним словима написан у календару Краљевине Србије као један од девет званичних државних празника (уп. Поповић, 1998: 167 - 172).

³⁸ На тај начин, према М. Поповићу, нација се ујединила око косовских хероја и других супституција врховног паганског божанства, везаног за дан белог Вида, бога рата. Видовдански мит је, према М. Поповићу, измешао историјску збиљу са митском реалношћу, стварну борбу за слободу са сачуваним паганским склоностима (освета, клање и приношење жртве, оживљавање херојског претка).

Односно, како запажа З. Мишић, „косово је постало ратнички мит једног ратничког племена, да би се у својим крајње извитопереним облицима претворило у ратоборни поклич ратоборних племенских поглавица. Оно је постало државотворни мит једне државотворне нације (...) (међутим, прим. И. Б.) мит о косову далеко премашује границе националног мита; својом суштином он се придружује оним највишим творевинама људског духа, сакупљеним у имагинарном музеју једне јединствене европске културе“ (Мишић, 1976).

Или, како истиче Д. Гавриловић, „да би се у народну свест уткало да су Косово и Метохија искључиво српске земље, Срби су приказивани као браниоци суштине хришћанске европске цивилизације од, како се често наводило, деструктивног исламског утицаја и застрашујуће доминације напредујућег Османлијског царства у средњовековном периоду. Позивало се на српску крв која је била проливена у боју на Косову пољу зарад одбране Европе и хришћанства и све то се мешало са митским представама о српском кнезу Лазару (којег је народна поезија прозвала царем) и његовим витезовима који су били постављени пред избор да бирају да ли ће да пруже отпор непријатељу или да му се подчине, што је поезија приказала као избор између царства небеског и царства земаљског. На тај начин мит о обећаној земљи био је прожет митовима о смрти и спаситељу³⁹“ (Гавриловић, 2009 : 43 - 44).

Према Ђ. Јовановићу, „замена историје политичким митом, међутим, није била могућа само тако што ће се, једноставно, понудити митско приповедање уместо историјске цињенице. Да је тако учињено, историја би била „јачи“ супарник. Зато је најважнији политички потез био одузимање. или, тачније, снажан покушај одузимања легитимитета историји (као рационалној научној дисциплини). Изведено је „ново“ („примењено“) читање историје (...) почело се са тврдњом да је истина у

---

³⁹ Овде аутор првенствено има у виду однос према косовском предању крајем 19. и почетком 20. века, мада је, према нашем мишљењу, овакав однос, уз нешто модификованији приступ, присутан током читавог 20. века.

„народном“ предању, у „колективном памћењу“, у миту о прошлости; „примењена“ верзија псеудомита је узета за једино истинито становиште, насупротив дотадашњој „неистинитој“ историји, која је, у овом случају, дефинисана искључиво као средство (...) политичке манипулације“. (Јовановић, 2000).

Исти аутор поставља питање: „како је могуће да савремени квазимит буде тако застрашујуће делатан у мобилизацији читавих нација у реализацији митских жеља?“ (исто).

И закључује да „не треба заборавити да је митска структура мишљења традицијом одређена и чврсто укореењена у подсвесно. Када се из изворних митова преузму одређени симболи и обрасци и преструктурирају у савремену реалност, настају савремени митови који, управо зато што „васкрсавају“ најосетљивије стереотипе и погађају најболније тачке заједничког колективног памћења, могу постати моћна политичка оружја“ (исто).

То, наравно, не значи да се свака политика нужно ослања на мит, али, имагинарно у политици се по правилу јавља у кризним временима када нација доживи својеврсну кризу идентитета. Регресијом у мит тражи се могућност изласка из свакодневице, бекство из реалности у безвремену сигурност најранијег, чистог детињства националне историје (уп. исто).

Злоупотреба мита у циљу стицања надмоћи појединца или групе над заједницом супротна је темељним исходиштима митске свести, његовој дубокој виталистичкој и хуманистичкој функцији. Како јача злоупотреба мита у политичке сврхе и манипулација јавним мњењем, тако се јавља и отпор оваквој врсти манипулације. (уп. Милијић - Субић, 2009).

Према О. Зиројевић, „косовски мит се састоји из најмање три битна, и међусобно повезана елемента: *јунаштва, издаје и преласка у вечни*

живот. Сам елемент јунаштва садржи у себи култ две личности: кнеза Лазара и Милоша Обилића⁴⁰ (Зиројевић, 2002: 236).

Иста ауторка сматра да је „у култу кнеза Лазара очигледан старији слој дивинације и хтонско-магијски мит о мртвима; и млађи, хришћански, који на делу потврђује веома складну црквено-народну симбиозу (...) упоредо са Лазаревом, постојала је, међу савременицима и потомцима, и Милошева витешка легенда. Она се, међутим, развијала више у ванцрквеној сфери, можда и на другом терену (изгледа у западним крајевима) и као народна традиција. Оклеветан попут храброг Ролана или Тристана, и Милош је принуђен да делом доказује и јунаштво и верност“ (исто: 236).

Други елемент косовског мита, мотив издаје⁴¹, „предање (је) готово до детаља изградило према познатом обрасцу из *Новог завета*. Поређење Христа и кнеза Лазара, изведено је с фрапантном тачношћу. Подудара се и основни распоред догађаја; обе издаје откривене су за трпезом (Христове вечере са апостолима и Лазареве са господом српском). Обе издаје откривене су дан уочи Христове, односно Лазареве смрти“ (Михаљчић, 1989: 224, према Зиројевић, 2002: 237).

С друге стране, прелазак у вечни живот, као трећи елемент косовског мита, „као херојска транценденција, чинила је митско језгро многих прехришћанских херојских спева (..) Избор између духовних вредности и материјалних добара живота налази се у срцу драме разних религија и култура. У хришћанству се та дилема од вајкада драматизује у слици опредељивања између „небеског и земаљског царства“. Слично

---

⁴⁰ Према истој ауторки, „и супростављена, турска страна, створила је, не сасвим независну од српског утицаја, сопствену косовску легенду. Турски хроничари посматрали су овај бој као догађај који је широм отворио врата турском продору у Европу, приказујући и саму султанову смрт као свесну жртву (султан-мученик) која се уграђује у темеље будуће турске империје и државности“ (исто: 236 - 237).

⁴¹ Треба поменути да је мотив издаје, дискутабилан са историјског становишта, и настао је знатно касније, углавном се заснивајући на народном предању.

Христу, и српски кнез Лазар се уочи смрти одлучивао између земаљског и небеског царства (*Јер боља нам је смрт у подвигу, неголи живот у срамоти*)“ (Зиројевић, 2002: 242).

Дакле, косовски мит, испреплетан политичким и религијском мотивима, вековима је био дубоко уткан у културни и национални идентитет народа, који је имао снаге да пораз призна, али да се никада не помири са чињеницом да тај пораз представља и његов коначни епилог.

Према Р. Лукићу, „косовски завет постао је вертикала српске историје, јер Срби нису заборавили да су изгнани из земље која је била ризница свега најдрагоценијег што су створили у историји (...) ослобођење Косова и Метохије, 1912. године, било је за Србе, повратак у силом узету постојбину“ (Лукић, 1991: 12).

На сличан начин и Р. Самарцић наводи: „Срби су дочекали Турке као народ духовно дозрео и у том погледу у знатној мери уједначен. У епохи Немањића, с делом Светог Саве у темељима те појаве, у Србији је остварено јединство државе, цркве и народа. Представа о косовском боју као средишњем догађају српске историје није се одмах преобразила у животодавно језгро свеукупних напора једног народа да се одржи. Најкасније током 18. века Косово је постало подстицајна снага српског народа у његовој борби за ослобођење, главни симбол његових прегнућа и први циљ у свим његовим смишљеним плановима и спонтаним жељама“ (Самарцић, 1990).

На тај начин, „косовски завет био је главни закон по коме су се Срби вековима владали, припремајући се за потоња времена. То је била она унутрашња снага која је тај народ спајала да живи за ослобођење, да се држи уједно и да се не осипа. Због тога су његови непријатељи, упућени у његов духовни састав, од пре сто и више година настојали да решењем косовског питања на начин супротан српским намерама оставе тај народ без оног идејног језгра које га држи на окупу“ (исто).

Такође, и Ј. Цвијић, говорећи о општим особинама динарског типа, истиче и једну његову традиционалну црту – „динарски човек гори од жеље да освети Косово и обнови стару српску царевину, о којој стално, чак и у најтежим тренутцима сања“ (Цвијић, 1923: 362).

Из тог разлога М. Бакић - Хајден сматра да „све ово указује на чињеницу да се косовска митска тема може боље разумети у смислу (...) *религиозног национализма*, који изражава дискурс о религиозној заједници и о нацији и, као такав, има већу објашњавалачку моћ од раширених гледишта о национализму као функционалном захтеву једне врсте секуларизованих и индустријализованих друштава (...) и религиозни и националистички дискурси деле одређену фаталистичку реторику али док се религија користи појмовима онтолошке фаталности (смрт/бесмртност), национализам се служи онима који припадају историјској фаталности (рат/поновно рађање нације)“ (Бакић - Хајден, 1999: 9).

Односно, како истиче М. Поповић, „наша средина, склона култовима, често религиозна и данас на превасходно пагански начин, тешко се ослобађа архаичног мишљења. Додуше, као и други Европљани, и наш савремени човек не може да мисли на аутентично митски начин. Митски свет није његова стварност. Али, упркос томе, средине које нису склоне критичком мишљењу, и данас плету нове митолошке сизее, а митске импулсе замењују исфорсираним патриотизмом и религиозно мистичним егзалтацијама. У зрелим цивилизацијама јасно се разликује шта је мит а шта историјско мишљење, шта поезија а шта збиља, шта бајка а шта жива стварност. У цивилизацијама које тек сазревају, ови појмови се мешају, међусобно прожимају, што доводи до сталних судара, ломова, неспоразума, до псевдодинамике“ (Поповић, 1998: 169).

Све то наводи М. Кнежевића на закључак да „неверодостојно располагање традицијом *косовског мита* (легенде, епа, култа, идеје, мисли, предања), изазива опасност заваривања и самообмане псевдомитским. При таквим околностима, над изворним вишевековним митским предлошком,

надграђује се неуравнотежена псеудомитска конструкција. Изворни мит се у псеудомиту преиначује тако што се дневне прилике уподобљавају древним прасликама“ (Кнежевић, 1999: 3).

На основу ових импликација, може се констатовати да се „конкретни савремени актери уживљавају (се) у апстрактне митске улоге у сценском и гестуалном континуитету са древним митским личностима“ (исто: 3). Тако „настаје недоумица ко је нови Цар Лазар, Милош Обилић, Марко Краљевић, а ко се срзао на незахвалну улогу Вука Бранковића?“ (исто:3), услед чега се „у митолошком и етнопсихолошком предлошку ликови реинкарнирају исказујући хтонске особине, али и нека сасвим нова и необична својства“ (исто).

Развојни пут мита, од свог утопијског, транцендентног облика, којим ослобађа човека од свакодневнице, брише разлику између реалног и нереалног, световног и сакралног, духовног и материјалног, до социјално-политичког облика, према коме је битан фактор у интеграцији друштва, представља један моменат његове инструментализације. Посматрати било који мит, искључиво кроз призму његове социјално-политичке функције, значи одузети му сва она хуманистичка својства која су условила његов настанак.

Такав вид инструментализације, најчешће погодује промовисању одређене идеологије, која под плаштом хуманистичких концепција настоји да мобилише аудиторијум. Међитим, таква врста мобилизације у одређеним, врло често, кризним тренутцима, може створити критичну масу, јавно мњење, чији је основни став управо супротан хуманистичкој вредности самог мита.

Како сматра Ј. Базић, „уз косовски мит увек се везује и питање Косова, јер се оно разуме као суштински део бића српског народа и његово отуђење се схвата као одузимање најбитнијег садржаја српског идентитета и ишчезавање српског народа из историје: одузети нам ову

покрајину - исто је као да сте нам ишчупали срце из груди“ (Базић, 2012: 266).

Неадекватан третман одређеног мита, или некритичко преузимање његових елемената (који морају остати митски), неминовно доводи до инструментализације изворног мита. Речју, иако мит, није првенствено имао политичку функцију, временом, и уз помоћ разних политичких идеологија, та функција је постала све видљивија. Мит може и мора бити ослобођен од сваког вида политичког утицаја, јер је и политика пожељнија, уколико своја сазнања ослони на чињенице.

Односно, како истиче К. Армстронг – „мит је истинит јер је делотворан, а не зато што нам даје чињеничне податке“ (Армстронг, 2005, према Аврамовић, 2006: 247).

Може се, наиме, констатовати да је „у политичком дискурсу косовски мит (...) актуелизован (...) у време велике кризе југословенске државе, нарочито на Косову и Метохији, када долази до све учесталијих сецесионистичких побуна тамошњих Албанаца. Драматични догађаји разбијања Југославије започињу на Косову и на Косову се завршавају (...) тако да је косовски проблем постао главна преокупација најпре црквених великодостојника, а потом и многих српских песника, писаца, уметника, интелектуалаца, што је имало великог одраза у јавности (...) државно руководство је у таквој ситуацији деловало беспомоћно и аутистично, политичари су се немушто оглашавали, што је све скупа створило простор за буктање национализма и призивање митске прошлости“ (Базић, 2012: 263).

Јер, како је више пута доказано, „имагинарно у политици се по правилу јавља у кризним временима када нација доживи својеврсну кризу идентитета. Регресијом у мит тражи се могућност изласка из свакодневице, бекство из реалности у безвремену сигурност најранијег, чистог детињства националне историје“ (Жирарде, 2000).

Дакле, мит је прича која је истински важна за неку заједницу, јер оно што је за њену снагу битно није колико је она истинита, већ колико је она важна самој заједници. На тај начин, нагласак није у односу истинито - неистинито, већ вредно - невредно, важно - неважно, добро – лоше. Тиме мит постаје складиште вредности неке заједнице, односно централна етичка структура једне заједнице.

На тај начин, развој косовске легенде - стварање култа великомученика кнеза Лазара, његово свесно опредељење за „царство небеско“, као и појава мотива Милошевог подвига и Вукове издаје, и упоредно трајање тих двају мотива, њихово спајање и коначно уобличавање легенде, постају темељ српске духовности већ неколико столећа. Чињеница је да се ова легенда, која је временом прерасла у косовски завет, дубоко урезала у историјско памћење српског народа и битно утицала на стварање његове јединствене историјске свести. Нимало случајно, косовско предање је било особито живо код Срба у Угарској у току XVIII века, када се обликују српска национална свест и идеја о државности. Наиме, у овом столећу, којем претходи Велика сеоба Срба, а после којег следи Карађорђева револуција - брижљиво се негује и развија култ српских владара - светитеља, особито кнеза Лазара, а косовска легенда тада добија онај облик који данас познајемо из народних песама. Карловачка митрополија веома успешно користи причу о косовском боју, обликовану тридесетих година XVIII века, да би доказала континуитет српске државности и да би „отворила“ питање права српског народа на успостављање властите државе. Косовска легенда, косовски завет или косовско опредељење који доцније прерастају у косовски мит, па и у косовску идеологију, снажно су присутни у духовном, политичком и културном животу српског народа и у XIX и XX веку.

Критикујући књигу немачког историчара Холма Зундхаусена⁴² у којој овај аутор износи ставове да националистички дискурс доминира у

---

⁴² Историја Србије од 19. до 21. века” Београд; „Clio”.

овдашњим популарним представама о прошлости, па и у српској академској историографији те да је за српску историографију 19. век доба успона, М. Ковић, сматра да док „Зундхаусен, међутим, у српском 19. веку проналази претежно тамне, претеће тонове. Оно што је у овдашњој историографији „ослобођење” Косова, Метохије, Македоније, Босне и Херцеговине, за њега је „освајање” несрпских територија. Његов главни циљ је деконструкција онога што он сматра српским националистичким митовима, у чијем средишту би био косовски завет. По његовом мишљењу, ти митови одвели су Србију у недела и поразе из деведесетих година 20. века⁴³“ (Ковић, 2016).

М. Ковић, надаље закључује „Срби нису само државотворна нација, они припадају оној малој групи заветних народа (...) наш култ и национални идентитет, створен (је, прим. И.Б.) одржан и очуван у Пећкој патријаршији. Као што Светосавски завет одваја Србе као народ од осталих православних, тако и косовски завет одваја нас од осталих народа. Косовски завет почива на свакодневном питању које индивидуално или колективно треба да сагледавамо и постављамо: да ли ћемо се предати, продати, издати или ћемо изаћи на Косово равно? Страх од косовског завета представља наш страх од себе самих⁴⁴“ (Ковић, 2016).

Пишући о религиозном, спиритуалном расположењу косовских јунака и о косовској етици „сублимне резигнације”, М. Ђурић закључује: „Филозофија о Косову - то је филозофија о феникс - птици, филозофија о Голготи, која се од специфичне вредности народне може подићи до вредности опште човечанске”⁴⁵.

---

⁴³ Политика, 28.05.2016.

⁴⁴ „Страх од косовског завета, предрасуде и стереотипи“ трибина коју у оквиру пројекта „Иzolоване средине – стварање, страх и култура као слобода“, организује Дом културе у Грачаници, а подржава Министарство за културу и информисање Републике Србије.

⁴⁵ Вид. опширније у Ратко Пековић: Паралелна страна историје-спорови о језику, нацији, литератури 1945-1990 доступно на:

<http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=292&cl=35>

Како истиче Ж. Видовић, „Свети кнез Лазар је на Косову био пред дилемом шта му је важније: да ли земаљско царство (или држава) или небеско царство (или Црква). Небеско царство или Црква, то је царство у којем је човек припадник небеског народа, а небески народ је заједница која се догађа Духом Светим на свакој Литургији. То небеско царство, које је Црква, за Светога Кнеза је било значајније и од саме државе. Он је државу могао да стави изнад Цркве, али он то није хтео. Кад је свети Кнез одлучио да, како народна песма каже, следи савет Богородичин да Цркву стави изнад државе, онда је тиме потврдио Жички сабор и светосавски завет“⁴⁶ (Видовић, 2005). Исти аутор даље истиче да је култ Светог Вита (Вида), сам по себи хришћански, настао читавих седам столећа пре расцепа Цркве, касније у новијој историји, под утицајем северног панонског хришћанства, заменио култ Светог цара Лазара, закључивши да је битно у „видовданском култу“ не толико да се у косовски завет унесу пагански елементи (из панонске културе), колико да се забором прекрије лик Светог цара Лазара. Ово прикривање косовског завета видовданским култом одговарало је и потребама аустријског панславизма и југословенства, с једне стране, и потребама метафизике, са друге⁴⁷.

Према М. Ђурићу, косовски завет, односно косовски феномен је сложен, тајновит, периодично силовито моћан, етички обликован, морално узвишен и временски трајан управо због тога што у свести и духу србског народа носи најјаче утемељење: у Срба најстаријем – религијском култу славе, у видовданској етици као нашој философији морала, у ратничкој витешкој части косовских јунака, у части као највећем смислу човековог земаљског живота⁴⁸. (уп. Ђурић, 1914).

Косовски мит је заправо Косовски завет, или Видовданска етика,

---

⁴⁶ Вид. опширније у Православље бр. 918, 15. 6. 2005.

⁴⁷ Вид опширније у Видовић, Ж., (1989) Његош и косовски завет у Новом веку, Београд; Филип Вишњић.

⁴⁸ Вид. Опширије у Ђурић, М., (1914), Видовданска етика, Загреб; Издање српског академског друштва „Његош“ у Загребу.

односно прича о моралу који укључује највише вредности једне заједнице, а намера да се преноси с поколења на поколење, представља парадигму оних вредности којих се треба придржавати. Иако темељно везан за одређену територију, у овом случају Косово и Метохију, косовски мит (завет или етика), постаје универзална етичка категорија српског народа, при чему је његово географско одредиште само симбол, а епска народна поезија његово извориште. Та поезија се узима као колективно дело, и она зато изражава колективне вредности народа који ју је створио и неговао. Њу је створио народ сељака - ратника, или сточара - ратника. То је ратничка поезија и ратничка борбена етика, што ће рећи: мисао граничне егзистенције. Њена основна идеја је да постоје ствари које су вредније од било чијег појединачног живота, а оне су заједница, односно православна вера и српски национални идентитет.

1.1.5. Нација. Национални идентитет. Национализам.

Српски национални интерес у светлу промене историјских прилика

Кључне дилеме теоретичара појма нације, и с њим у вези појмовима, националног идентитета и национализма су: да ли нација постоји од кад и историја човечанства, или је производ савременог доба; које детерминанте и у ком историјском тренутку пресудно утичу на настанак нације; да ли је нација створена национализмом или је он производ припадности нацији и сходно томе осећању националног идентитета; да ли се национални идентитет стиче рођењем или током одрастања, при чему појединац има могућност избора (уп. Путиња, Стреф - Фенар, 1997). односно, „да ли национализам представља изразит национални идентитет, и од њега се разликује само у интензитету, при чему су разлике искључиво квантитативне или су то два различита феномена која се и квалитативно разликују“? (Кецмановић, 1996).

С друге стране, Р. Брубекер истиче да су ови термини проистекли из политичке теорије и дневне политике и да се, као такви, не могу преузети у социолошким, политиколошким и психолошким научним анализама. Они постоје у свакодневном животу и дневној политици, и понекад представљају моћан мобилизатор социјалних и политичких промена. Питање је, међутим, да ли се као такви требају преузети и анализирати у науци, јер могу да значе превише, премало, или уопште ништа (уп. Brubaker, 1996).

Међутим, како Р. Брубекер с правом примећује, дневнополитичко позивање на нацију, национални идентитет и национализам представља моћан мобилизатор друштвених промена, чији су учесници сви релевантни друштвени актери, од појединаца до сложених друштвених група, класа и слојева, што је довољан разлог да се истакне научни карактер ових појмова (уп. исто).

Било како било „различити истраживачки приступи нацији углавном се темеље на различитом процењивању значења и значаја етничке везаности, етничких својстава и етничких група“ (Бакић, 2006: 260), „а могу (се) поделити у „модернисте“, који настанак нације везују уз развој индустријализма, капитализма и модерне демократије, односно „традиционалисте“, који су склонији да у етничким особеностима налазе језгра нације чији се развој може пратити још од пропаста западног Римског Царства“ (Цветковић, 2002: 52).

Овој подели треба додати и теорије које настанак нације не сагледавају кроз дихотомију традиционално/модерно, већ овај феномен објашњавају комплементарним приступом, комбинирајући детерминанте обе територијске оријентације.

Како истиче Ј. Бакић, „аутори који наглашавају да нација постоји од искона, као и они који инсистирају на многовековном постојању нације (примордијалисти⁴⁹, прим. И.Б.), инсистирају на тзв. објективним критеријумима преко којих се нација може дефинисати као што су

---

⁴⁹ „Примордијалистички приступ је настао након првих истраживања у САД, везаних за испитивање националног идентитета досељеника (почетком прошлог века). Истраживачи су пратили развој и мењање тј. асимилацију националног идентитета мањинских група у једну већу заједницу. Изучаване су фазе процеса интеграције имиграната (компетицију, конфликт, адаптацију и асимилацију). Међутим, упркос очекивањима истраживача, ретко долази до њихове потпуне асимилације. Етнички идентитети се одржавају и у трећој или четвртој генерацији имиграната“ (Милошевић – Ђорђевић, 2003: 129). Уочено је да примордијализам наглашава да нација, заједно са породицом, представља свеprisутну, најдуготрајнију и најважнију друштвену групу. Према примордијалистима, етничке групе су сталне, а појединци им нужно припадају рођењем. Примордијалисти полазе од начела да је национални идентитет трајан и непроменљив у току живота. Он је чврста и основна људска категорија, дата рођењем, везује људе прадедовским пореклом, обојен ирационалним, неизрецивим осећањима. Национална осећања нису везана за конкретне и рационалне чињенице, већ су независна од стварних односа и потреба појединаца (уп. Путиња, Стреф - Фенар, 1997). Национални идентитети „нису плод ранијих искустава, социјализације и интеракције, већ су првобитни, оригинални, прастари или темељни“ (Hardin, 1995, Shils, 1957, према Здравковић, 2005: 87).

„раса“, тј. крв и боја коже, положај очију и сл., и/или култура, тј. језик, писмо, религија, митови, симболи и обичаји, колективна сећања итд“ (Бакић, 2006: 249).

С друге стране, „модернистички приступ инсистира, пак, на субјективном мерилу, тј. на самоодређењу припадника неке нације без обзира на било које објективне критерије⁵⁰. Етносимболистички⁵¹ и интеракционистички⁵² приступ покушавају, међутим, да помире ова два

---

⁵⁰ Према теоретичарима модернизма, нација, као глобална друштвена група, представља историјску творевину, чија се појава поклапа са настанком грађанског друштва. Процес претварања народа у нације почео је кад су наступили такви друштвено-економски услови који су били усмерени на разбијање феудалне расцепканости и укидање феудалних привилегија, развој поделе рада и производних снага друштва, стварање ширег и јединственијег тржишта, формирање суверених националних држава, остваривање већих индивидуалних права и слобода, стицање културне особености и самосвести и др. (уп. Горичар, 1959: 229). Како сматра О. Милосављевић, „модерна нација се јавља у XIX веку (...) као интегрисана категорија чији је циљ било стварање идентитета за бројно расцепкано (заосталим феудалним односима, религијом, државним границама великих царстава итд.) становништво и формирање обједињавајуће државе као, у таквим условима, највиши израз слободе“ (Милосављевић, 2002: 28).

⁵¹ Етносимболистички приступ, у првом реду истиче вишедимензионалност појма нације. У средишту пажње је проблем истраживања етничких и религијских митова о пореклу етничке групе, као и митова о изабраном народу и златном добу, који су постали основа каснијих националних митова. На тај начин се кроз комбинацију митова и колективних сећања, који су мање или више удаљени од стварне прошлости етничких група, као и стварних догађаја које је забележила историографија, ствара једна нација. Ову комбинацију митова и историје Е. Смит назива *етноисторијом*. У етноисторији своје место налазе и велики јунаци, понекад стварни а некад измишљени, као и главна географска места на којима су се одиграле велике битке, датуми одржавања тих битака, без обзира да ли се обележавају датуми великих победа или пораза и сл. Таква разноврсност етноисторије неке етничке групе омогућава интелектуалцима да националистичком пропагандом лакше подстакну ширење националне свести и претварање етничке групе у нацију. Осим тога, етно-национални симболи, заставе, грбови, језик и писмо, одећа и ритуали, постају битна одредница конституисања нације (уп. Бакић, 2006).

⁵² Интеракционистички приступ нацији, наглашава контекст у којем се врши међусобно општење чланова различитих етничких група или нација, и одбацује свако инсистирање

супротстављена становишта инсистирањем како на „објективним“ тако и на „субјективним“ критеријумима обликовања неке нације“ (исто).

Дакле, постоје дефиниције које настоје да у објективним друштвеним и историјским категоријама пронађу одређења нације (језик, државност, религијска припадност и сл.). С друге стране, запажамо и дефиниције нације које инсистирају на индивидуалној и колективној психолошкој димензији националног идентитета (уп. Тадић, 1999). Према Д. Хоровицу „компромис у тумачењу супротних концепција је могућ једино уколико се оне не схватају дихотомно, него као континуум на чијем једном крају је примордијалистички екстрем (...)“ (Horowitz, 2000).

Ипак „свако национално питање има своју посебну историју, замисли и политичке стратегије, укључујући и тренутне односе снага, па је оно увек конкретно, ситуирано питање, које се тешко уопштава и упоређује са другим случајевима“ (Пешић, 2002: 32).

на исконском схватању нације, засновано на унутрашњим квалитетима етничких својстава, као што су нпр. језик, религија, писмо, обичаји и традиција, колективно сећање, боја коже и положај очију, и сл. Напротив, ова етничка својства су само ресурси који се дају политизовати умешним делањем националиста, било да се ради о интелектуалцима, или државним националним установама, као што су школски систем, војска, национална штампа, национални индустријски систем итд. Међутим, оно што је важно за конституисање нације односи се на контексте у којима се етничке разлике јављају. Као веома важни чиниоци јављања и јачања већ постојећих етничких веза могу бити: ратови, политичка нестабилност вишеетничких империја или других политичких заједница, промена међународних околности, друштвена потчињеност извесних друштвених група у односу на неке друге у неком друштву, такмичење различитих друштвених група за ретка добра, било да се ради о економским, политичким или културним, трговина са различитим етничким групама и сл. (уп. Путиња, Стреф - Фенар, 1997: 122 - 124). Како закључује Ј. Бакић, „интеракционистички приступ, у први план ставља двострани однос одређења, тј. самоодређивање идентитета и одређивање идентитета од стране других са којима се нека група сусреће. Наиме, процес одређивања идентитета увек има две стране: једну, која истиче оно како ми сами видимо себе, и другу, која казује како нас виде други. Ова друга страна је понекад и значајнија, јер повратно утиче на процес самоодређења“ (Бакић, 2006: 250).

Према С. Хантингтону: „нације, национализми и национални идентитет у великој су мери производ бурног тока европске повести од петнаестог до деветнаестог столећа. Рат је створио државу, а такође је створио и народе (...) до 1790., (...) престали су ратови краљева, почели су ратови народа“ (Хантингтон, 2007: 39). На тај начин, према истом аутору, „речи народ и „patrie“ улазе у европске језике тек средином осамнаестог столећа (...)“ (исто: 39).

Дакле, може се констатовати, да је „процес пропадања феудализма и настајање капиталистичких производних односа, односно капиталистичких друштвених односа уопште, покренуо обликовање народа у нације. Француска револуција 1789. је стога, (...) онај догађај који означава моменат рођења нације. Тек тада, (...) било је могуће да се изгради нација као модерна заједница грађана која значајем превазилази локалне и регионалне припадности, јер нација у оваквом значењу речи означава и људско ослобођење од дотадашњих феудалних веза и господарења човека над човеком на основу рођења. Ипак, будући да је свака нација имала ограничену могућност интеграције и амалгамизације хетерогених локалних заједница, убрзо су се јавила разграничавања, па и сукоби између различитих националних „субјективитета“. Тако је већ XIX век донео разлике у делимично искристалисаним националним концептима и неусаглашеност идеја националних држава, које су се једним делом увек односиле на исто становништво и исте просторе“ (Милосављевић, 2002: 28 - 29).

Према Б. Андерсону, нација је производ капитализма, или пак како тврди Е. Гелнер, производ индустријализације. У оба случаја, модернизацијски процеси, од којих је најважнија индустријализација, обавезно основно образовање, појачана друштвена покретљивост, секуларизација, урбанизација и демократизација политичког живота, условиле су настанак национализма, а овај је као идеологија допринео изумевању нације. Такође, у процесу конституисања нације веома је значајна и улога интелигенције. Наиме, интелектуалци су онај друштвени слој који је

заслужан за успостављање и ширење национализма, а преко њега и за успостављање националне свести⁵³ (уп. Андерсон, 1998; Геллнер, 1997).

Национални идентитет, дакле, настаје, мења се и изграђује у „раздобљу када европски народи, унутар модерног друштва (и индустријске цивилизације), остварују релативни напредак на свим подручјима живота, стварају нове националне вредности и трагају за вишеструким друштвеним идентитетима, који настају у процесу конструкције. То је процес сталних друштвених и националних промена, али и социјалних, етничких и националних супротности (...)“ (Корунџић, 2003: 3).

Б. Андерсон сматра да је „нација замишљена политичка заједница, и то замишљена као истовремено инхерентно ограничена и суверена“ (Андерсон, 1998: 17), чиме се истиче појам нације као културне творевине, односно, нације не као природног ентитета, већ као појмовне конструкције. Она је замишљена „зато што припадници чак и најмање нације никад неће упознати већину других припадника своје нације, па чак ни чути о њима, но ипак у мислима сваког од њих живи слика њиховог заједништва“ (исто: 17).

Надаље, Б. Андерсон истиче да у матерњем језику постоји инхерентно и суштинско обележје националног идентитета. Језици су укореењени дубље од било чега другог у данашњем друштву, и представљају окосницу националних идентитета. При том је за национални идентитет важан локални дијалекат и начин говора, много више од националног језика⁵⁴. (уп. Андерсон, 1998)

---

⁵³ За разлику од интелигенције, шири друштвени слојеви, нису се одликовали поседовањем било какве националне свести све до XIX века (уп. исто).

⁵⁴ Посматрајући трећу генерацију имиграната (у САД) који су престали да користе и разумеју свој матерњи језик, а ипак им је национални идентитет веома важан, Б. Андерсон поставља питање шта поред матерњег језика представља окосницу идентитета. Према његовом мишљењу, одговор се налази у субјективном замишљању да је нација заједница. Иако многи припадници нације никада неће упознати остале

Према Б. Андерсону, успон национализма био је могућ захваљујући деловању два релевантна културна система: верске заједнице, која је давала модел за замишљену заједницу, и династичком поретку, који је пружао основ за позивање на суверенитет. Људи су користили старе обрасце замишљања како би створили нове заједнице⁵⁵. Дакле, национализам није нешто давно и инхерентно, већ само један облик идентитета, једна од бројних идентификација, кроз коју људи учествују у замишљеним заједницама. (уп. исто: 7 - 12)

Према Е. Гелнеру, „нација је, као модерна тековина, првенствено конституисана као политичка заједница, а позивање на етничку подлогу нације представља идеолошки приступ овом проблему. односно, „идеолошку лажну свест“ (Гелнер, 1997:19). Он инсистира на ставу да „нације, као инхерентна, мада дуго одлагана политичка судбина, јесу мит; национализам који понекад узима претходно постојеће културе и претвара их у нације, понекад их измишља, а често их и збрише: то је стварност, добра или лоша, а у општем случају наеизбежна⁵⁶“ (исто: 19).

Оваква дефиниција истиче у први план политички карактер национализма који се заиста и може посматрати као политичка

чланове те нације, они, ипак, верују у њихову непрестану присутност, блискост и извесно заједничко деловање за опште добро. (уп. Андерсон, 1998)

⁵⁵ Има неколико начина на које се нација замишља. Прво, она се сагледава као ограничена, будући да свака група ствара границе које обележавају домете укључивања и искључивања. Друго, нација се представља као суверена, зато што се национализам јавља у време када се стари династички пореци негирају, те национализам даје могућност нацијама да легитимно стекну слободу. Треће, нација се сматра заједницом, будући да она ствара осећања братства и другарства, чиме се јачају солидарност, јединство и емоције припадништва. И четврто, сматра се да је нација дуготрајна, односно вечита (уп. исто: 7 - 12).

⁵⁶ Е. Гелнер сматра да „национална припадност није никаква датост. Национална припадност није природан, већ ретроградан облик класификације људи и нема никакву објективну заснованост. Поседовање националности није инхерентни људски атрибут, иако на први поглед изгледа као да то јесте суштинска људска категорија, а „национализам је политички принцип који захтева подударност етничких и политичких (државних) граница“ (Гелнер, 1997: 11).

идеологија и покрет (уп. Heywood, 2003; Смит, 1998: 119). Е. Гелнер издваја три компоненте националистичке доктрине. Прва је веровање да људи поседују националност, и да она представља централни део њиховог бића. Друга је њихова тежња да живе са људима исте националности, и изнад свега да избегну да њима владају људи друге националности. Трећа компонента је веровање у исправност свега тога⁵⁷ (уп. Гелнер, 1997).

С друге стране, проблематизујући основне поставке на којима почива национализам, Е. Хобсбаум покушава да покаже његову неутемељеност и идеолошки карактер, док истовремено признаје постојање извесних „прото-националних веза“, које служе као основа за развијање националистичке идеологије интелектуалаца⁵⁸ (Хобсбаум, 1996: 83). Прем његовом схватању национализам је „првенствено један политички принцип који подразумева да политичко и национално јединство треба да буде конгруентно“ (исто: 16).

С. Хантингтон разликује два облика национализма и националног идентитета, које различито означава: „грађански и етнички, политички и културни, револуционарни и племенски, либерални и интегрални, рационално-асоцијативни и органско-мистични, грађанско-територијални и етничко-генеолошки, или једноставно патриотизам и национализам⁵⁹“ (исто: 39).

---

⁵⁷ Према Е. Гелнеру, образовање је кључна одредница човека, и његова далеко најдрагоценија инвестиција. За савременог човека је од средишњег, централног значаја писменост, а не припадност нацији. Националну припадност се изједначава са класном, јер је нација у савременом свету постала класа (уп. исто).

⁵⁸ Занимљиво је да Е. Хобсбаум наводи следеће изузетке од правила које је установио о прото-националним везама: Енглеска, Француска, Србија и Русија. Наиме, у оквиру ових нација, барем према Е. Хобсбауму, очувана су сећања на дуготрајну политичку заједницу (обично средњовековну монархију), као и на цркву у оквиру које је чувано ово сећање. Посебно је у случају Србије чувано сећање на Немањиће и њима предвођену политичку заједницу (уп. Хобсбаум, 1996: 87).

⁵⁹ „У сваком од тих парова први се део сматра добрим а други лошим. Добар, грађански национализам претпоставља отворено друштво утемељено, барем у теорији, на

Када разматра појам националног идентитета, С. Хантингтон истиче да, „национални идентитет, обично, али не увек, садржи у себи територијални елемент и такође може укључивати један или више приписаних елемената (раса, етничка припадност), културних (вера, језик) и политичких елемената (држава, идеологија) (...)“ (исто: 40).

Даље, наставља исти аутор, „(...) идентитет је осећај појединца или групе о себи. То је производ самосвести да „ја“ или „ми“ као ентитет поседујемо неке квалитете по којима се „ја“ разликујем од „тебе“ и „ми“ од „вас“ (...) (односно, прим. И.Б.) идентитет (се) односи на слике индивидуалности и одређености („себства“) које о себи држи и на себе пројектује судионик и које се обликују (и временом мењају) кроз односе са значајним другима⁶⁰“ (исто: 32).

друштвеном договору којем могу приступити људи било које расе или народности и тако постати грађани. Етнички национализам, насупрот томе, искључив је и чланство у народу ограничено је на оне који поседују неке исконске, етничке или културне ознаке (...)“ (исто: 39).

⁶⁰ „(...) нужно је назначити неколико кључних тачака које се тичу идентитета. Прво, и појединци и групе имају идентитете. Но појединци налазе и поново одређују своје идентитете у групама. (...) потреба за идентитетом сили их на то да траже идентитет у произвољно и случајно створеним групама. Неки појединац може припадати многим групама па тако може прелазити из једног идентитета у други. Групни идентитет, с друге стране, обично садржи у себи неко првобитно одређено значење и мање је замењив (...) друго, идентитети су, у највећој мери, конструисани. Људи стварају свој идентитет под различитим ступњевима притисака, побуда и слободе (...) идентитети су измишљена себства: они су то што мислимо да јесмо и што бисмо желели бити... људи су сразмерно слободни да по жељи одређују свој идентитет, иако га можда неће моћи применити у пракси. Они наслеђују етничност и расу, но све се то може поново одредити или одбацити, а значење или примењивост појма попут „расе“ мења се током времена. Треће, појединци, а у мањој мери и групе, имају вишеструке идентитете. Они могу бити приписани, територијални, економски, културни, политички, друштвени и национални (...) четврто, идентитети се одређују према појединцу, но производ су међуделовања између те особе и других. Начин како остали замишљају неког појединца или групу, утиче на самоодређење тог појединца или групе (...) људи могу тежити неком идентитету, но не могу га постићи ако их не прихвате и они који већ поседују тај идентитет (...) пето, релативна вредност замишљеног идентитета за неког појединца или групу зависи од ситуације. У неким ситуацијама људи наглашавају ону страну њиховог

Према З. Голубовић, „проблем националног идентитета може се посматрати: а) или као идентификација са етничком групом, или са културном и политичком заједницом, односно као природна датост која је биолошки условљена и традицијом одржавана, или као историјска, друштвено и културно условљена политичка заједница ... б) у односу на друге врсте идентитета (класни, статусни, генерацијски, професионални, професионални, итд.); и ц) на нивоу персоналног и групног/колективног идентитета“ (Голубовић, 1999).

Када говори о национализму, Е. Смит, сматра да „сваки национализам, у ствари, садржи грађанске и етничке елементе у разним степенима и облицима“ (Смит, 1998: 28, према Бакић, 2006). Он схвата национализам као „идеолошки покрет за стицање и одржање аутономије, јединства и идентитета становништва чији припадници замишљају ту групу као стварну или потенцијалну нацију“ (исто: 119).

Главне одлике национализма, према његовом мишљењу, су: схватање да је свет подељен на нације, те да једино уређење света подељено на аутономне нације обезбеђује мир и правду; схватање да сва политичка моћ лежи у нацији, као и да приврженост нацији претеже над свим осталим припадностима; схватање да појединац може остварити све своје могућности само унутар нације; и схватање да је максимална аутономија нације неопходна за остварење њене аутентичности⁶¹ (уп. исто: 119).

идентитета која их повезује с људима с којима заједно делају. У осталим приликама људи наглашавају ону страну свог идентитета која их разликује од других (...) вредност идентификовања људи с њиховом домовином значајно ће порастати кад путују у иностранство и посматрају другачији начин живота странаца“ (исто: 33 - 36).

⁶¹ Најзад, поред дефиниције, у Е. Смитовом проучавању национализма, посебно место припада и типологији овог појма, јер „предлагање добре типологије тако сложене појаве каква је национализам (представља, прим. И. Б.) суштински задатак истраживача који се њоме баве (...), јер, (типологије, прим. И. Б.) признају сву важност веома различитих друштвеноисторијских контекста а да при том не жртвују могућност општијих поређења“ (исто: 129). Према његовом мишљењу, најпознатија и најутицајнија је типологија која прави разлику између етничког (културног) и политичког (државног, грађанског) национализма. Ова типологија, коју је осмислио Х. Кон (Hans Kohn),

Исти аутор даље наглашава да су „национални симболи, обичаји и церемоније најтрајнији и најмоћнији видови национализма, јер они подстичу осећања ширих друштвених слојева којима су појмовна знања скучена“ (исто: 125).

При разматрању концепта „српске нације“, а с њим у вези „српског националног идентитета“ и специфичног „српског национализма“, могуће је укључити различите теоријско - истраживачке приступе.

Најпре, када разматрамо концепт српске нације, приметно је значајно присуство примордијализма. У том погледу, „српска нација се мењала кроз историју, од свог формирања у XII и XIII веку, развијала у XIV и XV веку, и готово распала у XVI и XVII веку, уз опасност да је апсорбују суседне или освајачке етничке групе, али никада није до краја пропала, што је доказ њене афирмације у првој половини XIX века.

предлаже да се етнички национализам одликује мистичношћу и органским схватањем нације, док рационални политички национализам инсистира на удруживању појединаца. Етнички национализам заснован је на романтизму, политички на просветитељству. Политички модел национализма инсистира на историјски одређеној територији, правно-политичкој заједници у којој су грађани једнаки, као и на заједничкој грађанској јавној и масовној култури (уп. Смит, 1998: 26, према Бакић, 2006). У оквиру овог модела национализма губи се разлика између заједнице грађана и нације, тј. заједница рационалних грађана ствара нацију. Зато се овај тип национализма назива још и грађанским национализмом, а настао је делатношћу државе и њених установа, на првом месту школе, војске и бирократије. С друге стране, етнички модел национализма настао је у вишенационалним империјама, где није било јасно разграничене територије коју би националисти могли да означе као несумњиво националну. Зато су се увек окретали историји, „златном добу“ њихове етничке прошлости и земљама које су некад и пре неколико столећа заузимали њихови мање или више имагинарни преци. Овде није било државе која би преко њених установа стварала национализам, већ се овај обликовао делатношћу малобројних интелектуалаца који су се борили против империјалне државе. У етничком поимању нације наглашава се значај језика и обичаја, и инсистира се на истом пореклу, тј. прецима. Из овога даље произлази уверење да појединац нужно припада нацији предака, те да никада не може променити националну припадност јер је она дата једном заувек. Отуд се у овој врсти национализма припадници нације сматрају браћом и сестрама (уп.исто).

Дакле, српска нација је постојала без обзира на економске, политичке и културне услове, о чему сведочи њено многовековно, готово миленијумско постојање, изражено кроз културни континуитет, односно њена историјска димензија, а нарочито приказ „златног доба“ у коме је нација била на врхунцу“ (Scott, 1990, према Здравковић, 2005: 89).

Поред тога, како је истицано у периоду романтизма, српској нацији се „приступа рођењем“. Сходно томе „осећање националног идентитета који везује Србе заједничким прадедовским пореклом јесте „темељно осећање“ (Hardin, 1995; Shils, 1957, према Здравковић, 2005: 87), сваког „национално свесног појединца“. Све то чини да „осећања интензивне националне солидарности и повезаности постану јача, нарочито у кризним тренутцима, што повећава спремност на сарадњу. У том контексту национализам се посматра као „буђење давнашњих осећања и веза које чине већ дати идентитет“. Према томе, етноцентризам је заправо „несвесна атавистичка тенденција, која се одражава у културном миту о пореклу“ (Путиња, Стреф - Фенар, 1997: 106), тј. историји дугог трајања, чије су одлике страдање, спремност на жртву и победа, као вечни живот.

Пошто нације постоје одувек, а појединац им припада рођењем, „етнички идентитети су више дати него изабрани, непромењиви више него савитљиви и неизбежно доводе до сукоба“ (Horowitz, 2002: 72 - 73), јер је „национализам напосто „природно својство човека““ (Smith, 1995: 31 - 32).

Кад људи виде себе као повезане путем крви, они своју националну групу сматрају природном, што подстиче снажна осећања интензивне солидарности, повећава сарадњу и повезаност, што потенцијално доводи до несебичног понашања и спремности на жртвовање. У том контексту, национализам се схвата не као неки вештачки и недавно створен процес, већ више као буђење давнашњих осећања и јачање веза које чине већ дати идентитет (уп. Conor, 1993, Horowitz, 2002).

С друге стране, концепт оваквог схватања српске нације поклапа се са настанком грађанског друштва у Србији, односно „периодом када је наступио процес формирања грађанског друштва широм Европе, и „буђењем националне свести“ у више националним империјама где је „формирање обједињујуће националне државе сматрано највишим изразом слободе“ (Милосављевић, 2002: 28).

Сходно томе, Д. Шнапер сматра да ја нација „нарочити облик политичке јединице, одређен својом сувереношћу која се врши како унутар ње, како би се интегрисало разноврсно становништво које она обухвата, тако и према спољном свету, како би се потврдила као историјски субјект у светском поретку заснованом на постојању и односима између различитих нација као политичких јединица. Но, основна одлика нације јесте управо њена делатност интегрисања појединаца у модерну заједницу грађана“ (Шнапер, 1996: 33).

Према С. Хантингтону, „(...) етнички идентитети прилично су трајни. Нико не може променити своје претке и у том смислу етничко је наслеђе коначно. Исто тако не може се мењати боја коже, иако се може мењати спознаја о томе шта та боја значи. Но, култура се може променити. Људи прелазе из једне вере у другу, уче нове језике, прихватају нове вредности и веровања, поистовећују се са новим симболима и прилагођавају се новим начинима живота (...) културни идентитет је замењив; етничко порекло није⁶²(...)“ (Хантингтон, 2007: 41).

И Д. Хоровиц сматра да се говорећи о националном идентитету заправо, говори о потребама да се припада групи. Национални идентитет је јак и изазива снажне конфликте, зато што је у његовој суштини јака човекова

---

⁶² Стога, наставља С. Хантингтон, „то двоје ваља јасно разликовати. Релативна важност састојака националног идентитета мења се зависно од историјског искуства народа (...) у Југославији, национални идентитет политички су одређивале њихове комунистичке идеологије и комунистички режими. У тим земљама живели су људи различитих народности које су биле културно одређене и биле су службено признате“ (Хантингтон, 2007: 41 - 42).

потреба за блискошћу и емоционалном подршком. Такви идентитети имају различите улоге. Суштина једних је разликовање (себе од припадника других група), а других сличност (са припадницима исте групе) које човеку даје осећај припадања. Изгледа као да су потребе амбивалентне, јер се с једне стране тражи блискост са људима који припадају истој групи, док се с друге стране припадници осталих група супротстављају сопственој (уп. Horowitz, 2000).

Заиста, да би романтичарски концепт српске нације, могао бити афирмисан и дубље укореењен у српској националној свести, пресудно је осим модернизације и урбанизације, и образовање (писменост) ширих друштвених слојева, демократизација политичког живота, а нарочито ангажовање интелигенције, која би у оквиру политичке јединице (државе) „интегрисала становништво потврђујући је (државу, прим. И. Б.), као историјски субјект“ (Шнапер, 1996: 33)⁶³.

Тако је успон српског национализма омогућен захваљујући „деловању два релевантна културна система: верске заједнице и династичког поретка“ (Андерсон, 1997: 7), уз свесрдну помоћ интелигенције, која је припадност српском националном идентитету заснивала на: вери (православљу), језику (ћирилицы), територији (етничким границама) и косовском миту. Тиме српска нација настоји да се обликује као политичка заједница, док позивање на њену етничку подлогу „представља идеолошки приступ овом проблему“ (Гелнер, 1997: 19) и то управо због тога што је конгруентност политичког (историјских граница) и етничког (православље, ћирилица и косовски мит) принципа била немогућа, осим као „основа за развијање националистичке идеологије“ (Хобсбаум, 1996: 83), промовисане од стране српске интелигенције у XIX и XX веку.

Наиме, национално питање у Србији је увек било повезано са стварањем националне државе, која је у крајњој линији и представљала српски

---

⁶³ Вид. опширније у Гелнер, 1997; Андерсон, 1997.

национални интерес. Међутим, српски национални интерес, тј. стварање националне државе, имао је свој развојни пут, од конгруентности етничког и територијалног оквира, до политичког и грађанског принципа, при чему овај први принцип, никада није до краја превазиђен. Конгруенција нације и државе, промовисана у првој половини 19. века, доминирала је читавим периодом романтизма, нарочито током балканских ратова, и трајала све до завршетка I Светског рата. Међутим, због империјалног наслеђа, које је оставило велику етничку и религијску измешаност, поклапање етничких и територијалних граница, није било могуће (уп. Милосављевић, 1999).

Како сматра О. Милосављевић, српска нација је „иницијално била идентификована применом два различита критеријума: језика и (православне) вере. Према првом критеријуму су „Срби сви и свуда“ (тј. српску нацију дефинише штокавски дијалекат), док према другом критеријуму „где је слава ту је и Србин“ (тј. српску нацију дефинише православље). Покушај комбинације ова два концепта српске нације створио је унутрашње неусклађености, пошто је први критеријум спајао различите вероисповести, а други их искључивао. Први критеријум је вукао национални простор на запад (Босна и Херцеговина, Хрватска, прим. И. Б.), а други на југоисток (тзв. Стара Србија, која је укључивала Косово и Метохију и Македонију, прим. И. Б.). Тако је сасвим рационалан политички концепт, на пример, изласка на море почетком века (двадесетог века, прим. И.Б.), као економске нужности ради напретка државе, објашњаван „ослобођењем браће“, било да су они према Солуну били „бугараши“, или према Драчу „арнауташи“ (Милосављевић, 1999), односно сви конвертити на западу, било католици или муслимани.

Овакав принцип заснивао се на митолошкој слици нације, „утемељене већ у далекој прошлости, (што је, прим. И. Б.) учинило да се она примарно идентификовала са „сродством“ из чега је следило идентификовање државе са „кућом“, елите са „домаћином“, а становништва са *бићем* (курзив И. Б.)“ (исто).

Поред тога, концепт српске нације укључивао је још и етнички и територијални принцип, а оба су се заснивала на историјском праву. Наиме, етничко право је подразумевало територијално проширење уже Србије, на све просторе западно, јужно и југоисточно, у којима живе Срби.

Међутим, поред реалног постојања Срба, на овим просторима су егзистирали и „конвертити“ како су називани Муслимани, Срби католици, „арнауташи“, (поарнаућени Срби, како су називани Албанци за које је сматрано да су некада били Срби, прим. И. Б.) „бугараши“ (бугаризовани Срби, Македонци, прим. И. Б.)“ (исто), али и Хрвати, Македонци, Арнаути (како су називани „прави“ Албанци из племена Тоска и Гега), Муслимани и др. који се нису идентификовали са „српством“ у националном, културном и политичком смислу.

Зато је етнички принцип тумачен територијалним, који се заснивао на историјском праву, чија је парадигма било Душаново царство. Наиме, према историјском праву, средњовековна Србија, до пада под Отоманску власт, простирала се најпре, ужом Србијом (Рашка област, Шумадија), Старом Србијом (Косово и Метохија, Македонија), данашњом Албанијом до Јадранског мора, делом Грчке, до Егејског мора, данашњом Црном гором, Босном и Херцеговином, делом Хрватске, Славонијом, делом Срема, све до Јадранског мора, да би се потом те области постепено сужавале, и до доласка Османлија поново свеле на територију уже Србије и дела Косова и Метохије, где су се након Турског освајања потпуно „утопиле“, највећим делом у Османско царство, а мањим делом у Угарску краљевину, касније Аустроугарску империју.

Из тог разлога је, према О. Милосављевић, „етничко - конфесионални плурализам тумачен управо као вековно империјално наслеђе, које је у доба романтизма требало поновно поставити на првобитну основу, која дакле, има упоришта у етничком, територијалном и историјском праву. Међутим, етнокултурни принцип требало је помирити са чињеницом да

ни у Средњем веку, а у 20. веку нарочито, територију Србије (Милутинове краљевине или Српске Деспотовине), а поготову Душановог царства, не насељавају само етнички Срби. Зато је након 1918. године, српски национални интерес, живот свих Срба у једној држави, заснован на етничком принципу који је укључувао културно – историјско наслеђе, замењен политичким, грађанским принципом, али не без потпуног одбацивања овог првог. Зато је и изгледало да Југославија 1918. (...) трајно решава српско, хрватско и словеначко национално питање (...) (јер, прим.И. Б.) се у визијама њених стваралаца појављује и као нужност (окупљање малих словенских народа и оспоравање претензија суседних), и као интерес (проширење територије и утицаја), и као емотиван захтев (блискост јужнословенских народа и упућеност једних на друге)“ (Милосављевић, 2002: 87).

Заиста, територијалним проширењем уже Србије, најпре у Краљевину Југославију, а потом у СФРЈ, српски национални интерес добио је своју потпуну и заокружену форму. У основи, интерес је остао непромењен. Мењали су се само механизми његовог остварења.

Поред тога, српска национална свест формирала се и услед „континуираног процеса дихотомизације између чланова и нечланова групе“ (Барт, 1997: 258 - 259), у специфичном историјском контексту.

Било да је српски национални идентитет конституисан на основу разликовања од на пример, турског, аустријског, угарског, или касније, хрватског, словеначког, албанског, или под утицајем њихове перцепције српског националног идентитета, „само разликовање, иако кроз сталну интеракцију није водило асимилацији ни једних ни других, већ напротив сталном јачању и учвршћивању сопственог националног идентитета, кроз повлачење граница између њих. Елита (политичка, интелектуална, и друга) се стално трудила да чланови етничких група сами себе идентификују, а у очима других бивају идентификовани као категорија (етничка група, нација, прим. И. Б.) коју је могуће разликовати од осталих категорија истог реда“ (Барт, 1997: 216).

Односно, посматрано у ширем историјском контексту, концепт српске нације конституисан је у амбивалентном односу, где је с једне стране истицана „блискост са људима који припадају истој групи, док се с друге стране, припадници осталих група супростављају сопственој. Тако схваћен српски национални идентитет јесте „плод дијалектичког процеса друштвене изградње“ (Judah, 1997; Malcolm, 2002, према Здравковић, 2005: 102) у специфичним политичким, културним и друштвеним околностима.

Тако је српска нација конституисана у комбинацији „мита и историје“, у „процесу мобилизације, територизације и политизације“ (Смит, 1998: 137), и кроз интеракцију са другим нацијама, при чему је осећање националног идентитета требало да одреди и обезбеди друштвени, економски и политички простор у коме припадници нације егзистирају, као и прихватање заједничких вредности и традиција, односно јединствено национално самодефинисање.

Међутим, српски национални идентитет изражавао се кроз истовремену коегзистенцију политичког (државног, територијалног) и културног (религијског, етничког) концепта, који у плуралистичком, спољашњем и унутрашњем оквиру, практично није био могућ. У зависности од историјских околности и одређених друштвених услова, српска политичка и интелектуална елита се у афирмацији српске нације и националног идентитета позивала на историјско наслеђе из прошлости, и у том смислу је територијални оквир представљао, земље које су некада, биле у саставу средњовековне српске државе, која је у крајњој линији и била српски национални интерес. Тако је Краљевина Србија, под окриљем ујединитељског и интегративног национализма преточена у Краљевину Југославију, и касније СФРЈ, при чему су све три државе требале да буду „државе свих Срба“. Ова идеја упоредо је коегзистирала и са стварањем државе која би ујединила све „братске народе и народности. Међутим, како су ове идеје биле истовремено супростављене и различитим национализмима, неминовно се

антагонизам националних елита претворио у супростављеност националних интереса (уп. Милосављевић, 1999).

Односно, како наводи Р. Брубекер, „у регионима високе измешаности етнокултурних заједница, у којима политичке границе не могу бити повучене тако да коинцидирају са етнокултурним границама, територијално - политички и етнокултурни модели нације не могу се лако помирити“ (Brubaker, 1994: 56), што представља битан фактор нестабилности тих држава, која се огледа „у томе што оне (државе, при. И. Б.) никада нису престале да решавају национално питање, стално трагајући за новим формама равноправности и равнотеже снага између етнонационалних политичких јединица⁶⁴“ (Пешић, 2002: 35), а СФР Југославија представља типичан пример.

Према Р. Томасу, „све политичке институције, укључујући нације, државе и странке, зависе од симбола и митова којима дефинишу себе. У западним политичким друштвима, међутим, моћ митова и симбола је смањена због постојања друштава повратне комуникације, рационалне организације политичких структура, и универзалности правних уређења. У Србији и другим земљама у „транзицији“ јавни живот је мање стабилан и политичка правила мање јасна, и без икаквог разумевања политике људи траже најједноставнија (и најопаснија) објашњења: завере, љубав и мржњу. У оваквим условима мит и симболи постају

---

⁶⁴ С друге стране, постмодернисти сматрају да је „нација заправо конструкт национално оријентисане интелигенције, и да је деконструкцијом националистичког дискурса (текста, говора, система мишљења, националистичке идеологије) могуће доћи и до деконструкције саме нације. Међутим, иако се и сами дискурси могу мењати са променом историјске ситуације, неки национални дискурси, као што су етнички митови, могу бити веома постојани. Ова постојаност етничких митова сведочи и о постојаности извесних структура друштвене стварности које се митовима правдају и које саме дају ослонац постојању митова. Према томе, етнички митови су јако трајни, у складу са трајношћу структура које правдају, а оно што је променљиво јесу интерпретације митова које зависе од посебног историјског контекста“ (Бакић, 2006: 248).

доминантни облик комуникације и изражавања у политичким говорима“ (Томас, 1999: 29 - 30).

Како сматра Ј. Базић, „(...) у изложеним моделима разумевања нације и националног идентитета садржана су и савремена схватања косовског мита. Аналогно томе, могу се условно означити и два приступа у разумевању улоге косовског мита у српској политици, а то су: етнички и грађански⁶⁵. У етничком моделу косовски мит се разуме као најважнији део српског културног обрасца и кључни чинилац српске националне свести, он је симбол идентитета српског народа“ (Базић, 2012: 264). У том смислу, „косовски мит (је) духовна вертикала у колективној свести Срба и особено културно наслеђе: духовна, верска и културна самосвест српског народа; енергија која ствара нацију; историјска и државотворна свест српске нације; енергија која од народа обликује политичку нацију. У косовском миту је изражена узвишена филозофија у чијем је средишту начело слободе, слобода је једина вредност за коју ваља живети и умирати“ (исто).

То надаље имплицира да је „у основи овог мита, изграђен специфичан колективни менталитет који се изражава у сваком припаднику колектива, у садржајима његове свести и начину његовог мишљења, у његовом понашању и његовим навикама, у начину његовог изражавања, пре свега кроз језик, али и кроз уметности, а наравно и у начину како испољава своја осећања, како исказује своје емоције“ (исто: 265).

---

⁶⁵ „У грађанском моделу (...) косовски мит се сагледава искључиво кроз политичку призму и одређује као национални политички мит који чини покретачко језгро српског национализма. Сматра се да је косовски мит током историје постао симбол крваве освете према свим Турцима и муслиманима уопште. А након слома Отоманског царства, таква освета је окренута према Албанцима на Косову (...) (на тај начин, прим. И. Б.) у грађанском моделу, косовски мит се види искључиво као покретачко језгро српског национализма који штети Србима у односима са суседним народима и евроинтеграцијским процесима“ (исто: 266 – 268).

Исти аутор закључује да је „ (...) неоспорно да косовски мит чини део историјске свести, али његова политичка функционализација, која историјском сећању додаје Косово као област у коју једног дана треба да се врати водила је и води у сукобе у односима Срба и Албанаца. Зато се улога косовског мита у политици сматра фаталном јер, како се указује, негује ирационалне појмове о расној специфичности, промовише мирење са судбином и фатализам, заговара нужност жртвовања обећавајући царство небеско и фаворизује смрт над животом (...)“ (исто: 266).

Међутим, највећа вредност косовске легенде је у томе што је жива, а не окамењена, довршена, и до краја разјашњена. Њена порука је универзална и увек остаје иста. Она се креће, укључује нове нараштаје, тражи њихов допринос и тумачење. Таква заједница која има идентитет у чијем је центру „косовски завет“ и даље је, суштински, заједница отпора, односно борбена заједница. Управо због тог отпоропружајућег, борбеног карактера „косовског завета“, средиште пацификације Срба је настојање да се они „ослободе Косовског мита“, то јест да одустану од завета који је чврсто срастао са њиховим идентитетом.

Срби су кроз обе Југославије, коју су доживљавали као своју, коначну државу развили, у одређеној мери и двојни (дуални) идентитет: српски и југословенски, на супрот доминантном моноидентитету код других југословенских народа, нарочито Хрвата и Словенаца, за које је Југославија била само „транзитна творевина“. Када се, после Устава из 1974. године, Југославија претворила у конфедерацију, са псеудо-државама у којима су Срби мањина, а њихов најлошији положај био је у САП Косово, ова Покрајина је постала окидач за активацију косовског мита, као етике отпора и моралног језгра идентитета једне заједнице. Њега нису измислили српски националисти већ акција, односно политички догађаји на Косову и Метохији, док је реакција српске интелигенције била природан и неминован процес.

Сама околност да је САП Косово било место најгрубљег насиља над српским становништвом у СФРЈ, и да је то активирало косовски мит је

случајна, јер би се косовски завет или етика отпора и саможртвовања за опстанак и идентитет заједнице, активирао и да је централно место насиља била Словенија или Македонија. Овде је активација, због имена, била лакша и бржа, али би до ње свакако дошло и у свим другим случајевима.

Косовски завет, или мит је заправо универзална етика отпора насиљу, и то у оној мери у којој где год постоји отпор, неминовно произилази и борба, а заједница која се дуго опире и бори постаје борбена заједница. Дакле, сличност косовског мита са свим етикама ратничких друштава, чини да он постане универзалан.

2. Кратак приказ друштвено - политичких и економских прилика у Србији у другој половини XX века

У уводу текста напоменули смо да се приликом разматрања улоге интелектуалаца у Србији, друге половине двадесетог века, морају узети у обзир комплексни спољашњи и унутрашњи чиниоци. Ту се пре свега мисли на следеће:

- прво, Србија је у назначеном периоду политички функционисала као федерална јединица у оквиру СФРЈ, и зато када се говори о друштвеним, а нарочито политичким и економским приликама, врло је тешко одвојити их од оквира СФРЈ (Социјалистичке Федеративне Републике Југославије),
- друго, модел државног социјализма, иако задржавши иста спољна обележја, умногоме се разликовао од модела који је примењиван у Источном социјалистичком блоку,
- и треће, које управо произилази из ове друге претпоставке, такав другачији модел државног социјализма, омогућио је на спољном, политичком, економском и друштвеном плану већу отвореност према западу, а на унутрашњем, (скоро да је нарушио ову прву претпоставку), слабљење федерације на рачун федералних јединица, што се и званично догодило доношењем Устава 1974. године.

Ово последње је од непосредне важности за нашу тему, јер је поменути уставом начињен и корак даље у погледу децентрализације - створене су две аутономне покрајине унутар СР (Социјалистичке Републике) Србије, са елементима државности, приближно истим, какав је дат и другим федералним јединицама (Републикама).

Бивша СФРЈ представља модел аутентичног револуционарног преузимања власти од стране Комунистичке партије Југославије предвођене⁶⁶, Јосипом Брозом Титом. И по томе је Југославија специфична, јер се осим у Албанији, нигде широм Централне и Источне Европе није, одмах по завршетку рата, догодио такав револуционарни преврат, који готово да и није наилазио на отпор⁶⁷. Међутим, и томе је погодовао повољан спољашњи и унутрашњи фактор⁶⁸.

Како сматра И. Беренд, доласком комуниста на власт, елиминисан је сваки вид опозиционог деловања, који је спровођен под плаштом народне демократије. Убрзо је срушена стара друштвена хијерархија, остаци ранијег грађанског слоја, извршена масовна колективизација у пољопривреди, интелигенција или прогањана или уз награду придобијана уз себе, извршена је секуларизација образовања, и потпуно елиминисана улога Цркве, и започета модернизација и изградња земље. Тих првих послератних година, послушно је имитиран стаљинистички режим, проглашена је диктатура пролетеријата, и уведена монолитна партијско-државна структура. Систем је саграђен на чврсто дефинисаној идеолошкој бази марксизма – лењинизма и њене примене на совјетски начин (уп. Беренд, 2001: 25 - 50).

---

⁶⁶ Од 1952. године Савез комуниста Југославије.

⁶⁷ Вид. опширније у Беренд, 2001.

⁶⁸ Као спољашњи фактори најчешће се спомињу - спремност савезника да стану на страну Тита, на супрот покрету отпора који је предводио пуковник Драгољуб Михајловић, а који је до половине 1944. године подржавала и југословенска краљевска влада у избеглиштву, затим говор краља Петра II, којим се позивају све политичке и војне снаге да стану на страну НОВ-а, преношен директно преко радио Лондона, итд. Као унутрашњи фактори, између осталог се наводе - традиционална приврженост, нарочито Срба, према „мајци Русији“, гушење сваког отпора од стране домаћих комуниста, и то на најбруталнији начин, уз тривијалне оптужбе за колаборационизам, неоспорно учешће комуниста у антифашистичкој борби, што је овом покрету давало снажан легитимитет, итд.

Основа новоизграђеног система била је идеологија⁶⁹, која је служила као модел који треба реализовати, али и као доктрина, а улога комунистичке партије била је у контроли њеног спровођења и реализације. Комунистичка партија почиње да функционише по принципу државне партије са концентрацијом целокупног монопола моћи у својим рукама. Партија, која је у почетку имала незнатан број чланова, израста у масовну организацију са милионским чланством, која је била јако добро хијерархијски организована и чија се моћ протезала и до најудаљенијих па чак и маргиналних установа и организација. Њену улогу штитио је устав, а свако одступање од зацртаног идеолошко - партијског плана строго је кажњаван.

Уставни оквир омогућавао је да и у сфери економије партија добије водећу улогу. Пошто је модел тржишне привреде, замењен централним планирањем, партија је постављајући на руководећа места своје чланове, могла да доследно спроводи план колективизације, државног откупа, национализације и планске привреде.

Идеолошке основе спровођене партијским руководством нису заобишле ни сферу културе. Промовисан је нови културни правац тзв. социјалистички реализам, који је истицао водећу улогу партије, пролетеријата и радничке класе, култ партизанског покрета и нарочито његовог вође Тита. Сваки други правац у култури и уметности проглашаван је назадним и буржоаским, антиреволуционарним, који „својом огољеном формом делује подривајуће“, па је стога морао бити забрањен а у неким случајевима и најстроже кажњаван (уп. исто: 65 - 68).

---

⁶⁹ „После другог светског рата и у Југославији је канонизован социјалистички реализам. Филозофска основа је тражена у делу *Теорија одраза* (Тодор Павлов, *Теорија одраза: основна питања дијалектичко-материјалистичке теорије сазнања*, Култура, Београд, 1947.) (...) *Теорија одраза* бива критикована и дефинитивно напуштена 1960. године на IV стручном састанку Југословенског удружења за Филозофију на Бледу“ (Јовановић, 2012: 299).

Послушне бирократе и амбициозни, а врло често некомпетентни људи, партију су видели као најбољи канал друштвене покретљивости. Осим тога, и друштвени слојеви који су раније маргинализовани и готово искључени из политичког живота, нашли су своје уточиште у егалитарности као паролу новог система. Из тих али и многих других разлога (који се због простора неће даље разматрати), не треба да чуди масовност комунистичке партије и легитимност коју је она имала барем у почетку своје владавине.

Све наведено, уз мала одступања у појединим периодима, представља карактеристику државног социјализма СФРЈ и Србије.

Неоспорно је ипак да је Србија највећи развој имала у оквиру социјалистичке Југославије, и то у погледу индустријализације, урбанизације, описмењавања, развијене социјалне функције друштва и државе у здравству, школству, пензијском осигурању, секуларном карактеру државе, али и самоуправљању као покушају модерне демократске концепције да друштвена својина постане најчистији вид приватне својине (уп. Хорват, 1989). Наиме, „проста чињеница, која се често губи из вида, је да се индустријски развој у Србији зачиње тек у XX столећу. А озбиљан индустријски развој је почео тек после другог светског рата, дакле и озбиљан модернизацијски процес почиње тек тада. Тек тада, озбиљном акцијом државе, поред масовног описмењавања, држава гарантује равноправност и једнакост свим грађанима без обзира на њихову припадност (полну, етничку, конфесионалну, образовну) озбиљно ради на успостављању здравствене културе, као и на успостављању система социјалне и здравствене заштите. Лечење и образовање постају бесплатни и доступни великој велићини становништва. То су само неки моменти модернизације која, како је речено, у Србији добија пуни замах тек после другог светског рата⁷⁰“ (Јовановић, 2012: 255).

---

⁷⁰ Као илустрација оваквој тези, може послужити сликовити приказ Србије у 19. веку, који нам даје Т. Ђорђевић: „Србија, у којој се пре стотину и више година припремала

Према Ђ. Јовановићу, „суштински гледано, не улазећи у културно - историјске разлоге, Западна Европа је, као први услов сопствене модернизације, имала више времена на располагању од Источне Европе. Проста је чињеница да када се има више времена више се послова и може обавити, но кад је времена мање. То је једна ствар. Други важан услов, опет без улажења у културно - историјске разлоге, је тај да је такав „вишак“ историјског времена коришћен не само на пуки рад и пуко стицање материјалне и политичке моћи, већ и за филозофско – научно - уметничко истраживање могућности стицања богатства (како материјалног, тако и духовног), као и за критичко преиспитивање истих могућности. Трећи услов, опет без улажења у културно-историјске разлоге, је, релативно, дуготрајан самосталан и слободан развитак Западне Европе, без културно – политичко - економске доминације било које стране силе. Како се ништа не може узимати као изолован догађај, тако су три речене важне претпоставке биле саставним, међуутицајним и међузависним деловима јединственог процеса – модернизације Западне Европе. Важно је додати и то да је овај процес (који је почео са позним средњим веком и ренесансом) био аутохтон. Аутохтон, поређења ради, као што је био аутохтон и процес рађања демократије у античкој Грчкој, чијим се духовним тековинама враћао ренесансни човек⁷¹. Са друге

слобода и напредак читавог нашега народа, изгледала је тада сасвим другојаче но данас. Изгледала је као да није у Европи, већ негде далеко, преко света, као неки „тамни вилајет“, како би се то у нашим народним приповеткама рекло, за који свет једва зна и на кога допиру само тешки гласови о злу и о напорима за одржање. Сва је Србија била тада покривена густом шумом, кроз коју, како прича Матија Ненадовић, „ни пешак никуд проћи не може, а то ли коњаник. Због огромних шума један велики део Србије, који се простирао између Колубаре и Мораве и захватао нахије: београдску, смедеревску, крагујевачку, рудничку и јагодинску, називао се Шумадијом. Кад је знаменити француски песник и политичар А. Ламартин, 1833. године, пролазио кроз Србију, учинило му се као да је усред прашума Северне Америке“ (Ђорђевић, 1946: 5). Такође, о књижевности, уметности, школама, саобраћају, морфологији и структури села и града у Србији прве половине 19. века, вид. опширније у нав. делу.

⁷¹ „У том смислу, Западна Европа је започела тај велики процес трансформације без било каквих узора на које би могла да се угледа. Оно што је могла (и што је чинила) је био поступак (а) поновног сусрета са античком мишљу и културом уопште, сада у кључу „читања“ те културе у светлу нове стварности и у кључу успостављања

стране, земље тзв. закаснеле модернизације (у које спада и Србија) су, с обзиром на то да нису уживале услове које је себи приуштила Западна Европа, биле принуђене да, у покушају убрзане модернизације, прибегавају средствима државне интервенције, па и репресије или, са друге стране, дуготрајном процесу првобитне акумулације капитала⁷²“ (Јовановић, 2012: 218 - 219).

Такође, како истиче М. Ж. Чалић, „тамо где је изостало еволутивно превладавање традиционалног привредног и друштвеног уређења према енглеском узору, пут у *модерну* могао бити утрт „одозго“, реформским законодавством, наметнутим декретима (...) што се тиче Југоисточне Европе, много говори у прилог томе да скуп политичких и правних мера није био довољан да се направи рационалан помак, неопходан за свеобухватну друштвену модернизацију“ (Чалић, 2004: 35 - 36).

М. Лазић ову појаву у политичкој и културној стварности Србије објашњава на следећи начин: „од I српског устанка па до ослобођења од Турака 1887. године друштвени процеси су били окренути оснивању самосталне државе. Од тада па до краја I светског рата пажња је била усмерена ка проширивању територије. А до 1941. године основне интенције су биле усмерене ка консолидацији државе. То доминантно државотворно настојање трајно је стављало државне апарате у Србији у средиште друштва, а друштвене ресурсе усмеравало на политичко-војну потрошњу. На тај начин је изразито успоравана акумулација друштвеног капитала, (...) као и формирање снажнијих класа које чине основу модерног друштва: индустријске буржоазије и индустријских радника“ (Лазић, 2011: 96).

културног континуитета између античког и ренесансног (модернизујућег) света и (б) мисаоне припреме и дебате о условима и могућностима успостављања новог света“ (Јовановић, 2012: 218).

⁷² О проблемима закаснеле модернизације и њеним исходиштима вид. опширније у: Антонић, прир. Вукадиновић, Крстић, 2003.

На тај начин је „релативно економско заостајање током највећег дела савремене историје, (...) условило појачану склоност већег дела популације ка егалитарним, холистичким и традиционалистичким идеологијама“ (Наумовић, 2009: 183).

Међутим, извесни догађаји довели су до тога, да државни социјализам у Југославији (Србији) добије и неке своје специфичне карактеристике.

Пре свега, преломни тренутак одиграо се 1948. године, након сукоба са Стаљином, који иако се вероватно одиграо супротно очекивањима тадашњег руководства КПЈ⁷³, представља историјски процес почетка новог пута, који је по многима значио корак у напред⁷⁴. Након разлаза започета социјалистичка перспектива Југославије бива значајно трансформисана, пре свега према споља, а од почетка педесетих и на унутрашњем плану. Екскомуникација је нарочито погађала економски систем, јер је то значило прекид економске сарадње са земљама чланицама Источног блока. Из тога је директно произишао и прекид трговине и сваког вида откупа и економске помоћи. То је натерало руководство Комунистичке партије Југославије да се окрене западу, (пркосећи на тај начин Совјетима), и истовремено неминовно довело до отварања земље. Нови пут значио је реформске промене изнутра, најпре у економском систему, како би земља била прихватљив партнер западним инвеститорима.

Централно планирање замењено је новим концептом тзв. тржишног социјализма, радничким самоуправљањем, укидањем обавезног откупа и постепеном либерализацијом у сфери приватне својине, најпре у грани

---

⁷³ То се може закључити из првих реакција руководства на Стаљинову одлуку да се Југославија екскомуницира из комунистичког блока и са њом прекину сви односи.

⁷⁴ Износећи овај став, никако се не могу изгубити из вида и негативне последице које су потом уследиле. Између осталих, првенствено се мисли на масовни прогон и затварање ИБ-еоваца, људи просовјетски орјентисаних, који су сматрали да разлаз са Стаљином значи издају свих оних идеја за које се у рату борили, или пак оних људи који су традиционално а не идеолошки били везани за Русију.

трговине и услуга, а затим и укидањем монопола државе у пољопривредном сектору. Постепено слабљење улоге партије у економији никада није ишло до потпуне либерализације, тако да су на руководећим положајима увек били партијски људи.

Према Ђ. Јовановићу, „иако је самоуправљање било пројект партијског врха, не може се рећи да у самој идеји није било и утопијске наде да се тиме уистину чини прави и значајан корак ка аутентичном социјализму⁷⁵. Убрзо је утопијско одушевљење почело да бледи пред наступом партијске олигархије у њеном освајању управљачких полуга у „самоуправним“ предузећима, а потом и на свим нивоима „самоуправно уређених друштвених односа (...) без обзира на приговоре „радничкој“ држави због неспровођења у живот властитог доктринарног принципа, тачно је, са друге стране, да радништву никако није полазило за руком да се трансформише у истинског, квалификованог субјекта друштвене промене. Као класа без конкретно делатног суверенитета, радништво је препустило (нећу рећи – делегирало) свој суверенитет реалној управљачкој партијско-бирокуратско-технократској класи. Тако је почео крај реалсоцијализма“ (Јовановић, 2012: 253 - 255).

У истом периоду почиње да се осећа значајан напредак и у култури. Отварањем земље према западу, постепено је долазило и до уплива западњачке културе и система вредности у још претежно руралном и традиционално оријентисаном Југословенском (Српском) друштву. Културни систем који је још раније установљен на западу није више проглашаван као супротност социјалистичком, а повећање економског

---

⁷⁵ Како касније наводи М. Ђилас: „о предлогу да се у скупштини поднесе законски предлог о радничким саветима Тито (...) ништа није знао док га Кардељ и ја нисмо о томе обавестили (...) прва реакција била му је: наши радници још нису за то спремни. Међутим, Кардељ и ја смо били убеђени да је то важан корак те смо инсистирали, тако да је он почео да попушта, и пажљивије слуша наша објашњења (...) изненада је застао и узвикнуо: Творнице које припадају радницима – нешто што се никада није постигло!“ (Ђилас, 1969, 158, према Данкан, 2011: 18).

стандарда условљено пружањем значајне финансијске помоћи, допринело је да се западне вредности још више укорене.

Нарочито у уметности долази до значајних помака, пре свега у сликарству, књижевности, филму, музици и др., што резултира појавом потрошачког друштва, али и стваралаштва на домаћем терену, уз претходну модификацију за потребе домаће јавности (уп. Беренд, 2001: 123 - 129).

Цензура која је пре тога коришћена могла се заобићи у свим видовима културе и уметности. Било је довољно да се три „светиње“ Југословенског социјализма не доводе у питање – култ вође партизанског покрета тј. Тита, партизански народно - ослободилачки покрет као такав, и наравно социјалистички поредак као основа напретка, и улога комунистичке партије у њему, док се остало прећутно могло толерисати (уп. Драговић - Сосо, 2004: 49).

Промене у спољној политици, економији и култури уједно су и доводиле и биле резултат промена на унутрашњем политичком плану. Крајем 1960 - их и почетком 1970 - их година, уочено је да се поједини региони, нарочито они на западу земље, развијају знатно брже од осталих региона. Захваљујући притиску који је са њихове стране упућиван према државном врху, али и спремности појединих функционера (нпр. Е. Кардељ и др.) из државног врха да задовоље такву врсту захтева, постепеном изменом уставних амандмана почело се радити на децентрализацији земље.

Наравно, претходно је било потребно направити „чистку“ у државном врху међу онима за које се сматрало да су настројени централизму⁷⁶. Након „умиривања централиста“⁷⁷ прва баријера могла се сматрати

---

⁷⁶ Овде треба поменути смену Александра Ранковића (1966. године), шефа југословенске службе безбедности, и потпредседника СФРЈ, оптуженог за шпијунажу неких од челних људи у СКЈ, па чак и самог Тита.

⁷⁷ Најчешће по принципу „унапређуј или уклањај“.

уклоњеном. Друга баријера били су интелектуалци, јер масован ангажман интелигенције кулминира управо у том периоду, што ће се видети из каснијег излагања.

До коначне промене устава долази 1974. године. Уместо почетних очекивања у погледу решења проблема неравномерног регионалног развоја, новим уставом долази до отварања нових питања, над ионако крхком Југословенском федерацијом. Уствари, касније ће се показати да је овим уставом задовољен не само економски, већ и културни а нарочито политички интерес већине федралних јединица бивше СФРЈ.⁷⁸

Насупрот чврсто централизованог Југославији, где је целокупна моћ концентрована у савезном руководству, са равноправном заступљеношћу функционера из свих региона и свих националности, што је представљало врховну власт у земљи, нови устав је гарантовао Федерацију састављену од шест федралних јединица, које су практично добиле елементе државности. Ту није крај, јер се са децентрализацијом отишло још даље. Србија као федрална јединица, додатно је децентрализована, установљењем две аутономне покрајине унутар ње, са елементима државности, приближно истим, какав је дат и другим федралним јединицама (Републикама). Поред тога, аутономне Покрајине су и на нивоу републике Србије имале право вета.

Децентрализацијом је потпуно ослабљен федрални ниво, јер се он практично огледао само у спољној политици и јединственој „наднационалној“ армији, као сфери безбедности, док су остале надлежности аутоматски пренете на федралне јединице. То је ишло до тога да је устав гарантовао територијални суверенитет федралних јединица, државне границе, самостално вођење економске политике, образовања, доношење закона, па чак и принцип по коме је федрална јединица састављена од конститутивних народа и народности⁷⁹,

---

⁷⁸ Вид. опширније у Димић, 2001, или Ћирковић, 2004.

⁷⁹ Данас је овај архаични назив замењен термином *национална мањина*.

добровољно пристала на чланство у федерацији, и да по томе има право на самоопредељење⁸⁰.

Управо је ово последње од тог периода постало предмет многих интелектуалних и уско стручних правних спорова⁸¹ и давало повода да се распламсају до тада потискиване страсти, о нерешеним националним питањима, кршењима грађанских права, нерешеним међудржавним границама, историјском праву једног народа на одређени део територије, итд. (уп. Драговић - Сосо, 2004: 57 - 82).

Сва та уистину нерешена питања, до тог момента потискивана су интервенцијом партијског руководства, које се трудило да сузбије појаву национализама⁸², непрекидно истичући једнакост народа и народности, оличен у пароли „братства и јединства“.

Како истиче Ђ. Јовановић, „нарочито после смрти Јосипа Броза Тита наступа период дезоријентације и дезорганизације поретка, који више не успева да нађе одговоре на све тежа питања која изазива системска криза социјализма у свету, те и у Југославији. Бирократски, етатистички социјализам је угушен, у сопствени систем уграђеним окоштавањем културно-политичко-економске структуре. Тако је владајућа номенклатура била принуђена да трага за другом идеолошком платформом, да би и даље „остала у седлу“. Није било ни снаге, ни знања, ни храбрости па да се начини концепција друштвеног развоја која

---

⁸⁰ Вид. Устав 1974. године. Као један од разлога дисолуције Југославије налази се у чињеници да је СКЈ формиран по националном, а не по класном принципу. Било је 8 организација СК, а једино је федерална тј. СКЈ била наднационална, истовремено уз ЈНА. Наравно, до рата у Југославији, када ЈНА поприма национални (српски) карактер, што се може тумачити као конформизам официјерског кадра пред понудом српске државе да могу да задрже претходни, социјално привилеговани, статус који тај кадар раније уживао у СФР Југославији.

⁸¹ То се односи на расправу - да ли право на самоопредељење припада федералној јединици или народима и народностима које у њој живе.

⁸² Овде се намерно говори у множини, јер се национализам спорадично појављивао у свакој федералној јединици.

би била ослоњена на већ освојене хуманистичке тековине социјализма и либерализма. Поред тога, пробитачније је било враћање ка народњачком разумевању једнакости, црквеној догми о саборности, песничком романтизму – дакле ауторитарном језгру национализма“ (Јовановић, 2012: 336).

Не улазећи у детаљнију анализу узрока ових националистичких тенденција (јер ниједна од ових националистичких тежњи није настала у временском периоду којим се бавимо у овом раду), сматрамо да је за ову прилику довољно истаћи његове основне карактеристике у СФРЈ.⁸³

За период 1968 – 1971 година, карактеристична је појава два националистичка покрета, хрватског и албанског, након чега је као реакција уследила појава трећег, српског национализма, што је за последицу имало да се као реакција на српски национализам, јави и четврти, словеначки национализам⁸⁴. Антагонизам између ових националистичких тенденција, иако у почетку сузбијан, кулминираће током осамдесетих година двадесетог века, што ће уз слабљење и постепено пропадање економског система довести и до коначног, распада СФРЈ. У свему томе, како ће се и видети у даљем тексту, незанемарљиву улогу имали су и интелектуалци.

Оно што је карактеристично за појаву национализма у СФРЈ, јесте да је у почетку израстао из сасвим различитих циљева. Хрватски национализам⁸⁵, од својих почетака крајем 1960 - их, до своје кулминације 1971. године, карактерисала је тежња за сецесионизмом. Овакве тежње хрватске културно-политичке елите иторијски, не представљају никакву новину, јер су се сецесионистичке тенденције

---

⁸³ Вид.опширније у Димић, 1997., Петрановић, 1981., или Ћирковић, 2004.

⁸⁴ Важно је напоменути да се пре појаве „хрватског пролећа“, 1971. године, у Словенији догодила „Цестна афера“1969. године, а током 1960- их раднички штрајкови у социјалистичкој Југославији.

⁸⁵ Првобитно увијен у културолошку форму, која је истицала питње хрватског језика, (вид. опирније у Драговић - Сосо, 2004)

појавиле одмах након стварања Краљевине СХС, потом њеним претапањем у Краљевину Југославију, и делом оствариле стварањем Бановине Хрватске 1939. године⁸⁶, а кулминирале у Другом светском рату, стварањем НДХ (Независна Држава Хрватска). Гушењем „хрватског пролећа“ 1971. године, привремено је заустављен пораст хрватског национализма.

Албански национализам имао је барем у свом почетку нешто другачији карактер, док је његова сецесионистичка позадина испливала на површину нешто касније⁸⁷. Треба имати у виду да су 1968. године немири међу Албанцима на Косову и Метохији, имали комунистичко-националистички амалгам (било је ту комуниста, стаљиниста, маоиста). Реторика ове побуне била је просоцијалистичка. Главни циљ Албанских, у почетку дисидентских интелектуалних вођа, био је остварење државног суверенитета, кроз проглашење области Косова и Метохије, „Републиком Косово“, али у оквиру постојећих федералних граница. И може се с правом закључити да је циљ албанских политичких и интелектуалних елита, увелико остварен уставом из 1974. године.

---

⁸⁶ Вид. споразум Цветковић – Мачек из 1939. године.

⁸⁷ Овај масовно прихваћен став о каснијим сепаратистичким тежњама Албанског народа негирани су међутим, многи чак и прорезимски и прокомунистички историчари и функционери, (вид. нпр. Ђаковић, 1985) Д. Богдановић, описујући демонстрације Албанаца из 1968. године, такође износи, „(...) уочи албанског националног празника, 27. новембра 1968. долази до организованих масовних демонстрација на Косову, са тежиштем у Приштини; ударну снагу чинила је омладина - албански студенти Приштинског универзитета, пре свега са Филозофског факултета. Битно је за оцену тих збивања на Косову да су она била националистички и шовинистички усмерена (парола „Смрт српским угњетачима!“), и да су демонстрације претиле да прерасту у побуну против законитог поретка и југословенске државе. У Приштини се пред крај тога дана окупило врло много Албанаца из других градова и области Косова (Урошевац, Пећ, Призрен, Дреница), али је у зору 28. новембра дошло до интервенције јединица ЈНА, пред којим се окупљена маса растурила, тако да није дошло до употребе оружја. Но, демонстрације су избиле истог дана и у Тетову, са захтевом да се „албански“ делови СР Македоније прикључе Косову. Демонстранте је оштрим наступом сузбила и растурила македонска милиција“ (Богдановић, 1986).

Српски национализам (који такође има своју историјску компоненту, још од почетка 19. века), у социјалистичкој Југославији под навалом хрватског, а нарочито албанског национализма, бива поново „подгрејан“, а касније и „разгорен“ до те мере да га је било немогуће „угасити“.

Наиме, док су Албанци на Косову, себе сматрали дискриминисаним и недовољно заступљеним у државним институцијама, прогоњени од „Ранковићеве тајне службе“, уз „енормно кршење грађанских и људских права“, што је послужило као „алиби“ за тражење државности, Срби су сматрали да полажу вековно право на ту територију, и да би давање самосталности Албанцима, угрозило људска и грађанска права Срба у тој Покрајини (уп. Здравковић, 2005: 13 - 22).

Иста реакција је уследила и на појаву хрватског национализма, поготову када су од стране појединих српских интелектуалаца отворене „старе ране“ усташког злочина из периода НДХ и Другог светског рата.

Из тих разлога Србија је била најотворенији заступник централистичког модела Југославије, јер се сматрало да само у таквом уређењу Срби, као најбројнији а најрасутији народ у Југославији⁸⁸, могу остварити свој вековни национални интерес, а то је до буду окупљени у једној држави⁸⁹.

---

⁸⁸ Статистички подаци говоре да је око половина становништва српске националности живела изван граница уже Србије (вид.опширније у Драговић - Сосо, 2004 или Лазић, 2005).

⁸⁹ „(...) национално уједињење је била снажна идеологија. У многим списима, од раздобља националног романтизма па до данас, уједињење српског народа бива означено као судбинско питање. Уједињење је увек било значајније питање но модернизација Србије. И не само уједињење српског народа као основно питање, већ и улога пијемонта, која се Србима приписује у овим текстовима, важна је из два разлога. Уједињујући словенске народе на Балкану, Срби ће моћи и сами да се уједине. Са друге стране, као уједињујући фактор, Срби преузимају патерналистичку улогу, тј. преузимају на себе „бригу за добробит јужнословенских народа“. Патернализам је, у ствари, требало да буде још једна брана пред евентуалним угрожавањем уједињења Срба“ (Јовановић, 2012: 235). Аутор овде има у виду *Начертаније* (1844), Илије Гарашанина, Прокламацију регента Александра Карађорђевића српској војсци од 4.

С друге стране, Словенија, као најразвијенији регион, сматрала је себе „таоцем“ других мање развијених региона⁹⁰. Зато је словеначко руководство у моделу децентрализације видело решење за још интензивнији развој, који би Словенију, пре или касније одвео на трасу развијене западне Европе. Зато је свака тежња за централизацијом која је стизала из Србије, виђена као директна претња остварењу словеначких националних интереса, што је неминовно водило ка конфронтацији⁹¹.

Таква супростављеност националних интереса, а нарочито националистички антагонизам, енергично је сузбијен почетком 1970 – их година, и читаву деценију, (иако се спорадично јављао међу интелектуалним круговима), и своју подлогу није налазио у ширим слојевима југословенског друштва. Тек са смрћу Јосипа Броза 1980. године, и поновним демонстрацијама Албанаца, 1981. године, које су се масовно одвијале широм аутономне покрајине Косово, почиње нова „националистичка епизода“. Како истиче О. Милосављевић, „општа места о мучеништву, слободарству и јунаштву, само су део ексклузивних псеудокарактера приписиваних нацији, посебно активно у пожељном тренутку мобилизације за „велике“ циљеве (...)“ (Милосављевић, 2002: 131 - 132).

Ако се и покушавало са енергичним сузбијањем националистичких страсти од стране политичког руководства СФРЈ и руководства федералних јединица, одмах би уследила критика јавног мњења, нарочито оног дела који је кроз одбрану грађанских права других народа, видео заштиту својих уско државних и националних интереса. Иако се веома често заиста радило о кршењу грађанских слобода, реакције

августа 1914. године, у којој се као ратни циљ српске државе и војске помиње и уједињење свих Јужних словена, као и краткој расправи *Срби сви и свуда* Вука Караџића, писаној 1836. а објављеној 1849. године.

⁹⁰ Наиме, у то време је на савезном нивоу постојао фонд, који је помагао неразвијена подручја, поготово Косово и Метохију.

⁹¹ О конфронтацијама српских и словеначких интелектуалаца (вид.опширније у Драговић - Сосо, 2004).

никада нису биле истоветне, и готово увек су зависиле од тога којој националности припада појединац или етничка група, чија су права нарушена.

Према Ђ. Јовановићу, „национализам једне стране, као први, производи, нужно, реактивни национализам у другој заједници која се осећа угроженом првим национализмом. Из аналитичких разлога уводим у игру термине „први“ и „реактивни“ национализам, мада, у дијалектици сукоба национализама, ови национализми мењају места и карактер. Пракса обају национализама је подједнако антихумана. Динамика национализма је таква да и реактивни национализам има карактеристике првог национализма, па повратно провоцира још виши степен националистичких осећања у првом национализму. Шта је консеквенца? У бруталној међуигри национализама, друштвене заједнице се позиционирају на половима „безбедне“ удаљености. Неповеће се докидају дотадашње релације. Сарадњу и отвореност замењује неповереће и стрепња. Међукултурно уважавање замењује узајамно омаловажавање (...)" (Јовановић, 2012: 307 - 308).

Нарочито је занимљиво да се крајем 1980 - их, када је СКЈ почео да се распада, (иако СФР Југославија још није), и када је коначно дозвољено опозиционо организовање у политичке партије, већина тих партија је као свој основни циљ (у зависности од партије, некада је био јаван а некада прекривен) истицала, не обарање социјалистичког система, већ „рушење“ СФР Југославије. У свим федралним јединицама је на првим демократским изборима, 1990. године, одржаним након готово пола века, победила националистичка опција, што је као резултат имало већ познати епилог, чије су последице и данас видљиве у међудржавним односима, република некада заједничке државе.

У српском друштву, друге половине XX века, постојало је више различитих интелектуалних „струја“⁹², чије је деловање условљавао низ, различитих фактора.

Први интелектуални ангажман уследио је као отпор комунистичкој идеологији, а јавио се унутар саме Комунистичке партије Југославије (од 1952. године Савез комуниста Југославије)⁹³. Већ крајем педесетих и почетком шездесетих година, прошлог века, долази до сазревања интелектуалне свести у Србији, и идеје да у друштву треба нешто променити. Разлике у начину и инструментима које треба користити у тим променама, имало је за последицу плурализам унутар интелигенције, и њену идеолшку поделу на: левицу, либерале и десницу (овде је термин десница употребљен у ужем смислу, при чему се превасходно мисли на националистички настројене интелектуалце).

Како истиче Ј. Драговић – Сосо, „у периоду 1960 - 1970. у Југославији (Србији, прим. И. Б.) је значајно проширена интелектуална слобода, па он представља неку врсту „златног доба“ у (...) оним областима интелектуалне активности које су најозбиљније оспоравале титоистички систем“ (Драговић - Сосо, 2004: 48).

Овде треба истаћи, две врсте критике: уметничку и друштвено - хуманистичку, и обе су се кретале у оквиру постојећег система вредности. Реч је о групи наставника, Београдског Универзитета, окупљених око часописа *Praxis*⁹⁴, и њиховим студентима, што чини

---

⁹² Поједини аутори сматрају да их је било најмање три, на пример, у студији Ј. Драговић – Сосо, (2004), акценат је стављен на националистичку струју, код Н. Попова, (1989), примат имају припадници „нове левице“, док К. Чавошки, (1983), улогу интелектуалаца разматра са либералног становишта.

⁹³ Овде се првенствено мисли на Милована Ђиласа. Либералније и образованије крило партије, сматрало је да комунистичка идеологија, предвођена тако конципираном комунистичком партијом не може задовољити критеријуме задате на новом путу, те да је у том циљу потребно извршити њену потпуну реорганизацију.

⁹⁴ Вид.опширније у Олујић, Стојаковић, (ур.), 2012.

окосницу *левичарских* идеја, и појединим уметничким радницима, пре свега филмским режисерима и писцима, који ће својим делима промовисати нови уметнички правац тзв. *црни талас* (уп. исто: 49 - 50).

Наиме, *праксисовци* као заступници *Марксизма*, критиковали су његово погрешно тумачење од стране партијских идеолога, занемаривање његове хуманистичке концепције, алијенацију оличену у последици погрешног схватања улоге рада у К. Марксовим делима, и у мањој мери економску и политичку компоненту југословенског социјализма. Њихова визија била је да се у Југославији ослобођеној од партијског монопола могу остварити дугорочни циљеви у погледу грађанских права и слобода.

У делу уметности, односно на филму и у књижевности долази до нешто радикалнијег приказа стварности, другачијег од интелектуалаца друштвено – хуманистичког карактера. тзв. *нових левичара*. Инсистирало се на приказу реалног живота у социјализму, на приказу његових лоших карактеристика, разочарењу у почетну еуфорију коју је нови друштвени поредак донео, сиромаштво и маргинализацију појединих друштвених слојева, и посебно кокетирање са комунистичком идеологијом и прогоном „русософила“.

Према Н. Попову, „праксисовци су пре свега критиковали ауторитарне тенденције које су се задржале у Југословенском друштву још од пре револуције, „бољшевичко“ наслеђе Партије као и тржишно - оријентисану привредну реформу из 60 - их, коју су сматрали кораком уназад од првобитне идеје радничког самоуправљања“ (Попов, 1989: 11).

Либерали а нарочито *националистичка* струја, имали су другачију концепцију. Обе струје унутар српске интелигенције, појавиле су се након првих измена уставних норми⁹⁵.

---

⁹⁵ Видети критику Михаила Ђурића, *Говор о уставним аманданима*, у: Вучић (прир.), 2003.

Критике које су упућивли либерали, односиле су се превасходно на начин којим су мењани поједини уставни амандмани, а мање на њихову садржину⁹⁶. Тако се критиковало доношење одлука „иза затворених врата“ и изван скупштинских органа који су за то овлашћени. Тиме се хтело указати на недемократски карактер власти. Оспоравано је и то што се велика количина моћи налази у рукама партије, а нарочито то што је и у партији највиша моћ концентрисана у самовољи појединца. Сматрали су да сама децентрализација, не значи нужно и демократизацију друштва, већ попуштање под налетима национализма.

Постојала је и либерална струја која је истицала позитивне стране децентрализације⁹⁷. Заговорници ове струје сматрали су да централизам само повећава центрифугалне силе и тако неминовно јача националистичку свест, одлаже еманципацију и напредак свих федералних јединица и њених народа, и спречава историјско право сваког народа на сопствени културни и политички суверенитет. Ову расправу, на којој су се појавиле обе либералне струје, покренули су првенствено интелектуалци са Правног факултета у Београду (В. Димитријевић, К. Чавошки и др.) која је организована 1971. године, а повод је био измена уставних амандмана.

Реакција на измену уставних норми, нарочито је била карактеристична код оних интелектуалаца за које ће се касније сматрати да су настројени *националистичкој* идеологији. Ова група интелектуалаца, сматрала је да измена устава представља удовољавање сецесионистичким и националистичким снагама, које су се појавиле на Косову и Метохији, и другим федералним јединицама унутар СФРЈ, те стога у ствари значи директно супростављање интересима српског народа. Интелектуални стожер за обрачун са другим национализмима, налазио се у делу *Српске православне цркве*, и касније у *Удружењу књижевника Србије*⁹⁸, док ће

---

⁹⁶ Вид. опширније у Чавошки, 1983.

⁹⁷ Вид. опширније у Драговић – Сосо, 2004., Чавошки, 1983., Попов, 1989.

⁹⁸ Нарочито се односи на круг интелектуалаца окупљених око Д. Ђосића.

половином 1980 - их, такву репутацију стећи и *Српска Академија наука и уметности*⁹⁹.

За већи интелектуални ангажман заслужне су и промене на спољашњем политичком плану, које су уследиле након потписивања Хелсиншког акта 1975. године¹⁰⁰, у чему је учествовала и СФР Југославија.

Српски интелектуалци, свих идеолошких оријентација, покушали су да коришћењем различитих јавних активности, промене дискурс. Таква

---

⁹⁹ „На годишњој скупштини САНУ, маја 1985. године (председник САНУ је био академик Душан Каназир), одлучено је да се сачини *Меморандум* којим би се јавности предочило „научно и објективно утемељено мишљење САНУ о најважнијим проблемима југословенског друштва, које се налазило у дубокој системској кризи“. Председништво САНУ је образовало Одбор за припрему *Меморандума* на челу с Антонијем Исаковићем, потпредсеником Председништва САНУ. Поред академика Антонија Исаковића, чланови Одбора су били и академици Павле Ивић, Душан Каназир, Михаило Марковић, Милош Мацура, Дејан Медаковић, Мирослав Пантић, Никола Пантић, Љубиша Ракић, Радован Самарцић, Миомир Вукобратовић, Василије Крестић, Иван Максимовић, Коста Михаиловић, Стојан Ћелић и Никола Чобелић. Након годину дана рада прилози чланова Одбора су сакупљени у интегрални текст радне верзије на основу које је требало да се утврди коначни текст *Меморандума*. Треба додати још један податак – ни једно тело САНУ никада није верификовало текст *Меморандума*. Рад Одбора је прекинут када су се изводи из радне верзије неочекивано (на неразјашњен начин) појавили у дневном листу *Вечерње новости*. Настала је права политичка афера, која је закупила целу југословенску јавност. На ванредној скупштини САНУ (18. 12. 1986.) су прихваћене неке критике, а неке не. Одлучено је да се рад на тексту настави. Међутим, *Меморандум* никада није завршен. Наравно, оцене, које су изрицане у наредним годинама (до данас) су врло различите – од потпуног прихватања свих његових теза и закључака, па до потпуног одбијања да се призна његова, макар минимална, истинитост“ (Јовановић, 2012: 237). О деловању САНУ и самом *Меморандуму* у другој половини осамдесетих година двадесетог века биће више речи у наредним поглављима текста.

¹⁰⁰ Тзв. Хелсиншки процес био је совјетска иницијатива, као реакција на неподношљив терет изазван у хладноратовској трци у наоружању. Овим документом постигнут је краткорпчни циљ потврде совјетске доминације над Централном и Источном Европом, али је заузврат дата гаранција у погледу заштите људских права и слобода, што ће у каснијем периоду послужити као правни основ дисидентских активности, широм социјалистичког дела Европе (уп. Беренд, 2001: 276 - 282).

јавна делатност заснивала се на писању *петиција*, када год би се сматрало да су нечија права и слободе повређени. Поред тога, као још један значајан вид отпора било је и оснивање „слободних универзитета“, у форми неке врсте, ванинституционалних дискусија и излагања, углавном у приватним становима. Такође, интелектуално деловења огледало се и у покушајима објављивања тзв. *самиздат издања* (уп. Драговић - Сосо, 2004: 82 - 105).

То је пружало могућност и за формирање почетних облика цивилног друштва под окриљем правних регулатива тзв. „треће корпе“ Хелсиншког акта¹⁰¹ што је довело до стварања неколико веома значајних организација¹⁰². Најбројнија и најпродуктивнија организација, био је *Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања*, основан 1984. године, који је окупљао све слободне интелектуалце, различитих идеолошких оријентација, од левице преко десничара (који су га и основали, и били најбројнији чланови) до либерала обе струје. Из њега ће касније, када је коначно дозвољено организовање политичких партија (1989), израсти политичка сцена Србије¹⁰³.

Дакле, Уставом из 1974. године, реактивиран је проблем ревидирања националних положаја унутар СФР Југославије.

Како истиче В. Пешић, „носиоци суверености у републикама биле су нације, па је за сваку одлуку било потребно да се договори шест националних држава (и још две аутономне покрајине). С обзиром на то

---

¹⁰¹ Према И. Беренду, „финални документ Хелсиншке повеље о људским правима састојао се од три главна дела, или *корпе* о областима сарадње. Прва корпа садржавала је теме безбедности, друга привредне, научне теме, као и питања заштите човекове околине, а трећа се односила на људска права и хуманитарне и културне теме“ (Беренд, 2001: 276).

¹⁰² *Југословенски огранак међународне хелсиншке федерације*, (1987), *Југословенски форум за људска права*, (1988), *Одбор за заштиту околине*, (1987), *Фонд солидарности* (1986), и др.

¹⁰³ О начину деловања и активностима овог одбора, може се сазнати из његових - *Докумената и саопштења 1984-1986*

да су механизми одлучивања били конфедерални, свако питање нужно је било национализовано, што је неизбежно водило у дневне и отворене националне конфротације. О сваком питању се претходно одлучивало у републици (покрајини), па се тако национализирано, враћало на савезни ниво на којем се постизао договор. Институционално посматрано, пошто није било ни једног аационалног тела са сопственим извором легитимности, није више могло ни бити аационалних питања“ (Пешић, 2002: 53).

Зато је свако инсистирање на промени Устава, на коме је највише инсистирала српска страна и које се спорадично појављиво одмах након његовог доношења, тумачено као „повратак српске хегемоније, за коју је централизам само покриће“, а свако противљење као дело антисрпске коалиције. Нарочито, након албанских демонстрација на Косову 1981. године, када је јасно истакнут сецесионистички захтев, „питање статуса Србије постало је прворазредно политичко питање, (јер је) територијални интегритет био угрожен чињеницом да се од 1968. године под окриљем званичне албанске власти, на Косову развијао националистички покрет чији су корени сезали у ближу и даљу историју антагонистичко српско - албанских односа“ (Cohen, 1993: 53, према Пешић, 2002: 59).

Српски национални интерес је први пут, након његовог промовисања, доведен у питање. Држава која је окупљала све Србе почиње да се урушава под притиском различитих националних интереса. Тиме је политички и грађански принцип нације озбиљно уздрман, и с обзиром да никада није ни постављен на солидну основу, једноставно замењен етнокултурним принципом.

Непосредан подстицај редефинисању српских националних интереса у СФРЈ били су следећи догађаји:

- устав из 1974. године, који је допринео слабљењу СР Србије, у односу на друге федералне јединице.
- Сецесионистичке тежње других нација, а нарочито

- политички, демографски и етнички догађаји на Косову и Метохији (албанске демонстрације 1981. године, повећане миграције српског становништва, и етнички мотивисана дела (напади на физичка лица и имовину), који су кулминирали у транспарентним
- националистичким и сецесионистичким тежњама косовских албанаца.

Период осамдесетих година двадесетог века обележиће и актуелизација косовског мита, и то најпре у круговима српске интелигенције унутар Српске православне цркве, а потом и у Удружењу књижевника Србије и Српској академији наука и уметности.

Међутим, „(...) представа о косовском боју као средишњем догађају српске историје није се одмах преобразила у животодавно језгро свеукупних напора једног народа да се одржи (...) требало је, поред осталог: 1. да се догађаји пре 1389, и после боја сагледају и појме у временској перспективи, при чему ће доћи до изражаја одређена моралистичка уопштавања и потребне историјске процене; 2. да се у протеклим борбама за опстанак стекне довољно самопоуздања и поверења у исплативост напора, како би се из пасивног стања прешло у положај активног односа према сопственој будућности; 3. да се, на основама наслеђеног светосавља, као целина образује имагинарни свет оних домаћих владара, првосвештеника, мученика, јунака, али и појединих прошлих догађаја, који су наставили да живе у облику и духом накнадно створеног култа, па да међу њима, под притиском нужде, посебно место добије косовски завет; 4. да српски народ, као ретко који, од оног искуства којим је располагао, од душевног стања у коме се налазио и од перспективе будућег живота, почне стварати неку врсту свога јединственог опредељења у виду ослободилачког програма; 5. да узму маха страдања Срба на Косову и у околним крајевима чиме је сигурно подстакнут живот предања и могла се постепено уобличити представа о том пределу као попришту трагичних збивања у српској историји, онеме где је несрећа почела и где се несрећа наставља, тако да

се једино разрешењем тога чвора поново може успоставити јединство те историје и Душаново царство повезати са обновљеном државом. Упоредо са епским предањем, учењаци и уметници, све чешће су представљали Косово као средишњу земљу некадашње српске цивилизације и као позорницу одсудних збивања која још трају (...) ¹⁰⁴“ (С. Зубановић, 1989: 5).

Према Л. Перовић, (...) културно кашњење се тумачи као, искључиво, последица „туђинске“ доминације и, ерго, нема узроке у унутрашњој културној структури, па се, тако, „свака манифестација заосталости Србије колоквијално тумачи као последица четворовековне владавине Турске ¹⁰⁵. Али је и историјска истина да је та владавина оставила дубоке трагове који се огледају у несавладивим контрадикцијама српског развоја: политичка модернизација и архаична, стагнантна економија која је петрификовала социјалну структуру; модернизација реалне државе и друштва и империјална тежња мале и сиромашне државе да присаједини све територије на којима је живео и на којима живи српски народ (...)“ (Перовић, 2005: 30, према Јовановић, 2012: 260 - 261).

Друга половина 1980 –тих година била је нарочито бурна. То је период који обележава и један необично важан догађај у новијој српској историји - *антибијрократска револуција* ¹⁰⁶, која се одиграла унутар

---

¹⁰⁴ Књижевне новине, бр.779 - 780, 01. - 15. 07. 1989.,

¹⁰⁵ „Иако за Европу terra incognita (дакле, непозната), словенска земља на Балкану је била подручје подобно за војно, економско, културно и политичко освајање. На тај начин су прадедови данашњих Балканаца прихватили разне културне обрасце, разне начине живљења. У њихову традицију су лагано и незадрживо улазили туђи садржаји, истискујући истовремено изворно словенско искуство. Али, у накнадним тумачењима особина једног народа се тешко може побећи од стереотипног тумачења. Тачније, тешко се може побећи од слојева наталоженог закључивања које настаје као резултат (пријатељских или непријатељских) сусретања разних култура, са једне стране и саморазумевања сопствене културе у тим променљивим историјским условима, са друге стране“ (Јовановић, 2012: 110).

¹⁰⁶ Антибијрократска револуција означила је долазак Слободана Милошевића на власт. Краткорочно гледано тиме су почели да се остварују раније зацртани „интереси“ једног

Савеза комуниста Србије (1987 - 1988), и довела до смене руководства партије. Овај догађај обележен је масовним митинзима (1988-89) названим *догађање народа* који су значили подршку новом политичком курсу Србије, који је промовисало новоизабрано партијско руководство, и давали му несумњив легитимет. За такву подршку маса, новој - старој политици у тренутку преузимања власти, а нарочито током касније владавине може се наћи објашњење.¹⁰⁷

Поред тога, новоизабрано, али ипак искусно партијско руководство, од самог почетка је знало, да легитимитет подразумева извесне уступке, и да „играње“ на националистичку „карту“, која је свакако имала упоришта међу интелигенцијом, није довољно. Зато је, готово укинувши цензуру у култури у уметности, која је уследила истовремено када и легализација опозиционог партијског деловања, ново руководство СР Србије показало сву своју „кооперативност“. У том тренутку многи интелектуалци, некадашњи људи из сенке, дуго времена прогањани, а поједини и санкционисани затворским казнама, одједном су били „рехабилитовани“. Огроман медијски простор дат је некадашњим политичким опонентима. Појединци су изашли из „мрака“ након више деценија (нпр. М. Ђилас). Забрањиване књиге поново су се штампале, а масовни талас критике револуције, комунизма, и поновно преиспитивање комунистичких злочина, покушај рехабилитовања покрета Драгољуба Михајловића и др., преплављивали су културну, медијску и уметничку сцену Србије.

дела интелектуалаца и политичког руководства, јер су доношењем новог устава Србије, 1989. године укинуте аутономне покрајине. Дугорочно, зато што је све то изведено на недемократски начин, давало је „ветар у леђа“ онима који су мислили да је Југославија на издисају и да је треба по хитном поступку „угушити у самртничкој постељи“.

¹⁰⁷ Без уласка у детаљнију анализу узрока таквог расположења маса, за објашњење можда најбоље могу послужити аргументи о аутаритарности Срба. Поред тога већина нација показује и способност за националу хомогенизацију у кризним тренутцима. Вид. опширније у Лазић, 2005.

Идентичан друштвенокултурни образац развијен је и у другим југословенским републикама, на чијим основама „национализам који културне маркере претвара у кључне друштвене и политичке маркере по правилу укључује, прво, став да сваки појединац – да би осигурао своје ментално здравље и друштвену и психичку нормалност те да би зајамчио своју слободу – има потребу за једнозначно дефинираним и заокруженим културним пакетом, и друго, укључује – прешутно или изричито – веома различито вредновање појединих културних пакета, па по правилу свом властитом културном пакету, премда дистинктном, придаје својство универзалног или супериорног. На тој подлози долази се и до увјерења о наводно повијесној мисији или усуду одређене нације (...), и то понајприје у односу на наводно „непријатељско барбарско и нецивилизирано окружење“ (Врцан, 2006: 127).

3. Методолошки оквир истраживања

3.1. Предмет, циљеви и задаци истраживања

Предмет истраживања је однос српске интелектуалне елите у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, у периоду од 1981. до 1989. године, према косовском миту као топосу националних интереса.

Циљ рада је: утврдити на који начин је српска интелигенција током осамдесетих година двадесетог века користила кохезиону улогу косовског мита у циљу промовисања и заштите српских националних интереса у СФРЈ. Друштвени циљ теме је: предочити јавности деловање српске интелигенције током последње деценије постојања СФРЈ.

Задаци истраживања су:

1. утврдити чиниоце који су допринели да се круговима српске интелигенције отвори проблем српских националних интереса.
2. утврдити на који начин је редефинисање односа у Федерацији утицало на ангажовање српске интелигенције ка циљу остварења националних интереса.
3. утврдити на који начин су догађаји и процеси на Косову и Метохији допринели поновном оживљавању косовског мита.
4. утврдити на који начин је косовки мит „употребљаван“ у уобличавању и редефинисању српских националних интереса.
5. утврдити на који начин су реални догађаји на Косову и Метохији приказивани митским сликама.

3.2. Хипотезе истраживања

Општа хипотеза:

Косовски мит је током осамдесетих година двадесетог века имао кохезиону улогу у стварању српске националне свести, као средство промовисања српских националних интереса.

Посебне хипотезе:

1. Доношењем Устава 1974. године, којим су установљене Аутономне покрајине Војводина и Косово, чиме је СР Србија добила другачији политичко-економски положај у односу на друге федералне јединице, отворен је проблем српских националних интереса.
2. Редифинисањем односа у Федерацији, које је уследило након доношења Устава из 1974. године, ангажовање српске интелигенције усмерено је ка исправљању таквог „неравноправног“ положаја и решавању проблема српских националних интереса у СФРЈ.
3. Политички догађаји на Косову и Метохији, започети крајем шездесетих година, и нарочито актуелизовани почетком осамдесетих година двадесетог века, допринели су поновном оживљавању косовског мита, који је српској интелектуалној елити послужио као топос националних интереса.
4. Српска интелектуална елита је током 1980 - их година, користећи кохезиону улогу косовског мита отворила проблем редифинисања српских националних интереса у СФРЈ.
5. Реални догађаји на Косову и Метохији, у великој мери су приказивани митским сликама.

С обзиром на предмет рада и назначени временски оквир, сматрамо да се комплементарна употреба квалитативне и квантитативне методе анализе садржаја, уз коришћење релеватних публицистичких и научно-истраживачких радова и анализу историјског контекста у коме се појављују текстови који су предмет анализе садржаја, намећу као адекватан приступ проблему истраживања.

Квантитативном анализом утврдили смо најпре, укупан број текстова који се баве догађајима на Косову и Метохији, током осамдесетих година двадесетог века, разноврсност њихове тематике, временски след у коме се појављују, значај који им је додељен с обзиром на број стране на којима су штампани, односно, његово позиционирање у штампаном медију које посредно указује на важност теме и сл.

С друге стране, квалитативним приступом стечен је увид у садржај текста, став аутора, и поруку која се таквим текстом шаље аудиторијуму, те колико сам садржај експлицитно и имлицитно указује на употребу митолошких елемената у циљу буђења националне свести, њеног јачања и касније мобилизације.

Јединицу анализе представља сваки текст у коме се експлицитно или имплицитно указује на друштвене, политичке, културне и економске прилике на Косову и Метохији, у којима су актери појединци или читаве друштвене групе, независно од етничке или религијске припадности, и социјалних обележја (пола, година старости, места становања и сл).

Најпре, сматрамо да одабрани временски оквир истраживања (1981 – 1989 година) најбоље осликава деловање и улогу српске интелектуалне елите у социјалистичкој Југославији, њен ангажман у промовисању националних интереса, при чему је косовски мит, фаворизован кроз друштвено – политичко стање на Косову и Метохији, био основно средство, и кохезиони фактор у хомогенизацији српске националне свести. При том, ако је судити према досадашњим истраживањима, системска цензура медијских садржаја није остављала довољно простора

за актуелизовање било каквих идеја које би нарушавале званичан политички концепт.

Из тог разлога одабир грађе за методу анализе садржаја, морао је бити ограничен на штампана гласила чија је уређивачка политика пронашла начин да успостави баланс између захтева званичне политичке цензуре, с једне и независних интелектуалаца и аудиторијума, с друге стране. У нашем случају ради се о недељнику *НИН* и двомесечницима *Дуга*, *Књижевне новине*, гласилу Српске књижевне задруге, *Православљу*, гласилу у издању Српске патријаршије, и *Књижевној речи*, некадашњем листу Књижевне омладине Србије за књижевност, уметност, културу и друштвена питања.

Поред тога, на одабир штампаних медија на којима је извршена анализа садржаја утицала је и њихова реномираност, актуелност и утицај на аудиторијум, који се најбоље одражавао у величини њиховог тиража.

3.3. Кодекс категорија за анализу садржаја

Истраживање се заснива на квалитативној и квантитативној методи анализе садржаја периодичних штампаних медија, недељника *НИН*, и двомесечника *Дуга*, *Књижевне новине*, *Православље* и *Књижевна реч*, у периоду од 01. 01. 1981. до 31. 12. 1989. године.

У анализу резултата истраживања укључени су и релевантни публицистички и научно-истраживачки радови. Поред анализе садржаја комплементарно је коришћена и анализа историјског контекста у коме се појављују текстови који су предмет анализе садржаја, што подразумева смештање дискурса у одговарајући друштвено- историјски контекст.

У квантитативној анализи садржаја пребројаване су следеће категорије:

1. Укупан број текстова са темом *Косова*.
2. Нумерација стране на којима се појављују текстови.
3. Тематика текстова (где је кодекс категорија начињен након вишеструког ишчитавања текстова):

- текстови који се односе на критику Устава из 1974. године,
- текстови који се односе на демонстрације Албанаца из 1981. године,
- текстови у којима су појединачни догађаји на Косову и Метохији повод написа:

- * различите врсте насиља и притисака над појединцима и друштвеним групама,

- * различите врсте насиља и притисака над имовином и свештенством Српске православне цркве,

- * миграције (исељавање становништва из САП Косово),

- * личне приче као појединачна искуства о различитим видовима притисака и насиља.

- текстови с нуђењем институционалног решења на Косову и Метохији:

- * ставови појединих политичких функционера, федералног, републичког или покрајинског нивоа у вези са политичком ситуацијом на Косову и Метохији и решавањем настале кризе у овој Покрајини,

- * ставови интелигенције из других југословенских република (у вези са политичком ситуацијом на Косову и Метохији и решавањем настале кризе у овој Покрајини).

4. Начин артикулације теме:

- текстови засновани на:

- * поетско-књижевном дискурсу,

- * историјском дискурсу

- * демографском дискурсу

- текстови различитог новинарског жанра:

- * истраживања и анализе,

- * интервјуи,

- * извештаји о појединим догађајима и сл.
- текстови чији су дискурс:
- * културне, просветне или економске прилике на Косову и Метохији.

У квалитативној анализи садржаја биће изнети:

5. Емоционалан став текста у односу на тему (догађај):

- позитиван
- негативан
- неутралан.

6. Усмереност текста према аудиторијуму (односно превасходни циљ текста):

- информативан,
- емотиван са циљем мобилизације јавног мњења.

7. Приказ митолошких образаца у зависности од тога у којим се текстовима појављује (односно од начина артикулације теме):

- текстови са поетско – књижевним дискурсом,
- други текстови.

8. Извор вести:

- ауторски текстови (који представљају јединицу анализе).
- агенцијске вести (које су укључене у анализу ради целовитости приказа теме).

4. Анализа резултата истраживања

4. 1. Приказ и дискусија налаза истраживања

Истраживање је спроведено на комплетној доступној грађи наведених штампаних медија у периоду од 01. 01. 1981. до 31. 12. 1989. године.

- Анализом је обухваћено укупно 1285 примерака новинских издања, и то:

- * *НИН*, 469 издања (бр.1566 - 2035),
- * *Дуга*, 234 примерака (бр. 179 - 413),
- * *Православље* 215 издања (бр. 331 - 546)
- * *Књижевне новине*, 171 примерак (бр. 618 - 789), и
- * *Књижевна реч* 196 примерака (бр. 158 - 354).

Посматрано према укупном броју јединица анализе садржаја у наведеним штампаним медијским гласилима, као и укупном броју страница текста на којима је лоцирана јединица анализе садржаја, у периоду 1981 – 1989 година, можемо констатовати следеће:

- * у недељнику *НИН*, укупно 575 јединица анализе на 1445 страница текста.
- * У двомесечнику *Дуга*, укупно 222 текстова који су представљали јединицу анализе садржаја, а њихов обим био је 601 страна.
- * У часопису *Православље*, укупно 277 јединица анализе, које су распоређене на идентичном броју страница.
- * У *Књижевним новинама*, 105 јединица анализе садржаја на 122 стране.
- * У *Књижевној речи*, 120 јединица анализе на идентичном броју страница текста.

На тај начин укупан број јединица анализе износио је 1299, док је укупан обим страница на којима се простирала јединица анализе износио 2565. Видети табелу 1.

Табела 1 Приказ укупног броја јединица анализе и укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију у периоду 1981 – 1989 година

Година издања/штампани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1981	90/231	18/40	9/9	1/1		118/281
1982	53/132	13/26	23/23			89/181
1983	35/81	12/27	25/25			72/133
1984	29/69	9/20	6/6			44/95
1985	49/138	12/33	33/33	14/24	20/20	128/248
1986	89/218	18/62	33/33	14/16	36/36	190/365
1987	80/232	34/104	33/33	26/31	37/37	210/437
1988	81/189	42/114	40/40	1/1	18/18	182/362
1989	69/155	64/175	75/75	49/49	9/9	266/463
Укупно	575/1445	222/601	277/277	105/122	120/120	1299/2565

Ако имамо у виду да су, недељник *НИН* и двонедељник *Дуга* током читавог посматраног периода штампани у просеку, на 70 страна, док су остали двонедељници били у просеку следећег обима страна: *Православље*, 16, *Књижевне новине*, 20 и *Књижевна реч*, 28 страна, можемо закључити следеће;

У временском периоду 1981 – 1989 година, текстови који су били предмет јединице анализе, посматрано према укупном обиму страна на којима су лоцирани а у односу на укупан обим страна штампаног медија, имали су следеће вредности:

* у *НИН* – у 4,40%,

- * у *Дуги*, 3,67%,
- * у часопису *Православље* 8.05%,
- * у *Књижевним новинама* 3.57% и
- * у гласилу *Књижевна реч*, 2,19% од укупног обима страна.

На тај начин је укупан обим страна на којима се простирала јединица анализе заузимао 4,17%, од укупног обима страна посматраних штампаних медија. Видети табелу 2.

Табела 2 Приказ укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у периоду 1981 - 1989 година

	НИН	Дуга	Правосл.	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
Укупн	1445/3283	601/1683	277/344	122/342	120/548	2655/6155
о	0	0	0	0	8	8
%	4,40%	3,67%	8,05%	3,57%	2,19%	4,17%

Као индикатор значаја који је придаван теми послужила нам је нумерација стране на којој је лоцирана јединица анализе садржаја. Наиме, иако се радило о штампаним медијима који су неједнаког обима страна (већ је речено да су, недељник *НИН* и двонедељник *Дуга* током читавог посматраног периода штампани су у просеку, на 70 страна, док су остали двонедељници били у просеку следећег обима страна: *Православље*, 16, *Књижевне новине*, 20 и *Књижевна реч*, 28 страна), индикатор значаја који су штампани медији придавали догађајима на Косову и Метохији, било је њено позиционирање на почетним странама 1 – 6, посматраних штампаних гласила.

На тај начин констатовано је следеће; укупно 216 (16,8%) текстова је штампано на почетним странама анализираних штампаних медија. Од

тога највише у часопису *Православље*, 56 (26%) текстова. Затим у *Књижевној речи*, 54 текста (27,5%), *НИН* – у 48 (10,2%), *Књижевним новинама* 32 (18,7%) и у часопису *Дуга* 26 (11,1%) текстова лоцираних на почетним странама 1 – 6. Посматрано према години издања, највише текстова лоцираних на почетним странама било је 1987. године, и то укупно 44. Такође је интересно издвојити да је током 1985 -1988 године у часопису *Књижевна реч*, (осим једног издања у 1987. години), највећи број јединица анализе садржаја лоцирана на почетним странама у сваком издању овог штампаног медија. Видети табелу 3.

Табела 3 Приказ броја стране (почетне стране 1-6) на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију у периоду 1981 - 1989 година

Година издања/штамани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1981	9	5	3			17
1982	6	1	6			13
1983	2	2	7			11
1984		1	1			2
1985		2	5	7	12 (у свим издањима)	26
1986	6	2	2	6	15 (у свим издањима)	31
1987	6	4	7	9	18 (осим у једном издању)	44
1988	11	3	10		9 (у свим издањима)	33
1989	8	6	15	10		39
Укупно	48	26	56	32	54	216
%	10,2%	11,1%	26%	18,7%	27,5%	16,8%

С друге стране, ако посматрамо искључиво укупан број текстова које смо анализом садржаја лоцирали на страни 1, дакле почетној страни штампаног медија, можемо закључити следеће;

* укупно 74 (5,75%) јединица анализе лоцирано је на почетној страни часописа, у виду наслова, а посматрано према појединачном штампаном медију, имамо следеће:

* *НИН*, укупно 24 (5,5%),

* *Дуга*, 17 (7,2%),

* *Православље*, укупно 21 (9,8%),

* *Књижевне новине*, 7 (4%) и

* *Књижевна реч*, укупно 5 (2,55%) јединица анализе лоцираних на почетној страни.

Такође, највише јединица анализе које су у виду наслова лоциране на страни 1, односно почетној страни, евидентирано је у 1989. години, и то укупно 21. Видети табелу 4.

Табела 4 Приказ јединица анализе које су лоциране на насловној страни (страница 1) према години издања и штампаном медију у периоду 1981 - 1989 година

Година издања/штамани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	УКУПНО
1981	4		3			7
1982	1	1	1			3
1983	1	2	2			5
1984		1	1			2
1985			1			1
1986		2		1	1	4

1987	4	4	3	2	3	16
1988	8	2	5			15
1989	6	5	5	4	1	21
Укупно	24	17	21	7	5	74
%	5,5%	7,2%	9,8%	4%	2,55%	5,75%

У табели 5 приказана је тематка текстова у периоду 1981 – 1989 година. Као што се и може запазити, текстови који су укључени у анализу садржаја, тематски су разноврсни. Највише текстова говори о различитим видовима притисака и насиља над српским становништвом у Аутономној покрајини Косово, укупно 174 (13,4%).

Надаље, следе текстови који се баве исељавањем српског становништва из ове Покрајине, укупно 142 (10,9%). Затим, следе текстови који се баве различитим видовима притисака и насиља над свештенством и имовином Српске православне цркве на Косову и Метохији, укупно 136 (10,5%).

Личне приче појединаца, углавном Срба, у којима се говори о различитим видовима притисака и насиља, налазе се у укупно 46 текстова (3,54%).

Потом, у анализу садржаја укључен је и 41 текст (3,15%) који се бави демонстрацијама Албанаца на Косову и Метохији из 1981. године, као и 25 текстова (1,92%) који на различит начин третирају Устав из 1974. године, затим 40 текстова (3,1%) у којима су изнесени различити ставови неспрске интелигенције, односно интелигенције из других република и покрајина СФРЈ, а који разматрају актуелно друштвено – политичко стање у САП Косово, као и 24 текста (1,85%) у којима политичке елите у СФРЈ, СРС или САПК, било изјавама или интервјуима и анализама процењују ситуацију у овој Покрајини. Видети табелу 5.

Табела 5 Приказ тематике текстова у периоду 1981 - 1989 према штампаном медију

Тематика текстова	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно	%
Устав из 1974. Год.	8	7	1	7	2	25	1,92%
Демонстрације на Косову и Метохији из 1981. Год.	9	20		6	6	41	3,15%
Различити видови притисака и насиља над становништвом	17	34	106	10	7	174	13,4%
Различити видови притисака и насиља над службеницима и објектима СПЦ	5	6	115	4	6	136	10,5%
Исељавање становништва из САП Косово	16	35	61	13	17	142	10,9%
Личне приче појединаца у којима се говори о различитим видовима притисака и насиља	6	9	20	6	5	46	3,54%
Ставови политичке елите	14	6	1	3		24	1,85%

Ставови несрпске интелигенције	6	7	1	12	14	40	3,1%
--------------------------------------	---	---	---	----	----	----	------

Поред тематске разноврсности, текстови су артикулисани у различитим видовима. На овом месту потребно је истаћи да су и поред различите артикулисаности теме, сви текстови носили извесну политичку конотацију, те их из тог разлога и нисмо издвајали у посебну групу. Политички дискурс теме односи се дакле, на све текстове подједнако. Ако на тренутак, изузмемо ову констатацију, можемо закључити следеће: највећи број јединица анализе, посматрано према жанру, чинили су извештаји, и то укупно 215 текстова (16,6%).

На другом месту су текстови поетско-књижевног дискурса, њих укупно 141 (10,8%). Затим следи 137 текстова (10,5%) који су исказани историјским дискурсом, у којима се јасно тражила историјска повезаност актуелног друштвено – политичког стања на Косову и Метохији, са ранијим временима, настојећи да се на тај начин успостави континуитет догађаја у којима је српска страна по правилу приказана виктимизовано.

Надаље, 75 текстова (5,8%) који су укључени у анализу садржаја представљају различите анализе и истраживања, које или објашњавају актуелну ситуацију или нуде институционално решење, а то је укидање аутономије Косову и Метохији и враћање ове Аутономне покрајине под ингеренцију Републике Србије.

Релативно висок број текстова (57 или 4,4%) у којима је косовска криза артикулисана и кроз културну, просветну или економску призму, такође је резултат различитих видова спорова између интелигенције окупљене у Удружењу књижевника Србије и Друштву писаца Косова, односно, несугласица између албанских и других неалбанских књижевника унутар самог Друштва писаца Косова; затим, критике просветног система у Аутономној покрајини Косово, заостале привреде која је зависила од помоћи Републике Србије и других југословенских република; или од

друге половине осамдесетих година двадесетог века, кроз извештаје о разноврсним саботажама радника албанске националности у привредним предузећима широм Косова и Метохије.

Са овим и другим политичким темама о САП Косово повезано је и 37 (2,8%) интервјуа политичке, или интелектуалне елите из свих република и покрајина СФРЈ. Такође, због повећаног процента миграција српског становништва са Косова и Метохије, и 30 текстова (2,3%) артикулисано је кроз демографски дискурс. Видети табелу 6.

Табела 6 Приказ начина артикулације теме у периоду 1981 - 1989 према штампаном медију

Начин артикулације теме	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно	%
Поетско-књижевни дискурс	3		55	59	24	141	10,8%
Историјски дискурс	2	12	77	19	27	137	10.5%
Демографски дискурс	9	9	4	5	3	30	2,3%
Анализе и истраживања	24	21	6	4	20	75	5,8%
Интервјуи	7	17	1	8	4	37	2,8%
Извештаји	48	30	98	20	19	215	16,6%
Култура, просвета, економија	3	12	4	11	27	57	4,4%

Постепено, током 1981. године, а нарочито у периоду 1982 – 1985 и касније, новински извештаји постају све смелији, конкретнији и са јасно

израженим циљем – скретање пажње јавности, мобилисање аудиторијума и апел да се ситуација на Косову нормализује.

У то време делови интелектуалне елите унутар СПЦ, постепено уводе косовски мит у тумачење политичке ситуације на Косову. *Православље*, гласило Патријашије СПЦ, током 1981., серијом текстова настоји да мобилише српску јавност радећи на хомогенизацији српске националне свести. Догађаји на Косову покренули су поновну актуелизацију косовског мита, који ће од тог времена послужити као најбоље средство у промовисању националних вредности и националних интереса српске интелектуалне елите.

Извештаји *Српске православне цркве* о стању на Косову и Метохији били су први који су указивали на постојање проблема дискриминације, притиска и кршењу грађанских и људских права и слобода¹⁰⁸. Епархија Рашко-призренска (чија надлежност обухвата готово целу територију Косова и Метохије), бележила је још током 1960 - их година податке о нападима албанских екстремиста на објекте и имовину Српске православне цркве. Ти подаци, све до средине 1980 - их година, били су готово непознати за српску и југословенску јавност. Такав однос према ситуацији на Косову, СПЦ је задржала и током осамдесетих година двадесетог века, са јасним циљем да се југословенској и српској јавности, политичкој и интелектуалној елити, стави до знања, значај који за српски народ и цркву има територија Косова и Метохије.

Часопис *Православље*, гласило српске патријаршије, имао је током 1980 – их потпуно другачији приступ од осталих гласила српске интелигенције. Наиме, како ће се и видети у каснијој анализи, овај часопис је серијом текстова међу првима покренуо решавање косовског питања, фаворизацијом косовског мита и то врло експлицитно. На тај начин, су православни свештеници и други аутори текстова који су објављени у часопису *Православље*, настојали да мобилишу аудиторијум

---

¹⁰⁸ У *Прилогу 1* приказани су делови појединих извештаја.

и створе консензус у јавности, чиме би се омогућило исправљање неравноправног положаја СР Србије у односу на друге федералне јединице у оквиру СФРЈ.

Овај часопис је најпре, готово неприметно током 1981. године, на „мала врата“ увео тематику Косова, и онога што Косово представља српском националном бићу, да би већ следеће године, дакле 1982., дефинисао аспекте решења ситуације на Косову, а већ 1983., серијом текстова актуализовао косовски мит. Током 1984., број текстова ће опасти у односу на ранији период, да би током 1985., и касније број текстова који су представљали јединицу анализе поново био повећан.

Штампани медији, *НИН* и *Дуга*, бавиће се током 1981 - 1989 године, извештајима који су стизали са Косова и Метохије, анализама тренутног стања, изјавама појединих политичких функционера, процесом исељавања српског становништва из Покрајине Косово, појединачним примерима притисака на српску националну заједницу, њихову имовину, итд.

Када је реч о *Књижевним новинама*, гласилу Удружења књижевника Србије, приметно је да до 1985. године, не постоји нити један текст који на било који начин третира догађаје на Косову, осим у броју 638 из 1981. године¹⁰⁹, тако да је оправдано говорити да се ово удружење све до друге половине 1980 – их није озбиљније бавило питањем српских националних интереса.

Тек од 1985. године *Књижевне новине* крећу са серијом текстова који ће се, фокусирати на актуелизацију косовског питања, фаворизацију косовског мита и заштиту српских националних интереса у СФРЈ.

---

¹⁰⁹ На стр. 11, песма *Одбрана Новог Брда*, аутора Љубице Милетић. Иако се помиње овај српски средњовековни град на Косову, нема помена о овом простору нити о косовском миту.

На основу квантитативне анализе садржаја, исто се може закључити и за *Књижевну реч*, гласилу књижевне омладине Србије за књижевност, уметност и друштвена питања. Наиме, у периоду 1981 - 1985 година, није било нити једног текста који се на било који начин бави тематиком Косова, да би касније, у другој половини осамдесетих година двадесетог века, ова тема третирала све експлицитније са јасно уочљивим циљем, фаворизација косовског питања, актуелизација косовског мита и заштита српских националних интереса.

Полемике између српских интелектуалаца, и интелектуалаца из других југословенских република, вођене су на страницама *Дуге*, *НИН* – а, *Књижевних новина* и *Књижевне речи* током 1986 – 1987 године и касније. Такође, у анализираним штампаним медијима бројни текстови са темом Косова и на његовим основама изграђеног и поново актуализованог косовског мита, настојали су да мобилишу јавност и створе консензус у остварењу српских националних интереса.

С друге стране, часопис *Православље* током 1986. године, од броја 451 до 474, дакле целе календарске године, објављује серију текстова о стању на Косову и Метохији и Старој Србији под турском управом. Уз ове текстове, у одређеној мери, понегде је додат и текст о актуелном стању на Косову и Метохији, како би се употпунила слика и успоставио континуитет између прошлости и садашњости. И током 1987. године, часопис *Православље* такође доноси серију текстова о прошлости Косова и Метохије, страдању српског народа, монаштва и свештенства на тој територији која је била под турском управом. Текстови су објављени од броја 475 од 01. 01. 1987., до броја 488 од 17. 07. 1987. године .

Затим, серија текстова која је уследила у *Књижевним новинама*, *НИН* – у, *Православљу*, *Дуги* и *Књижевној речи*, током 1988., и 1989. године, у великој мери ће послужити као културна подлога предстојећим политичким променама, и мобилизација јавности, првенствено у Србији, за оно што ће уследити као главни политички циљ – промена Устава из 1974., и враћање САП Косово под ингеренцију СР Србије. У тим

текстовима који су снажно емотивно инспирисани, као главна тема хомогенизације српске националне свести биће управо - косовски мит.

Тако, је у *НИН* – у уз број 2008 штампан је и специјални додаток посвећен догађајима на Косову и Метохији, Србији и СФРЈ током 1989. године.

Поред тога, у јулу 1988. године, *Дуга* објављује и ванредно издање под називом *Истина о Косову – одговори на Косовско питање*. бр.380, септембар 1988., у коме је у серијама текстова дат одговор на књигу Бранка Хорвата, која се бави питањем Косова¹¹⁰.

Такође, 1989. године, уз број 397 објављено је и ванредно издање *Дуге*, посвећено Меморандуму САНУ, а уз број 398 фељтон о неуспелој колонизацији Косова и Метохије 1920 – 1941 године. Исте године, уз број 407 штампан је и фељтон о стварању Душановог царства.

У *Православљу* у временском распону 1988 – 1989 године. од броја 518 од 15. 10. 1988., до броја 546, од 15. 12. 1989., штампани су записи Атанасија Јевтића под називом „*Крстовдан на Косову – црни календар – косовска хроника страдања Срба од шиптарских зулума*, као белешке о неделима албанских екстремиста, у 27 наставака, које је аутор сакупио из штампе, са циљем да се забележи учињено и скрене пажња јавности¹¹¹.

---

¹¹⁰ На пример, историчар Бранко Петрановић закључује да је Б. Хорват само „(...) покушао да настави политичку хипнозу којом су Срби држани у потчињеном положају (...) али је на почетку откривен (...) и да се његов лажни хуманизам према Албанцима плаћа животима целе друге нације (...)“ (стр.78)

¹¹¹ Иначе *Православље* је ове белешке штампало углавном на почетним странама, дакле, на страни 1 као наслов (у бројевима 519, од 01. 11. 1988., 521, од 01. 12. 1988., 522, од 15. 12. 1988.) са текстом који се касније наставља на странама 2 и 3, или се читав текст штампао на странама 4 са наставком на страни 5, или на страни 5 са наставком на страни 6, као на пример у бројевима 520, од 15.11.1988., 523, од 01.01.1989., 524, од 15. 01. 1989., 525, од 01. 02. 1989, 526, од 15. 02. 1989., 527, од 01. 03. 1989., 528, од 15. 03. 1989., 529, од 01. 04. 1989., 531, од 01. 05. 1989. С обзиром да се овај лист штампао на укупно 16 страна, почетне странице јасно говоре о актуелности теме. Тек нешто

Важно је напоменути и следеће: јединицу анализе садржаја чинили су ауторски текстови српских интелектуалаца различитих професија, и у зависности од анализираних штампаних медија, у *НИН* –у и *Дуги*, то су били углавном новинари, правници, економисти, историчари или политички радници. У *Књижевним новинама* и *Књижевној речи* текстове су потписивали, поред новинара и књижевници (писци), песници окупљени у *Удружењу књижевника Србије*, и чланови *Српске академије наука и уметности*. У часопису *Православље*, текстове су писали углавном свештеници и монаси *Српске православне цркве*. Ради очувања целовитости теме у анализу су у мањој мери укључене и агенцијске вести.

У циљу постизања систематичности излагања, анализа резултата истраживања подељена је у четири потпоглавља, формирана према временском периоду, и то:

* период током 1981 - 1982 године, када је демонстрацијама Албанаца на Косову, кулминирао косовски проблем, којим је покренуто редефинисање српског националног положаја у СФРЈ.

* 1983 - 1985 година, у којем је постављен темељ српских националних интереса. То је уједно и етапа када српска интелигенција у оквиру Српске православне цркве поново актуелизује косовски мит у циљу хомогенизације српске националне свести и заштите и остварења српских националних интереса.

касније, од 15. 04. 1989. године, у броју 530, а затим у бројевима, 532, од 15. 05. 1989., 533, од 01. 06. 1989., 534, од 15. 06. 1989., 535, од 01. 07. 1989., 536, од 05. 07. 1989., 539, од 01. 09. 1989., 540, од 15. 09. 1989., 541, од 01. 10. 1989., 542, од 15. 10. 1989., 543, од 01. 11. 1989., 544, од 15. 11. 1989., 545, од 01. 12. 1989., 546, од 15. 10. 1989., текст Атанасија Јевтића штампан је на страни 10 са наставком на страни 11, а само у броју 537 - 538, од 01.-15. 08. 1989., године на страни 14 и 15.

* период 1986 – 1987 година, када догађаји на Косову покрећу и остале делове српске интелигенције окупљене у *Удружењу књижевника Србије* и *Српској академији наука и уметности*, али и поједине делове политичке елите у Србији тога доба. Тако, наизглед хомогена српска интелигенција помогнута деловима српске политичке елите промовише циљеве остварења српских националних интереса, а као кохезиони фактор хомогенизације српске националне свести послужиће управо косовски мит.

* 1988 – 1989 година, када косовски мит доживљава своју потпуну афирмацију у свим деловима српске интелигенције, односно, постаје опште место у новинским написима који се баве догађајима на Косову и Метохији, док повољна ситуација на унутрашњем политичком плану у СР Србији, погодује остварењу српских националних интереса у СФРЈ. На тај начин извршена је измена уставних амандмана и Косово је враћено под ингеренцију уже Србије.

4. 2. Кулминација кризе на Косову 1981 – 1982 године.

Критика уставних решења и активирање косовског мита

Уставом из 1974. године, успостављена је Социјалистичка аутономна Покрајина Косово (САП Косово), чиме су, на кратко, задовољене националистичке аспирације косовских Албанаца. Наиме, широка аутономија Косова, подразумевала је право именовања сопствене владе и својих представника у савезним органима власти, укључујући и *право вета*. Поред тога покрајинске институције су имале право да поред југословенске заставе истакну и заставу НР Албаније, и да практично одржавају самосталне спољне односе и културне и трговинске везе са Албанијом. Уставом је гарантован и рад сопственог независног универзитета на албанском језику, Албаноолошког института, Друштва писаца Косова и Академије наука Косова. Речју, након 1974. године долази до постепене „албанизације“ свих институција у Покрајини (уп. Рамет, 1992: 191 - 194).

Од тог тренутка почиње актуелизација косовског питања, и то најпре у круговима српске интелигенције, чије ће идеје, нешто касније, бити подржане и од стране појединих делова српске политичке елите, за које се претпостављало да је наклоњенија „националној опцији“.

Косовско питање је и пре 1974. године, покретано у владајућим структурама Комунистичке партије Србије. Изражавало се незадовољство првим изменама уставних амандмана које су се односиле на децентрализацију СФРЈ, започетих већ шездесетих година двадесетог века. На чувеном XIV пленуму Централног комитета Савеза комуниста Србије, одржаном 29. маја 1968. године, централна тема били су - *Међунационални односи у Србији*. Повод су наравно били све лошији односи албанске и српске заједнице на Косову и Метохији, и измена уставних амандмана којим би се озаконила децентрализација

Југославије. Пленум ће, између осталог, остати запамћен и по говору *Добрице Ћосића*¹¹².

---

¹¹² Део Ћосићевог говора односио се на актуелно стање на КиМ. Након увода, у коме је оценио опште друштвено – политичко стање у земљи, и појаву националистичких тенденција у СФРЈ, Д.Ћосић даље износи : „(...) није извршена темељита и објективна анализа политичког стања у Покрајинама, нарочито на Косову и Метохији, стања које је по свему што се зна бременито врло тешким проблемима и неким назадним тенденцијама. Не можемо више да не знамо колико се у Србији раширило уверење о заштравању односа између Шиптара и Срба, о осећању угрожености код Срба и Црногораца, о притисцима за исељавање, о систематском потискивању са руководећих места Срба и Црногораца, о тежњама стручњака да напусте Косово и Метохију, о неравноправности пред судовима и непоштовању законитости, о уценама у име националне припадности (...) не види се у одговарајућим размерама шовинистичко расположење и националистичка психоза у шиптарској народности; неоправдано се потцењују иредентистичка и сепаратистичка расположења и тежње у извесним слојевима шиптарске националности (...) ништа се критички не говори о политици Покрајинског комитета Косова и Метохије и о свим исходима његовог ангажовања (...) има се утисак да Покрајински комитет није придао одговарајући значај борби против албанског шовинизма и иредентизма (...) мени је друштвено и марксистички неприхватљиво фаворизовање било чијег националитета на штету демократских и уставних права грађана (...) на Косову и Метохији се уочљиво фаворизује националитет као примат у друштвеним односима (...) то се нарочито испољило у одликама о задацима и мерама за поправљање националне и квалификационе структуре запослених, у којима доминира тежња да се квантитативне пропорције националне структуре кампањски, без развојне постепености, политичким одлукама остваре у структури запослених (...) уочљива је тежња да се самоуправна права националности реализују као права на успостављање државности и косовског суверенитета. У косовско – метохијском простору могућа су у данашњим условима само два облика државности: југословенски и албански, односно један или други. Комбинација оба, бар у данашњим приликама, није могућа са позитивним исходима. Политички форуми Косова и Метохије, у ставовима и исказима о уставним променама, свијим интенцијама и оријентацијама озбиљно су узнемирили социјалистичку јавност земље. Бирократско – етатистички схвћена равноправност Шиптара у Србији и Југославији и развијање њиховог суверенитета не може да се не заврши у иредентизму, у продубљивању политичких разлика међу народима Косова и Метохије и Албаније и Југославије, у перманентном и отвореном сукобу...“ (Ћосић, 2004: 14 - 16). Говорници који су се након тога смењивали осудили су излагање Добрице Ћосића (осим Јована Марјановића и Реље Недељковића), након чега је „(...) централни комитет Савеза комуниста Србије (...) на крају седнице донео закључак о осуди и ограђивању од овог излагања, у коме је

Међутим, већ 1981. године на Косову долази до масовних студентских а касније и грађанских немира, на којима је поново истицано незадовољство државним устројством Југославије¹¹³. Како сматра Ј. Драговић –Сосо, „побуна Албанаца 1981. године уздрмала је темеље посттитовског режима и показала у којој је мери национално питање у ствари остало нерешено“ (Драговић – Сосо, 2004: 177).

Први извештаји са Косова током 1981 - 1982 године, које смо анализом издвојили из штампаних медијских гласила, *НИН* и *Дуга*, били су веома уздржани и одмерени, било да се радило о ауторским текстовима, или о изјавама појединих комунистичких функционера, покрајинске, републичке или савезне владе. Занимљиво је истаћи да се у *Књижевним новинама* и *Књижевној речи*, све до 1985., не појављује ни један текст који чак ни имплицитно не говори о ситуацији у јужној српској

направљен тежак националистички иступ, уочена политичка неодговорност и изнесена лаж. Након XIV пленума ЦК СКС, Добрица Ћосић напустио је Савез комунист Југославије“ (исто: 22 - 23) и од тог периода добија статус „националистички оријентисаног интелектуалца“.

¹¹³ Д. Богдановић, описује ове догађаје на следећи начин – „(...) до нове и далеко опасније експлозије албанског национализма (аутор овде има у виду и демонстрације Албанаца на Косову 1968., прим.И. Б.), дошло је 1981. године, непуних годину дана после смрти председника Југославије, Јосипа Броза Тита. Студентске демонстрације су избиле најпре 11. марта, а 16. марта је дошло до паљевине конака Пећке патријаршије; 25. марта било је нереда у Призрену, 26. у Приштини, 30. у Обилићу; и поред тога, избијање нових масовних демонстрација 1. априла у Приштини и низу других косовских градова и насеља (Подујево, Вучитрн, Липљан, Глоговац, Ђилиане, Ђаковица, Урошевац, Косовска Митровица, Витина) деловало је као изненађење; демонстрације су трајале три дана, и по много чему су подсећале на оне из 1968, али су их обимом, жестином, припремљеношћу и упорношћу далеко превазишле. Централна парола „Косово-република!“ изразила је прву етапу у програму великоалбанских националиста, иза које је стајао иредентистички циљ издвајања из Југославије и припајања Албанији свих територија које су настањене Албанцима. За смиривање демонстрација, (...) морали су бити употребљени армија, милиција и специјалне снаге безбедности. Тако је уз велике напоре и изванредан број људских жртава на обе стране спречено прерастање ових нереда у оружани устанак. На Косову је морало да буде заведено и ванредно стање са забраном о ограниченом кретању (0.2 – 0.8. априла 1981.)“ (Богдановић, 1986).

Покрајини. Текстови у *Православљу*, током 1981., и 1982., експлицитнијег су карактера, и врло јасно указују на проблем у јужној српској покрајини.

У табели 7 приказани су резултати квантитативне анализе садржаја посматраних медијских гласила током 1981 – 1982 године, који се односе на укупан број јединица анализе које су лоциране у овом временском раздобљу, као и укупан обим страна на којима се простиру текстови који су били предмет анализе садржаја.

На тај начин, можемо констатовати да је током 1981 – 1982 године лоцирано укупно;

- 207 јединица анализе, и то у:

* *НИН* - у, 143,

* *Дуги*, 31,

* *Православљу*, 32 и

* *Књижевним новинама*, 1.

Њихов обим износио је укупно 462 страна, и то:

* *НИН*, 363,

* *Дуга*, 66,

* *Православље*, 32 и

* *Књижевне новине*, 1 страна. Видети табелу 7.

Табела 7 Приказ укупног броја јединица анализе и укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију (1981 – 1982)

Година издања/штампани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1981	90/231	18/40	9/9	1/1		118/281
1982	53/132	13/26	23/23			89/181
Укупно	143/363	31/66	32/32	1/1		207/462

С друге стране, укупан обим страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у периоду 1981 - 1982 година износио је 3,92%, а посматрано према појединачном медијском гласилу имамо следеће резултате:

* у *НИН* – у 4,99%,

* у *Дуги*, 1,81% и у

* *Православљу*, 3,84%. Видети табелу 8.

Табела 8 Приказ укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у периоду 1981 -1982 година

	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
Укупно	363/728	66/364	32/832			462/1175
о	0	0				2
%	4,99%	1,81%	3,84%			3,92%

У истом временском распону, приказ комуникативности теме, чији је индикатор било лоцирање јединице анализе на почетним странама штампаног медијског гласила (1 – 6), даје следеће резултате:

- укупно 14,4% текстова лоцирано је на почетним странама посматраних медија, од чега:

* у *НИН* – у, 14,4%,

* *Дуги*, 11,5% и у

* *Православљу*, 17,3%. Видети табелу 9.

Табела 9 Приказ броја стране (почетне стране 1 - 6) на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију (1981 – 1982)

Година издања/штамани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1981	9	5	3			17
1982	6	1	6			13
Укупно	15	6	9			30
%	14,4%	11,5%	17,3%			14,4%

С друге стране, само на почетној односно насловној страни, у истом временском периоду, лоцирано је укупно 4,8% јединица анализе садржаја, од чега:

* у *НИН* – у 4,8%,

* *Дуги*, 1,9% и

* у *Православљу*, 7,7%. Видети табелу 10.

Табела 10 Приказ јединица анализе које су лоциране на насловној страни (страница 1) према години издања и штампаном медију (1981 – 1982)

Година издања/штамани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1981	4		3			7
1982	1	1	1			3
Укупно	5	1	4			10
%	4,8%	1,9%	7,7%			4,8%

У табели 11 приказана је тематика текстова у периоду 1981 – 1982 година, који су представљали јединицу анализе садржаја. Највише је

текстова, укупно 20 (9,66%) који говоре о различитим видовима притисака и насиља у Аутономној покрајини Косово. У вези са овом темом је и појачано исељавање српског становништва из САП Косово, о чему говоре 18 текстова (8,7%).

Наравно, према сваком од ових тумачења, узрок притисцима и насиљу које резултира појачаним миграцијама Срба из Покрајине јесу демонстрације Албанаца на Косову из марта и априла 1981. године, и стања након њих, о чему нас извештава 17 текстова (8,21%). Уједно се различити видови притисака и насиља манифестују над свештенством и имовином Српске православне цркве, што је описано у 12 текстова (5,8%).

Надаље, узроке и последице таквог друштвено – политичког стања на Косову и Метохији објашњавају и анализирају политички функционери Савезног, републичког и покрајинског руководства, што је и приказано у 16 текстова (7,73%) који третирају ову тематику. Изјаве о различитим видовима притисака и насиља над српским становништвом поткрепљене су и кроз 7 текстова (3,38%) који представљају лична сведочења појединаца, Срба са Косова и Метохије.

Овако комплексана проблематика, изазвала је интересовања и у другим републикама СФРЈ, нарочито у круговима интелигенције, тако да су у 4 текста (1,93%) приказани и ставови несрпске интелигенције о друштвеним и политичким приликама у јужној српској Покрајини.

Неминовно, почело се и са преиспитивањем адекватности Устава из 1974. године, који је како је напред речено, омогућио децентрализацију СФРЈ, а према коме је САП Косово заправо добило елементе државности, чему су посвећена 3 текста (1,45%). Видети табелу 11.

Табела 11 Тематика текстова у периоду 1981 - 1982 према штампаном медију

Тематика текстова	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно	%
Устав из 1974. год.	3					3	1,45%
Демонстрације на Косову и Метохији из 1981. год.	9	8				17	8,21%
Различити видови притисака и насиља над становништвом	10	5	5			20	9,66%
Различити видови притисака и насиља над службеницима и објектима СПЦ	3		9			12	5,8%
Исељавање становништва из САП Косово	9	5	4			18	8,7%
Личне приче појединаца у којима се говори о различитим видовима притисака и насиља	4	2	1			7	3,38%
Ставови политичке елите	12	4				16	7,73%

Ставови несрпске интелигенције	2	2				4	1,93%
--------------------------------------	---	---	--	--	--	---	-------

Посматрано према начину артикулације теме у периоду 1981 – 1982 година, можемо констатовати да највећи број јединица анализе садржаја чине новински извештаји, и то укупно 56 (27%). Затим по бројности следе различите анализе и истраживања, њих 32 (15,46%). Појединачни ставови углавном политичке елите на савезном, републичком и покрајинском нивоу изречени су у 12 интервјуа (5,8%).

У то време већ креће и актуелизовање косовског мита, а кога покрећу управо политички догађаји на Косову и Метохији, тако је лоцирано и 10 текстова (4,83%) поетско – књижевног дискурса, од којих највише у часопису *Православље*.

Миграције српског становништва из Аутономне покрајине Косово кроз демографски дискурс третирало је и 8 текстова (3,86%) у анализираним штампаним медијима, док 5 текстова (2,41%) кроз историјску димензију покушавју да приступе овом проблему и објасне га као процес дугог трајања у коме је несумњиво виктимизирана српска страна.

И на крају, 7 текстова (3,38%) разматрају културне, просветне и економске прилике на Косову и Метохији, које такође доводе у везу са политичким немирима. Видети табелу 12.

Табела 12 Начин артикулације теме у периоду 1981-1982 према штампаном медију

Начин артикулације теме	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно	%
Поетско-књижевни дискурс	1		8	1		10	4,83%
Историјски дискурс	1		4			5	2,41%
Демографски дискурс	6	2	2			8	3,86%
Анализе и истраживања	23	9				32	15,46%
Интервјуи	5	7				12	5,8%
Извештаји	40	7	9			56	27%
Култура, просвета, економија	2	5				7	3,38%

Квалитативна анализа у великој мери поткрепљује напред изречене тврдње. У наредном делу текста покушаћемо да прикажемо хронологију догађаја према тематици и начину артикулације теме у посматраним штампаним медијима *НИН*, *Дуга* и *Православље*.

Тако у *Дуги*, бр. 186, 11. 04. 1981., у тексту под насловом *Дело контрареволуције*, уредништво најпре описује демонстрације Албанаца на Косову из март/априла 1981. године, а затим је, у наставку текста штампана и изјава високог савезног функционера, Фадила Хоџе.

Тако се у тексту сопштава да су „(...) догађаји на Косову, акције малобројних националиста, шовиниста и иредентиста које су започеле социјалним и демагошким паролама - којима је насео извештај бр. 186, 11. 04. 1981., у тексту под насловом *Дело контрареволуције*, уредништво најпре описује демонстрације Албанаца на Косову из март/априла 1981. године, а затим је, у наставку текста штампана и изјава високог савезног функционера, Фадила Хоџе.

младих људи - а завршавале се отвореним непријатељским паролама албанског иредентизма којима се тражи разбијање СФРЈ, (те да су, прим И.Б.) наишле на једнодушну осуду радних љуђи и грађана не само у овој Покрајини, већ у читавој Југославији. Показало се, заправо, да овакве акције немају ништа заједничког са стварним расположењем огромне већине радних људи и грађана Косова, са интересима и тежњама Албанаца, Срба, Црногораца и припадника других народа у САП Косово“ (стр. 6).

Након саопштења да се поред Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ о догађајима на Косову разговарало и на заједничкој седници Председништва Србије и ЦК СК Србије, пренесена је и изјава Фадила Хоце, члана Председништва СФРЈ и Председништва ЦК СКЈ који је политичком активу Приштине, између осталог рекао: „(...) низ догађаја који су се последњих дана збили у Приштини и неким другим местима Косова представљају смишљено дело непријатељског карактера. То је дело контрареволуције. Студентске демонстрације и више других изгреда били су само пред текст организованог наступа отворених непријатеља самоуправне несврстане социјалистичке Југославије од оних који не желе добро пре свега албанском народу, а ни свим осталим народима и народностима Југославије. Очигледно некима није у интересу да Југославија буде стабилна. Преко изгреда и националистичких иступа настоје да Косово представе као слабу карику у југословенској социјалистичкој заједници и Федерацији и да тиме створе кризу и незадовољство не само на Косову, него и у целој Југославији. Циљ им је рушење политичког система социјалистичког самоуправљања (...) Косово је слободно и равноправни субјект у југословенској заједници и Федерацији. Код нас нема и не може бити, повлашћених и привилегованих нација. Албански народ Косова је кроз заједништво са српским народом и другим народима и народностима Југославије остварио такав развој, какав никада није имало у својој историји. Откако се на овом тлу зна за име Албанаца, Срба, Црногораца и других, Косово и све појединачне његове етничке заједнице, никада у прошлости нису имале бржи и динамичнији успон. И не само то, већ

могу рећи да мени није познато да иједан други народ који је у овако кратком раздобљу постигао тако велики напредак какав су остварили Албанци на Косову (...)“ (исто).

У истом броју *Дуге*, у тексту под насловом *Акцију непријатеља на Косову морамо јасно одвојити од албанске народности*, пренета је изјава Петра Стамболића, дата листу Комунист, а у изводима штампана у *Дуги*. П. Стамболић између осталог каже: „(...) наш систем социјалистичког самоуправљања је показао своју виталност и постојаност, успешно одолевајући притисцима са „леве“ или „десне“ стране, борећи се непрекидно на два фронта. Тако гледам и на деловање група или појединаца који покушавају да покрену одређене акције, више или мање непријатељског карактера, против нашег система социјалистичког самоуправљања. Једно време били су се примирили. Сада су, вероватно, проценили да је тренутак да покушају да нам учине штету и дестабилизују наше друштво (...) а што се тиче напада на тај систем, и покушаја да се угрозе досад остварене тековине наше револуције - нећемо се колебати. Предузећемо оне акције и оне мере - идејно-политичке и све друге - које оценимо да ће у одређеном тренутку бити примерене и најефикасније. Нико не може обезбедити себи имунитет да без последице делује против друштвеног и уставног поретка. Устав и закони важе за све, и они ће се доследно примењивати (...) победили смо и створили социјалистичку и самоуправну заједницу равноправних народа и народности. И свако онај ко покуша да нам дирне у њу, ко се маши њене територије - мора да рачуна на одговор, при чему се нећемо двоумити у избору средстава да успешно одбранимо оно што смо досад створили (...)“ (стр. 17).

Међутим, у јавности су већ почеле да се појављују спекулације о томе да ли је овакав вид информисања довољно адекватан и примерен реалној ситуацији која се збила и још увек догађа на Косову. Тако у *НИН* - у, бр. 1581, 19. 04. 1981., Ненад Кецмановић, у ауторском тексту под насловом *Зашто смо били необавештени?*, негодује због недовољне информисаности следећим речима: „(...) политичке оцене стања на

Косову добили смо пре него што смо конкретније информисани о догађајима који су се тамо збили, и на које су те оцене упућене. Нема наравно, ничег необичног у томе што је у излагањима косовских руководиоца и у новинским коментарима доминирала политичка квалификација ситуације (...) али је заиста за велико чуђење и негодовање то што смо их слушали у време када још нисмо ништа подробније знали о томе шта се на улицама (...) збивало (...) ми смо склони да то тумачимо деловањем вањског и унутрашњег непријатеља, што је сигурно великим делом тачно. Но није ли логично да је бар мали део истине и у нечем сасвим супротном? Већина наших радних људи и грађана (...) у недостатку благовремених, потпуних и правих информација, била је можда понекад склона да прихвати и шири и оне криве (...) укратко, центри јавног информисања често прилазе не само гледаоцима, него и слушаоцима као маси наивних малолетника којима се не само може, него чак и треба, и то за њихово добро, непрестано продавати магла како их не би пореметили у блаженом миру, инфантилном оптимизму и невиној илузији да љубав, срећа, правда и благостање, већ сами по себи, морају на крају победити (...)“ (стр. 17).

Нешто касније у *НИН* - у, бр. 1588, 07. 06. 1981., новинар Југ Грезељ, у тексту - *Шта је рекао Кардељ*, интервју са Митјом Рибичич, пренеће незадовољство словеначке јавности неадекватним информисањем о стању на Косову, у коме овај словеначки комуниста сматра да се такво нешто могло и предвидети с обзиром да је ондашња комунистичка елита на челу са Едвардом Кардељем, (иначе једним од твораца Устава из 1974.), указивала на могућност ескалације сукоба.

Тако у тексту М. Рибичич констатује: „(...) од самог почетка, у сваком нашем засеоку, у општини, у целој Словенији, догађаји на Косову праћени су врло озбиљно. Мислим да је карактеристично што се у Словенији од самог почетка схватило да то није само питање Косова или Србије, већ питање интегритета Југославије. Људи су, истина је, у време када је било мало информација, били бесни што морају да се информишу са страних телевизијских програма. Осим тога, грађани нису прихватили

прва обавештења о недовољној будности као једином узроку контрареволуције (...)“ (стр. 10).

Надаље, констатујући да је актуелно стање достигло свој врхунац, М. Рибичич изјављује: „(...) не би требало да будемо изненађени оним што се дешавало протеклих месеци на Косову. Мислим да је Кардељ, 1977., иако је било покушаја да га дезинформишу, дао оцене које су и данас изузетно занимљиве. Мислим да их је упозорио на све оно што данас у анализама оцењујемо узроцима контрареволуције (...) то је тема која је значајна за целу земљу; ако градиш помоћ на пароли: ја теби дајем, а ти то употребљаваш како хоћеш, створио си елементе капитал-односа који осим што оптерећују привреду (...) стварају код оног који узима новац, осећање одвојености, алијенације (...)“ (стр. 11).

Поред тога, „(...) говорећи о национализму Кардељ је рекао друговима на Косову сасвим јасно да смо до јуче с правом говорили да су Срби одговорни за национализам на Косову, јер их је било више, и да је њихова одговорност за Албанце у Покрајини пробни камен борбе против властитог национализма. Сада, говорио је Кардељ, када је на Косову већина Албанаца, очигледно је да су они одговорни за равноправност, за положај Срба (...) српски национализам је присутан као и сваки други, али се са њим не може борити са позиција албанског национализма. Говорити о некаквом посебном интересу албанске народности на Косову, тврдио је Кардељ, значи окупити око себе све реакционарне, догматске (...) снаге. Национализам на Косову има и своје објективне изворе и у неразвијености и у традицији, и у заосталости, и у свести, крвној освети и сличним наслеђима и може се појавити и у форми директне контрареволуције (...)“ (стр. 12 - 14).

На тај начин већ у Дуги, бр. 187, 25. 04 - 09. 05. 1981., новинар Михајло Ковач, у тексту - *Косовски одјеци, Ништа нас не сме изненадити* констатује: да су „(...) драматичне дане немира, сукоба и нападних излива албанског национализма на Косову смениле недеље олакшања, трезвенијег понашања и изузетно нараслог политичког активизма у овој

Покрајини (...) (и пита, прим. И. Б.) како је могућа - и поред сличних искушења и искустава које смо већ проживљавали - овако агресивна, нова појава националшовинизма у нашој земљи? Политички форуми Косова, Србије, па и они на савезном нивоу, изrekli су већ елементарни политички квалификатив да је реч о контрареволуционарној делатности унутрашњег и спољњег непријатеља, срачунатој на разбијање јединства и уставног интегритета Косова, па и читаве Југославије. Одговор наше заједнице је био одлучан и у датом тренутку једино могућ, управо по мери агресивности, бруталности и вандализма које су демонстранти и њихови подстрекачи исказали. Али, превијена рана још не значи и да је болест излечена (...) јер, старо је правило игре, бар на овим просторима, да националисти дижу главу и показују песницу управо у тренуцима других тешкоћа и претежне ангажованости Савеза комуниста на њиховом решавању (...) више пута се чула оцена да је изненађења било, али да га у оваквим стварима није смело бити, јер подривачка делатност националистичких иредентистичких непријатељских група на овом подручју није ни првина ни новина. Да ли је опасност од њих била потцењена, колико су исправне биле процене о могућим размерама непријатељских иступа, да ли је у свакодневном политичком животу било кокетирања са феноменом национализма, те опортунистичког устезања да се ствари назову правим именом у право време, остаје за расправу и јасну политичку диференцијацију (...) мање упућеном човеку може изгледати апсурдна и наизглед необјашњива чињеница да се све то догађа у крају наше земље, који је за 36 послератних година, уз помоћ читаве земље, нарочито СР Србије, буквално прескочио векове у свом развоју, од заостале пољопривреде до модерне индустрије, од огромне неписмености до академије и универзитета (...)¹¹⁴ (стр. 6).

---

¹¹⁴ Такође, у Дуги, бр. 188, 09. 05.- 23. 05. 1981., Драган Барјактаревић, у тексту - *Шта се догађало на Косову, Хистерија поражених*, између осталог пита: „(...) да ли је требало да непријатељ некеме закуца на врата и каже: „Хеј, ево ме!“ Мода „*a la irredenta*“. Докле?“ Након описа Приштине и других косовских градова, после пролећних немира, аутор додаје: „(...) мир и „редован живот“ на улицама Приштине и других косовских места говоре како је главна битка против контрареволуције добијена.

Демонстрације на Косову из 1981. године, поново су покренуле питање адекватности Устава из 1974. године, за који је како смо видели, већ раније констатовано да може послужити као подстицај националистичких тенденција. У штампаним медијима почиње већ отворено да се говори о овој теми.

На пример, у *НИН* - у, бр. 1584, 10. 05. 1981., у тексту под насловом *Косово – шира димензија збивања*, новинара Стевана Никшића, у коме су објављени извештаји са седница ЦК СКС и ЦК СКЈ, поједини учесници имплицитно или експлицитно повезују новонастало стање на Косову са уставним променама насталим након 1974. године.

Тако Лазар Мојсов констатује: „(...) у време познатих догађаја на Косову 1968. године, у последњим годинама, нарочито од 1974. године, (...) да би прикрили своју реакционарну суштину, носиоци национализма покушавају да наметну такво схватање и праксу националне афирмације која би, у ствари, одрицала то исто право осталим народима и народностима. Они проповедају подозрење и мржњу према другима, а лажно јединство и националну кохезију унутар сопствене нације. Они желе да замагле и спрече неопходна социјално-класна, идејна и политичка разграничења која се морају вршити у свакој нацији (...)“ (стр.17 - 19) .

На исти начин и Тихомир Влашкалић, председник ЦК СК Србије, констатује да „(...) великоалбански национализам од стварања нове Југославије, са мањим или већим интензитетом и отвореношћу, стално је деловао и стварао нове организације. Последњих година, нарочито после 1974. године, (...) били су то довољни разлози за заоштравање идејно-политичке борбе против великоалбанског национализма (...)“ (исто).

Остало је, међутим, много „споредних“ битака! У продавницама, „грмијама“, видео сам уџбенике и књиге из Тиране. Наука „*Made in Albania*“ (...)“ (стр.14 - 15)

Новинар С. Никшић, који је интервјуисао поменуте политичке функционере, даље истиче да су „(...) садашње расправе поводом догађаја на Косову, дале нови импулс једној, у политичком животу одавно присутној теми: уставном конституисању СР Србије (...) (Иван, прим. И.Б.) Стамболић, стога поставља питање: нису ли узроци и корени парола „Хоћемо републику“ корени елемената етатистичког аутономаштва? (...) о пракси обраћања покрајине искључиво федерацији и запостављање саобраћаја са СР Србијом, што је створило политичке проблеме. Код албанских националиста то је могло подстаћи илузију да је остваривање статуса републике само формално питање (...)“ (исто).

Надаље, у *НИН*, бр. 1585, 17. 05. 1981., новинар Стеван Никшић, у тексту под насловом *СР Србија – Покрајине, сметње на везама*, пишући о односима између Републике Србије и њених Покрајина, констатује извесан несклад у подели надлежности, и између осталог износи: „(...) међу њима (СР Србија – САП Косово, прим. И.Б.) је било премало додира и сарадње. Ништа од онога што је према Уставу, требало да буде заједничко није било до краја дефинисано, или је дефинисано сасвим формално, тако да је у пракси било мало заједничког. А кад је повремено било покушаја да се те теме ставе на дневни ред, као што је то био случај 1976. и 1977. године¹¹⁵, иза затворених врата дешавало се нешто о чему сада многи почињу да говоре (...) на седници ЦК СК Србије (...) на којој је било речи о овој теми, констатовано је, поред осталог, да је током последњих година било много проблема да се у пракси граде онакви односи Републике и покрајина какви су предвиђени Уставом. На делу су биле тенденције потпуног одвајања покрајина од

---

¹¹⁵ Исти новинар даље истиче: „(...) познато је да је тај извештај, назван касније Плава књига, био сачињен. Постојало је неколико верзија извештаја (бар три) које су сукцесивно рађене. Последња нешто краћа од претходних носила је датум 11. март 1977. године (...) политички потрес на Косову и анализе које су затим уследиле избациле су на површину од раније постојеће неспоразуме о уставном конституисању Србије, показујући истовремено, колико су танке биле везе на линији Република – покрајине (...)“ (стр. 12).

Републике (...) Драгослав Марковић, председник скупштине СФРЈ, упозорио је да сложеност СР Србије отвара и могућност за различите политичке недоследности и компромисе сваке врсте, као и то да се због осетљивости избегавају теме о уставном карактеру тих односа (...) о сталној ескалацији захтева за преношење надлежности на Социјалистичке Аутономне Покрајине у области држављанства, безбедности, статистике, плана или када је реч о Савезу комуниста, о захтевима да се покрајински комитети зову централни комитети, покрајинске конференције – конгреси Савеза комуниста (...)“ (стр. 10 - 12).

У истом броју *НИН* – а, Стеван Никшић, аутор претходног два текста, обавља разговор са Најданом Пашићем, председником Уставног суда СР Србије, и у тексту под насловом *Порекло неспоразума*, Н. Пашић констатује следеће: „(...) применом принципа националне равноправности и права самоопредељења народа Југославије, Југославија је установљена као федерација састављена од шест република и две аутономне јединице које су конститутивни елемент југословенског федерализма, са свим правима која то имплицира, али су саставни део једне од република, Социјалистичке Републике Србије. Пошто је Југославија конституисана на принципу националног самоопредељења не може да постоји нека територија која би била ван састава постојећих република као држава народа Југославије (...) никада се није размишљало да би било која покрајина била изван републике, већ само о томе да она уђе у састав одговарајуће републике, где за то постоје сви историјски, национални и други разлози и оправдања (...) политичка руководства покрајина и република била су, рекло би се, сувише заокупљена питањем свога статуса и обима својих овлашћења. Сувише се гледало кроз ту призму. Тежња да се сопствени прерогативи власти што више учврсте, прошире и обезбеде, потиснула је у други план циљеве које истиче Устав: слободну самоуправну интеграцију, унутрашње повезивање, стварање нових односа међу друштвено-политичким заједницама који нису односи хијерархијске надређености, него односи међусобне повезаности и кохезије (...) ако би се неко усудио да нешто о томе и каже излагао се ризику да му се припише како жели довести у питање нечија

права и позицију. Међутим, иза идеја које су се могле понекад чути, да би у интересу још веће равноправности требало уклонити неке Уставом утврђене разлике између република и покрајина (на пример у погледу паритетне заступљености република и одговарајуће заступљености покрајина у органима Федерације), провиривала су схватања да су садашња уставна решења само једна степеница на путу коначног претварања покрајина у републике (...) Србија се нашла у специфичном положају у односу на друге републике. Све друге републике имају свој друштвени план, свој закон о народној одбрани, све неопходне инструменте јединственог система безбедности, статистике, држављанства (...) а Србија то нема (...)“¹¹⁶ (стр. 12).

У *НИН* - у, бр. 1580, 12. 04. 1981., оцењујући ситуацију на Косову током и после демонстрација Албанаца, Стане Доланц, у тексту под насловом *Шта се догађало на Косову*, који представља опширан извештај о мартовским демонстрацијама из 1981. године, констатује: „(...) истина је да је једна од доминантних парола у тим демонстрацијама била парола о томе да Косово тражи републику (...) (а ту паролу, прим. И. Б.), сматрамо не само националистичком, него директно контрареволуционарном (...) јер република Косово у оквиру Југославије није могућа, с обзиром на то

---

¹¹⁶ „(...) још 1976. и 1977. године наговештена је расправа о уставним решењима и промени Устава, али је убрзо била прекинута. Капитулирало се пред својеврсним политичким опортунизмом. Страх од неких отворених политичких конфронтација довео је до тога да се то једноставно скине с дневног реда (...) а сад се показало да у таквим условима ствари не иду у добром правцу, него да воде у тешкоће које су много горе од отворених судара на јавној сцени (...) разлике и овако пригушене нису отклоњене. Наставља се деловање испод жита (...) политички табу је био све оно, сва она питања која могу да буду непријатна одређеном руководству (...) да ли се тиме жели да доведе у питање сувереност републике или самосталност покрајине? Најчешће коришћене оптужбе и етикете гласиле су да се тиме доводе у питање уставна решења или обнављају унитаристичке, сепаратистичке (...) тенденције (...) начин на који је он (Устав, прим. И. Б.) до сада био тумачен (...) врло убедљиво илуструје тенденције затварања друштвено-политичких заједница. То се односи и на затварање Косова у сопствене оквире, спречавање или ограничавање нормалних односа са Републиком и Југославијом у целини. А то је, као што је сада јасно, имало негативне последице (...)“ (стр. 13).

шта је већ кроз народноослободилачки рат решено и с обзиром на то да би установљење републике Косово у Југославији, у суштини значило распад Југославије (...) Социјалистичка Аутономна Покрајина Косово саставни је део Социјалистичке Републике Србије, која то осећа својом територијом. У смислу уставних односа постојање републике Косово је немогуће и ради тога, и за то нема никакве потребе. Јер између осталог, Албанци живе и на територији Црне Горе и на територији Македоније. Не само на територији Косова (...) ¹¹⁷ (стр. 13 - 17).

Серија текстова објављених у *НИН* –у и *Дуги*, током априла, маја и јуна 1981. године, поред опширних приказа о томе шта се догађало на Косову током демонстрација, настојала је да анализира и узроке таквог стања, али и последице које су из тога произашле.

---

¹¹⁷ У истом интервјуу новинарима С. Доланц оцењује мартовске демонстрације детаљним извештајем на основу до тада прикупљених информација. Из изјаве издвајамо следеће: „(...) када говорим о реакционарним и конзервативним снагама у свету, онда под тим подразумевам, све оне који, у суштини, својом политиком без обзира где и на ком крају света, угрожавају мир и безбедност, и којима таква активна улога Југославије у покрету несврстаних смета. Ради тога они би били веома заинтересовани да и у Југославији почну одређени дестабилизациони процеси. Ми у таквом контексту посматрамо и ово што се догодило у Покрајини Косово (...) знате, истовремено и чињеницу да на Косову има одређених националистичких група које су биле повезане са неким емигрантским круговима у иностранству (...) те групе су веома добро организоване. Имају међусобно изграђене комуникације и тако је један инцидент у Приштини (...) искориштен за то да из тог инцидента, који је био у суштини врло безначајан: један студент је бацио послужавник са јелом, да је тобоже слаба храна, и из тог бацања послужавника су се, у суштини, развиле демонстрације које су добиле националистички, иредентистички и контрареволуционарни значај (...) интересантно је да су те демонстрације у Приштини биле веома бруталне. Било је разбијања аутомобила, разбијања неких излога, против органа безбедности употребљено је негде чак и ватрено оружје. Наступ тих разбијача, силеција – којих рачунамо да је било највише 200 – представљао је за нас по свом интензитету одређено изненађење. Ми нисмо рачунали да се ти људи могу понашати тако брутално. Они су, рецимо, ви то знате, покупили децу из школа и водили их испред себе, како би онемогућили интервенцију против њих (...)“ (исто).

Тако на пример, у *НИН* - у, бр. 1580, 12. 04. 1981., у тексту под насловом *Шта се догађало на Косову*, уредништво даје опширан извештај из којег издвајамо следеће: „(...) протеклих недеља, са догађајима на Косову, наша земља прошла је кроз још једну критичну конфротацију. Свакако не прву и извесно не последњу. Никада нисмо тврдили да смо бесконфликтно друштво, а у заједници која уједињује те различитости бесмислено би било на то и претендовати (...) ми смо одавно напустили ту варљиву амбицију, и почели да се договарамо о начинима на које ћемо проблеме и сукобе интереса решавати (...) жељом и акцијом неких – екстремних националистичких и иредентистичких снага – то наше опредељење било је суочено са фанатизмом који је глув за разлог и слеп за чињеницу, који је покушао да законом улице на пробу стави основне вредности овог друштва, да угрози његове највеће светиње: равноправност, јединство, територијални интегритет. И друштво се бранило начином којим нерадо прибегава, али који користе и сва друга друштва, када су стављена пред ту величину искушења. Оно што треба овом приликом рећи јесте да је, верујемо, све то тек једна епизода – веома озбиљна, врло непријатна, али епизода (...) Извесно је да ћемо се са агресивним национализмом (...) још суочавати и да ће начини тог суочавања бити примерени његовим методама (...)“ (стр. 8).

У истом броју *НИН* – а, запажен је извештај о злоупотреби деце и парола у демонстрацијама, који представља наставак анализе о томе *Шта се догађало на Косову*, у коме се каже; „(...) пре свега, неколико речи о злоупотреби деце у овим демонстрацијама; не само да су углавном дечасти од 7 до 12 година вођени за руке у првим редовима у време када су демонстранти још ходали улицама већ су, када су се демонстрације стационарале пред Покрајинским комитетом, деца у више наврата постала главни актери врло вешто режиране драме. Усред фанатичног понашања демонстраната деца су повремено подизана у ваздух и позивана да „сведоче“, после чега су говорили, најчешће „како су ометени у националном развоју“ и слично (...) извикивачи парола добијали су редовно цедуље на којима су биле исписане пароле (...) *Косово република, Ми смо Албанци нисмо Југословени, Овде немамо*

никаких права, Хоћемо јединствену Албанију (...) (курзив И. Б.)“ (стр. 12).

Убрзо након првих анализа показало се да иза мартовских немира на Косову из 1981., стоји и део руководства НР Албаније и поједине албанске емигрантске организације националистичког карактера.

Тако у *НИН* - у, бр.1581, 19. 04. 1981., новинар Шћепан Рабреновић, у тексту под насловом *Остаје много политичког посла*, износи следеће: „(...) још током трајања демонстрација (...) огласиле су се неке од организација екстремне албанске и усташке емиграције, солидаришући се са праведном борбом народа Косова за ослобођење од Југославије и стварање Велике Албаније. У западном Берлину је на пример извесна револуционарна организација албанских националиста растурила почетком априла мапе на којима је приказивана нова Велика Албанија, чија би територија по замисли ових револуционарних националиста, поред садашње НСР Албаније обухватала и делове Грчке, целу Македонију и Црну Гору (изузев Никшића) и делове Србије, укључујући и Крушевац (...) карактеристично је како примећују стране агенције да на овим антијугословенским манифестацијама заједнички наступају албанска и усташка екстремна емиграција (...) пароле су познате (...) *нећемо никакву Југославију, Ако се слободни свет данас оглуши о наше речи, нека нас сутра не осуђује за тероризам (...)* (курзив И. Б.)“ (стр. 8 - 10).

У прилог овој тврдњи, у истом броју *НИН* –а, новинар Мирко Кларин, у тексту под насловом *Живот у психози опсаде*, који говори о реаговању медија у НР Албанији на догађаје на Косову из марта 1981., преноси реакције појединих медија: „(...) оживели су стари духови Карађорђевића и сенка Ранковића. Они сада делују тенковима да би угушили глас албанског становништва у Југославији, да му нанесу удар и да га покоре (...) Косово је остало и даље као аутономна покрајина Србије, а албанско становништво – компактно како по националности тако и по територији – подељено је између три републике југословенске федерације. И када су

после многих мирољубивих захтева они тражили повишеним тоном како би братски народи Југославије чули да Косово захтева статус републике у оквиру СФРЈ, они који су се правили да то не чују, нису се устезали да нападну Албанце тенковима и пуцају на њих. Шовинизам треба тражити и пронаћи код других, а не код Албанаца Косова нити код Албанаца НСР Албаније, који представљају један народ и једну нацију (...)“ (стр. 46 - 49).

Како аутор даље наводи: „(...) поред добросуседства, албанска платформа у односима са Југославијом садржи још две компоненте које би се с првом тешко могле довести у везу. Прва је националистичка и великоалбанска и она је нарочито дошла до изражаја 1978. приликом прославе стогодишњице Призренске лиге, или шездесетог јубилеја Комитета националне обнове Косова. Тим поводом највиши албански руководиоци и њихова штампа испољавали су готово нескривене територијалне претензије према Југославији, актуализујући вредност покрета за аутономију, независност и територијални интегритет свих области настањених Албанцима и истичући да је територијална целина албанске државе императив од животног значаја. А шта значи та територијална целина прецизирао је новембра 1978. исти *Zeri populit* (курзив, И. Б.) подсећајући да је главни задатак Комитета националне обнове Косова, чија се шездесетгодишњица у Албанији званично прослављала, ослобођење Косова и осталих албанских покрајина од туђе власти и њихово уједињење са Албанијом (...) друга је идеолошка, добро нам позната још од 1948., и због ње смо одавно већ престали да се узбуђујемо (...) строго контролисани токови културно-просветне сарадње и одбијање Тиране да се она прошири и на остатак Југославије, свакако су главни разлози због којих је Албанија данас за већину Југословена и даље *terra inkognita* и због чега о овој суседној земљи знамо мање него о многим државама са којима нас деле десетине хиљада километара (...)”¹¹⁸ (исто).

---

¹¹⁸ Исти новинар у *НИН* - у, бр. 1587, 31. 05. 1981., у тексту под насловом *Опасна игра Тиране* потврђује изнету тезу на следећи начин: „(...) културно-просветна и научна

У *НИН* - у, бр. 1584, 10. 05. 1981., у тексту под насловом *Узроци, последице, одговорност* (наслов довољно говори и о садржини текста) износи се следеће: „(...) рачунало се да је наш систем довољна идеолошка брана према пропаганди, рецимо из Албаније, па, мада су, постојали уговори о реципроцитету, реципроцитета није било, није било одбрамбеног механизма у тим уговорима. Албанија је културну и просветну сарадњу са Југославијом остваривала само на Косову. Радио Тирана се овде одлично чује. Албанска телевизија покрива 60 одсто Покрајине (...) за албанску народност историјски веома важна стогодишњица Призренске лиге, рецимо, организована је из Албаније (...)“ (стр. 10 - 13).

У истом броју *НИН* – а, новинар Шпиро Галовић, у тексту који носи наслов *Отворено суочавање са чињеницама*, (иначе још један текст о преиспитивању одговорности, о узроцима и последицама демонстрација из 1981. године) констатује: „(...) показује се да су главни протагонисти националистичких идеја на Косову просветни радници, делови омладине и интелигенције – национализам се ушанчио у универзитетским

сарадња Југославије и Албаније (...) је у пуном смислу била једносмерна и диктирана интересима Тиране, усмерена на подстицање националних осећања и национализма међу албанским становништвом у Југославији (...) мада има мишљења да је великоалбанска односно иредентистичка компонента у односима Тиране према Југославији дошла до изражаја тек последњих година, а нарочито од прославе стогодишњице Призренске лиге, 1978 (...) у свакој згодној прилици албански руководиоци нису пропуштали да подсети кога све обухвата и које територије покрива нација чијем истинском уједињењу теже. Тако је примера ради, председник владе Мехмед Шеху, честитајући 1977. године албански национални празник „целокупној косовској и осталој албанској браћи у Македонији и Црној Гори“ рекао у Валони: „они су наша крв и ми смо њихова крв, ми смо један народ, једна нација“. Годину дана раније, на 7 – ом Конгресу Албанске партије рада, Енвер Хоџа иступа као заштитник Албанаца у Југославији (...) „да се албанска народност у Југославији не прогања, да се не оставља у сиромаштву, да се према Покрајини Косово не спроводи дискриминација (...)“ настојећи да покаже да се Албанија за ово не интересује само начелно, већ да питање Косова и албанског становништва сматра отвореним и да задржава право да у датим околностима утиче на његово решавање (...)“ (стр. 8 - 10).

круговима, за школским катедрама¹¹⁹. Ово су горке спознаје које нас обавезују на дубљу анализу. Какав је образовни и васпитни рад, какав је духовни и политички профил људи који га усмеравају и воде? (...) великоалбанске идеје нису доспеле на Приштински универзитет и у косовске школе само са професорима и учбеницима из Тиране. Оне једним делом изворно настају и ту, на лицу места, у датим друштвеним условима (...) сарадња са Албанијом сведена је у многим својим елементима на сарадњу Косова са Албанијом. Природно је да Косово и републике, у којима живи албанска народност имају више удела у нашој сарадњи са Албанијом. Понети жељом да са суседима градимо добре односе, нисмо поклањали довољно пажње великоалбанском национализму као природном својству једног бирократског система који масама нема шта да понуди осим хипертрофираног националног осећања и култа етноцентризма (...) питање је шта имају на уму ђаци када на демонстрацијама узвикују – ми смо деца Скендербега, војска Енвера Хоџе. Такви узвици долазе из безумља. У томе и јесте проблем што омладина не зна неке ствари које би се морале знати. Скендербег је велика фигура ослободилачке борбе албанског народа. Али, његово име носили су балистички пукови који су за време рата палили и албанска и српска села. Скендербегов лик је био ознака балистичке жандармерије (...)“ (стр. 14 - 15).

У прилог овој тврдњи, новинар Милан Милошевић, у тексту *Косово – у сложеним условима* објављеном у *НИН* - у, бр. 1585, 17. 05. 1981., износи: „(...) у средњошколском центру у Обилићу, уведене су пре неки дан ванредне мере да би се средило укупно стање у овом колективу, из

---

¹¹⁹ Изненађење догађајима на Косову из марта 1981., најбоље одражава констатација: „(...) можда о косовском кораку најбоље говори пут од првог буквара до Универзитета Косово у Приштини који је по броју студената (педесет хиљада) данас други у земљи. Првих послератних година 85 одсто становништва на Косову било је неписмено, па је први буквар на албанском језику био прворазредни културно-политички догађај. Данас се школује готово сваки трећи становник ове наше младе покрајине – 52 одсто становништва је млађе од 19 година (...)“ *НИН*, бр. 1580, 12. 04. 1981., стр. 10.

кога је према званичном извештају, 150 ученика учествовало у демонстрацијама, а 5. маја, око 700 од укупно 1600 ученика бојкотовало је наставу (...) у Глоговцу су два члана Општинске конференције СК искључени као демонстранти. У међувремену смењен је члан Покрајинског просветног савета и директор средњошколског центра у Глоговцу. Покренут је поступак за опозив делегата у Покрајинској скупштини, (такође, прим. И. Б.) из Глоговца. У Приштини је смењен директор студентског центра (...) и директор Музеја револуције. То је онај случај са покривањем Титове слике који се десио поводом једне албанске изложбе¹²⁰ (...) у наставу су дошли неки људи сумњивих политичких профила (...) да су неки од оних који су били врло активни у демонстрацијама 1968. године, не само остали у настави него су и на руководећим позицијама (...) случај часописа *Fjalja* (курзив, И. Б.) то на свој начин илуструје (...)¹²¹ (стр. 14 - 15).

Према речима аутора текста, установе у којима треба убрзати политичку акцију су: „Електропривреда Косова, у којој неки иредентисти делују годинама, затим Рилиндија (часопис на албанском језику, прим. И. Б.), Телевизија и неке културне средине (...)" (исто).

Такође, новинар Звонко Симић, у тексту *Косово, два барјака*, објављеном у *НИН* - у, бр. 1589, 14. 06. 1981., износи да „(...) у просветној експлозији на Косову, у хиперпродукцији хуманистичке

---

¹²⁰ Наиме, ликовни уметник из Албаније који је требао да изложи своје радове у приштинском Музеју револуције, свој долазак је условио покривањем слике Јосипа Броза Тита, која је у то време била уобичајени зидни реквизит у свакој државној установи. Како се касније сазнало, директор музеја испунио је захтеве албанског уметника и прекрио Титове слике у музеју, и изложба је била одржана.

¹²¹ „(...) овај часопис који излази у формату рецимо Политике, забрањен је због једне небулозне приче (...) а реченице личе заиста много на гласине и пароле из демонстрација: насрнули су и на децу, еј и на децу! Или: да будеш гост и да командујеш, да буде онако како ти кажеш, е не! Да иронија буде већа та прича је изгледа, написана још пре иредентистичке побуне. Коинциденција? Тешко је у то поверовати. Више подсећа на детаљ из унапред припремљеног сценарија (...)" (стр. 14 - 15).

интелигенције, која је снажан творачки елемент, зависно од околности, националности или национализма, распламсао се закаснили национални романтизам, чији је климакс у других народа на нашем простору, у повољнијим историјским околностима, буктао пре тридесет, педесет или стотину година. До 1966. албански ученик није имао у школском програму готово ништа из историје свог народа. У међувремену се очигледно претерало на другу страну. Мало се простора посвећивало заједничком животу албанског, српског и других народа на Косову и ван њега, а премного феудалним или чак илирским аутохтоностима Албанаца (...)“ (стр. 20 - 22).

И новинар Петар Игња, у тексту *Уџбеници на Косову, историја у обради*, објављеном у *НИН* - у, бр. 1586, 24. 05. 1981., позивајући се на изјаву једног албанског историчара, преноси да су „(...) први уџбеници из Албаније увезени (...) отприлике, пре десетак година. Колико је то било неопходно посебно је питање, али оно што заслужује нашу пажњу јесте да им је још тада, са одговорних места, упућен низ примедби, пре свега да некритички глорификујући неке историјске личности подгеравају национални романтизам (...) (на пример, разматрајући теме прим. И. Б.) (...) о сеобама Срба са Косова, крајем 17. и почетком 18. века, етничким променама и неким другим питањима из историје Косова (...) основна идеја је да се докаже: сеоба Срба није било, па сходно томе (...) није било ни досељавања Албанца на Косово, већ су они одувек ту, вековни становници. Негирање сеобе Срба није последица обичног привида (...) већ је реч о смишљеној тези (...)“ (стр. 19 - 21).

Аутор даље закључује да се „(...) преко оваквих изјава не сме олако прећи и на њих се мора научно реаговати, јер оне прете да се претворе у лош манир, који не само што ће нашу науку потпуно деградирати већ ће имати (а и данас већ има) врло тешке реперкусије, чије ће лечење бити немогуће (...)“ (исто).

Тако у *Дуги*, бр. 191, 20. 06. - 04. 07. 1981., уредништво у тексту *Лет двоглавог орла*, анализирајући ситуацију на Косову, пита - „(...) како се фашистички леци убацују и деле по Косову?“¹²² (стр. 22).

Затим, уредништво закључује како се „(...) контрареволуција на Косову повукла са улица, али је остала у главама неких људи. Како је у главама настала, и то знамо. Туђи професори, туђи уџбеници - домаћи саучесници (...) из Албаније је подметано кукавичје јаје, али на Косову су му правили гнездо! (...)“ (стр. 24 - 25). У наставку текста, приказана је и фотографија пронађеног летка:

Слика 1 Двоглави орао изнад Косова: Летак штампан у Немачкој. Наслов: „Етничку Албанија – Албанцима“. Доле „Представници Шиптара“.

¹²² Надаље се, у тексту описује једна ситуација са приштинских улица; „(...) нешто пред поноћ, тачно у заказано време, силазе главном улицом, од приштинског позоришта. Група од седам или осам њих иду целом ширином коловоза. У средини је један са белом капом, у црвеној мајици са двоглавим орлом на грудима. При сусрету са патролом милиције, они са стране скупљају се као хармоника, да се не виде мајица и орао (...)“ (стр. 23).

Гушењем побуне незадовољство Албанаца још више се усмерава ка Српској мањини на Косову¹²³. То је за последицу имало појачано исељавање Срба са Косова и Метохије, и спорења око узрока који су доприносили миграцији¹²⁴.

У бројним текстовима објављеним у недељнику *НИН* и двомесечнику *Дуга*, јавно се говорило о исељавању Срба са Косова, при чему је овај проблем приказан као веома драматичан. Анализе о узроцима и последицама исељавања додатно су појачаване потресним сведочењима појединаца који су били изложени разноврсним видовима притиска и насиља, те стога, приморани да се исељавају.

Тако у *Дуги*, бр. 189, 23. 05. – 06 .06. 1981., новинар Рајко Ђурђевић, у тексту - *Како се исељавало са Косова, Пољуби праг и иди*, преноси како каже, „(...) потресне приче људи који су били силом приморани да напуштају своју земљу и своје домове“ (стр. 26).

Надаље у тексту, аутор преноси изјаве појединца који су говорили о притиску који је над њима вршен од стране појединих припадника албанске националне заједнице. Тако се у једној причи, између осталог

---

¹²³ Након демонстрација ухапшено је више од 1600 Албанаца од чега око 400 малолетника. Албанци су током 1980 – их чинили око 80 процената укупног броја политичких затвореника у Југославији. (уп. Драговић - Сосо, 2004: 178).

¹²⁴ Овде треба напоменути и то да је притиска на српску националну заједницу на Косову и Метохији било и раније, међутим, такви спорадични догађаји нису тумачени као нетрпељивост на верској и националној основи, и врло често су прикривани. Актуелност теме различитих видова притисака који су били узрок повећаној стопи исељавања српског становништва из Покрајине Косово, потврђују и два независна истраживања спроведена осамдесетих година двадесетог века, и то у размаку од неколико година. Прво истраживање започето је 1985. године од стране Марине Благојевић и Руже Петровић, а резултати су објављени 1989. године. Друго истраживање, започето 1989. године, спровели су Срђа Поповић, Весна Пешић, Наташа Кандић и др. Резултати и анализе објављени су годину дана касније. Оба истраживања потврдила су да постоји константно појачано исељавање Срба са територије Косова и Метохије. Вид. опширније у Богосављевић, 1994; Благојевић, 2002; Поповић, Јанча, Петовар, 1990.

каже: „(...) у данима кад дође ред да ми наводњавамо њиве (...) неки мештани албанске националности сврате воду у своје имање. Ако одеш да видиш где је вода пресечена, очекуј да неко пуца на тебе. Откину воду и сагори усев. Тако једне године, друге, треће (...) коме да се жалиш? Одем у одбор да се пожалим - три пута питам, а он ако ти одговори. Ми, Црногорци и Срби, изабрали смо једну делегацију и поднели општини жалбу. Људи, сагори нам усев! Не вреди, појео вук магарца! Старији људи су се стидели због тога. Исконски понос сиромаштва имао је снагу јачу од сваког закона. Ипак, појединци које су и ти поштени Албанци звали „банде“ - узимали су туђе да се обогате. Помамили су се. Све се то годинама трпело. Слушам вести, сада ово што је направљено (мисли се на демонстрације Албанаца из 1981. године, прим. И. Б.) (...) то је од ђефа, од силе, од богатства. Каква неразвијеност!?(...) (курзив, И. Б.)“ (стр. 26).

Новинар Р. Ђурђевић надаље преноси: „(...) са другог краја Косова из села Љубовац код Србице, иселио се 1971. године и Љубомир Вучинић. Сада живи у селу Велереч код Горњег Милановца. У његовом селу од 80 српских и црногорских кућа - остало је само шест. Ово што се догађа, прича Љубомир, то је сазревало годинама. Ја сам 1970. у пролеће, припремио за сетву пет товара шенице, кад дође један Албанац: „шта је Љубо, па нећеш ваљда да сијеш? Што бадава бацаш сјеме у земљу“ пита. „Ти мораш да се селиш“, (курзив, И.Б) каже. После је било свега. Сваке ноћи кућу Љубомира Вучинића погађале су каменице до сванућа. Пријавим милицији, а они кажу: „То су деца! Следеће ноћи још горе. Потерам волове на пијац, прича Љуба, путем према Вучитрну, а из горе ме гађају право у шајкачу (...) после сам отишао код Шабана, главног газде у нашем селу. Кажем „Шабане, пристајем на продају! Следеће ноћи у моју кућу дошао је Шабан и још њих осам да купе имање. „Дајемо ти Љубо три милиона и твој пренос, кажу. „Немојте људи па боље је, велим, да вам то све поклоним“. Кућа, стаје, амбари и 7 хектара земље прве класе. Не вреди то ти је. Видим немам куд: „Дај ми Шабане седам дана да искупим дјецу, да пољубим праг. „Добро, неће те нико дирати“, каже он. Тако је било. Они после сију, а ја лутам по Србији са дјецом.

Немам куд. Остао сам на путу. Тако су прошли многи од тих домаћинстава који су се иселили из мог села“ (курзив, И. Б), (стр. 26 - 27).

У *Дуги*, бр. 198, 26. 09. - 10. 10. 1981., новинар Милисав Милић, у тексту - *Путуј игумане, Сеоба Срба и Црногораца, зашто и докле?*, преноси: „(...) исељавање се, на жалост, наставља несмањеним темпом: од 23. јула, до 2. септембра ове године 482 појединца из Приштине су упутила захтеве за исељење. Зашто? Колико јуче о томе се ћутало или шапутало: исељавање Срба и Црногораца с Косова је била политичка табу тема (...) многи који нису ћутали истерани су с посла, из Партије, били су шиканирани, прилепљене су им етикете националиста, хушкача, неподобних (...) „Какво исељавање и бакрачи!“ - говорили су неки руководиоци и махали паролом братство – јединство - равноправност. Статистика је, наиме, неумољива: прошле деценије број Албанаца на Косову је порастао за целих 311.256, (навјећи наталитет у Европи!), док је истовремено број Срба данас мањи него пре деценију за 18.472, а Црногораца за 4.680. Зашто? Званични одговор не постоји. „црно пролеће“, које ће се дуго памтити по вандализму, крви, тенковима, још више је убрзало исељавање Срба и Црногораца из ове Покрајине. Само од 23. јула до 2. септембра ове године Комисија за испитивање узрока и појава исељавања Срба и Црногораца у Приштини размотрила је 482 захтева појединаца (не и чланова породица) за исељавање. Број оних који су се одселили без знања и мишљења ове Комисије за сада није познат (...)“ (стр. 20 - 21).

У прилог тврдњама о појачаном исељавању Срба са Косову у *НИН* - у, бр. 1584, 10. 05. 1981., на стр. 20 - 21, приказани су и резултати пописа становништва из 1971., и 1981., и штампана је табела са упоредним подацима. У *Дуги*, бр. 199, 10. 10. - 24. 10. 1981, у тексту - *Јесмо ли заборавили децу?*, приказано је објашњење демографа Милоша Мацуре, о рађању на Косову, и тамошњој демографској експлозији након 1945. године, а као прилог је приказана и табела о попису из 1981. године.

М. Мацура констатује да се „(...) Косово (...) економски спорије развијало него остала подручја и за њима је заостајало. Отуда је данас размак између Косова и Словеније, као најразвијенијег подручја у земљи, скоро двоструко већи. Но, то не може бити узрок да плодност на Косову не опада потребном брзином, јер је Косово несумњиво доживело значајне промене у структури привреде, становништва и друштва. Такви преображаји би нормално морали водити и бржем паду наталитета. Да су се демографске прилике на Косову мењале као другде у земљи (...) на садашњем нивоу развијености Косова нето стопа репродукције његовог становништва требало би да буде, судећи по искуству Босне и Херцеговине, Црне Горе и Македоније, за око 25 одсто мања него што јесте. А судећи по искуству осталих подручја, та би стопа морала бити мања за читавих 50 одсто (...) како ни велики пад смртности, ни релативно повољни социоекономски чиниоци, нису смирили наталитет на Косову, морамо претпоставити да су на задржавање старог модела могле утицати само конзервативне друштвене снаге (...) те снаге су морале спречавати проток информација о савременој контроли рађања, умањивати значај планирања породице и неговати преживеле друштвене стандарде и идеологију, делујући преко институција религије, патријархалног породичног ауторитета и на други начин“ (стр. 14 - 15).

У *НИН* - у, бр. 1586, 24. 05. 1981, новинар Југ Грезељ, у тексту - *Право стање*, износи да је „(...) сада (...) не само политичару, који вероватно поседује извештај вишак информација, већ и сваком грађанину, на улици (...) сасвим јасно да је оно што смо пре два и по месеца у својој наивности и уздржаности називали епизодом, понајмање била епизода (...) што је широку јавност, а и одговорне државне и политичке структуре, наводило на погрешан траг (...) годинама се шапуће о тези стварања етнички чистог Косова, говори се о бројним примерима толеранције према онима који су хушкали албански део становништва против других народа и народности који живе на Косову, различитим институцијама нуде се документације о иселјавању Срба и Црногораца, докази о једној културној политици која је на виталним пунктовима

стварала националистичка упорушта (...) то је читав један црни филм догађаја, који сада први пут стиже у јавност (...)“ (стр. 8).

Аутор надаље поставља питање – „у којој мери су сасвим одређени људи на Косову, са одређеним именима, презименима и функцијама, за све то знали, и ако то нису подржавали, нису ли бар недопустиво толерисали и заташкавали?“ (исто).

Упозоравајући да уколико не уследе указивања на одређене кривице и одговорности, „(...) постоји опасност да се уопштена одговорност преноси на читаву једну средину, читав један народ, који је и сам био манипулисан, држан у незнању о многим чињеницама (...)“ (исто).

Такође, у *НИН* - у, бр. 1588, 07. 06. 1981., Звонко Симић, у тексту под насловом *Зашто одлазе?*, констатује „(...) да се Срби и Црногорци одсељавају са Косова (...) не може бити спорно сем за оне који баш не желе да виде ни елементарне статистичке податке. Попис 1971. показао је да је приметно опало њихово учешће у косовском становништву, а попис 1981. обелоданио је да се број Срба на Косову за десет година смањио за 19 хиљада. Ако се у рачуницу унесе природни прираштај ова бројка би се заправо морала удвостручити. Додуше, у општини Подујево рекоше да се из општине иселило више Албанаца наго Срба. Само, Албанци су се иселили пут Приштине и других косовских градова - а Срби у Србију(...)“ (стр. 17).

Аутор надаље покушава да одговори на питање шта је притисак? И да објасни у којим се све видовима он испољава. На тај начин, сматра З. Симић, ако притисак „(...) ограничите на уништавање имовине већих размера, физичко злостављање, озбиљну претњу животу и остварену такву претњу, вероватно га се неће много наћи. Али ако сматрате да су повећане тешкоће око запошљавања, напредовања или школовања чинилац притиска, ако уврстите систематизоване ситне пакости за које се најчешће окривљују деца, али неретко и одрасли, па ако придодате нападе на културне споменике, узнемиравање жена на улици, друкчији

аршин на радном месту и друге ситнице и крупнице, наћиће се доста притиска да би се човек узнемирио, осетио се несигурним и пожелео да негде другде нађе мир. Може вам колега, онако успут рећи да свако треба да се врати одакле је дошао или да је баш добро што коначно заувек одлазите (...)“ (стр. 18).

Надаље аутор преноси сведочења појединаца који износе видове притиска са којима су се они сусрели. Тако, „(...) један саговорник у Приштини доноси са терасе четири камена од по 300-400 грама. То је најновија пошиљка од комшија с горњих спратова. Истина, падају одозго кад нико није на тераси. И нико још није повређен. Али неко је ипак донео то камење с улице, изнео га на шести, седми, девети спрат. У реду, деца. Деца изражавају нечија расположења (...) сутрадан после овог разговора о камењу, у селу Главнику, Љубодраг Андрић у хладовини младих јабука говори како је у селу од 52 српске куће остало само девет. Ништа на Косову није почело јуче. Ни оно добро ни оно рђаво (...) треба живети тамо па разумети: сиромаштво, затвореност, неписменост, бреме прошлости, стари сукоби чији трагови нису избрисани у току једне или две генерације (...) село Танкосић, око 120 породица, основали су колонисти после првог светског рата. Све куће су биле српске (...) није било ни једног Албанца. Био сам други који је продао. Процес се убрзао негде после 1965. Сада у селу има више албанских него српских кућа (...) наставник музике Миодраг Пауновић (...), у Подујеву (...) каже да његов школски хор, према програму који је добио од надлежних, никада није почео приредбу химном Хеј Словени, увек Интернационалом (...) он ће вероватно напустити Подујево и Косово...“ (курзив, И. Б), (стр. 17 - 20).

У НИН - у, бр. 1612, 22. 11. 1981., штампана је изјава једног исељеника са Косова: „(...) нисмо одлазили из економских разлога, тамо смо имали велика имања. Већина мојих сељана отишла је због сукоба са комшијама Албанцима. Њихова стока је годинама уништавала моју летину. Моју децу су тукли на путу од школе до куће (...) мало помало (друга српска деца су се већ одселила) остадох сам. Заређале су се и невоље на послу, па сам два пута проглашен за вишак радне снаге. Није се могло више.

Прозоре и врата на кући са пет одељења заковао сам даскама, оставио тамо десет хектара њива и шума и дошао овде да живим као подстанар. Покушао сам да продам имање, али комисије све купце одбијају претњама да имање они намеравају да купе. Земљу и зграде ценио сам на 270 милиона – они ми кажу доста ти је деведесет. Ја сам овде, тамо комисије секу шуму, њихова стока пасе траву, па сад не морају ни да купују имање (...)“ (курзив, И. Б), (стр. 20).

Први спор, који се појавио у јавности, наступио је управо након различитих процена око узрока миграција српског становништва из САП Косово. Покрајинско руководство и албанска интелигенција на Косову, истицали су да на појачано исељавање Срба утичу претежно економски фактори, јер Косово као најнеразвијеније подручје СФРЈ није пружало већу могућност запошљавања и боље зараде.

Насупрот томе, политичка елита у СР Србији, и део интелигенције у Српској православној цркви, у почетку, а касније и у Удружењу књижевника Србије и Српској академији наука и уметности, инсистирали су на томе да, узрок миграција није економски, већ пре свега политички, који се огледао у притиску и дискриминацији од стране Албанаца.

Наиме, како сматра М. Благојевић, „анализом емпиријске грађе утврђено је да су на Косову деловала међусобно повезана три облика дискриминације: 1.непосредна или неформална дискриминација, 2. институционална дискриминација, 3. идеолошка дискриминација“ (Благојевић, 2002: 279).

Иста ауторка даље наводи – „непосредну дискриминацију (курзив. И. Б) карактерише испољавање на нивоу примарних друштвених група. Лице које врши дискриминацију чини то у своје име или у име своје породице. Оквир (...) (деловања, прим. И. Б.) представља насеље. Она је спонтана што значи да није институционално усмеравана (...) (али, прим. И.Б.) не значи да на глобалном нивоу није организована, подстицана,

награђивана. Ова спонтаност (...) чини веома тешким било какво одупирање. Јер је (...) непредвидљива, разноврсна по методу и средствима, често је невидљива, без сведока (...)“ (исто: 279).

Када је у питању *институционална дискриминација*, М. Благојевић сматра да она „постоји у оквиру система друштвених и привредних институција. Испољава се на нивоу секундарних група (...) суштина овог типа дискриминације унутар организација и институција јесте да дискриминација постаје скривени али главни циљ њиховог постојања. Значај ових нових дискриминаторских функција може бити већи од првобитних функција које су намењене тој организацији. Тако у школству дискриминација може бити значајнија од образовања, а у радним организацијама од стварања профита (...)“ (исто: 280).

И на крају, када говори о *идеолошкој дискриминацији*, иста ауторка закључује да се она „огледа (...) у неједнаком третману различитих етничких група на нивоу друштвене свести (...) (То је, прим. И. Б) процес стварања такве друштвене свести која рационализује, оправдава и, у крајњој инстанци, омогућује сам акт дискриминације (...) објекат идеолошке дискриминације, за разлику од неформалне или институционалне, није појединац, домаћинство или нека ужа група, већ етничка група у целини (...) као канали идеолошке дискриминације појављују се школство (кроз образовни програм), медији, културне институције, као и политичке организације, те јавно мњење. Насупрот јавном мњењу дискриминаторске групе формира се јавно мњење дискриминисане групе, коју карактерише осећање страха и угроженост културног и етничког идентитета“ (исто: 281).

Дакле, из свега наведеног може се извести општи закључак да се непосредна или неформална дискриминација манифестује кроз изазивање страха и осећање угрожености, ограничавање слободе кретања, угрожавање деце, физичко и вербално насиље, материјалне штете. Институционална дискриминација испољава се приликом запошљавања, у односима међу запосленима, подметањима, премештању

или запошљавању на неадекватне послове итд. Идеолошка дискриминација се огледа у стварању стереотипа и „искривљене слике“ о припадницима друге етничке групе, при чему су пресудан фактор медији, односно страна која има монопол над њима. (уп. исто: 283 - 284)

Према Д. Богдановићу¹²⁵, притисак и дискриминација огледали су се у следећем:

- заузеће земље; причињавање материјалне штете или уништавање усева; сеча шуме, засада воћа и винограда; убијање стоке; паљење имовине; тровање и загађивање бунара; спречавање коришћења воде за наводњавање; експропријације земљишта итд.;
- претње, малтретирања, вређања, напади (посебно на жене и децу), силовања, смишљено изазивање свађа, туче, убиства, крвна освета и сл.;
- скрнављење гробља и споменика и ометање свечаности и верских обреда;
- стварање атмосфере изолованости и несигурности, разни облици психолошких притисака, стварање психозе исељавања, бојкот на разне начине итд.;
- причињавање тешкоћа у остваривању свакодневних животних потреба (коришћење продавница, пијаца, превоза и слично);
- тешкоће у остваривању права грађана пред надлежним органима (дуго чекање, отезање поступка, неизвршавање пресуда и решења, итд.);
- недостатак заштите од стране надлежних органа (правосудни органи, органи унутрашњих послова и други органи управе, инспекције итд.);
- одсуство благовремене и одговарајуће друштвено - политичке и друштвене активности на сузбијању појаве притисака, деловање непријатеља и решавању спорова и сукоба;

---

¹²⁵ Важно је напоменути да Д. Богдановић износи податке до којих је дошла заједничка комисија именована од стране Републичког и Савезног извршног Већа, састављена да би испитала узроке миграција и дискриминација на Косову и Метохији. Покрајинска комисија, такође састављена са истим циљем, имала је потпуно другачији налаз и извештај.

- дискриминација у остваривању права (издавање дозвола за изградњу кућа; непоштовање равноправности језика; непоштовање права из радног односа и сл.);
- притисци за продају имовине и ненормални услови продаје (продаја имовине унапред одређеном лицу албанске народности; продаја по неповољној цени; делимично плаћање продате имовине; одуговлачење са извршавањем преноса имовине), експропријација имовине без адекватне накнаде итд. (уп. Богдановић, 1986)

У *Дуги*, бр. 220, 31. 07 - 14. 08. 1982., новинар Драган Барјактаревић, у тексту - *О исељавању са Косова, ни силом ни милом*, сматра да се „(...) за исељавање (...) знало и пре седам-осам и више година, али се ћутало. Писање је било најстроже забрањено. Стиче се утисак као да је постојао прећутни компромис између косовског руководства и других да се о томе мучи „до даљег“. „До даљег“ је била контрареволуција. Десетине хиљада Срба и Црногораца се од 1970. наовамо иселило с Косова - што под директним притисцима, што под психозом веома лоших међунационалних односа, а што из тзв. економских разлога - а да покрајинско партијско руководство, од тада па до милитантног избијања контрареволуције, „тему“ исељавања ниједном није ставило на свој дневни ред (не)рада! На интервенције неких савезних руководилаца, њихове колеге из Приштине су одмахивале главом говорећи: „Та, не правите од буве слона!“ Ко се год усудио да говори о томе, био је, отворено рецимо, по кратком поступку политички ликвидан, „премештен“, „отпуштен“ (...)“ (стр. 12).

Реакција и републичких и покрајинских власти, и поред евидентности проблема чини се да није била адекватна. Према Ј. Драговић – Сосо, „суочавање са албанским захтевима за републику Косово, и српским тврдњама о прогонима захевало би признање да је сукоб постојао, што би уништило илузију о миру, једнакости и усклађеном поретку – братству и јединству које је политичко руководство сматрало неопходним. Уместо тога, албанска побуна из 1981. године приказана је као контрареволуција

проистекла из бирократизма и инфилтрирања класног непријатеља (у дослуху са непријатељским снагама споља), против које се требало борити диференцијацијом нездравих од здравих елемената у Партији“ (Драговић – Сосо, 2004: 185).

Изјаве тадашњих југословенских функционера поткрепљују ове тврдње. На једној од конференција за штампу, одржаној непосредно након албанских демонстрација на Косову, Стане Доланц, тада члан Председништва ЦК СКЈ, износи следећу оцену: „(...) иза тога стоје најреакционарније снаге света, и фашистичке и најдогматскије, које су се у овом случају вероватно ујединиле и прихватиле једну платформу. А та платформа је – дестабилизирати Југославију. Јер (...) и једнима и другима, без обзира да ли су то ултралеви или ултрадесни, то одговара. На тај начин би умањили значај и унутрашњег пута развоја социјалистичког самоуправљања у Југославији и улогу Југославије на међународном плану, а пре свега у покрету несврстаних. Ми смо решили да до краја нормализујемо живот на Косову политичким средствима, политичком акцијом свих организованих снага, с тим што ако буде потребно нећемо бежати ни од других мера (...) уосталом то не важи само за Косово. Ми ћемо се тако разрачунати са сваким национализмом, који би се у Југославији било где појавио или сам од себе или као одговор на све националистичке и иредентистичке испаде на Косову, од стране албанских иредентиста (...)“ (Ђаковић, 1985: 300)¹²⁶.

---

¹²⁶ У истом периоду, дакле непосредно након немира на Косову, одржана је и заједничка седница Председништва СФРЈ и Савезног савета за заштиту уставног поретка. На тој седници, Л. Колишевски, тада члан Председништва СФРЈ, између осталог износи – „(...) ескалација контрареволуционарних снага у САП Косово заустављена је енергичном акцијом субјективних социјалистичких снага и уставних органа наше социјалистичке заједнице. При том је дошла до изражаја активност Савеза комуниста, нарочито у појединим општинама. То је била демонстрација снаге и одлучности да бранимо уставни поредак наше земље. Најодговорнији политички руководиоци Косова сагласили су се не само са применом ових енергичних мера, већ су и сами тражили да се тако поступи. Показало се да је овакав поступак у насталој ситуацији био потпуно исправан и дао је позитивне резултате. И наши радни људи и грађани широм земље дали су пуну подршку оваквој акцији, а поздравили су је и наши

На седници централног комитета Савеза комуниста Србије (ЦК СКС), одржаној маја 1981. године, централна тема је била актуелна политичка ситуација на Косову. Већина говорника који су се том прилоком огласили, осудила је немире на Косову, још увек у препознатљивом маниру уопштене комунистичке реторике. Том приликом могле су се чути следеће изјаве – „(...) у овом тренутку Савез комуниста Србије, заједно са Савезом комуниста Косова, као и Савезом комуниста Војводине, мора у првом реду осећати одговорност што нису изграђени прави односи, онакви какви би требало да буду (...) (Драгослав Марковић) „(...) управо је тешка политичка грешка Савеза комуниста Косова, пре свега његовог руководства, што је занемарено да се повуче јасна граница између националне афирмације и албанског национализма и иредентизма и да се на тој граници води бескомпромисна борба против албанског национализма и иредентизма. Управо је та околност широм отворила врата (...) за ширење акције, пре свега у редовима омладине на Косову“ (Милош Минић) „(...) демонстрантима није до републике него до рушења система (...) талас непријатељске активности је заустављен, али су остали крупни и сложени задаци у потпуном санирању ситуације на Косову (...)“ (Иљаз Куртеши) (исто: 301 - 303)¹²⁷.

пријатељи у иностранству. Евидентно је да су албански национализам и иредентизам били основни појавни облици ових, као и ранијих непријатељских акција на Косову. Њихов крајњи циљ је несумњиво јасан – прикључење Косова Албанији. Но, да би се остварио, требало је дестабилизovati Југославију, угрозити њен самоуправни развој, несврстану позицију, интегритет и независност, нарушавати братство и јединство наших народа и народности (...)“ (исто: 300)

¹²⁷ Закључак седнице ЦК СКЈ, чији је реферат поднео Лазар Мојсов, тада председник Председништва ЦК СКЈ, гласио је – „(...) организација Савеза комуниста, била је усредсређена на анализу догађаја у САП Косову и размишљања о агресивним акцијама контрареволуционарних елемената (...) у овим мајским данима, када се подсећамо на тужну годишњицу смрти председника Тита и сумирамо резултате које смо, у години која је прошла постигли у даљем јачању наше социјалистичке заједнице (...) братства и јединства свих народа и народности, покушали су да угрозе или бар привремено упрљају ту нашу највећу револуционарну тековину (...) непријатељска акција је од самог почетка имала контрареволуционарни карактер, замишљена да се потпуно шири и да угрози основе наше братске заједнице (...) њен циљ је био да рушењем уставног

Д. Ћосић након демонстрација на Косову из 1981. године, закључује: „(...) да смо имали једну правну државу и поштен демократски однос према косовском питању и положају Срба, да су националне олигархије имале политичког разума, савести и храбрости да макар 1981. године, да не кажем 1968., проговоре о прогону Срба (...) да то не буде само српско питање, него демократско и југословенско питање, уверен сам да Југославија не би запала у агонију у којој је данас (...)“ (Ћосић, 1989; Ђукић, 1989: 200).

Било је јасно да ни републичке нити покрајинске власти, осим осуде вешто „упаковане“ у оквир уопштене комунистичке реторике, нису биле спремне да предузму било какав озбиљнији корак¹²⁸. На тај начин, „неспретан и недемократски одговор покрајинских, републичких и савезних влада представља класичан пример ситуације зреле за интелектуални активизам: постојање горућег социјалног, политичког и националног питања¹²⁹, које треба решавати позивањем на више моралне

поретка и проглашењем некакве албанске републике створе кризно жариште не само у Југославији него и у овом ... толико осетљивом региону и да тиме угрозе територијални интегритет СФРЈ“ (исто:304), док Али Шукрија, томе додаје – „(...) догађаји на Косову показали су колико је штетно опортунистичко и индолентно понашање, незамерање и прећуткивање стварног стања ствари. Код комуниста Косова било је доста небудности, либерализма и опортунизма. За оцену политичког стања и безбедносне ситуације одговорност сноси цео СК Косова, његов Покрајински комитет, а у првом реду Председништво, као и друга руководства и органи Покрајине (...)“ (исто: 305).

¹²⁸ Ако би се и водила истрага поводом неког инцидента, трајала је веома дуго и врло често ишла у погрешном правцу. Због компликованог правосудног система, у коме је аутономна Покрајина уживала потпуну самосталност, а на судијским функцијама се углавном налазили Албанци, често се дешавало да подносилац тужбе постане оптужени. На тај начин се читав случај враћа на почетак, и изостаје адекватна правна санкција.

¹²⁹ Овде треба додати да је улога косовског мита имала утицаја чак и на српске комунисте атесте. Иста ауторка, у прилог тој тези износи речи М. Ђиласа - „(...) пријем Резолуције Информбироа 28. јуна 1948. године (мисли се на резолуцију којом се Југославија екскомуницира из Источног блока, прим. И. Б.), на годишњицу Косовског боја, урезао се у срца и свест свих нас Срба. Иако нисмо били ни религиозни ни мистици, ми смо малтене, са задовољством, констатовали поклапање датума давнашње несреће и данашњих претњи и напада“ (исто: 188 - 189).

принципе, уз истовремено одсуство политичког контекста који би могао довести до праве промене“ (Драговић-Сосо, 2004: 185).

У исто време свештеници и монаси Српске православне цркве пишући текстове у часопису *Православље* крећу са актуелизацијом косовског мита. Инспирацију најчешће проналазе у прошлости Косова и Метохије, те на тај начин спајајући прошлост и садашњост креирају слику о континуитету догађаја у којима је главни судионик српски народ, његова жртва, патње и страдања, којима је био изложен сплетом историјских околности у процесу дугог трајања.

Тако у *Православљу*, бр. 338, 15. 04. 1981., дакле у јеку смиривања немира на Косову, и оценама и анализама које су потом уследиле, на стр. 10, објављена је прича, Милан Ракић на Газиместану, аутора Младена Ст. Буричића. Надаље, у *Православљу*, бр. 342, 13. 06. 1981., под насловом *Видовдан за сва времена*, штампан је текст о томе како се св. Пророк Амос, иначе крсна слава кнеза Лазара, јавио кнезу у сну уочи битке и предсказао му каква будућност чека и њега и његову војску. У тексту се између осталог каже: „(...) о дивни мучениче Христов, како си ваистину диван завет оставио народу своме, приволевши се царству вечне стварности, и како си му победоносно знамење ставио пред очи у виду часног крста! Место огњенога стуба, што је водио Израилце из ропства Мисирскога, крст уздигнут од Косова поља до небеса водиће твој народ кроз пустињу робовања. Светлиће му, водиће га, и извешће га у обећану земљу слободе – но не једино земаљске, симболичне и времене, него и слободе истинске, бесмртне, ангелске“ (стр. 2).

Затим у *Православљу*, бр. 344, 15. 07. 1981, у тексту - *Српска Црква тражи заштиту светиња и верних на Косову*, описано је како је текла посета патријарха Германа председнику СИБ- а, Веселину Ђурановићу, а као повод сусрета били су догађаји на КиМ, расељавање Срба, православних верника и стање цркава и манастира, свештеника и монаха на том подручју. (уп. стр. 2)

Према нашем мишљењу, најупечатљивији текст из тог периода објављен је у *Православљу*, бр. 345 - 346, 01. - 15. 08. 1981, на стр. 1, дакле насловној страни, чији је аутор Божидар Ковачевић, а наслов текста *Видовданска инспирација*. У тексту се између осталог каже да је „(...) народ (...) за свагда запамтио Косово као главно ограшје; у њему су садржане све наше борбе; он зна имена видовданских витезова и појединости боја, које можда нису буквално историјски тачне, али су у суштини више него истините (...) то свемирско схватање појачано је још више хришћанском основом. Лазарева погибија је мучеништво светитеља. Његови витезови се причешћују уочи боја. Он на дан своје славе Амоса пророка, у који пада и дан Светога Вида, умире „за јунаштво и за отачаство и хришћанску вјеру православну“ пошто је пре тога вечерао са својим борцима. А та Косовска вечера је попут Христове тајне вечере Гозба љубави жртвовања за небески свет. Лазаревих дванаест војвода окружују га као апостоли Христа (...) смрт Лазарева, Милошева и других јунака делују кроз векове као највиша инспирација да је света дужност жртвовати се за одбрану слободе и отаџбине. Видовдански пример постао је суштина наше народне душе; он се налази у основи нашега карактера. И кад је у наше дане Југославија пала пред силом, грознијом и јачом него турском, то је било само за тренутак. Већ први Видовдан после тога био је у знаку отпора: Давид се дигао против Голијата (...) видовданска инспирација је нит која нашу прошлост и будућност, сву нашу повест и културу, држи у органској целовитости. У вези с тим (...) је српски народ кроз векове био бедем одбране хришћанске цивилизације.“ (стр. 1)

У истом броју на стр. 2, објављена је песма Самодрежа, аутора Марка Королије. Иначе реч је о средњевековној цркви смештеној на централном Косову, у којој је, према предању обављена причест војске кнеза Лазара уочи косовске битке.

Читаво друштвено – политичко раздобље 1981 – 1982 године, посматрано кроз призму актуелне власти на свим нивоима СФРЈ, најбоље осликава изјава политичког функционера Батрића Јовановића

штампана у *Дуги*, бр. 225, 09. 10. - 25. 10. 1982, под насловом *Равноправност историјски задатак*.

У тексту се између осталог каже: „(...) откако је скинут ембарго са извјештавања о недјелима албанских шовиниста и сепаратиста и о разним видовима дискриминације Срба и Црногораца на Косову, средства јавног информисања објавила су мноштво података из тог „црног досијеа“: о силовањима, о премлаћивањима људи па и о убиствима, о уништавању њихове имовине, о вандализму на гробљима и у стародревној историјској цркви Самодрежи, о великом пожару у Пећкој Патријаршији, о којем ни послје годину и по дана није објављена истина (...) хтио бих да изразим чуђење што неки другови на Косову сматрају да изношење информација о недјелима албанских шовиниста у јавним гласилима „помаже непријатељу“, односно, „одмаже прогресивним снагама на Косову“. Сигурно је да изношење истине шкоди једино починиоцима недјела, а помаже жртвама недјела и прогресивним снагама на Косову. Неупоредиво је продуктивније да ми информишемо о догађајима и појавама, а не непријатељ. У сваком народу, па и у албанском на Косову, као и у српском и црногорском народу на Косову, има нељуди - изрода. Само српски, црногорски или други шовинисти могу поистовјеђивати са албанским народом на Косову свирепог убицу који је лишио живота Данила Милинчића¹³⁰ (стр. 30 - 31).

Али, истиче надаље Б. Јовановић, „(...) неопростиво (је, прим. И. Б.) што још увијек нијесу позвани на одговорност они људи у Вучитрну који су покушали да обезбиједе алиби убици, тврдећи да је душевно поремећена особа; такође је неопростиво што још увијек нијесу позвани на одговорност они разуларени шовинисти - садисти који су приредили весеље са шенлучењем у близини куће Милинчићевих, само два дана

---

¹³⁰ Видети Рајко Ђурђевић, *Убице и њихов алиби*, текст о убиству Данила Милинчића у селу Самодрежа, објављен у *Дуги*, бр. 220, 31. 07 - 14. 08. 1982., стр. 16 - 17. Овај потресан догађај дуго времена ће бити предмет медијске пажње.

послије Данилове смрти. Само српски, црногорски и други шовинисти могу поистовећивати са Албанцима на Косову човјека који је убио Миодрага Шарића. Али је неопростиво што још увијек нијесу позвани на одговорност они званичници из Ђаковице, који су му за живота незаконито отимали парче по парче земље, и који су тврдили да су Шарићеви вапаји за спас живота „неосновани“. Најодговорнији садашњи руководиоци САП Косова рекли су у више прилика, да је принудно исељавање Срба и Црногораца са Косова најтежи политички проблем у Покрајини (...) све анализе о исељавању Срба и Црногораца, које су рађене на Косову, направљене са великим закашњењем а да не говоримо о њиховој једностраности (...) јавност још није обавијештена да ли је и шта предузето против неколицине милиционара Албанаца, који су умјесто да заштите, и сами вршили насиља (силовања и батинања), над припадницима српске и црногорске националности; у САП Косову су и даље на снази, у свим областима рада, разни национални кључеви, којима се вреднују људи не по радним квалитетима и успјесима већ по националној припадности (...) још увијек није ништа предузето да се у границама законских одредаба, или на бази нових законских одредаба, пониште, односно онемогући закључивање купопродајних уговора између Албанаца, с једне, и Срба и Црногораца, с друге стране, који су склопљени или се склапају под притиском односно у ненормалним околностима; дозвољено је да професори антијугословенске оријентације на Приштинском универзитету остану у току цијеле прошле школске године да разорно дјелују (...) дубоко сам увјерен да би било у интересу међунационалне слоге и угледа новог косовског руководства, и да би било и хумано (...) ако би били рехабилитовани они косовски комунисти, из реда неалбанских националности, са којима се, своједобно, обрачунало раније косовско руководство јер су се ти комунисти, противили антијугословенској политици тадашњег косовског руководства (...)“ (исто).

Занимљиво је да у том периоду и део албанске јавности на Косову и Метохији изражава неслагање са актуелним политичким стањем насталим након демонстрација из 1981. године, изјавама и реакцијама

косовског руководства, а највише са појачаним миграцијама српског становништва из Покрајине, које је између осталих разлога и изазвано различитим видовима притисака и насиља.

Тако *Дуга*, бр. 229, 04. 12 - 18. 12. 1982., преноси писмо упућено уредништво које је послао Бајрам Мехметај, косовски Албанца лојалан југословенској заједници, објављено у виду извештаја, под насловом *Ко су политички камелеони, О исељавању Срба и Црногораца с Косова*.

Аутор у писму наводи: „(...) у дечанској општини (...) притисак се појавио кроз разне форме. Тако, на пример, уочи непријатељских демонстрација, другу Димитрију Чупићу, земљораднику из села Рзњића, запалили су шуму у близини куће. Тих дана Димитрије је имао весеље у својој кући - прослављао је рођендан свога унука, Игора, па је пуцао два пута ловачком пушком. Одмах затим дошли су компетентни органи из Дечана и одузели му пушку. Сада се питамо: да ли су ти органи који су узели пушку од Димитрија поступили тако и са сватовима албанске националности из села Љумбарде, који су пуцали пиштољима више пута? Притисак од албанских националиста трпео је и Душан Бијелић. У јеку непријатељских демонстрација, Душану су поломили врата и прозоре на кући па су му ушли у двориште, затим у кућу, и украли кокошке, пчеле, новац и поврх свега плашили му фамилију. Многе материјалне штете често су трпели Милан Влаховић и Батрић Перовић, земљорадници из села Пожара, којима су неколико пута запалили сено и тукли децу. Таквих случајева има доста у овим крајевима, али нико их није до сада анализирао детаљно (...) тако, рецимо, Вера Бојовић, једна поштена жена од око педесетак година старости, која је радила као конобарица у хотелу „Високи Дечани“ у Дечанима, била је принуђена да напусти службу и да бежи одатле, јер ју је замало убио револвером Фаик Дина, тадашњи руководилац Општинског комитета СК у Дечанима. Један вид притиска је и наводњавање у току летње сезоне. Тако, на пример, у току лета Срби и Црногорци из Мазника, Дашиновца, Доњег Ратиса, Шаптеја, Папраћана, Крушевца и других села, једва стижу да наводне кукуруз

само једанпут. Међутим, у селима Пожар, Кодралија, Горња и Доња Лука наводњавају кукурузе и воћњаке по три-четири пута. Сем тога, купопродаја имања веома је озбиљан проблем у селима ове општине, јер готово свака продаја земље или имања од стране Срба и Црногораца је компликована ствар (...). пре непуне две године продато је једно имање у Доњем Ратишу од 15 хектара површине само за седамдесет три милиона. ст. динара, а вреди више од тристотине милиона. У вези с овим питањем долазимо до једне веома интересантне појаве. Ако неки Албанац продаје један хектар земље (зависи од положаја земљишта и његове класе) може да добије до сто милиона старих динара, а исто земљиште неког припадника неалбанске нације најскупље стаје до двадест милиона! Ова форма притисака је била добро позната и свим руководиоцима ове општине. Али до ове године нико се није интересовао за такве ствари, јер има и таквих руководиоца који су се обогатили купујући тако јефтино имање, као на пример Бајрам Лекај, и Рустем Нимани оба из села Љумбарде. Има и таквих случајева где је узета земља од Црногораца и дата Албанцу (...) ови притисци и пропусти дешавају се зато што неки од комуниста, па и руководиоца, мењају боју као камелеони, прилагођавајући се ситуацији. Такви носиоци негативних појава су Саит Реџеџи, Хаки Даутај, Мифтар Алај и Осмати Толај, који су приликом процеса идеолошких диференцирања у току афере непријатељских и контрареволуционарних демонстрација на Косову, уместо да дају свој допринос на откривању правог лица непријатеља, они су напротив, сачували једино своје уже породичне интересе и своје функције које им је друштво поверило (...) но, сама појава исељавања Срба и Црногораца у последњих десет година, било то с оправдањем или без оправдања, није мотивисано искључиво из економских и социјалних разлога. Мислим да је у већини случајева ово исељавање плод разних форми директних и индиректних притиска. Ако се анализирају пажљиво и свестрано, форме притиска су разноврсне (...) као што су материјалне штета, разни облици политичког притиска, психички притисак, нељудско понашање на улици (...) псовка и претње, силовања и разне сметње око купопродаја имовине са реалном ценом“ (курзив, И. Б.) (стр. 10).

Међутим, осим неадекватног одговора комунистичког режима¹³¹, српска јавност суочила се и са „неадекватним“ одговором интелектуалаца из других република СФРЈ.

Наиме, у српским интелектуалним круговима, и великом делу јавног мњења, владало је мишљење да у другим републикама изостаје реакција на вести о кршењу људских и грађанских права косовских Срба.

Поред тога, реакције појединих републичких функционера или интелектуалаца, из других федералних јединица СФРЈ, не само да нису биле подршка напорима српских интелектуалаца, да политичко стање на Косову окарактеришу као горуће, већ су у извесном смислу и служиле као „доливање уља на ватру“, и биле у супротности са опште прихваћеним ставом већине српске интелигенције.

НИН, бр. 1656, 01. 08. 1982., преноси чланак, новинарке Надире Авдић Власи, иначе супруге косовског покрајинског руководиоца након 1981. године, Азема Власија, објављен у загребачком листу Вјесник, у коме је исељавање Срба са Косова представљено као сарадња албанских и српских националиста, јер док први настоје да остваре идеју етнички чистог Косова, други им у томе помажу терајући људе да подносе захтеве за исељавањем из Покрајине, а све у циљу дискредитовања новог албанског руководства и стварања антиалбанске хистерије. Ауторка је тврдила да српски екстремисти понекад намерно пале српску имовину и

---

¹³¹ Тако на пример, у *Дуги*, бр. 200, 24. 10 - 07. 11. 1981., новинар Драган Барјактаревић, у тексту под насловом *Политички промашаји и погоци*, негодује следећим речима: „(...) све што је испливало на површину овогодишњих контрареволуционарних демонстрација представља стварност на Косову уназад (бар) пуних 12 година (...) они који су, пак, на то упозоравали били су одстрањени из руководства Партије. С Косова у то време нису стизале ни новинске информације. Све је било под строгом контролом! Догађало се да неки новинар, из Београда на пример, напише критички, у суштини безазлен, осврт на ситније антисамоуправне појаве у тој и тој организацији удруженог рада на Косову и - из ПК су следиле ургентне, уопштене критике (...) шездесет осма је, на жалост, брзо стављена *ад акта* (курзив, И. Б.), у фиоке и запећке. Ту судбину није доживела контрареволуција (...)“ (стр. 22 – 23 - 24).

присиљавају младе жене да причају како су биле силоване да би инкриминисали Албанце. Према мишљењу Н. Авдић Власи, основни разлог исељавања су боље могућности за запошљавање у Србији, иако захладнели односи између две заједнице представљају додатан фактор. Иначе чланак је објављен под насловом *Покушај дезинформације – необична представа о исељавању* (уп. стр. 2 - 6).

Након тога у бр. 1658, од 15. 08. 1982., *НИН* преноси реакције на текст, које су биле бурне, и изражавале негодовање, незадовољство и узнемиреност због оваквих ставова, означених као неистинити, националистички и са намером да се прикрије право стање на Косову. Занимљиво је да се већ у то време појављује знатно другачије виђење у круговима политичке и критичке интелигенције у другим републикама, а нарочито у Словенији.

На пример, словеначки политичар Франц Клопчич на странама *НИН* – а, а као писмо уредништву, пружа подршку тексту Н. Авдић Власи, уз констатацију да се објективнији приступ Косову може наћи у загребачкој него у београдској штампи. Такође, није могао да схвати огромну забринутост Србије због исељавања Срба са Косова, оправдавајући албански национализам као реакцију на неправде из прошлости, додајући да Словенци имају објективнији приступ косовском питању, јер припадају нацији која никада у историји није угњетавала друге нације, упозоравајући да није једини у Словенији који тако мисли, и да многи Словенци имају друга питања у вези са Косовом, која су још увек без одговора (уп. стр. 2 - 3).

Након овог писма реакција је била жестока; у *НИН* – у бр. 1660 од 29. 08. 1982. године, уредништво је примило 177 одговора, у којима читаоци изражавају незадовољство и неслагање са овим писмом (уп. стр. 2).

4. 3. Фаворизовање косовског питања 1983 – 1985 године и обнова косовског мита

Период 1983 – 1985 године представља раздобље фаворизације косовског питања и обнове косовског мита, а каснија анализа показује и зашто. Наиме, иако је у овом периоду лоциран мањи број јединица анализе, издвојени текстови знатно су смелији и на експлицитнији начин саопштавају догађаје на Косову и Метохији, док у исто време инсистирањем на историјском значају ове територије, користе косовски мит као кохезиони фактор хомогенизације српске националне свести.

Приметно је да број текстова који уопште третирају тему Косова, у недељнику *НИН* и двонедељнику *Дуга* опада, док је с друге стране уочен пораст броја јединица анализе у часопису *Православље*. Поред тога, током 1985. године, у општу расправу о Косову и Метохији укључују се и штампани медији *Књижевне новине* и *Књижевна реч*, и то врло експлицитно, тако да се може констатовати да је у том периоду мобилисана читава српска интелигенција. Створена је, чини се, подлога за оно што ће касније уследити, а то је виктимизација српског народа на Косову и Метохији, чиме би се означавањем косовског проблема као општег југословенског питања, отворило и редефинисање односа у федерацији изменом Устава из 1974. године.

У временском распону 1983 – 1985 година, лоцирано је укупно:

- 244 јединица анализе садржаја, и то:

- * у *НИН* – у, 113,
- * *Дуги*, 33,
- * *Православљу*, 64,
- * 14 у *Књижевним новинама* и
- * 20 у *Књижевној речи*.

Њихов обим износио је укупно 476 стране, од чега:

- * у *НИН* – у, 288,

- * у Дуги, 80,
- * Православљу 64,
- * 14 у Књижевним новинама и
- * 20 у Књижевној речи. Видети табелу 13.

Табела 13 Приказ укупног броја јединица анализе и укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију (1983 – 1985)

Година издања/штампани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1983	35/81	12/27	25/25			72/133
1984	29/69	9/20	6/6			44/95
1985	49/138	12/33	33/33	14/24	20/20	128/248
Укупно	113/288	33/80	64/64	14/24	20/20	244/476

Укупан обим страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у периоду 1983 -1985 година, износио је 2,23%, а посматрано према појединачном штампаном медију имамо следеће резултате:

- * 2,64% у НИН – у,
- * у Дуги 1,46%,
- * Православљу, 5,13%,
- * 1,53% у Књижевним новинама и
- * 0,91% у Књижевној речи. Видети табелу 14.

Табела 14 Приказ укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у периоду 1983 - 1985 година

	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
Укупно	288/10920	80/5460	64/1248	24/1560	20/2184	476/21372
%	2,64%	1,46%	5,13%	1,53%	0,91%	2,23%

У истом временском периоду, на почетним странама (1- 6) штампаних медијских гласила, лоцирано је укупно 8,3% јединица анализе садржаја, а посматрано према појединачном часопису, имамо следеће резултате:

- * 1,3% у *НИН* – у,
- * 6,4% у *Дуги*,
- * у часопису *Православље*, 16,6%,
- * 8,9% у *Књижевним новинама*, и
- * 15,4% у часопису *Књижевна реч*. Видети табелу 15.

Табела 15 Приказ броја стране (почетне стране 1 - 6) на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију (1983 - 1985)

Година издања/штамани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1983	2	2	7			11
1984		1	1			2
1985		2	5	7	12	26
Укупно	2	5	13	7	12	39
%	1,3%	6,4%	16,6	8,9%	15,4%	8,3%

Надаље, само на почетној, односно насловној страни лоцирано је укупно 1,7% текстова, од чега највише у часопису *Православље*, 5,12%, у *Дуги*, 3,85%, и у недељнику *НИН*, 0,64%. У медијским гласилима *Књижевне новине* и *Књижевна реч*, на насловној страни није лоциран нити један текст. Видети табелу 16.

Табела 16 Приказ јединица анализе које су лоциране на насловној страни (страница 1) према години издања и штампаном медију (1983 – 1985)

Година издања/штамани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1983	1	2	2			5
1984		1	1			2
1985			1			1
Укупно	1	3	4			8
%	0,64%	3,85%	5,12%			1,7%

У посматраном временском периоду, судећи према тематици текстова, можемо закључити да је лоцирано највише јединица анализе које говоре о различитим видовима притисака и насиља над српским становништвом у САП Косово, укупно 46 (18,85%). Надаље, 38 текстова (15,6%) говори о различитим видовима притисака и насиља над свештенством и имовином Српске православне цркве на Косову и Метохији, док 25 текстова (10,25%) приказује исељавање српског становништва из ове Аутономне покрајине.

Такође, може се закључити да је највише текстова које говоре о сваком од ових проблема лоцирано у часопису *Православље*.

Затим, према укупном броју јединица анализе у посматраном временском периоду следе, 8 текстова (3,28%) у којима се изражавају ставови интелигенције из других република СФРЈ, 4 личне приче (1,64%) у којима се говори о различитим видовима притисака и насиља над српским становништвом у Покрајини, и 2 текста (0,8%) у којима се изражавају ставови политичке елите савезног, републичког или покрајинског нивоа.

Када је реч о демонстрацијама Албанаца на Косову из 1981., може се видети како је ова тема за тренутак остављена по страни, јер се њоме баве укупно 3 текста (1,23%), а само 1 текст (0,4%) Уставом из 1974. године. Видети табелу 17.

Табела 17 Тематика текстова у периоду 1983 - 1985 према штампаном медију

Тематика текстова	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно	%
Устав из 1974. год.					1	1	0,4%
Демонстрације на Косову и Метохији из 1981. год.				1	2	3	1,23%
Различити видови притисака и насиља над становништвом	2	5	28	8	3	46	18,85%
Различити видови притисака и насиља над службеницима и објектима СПЦ		2	31	3	2	38	15,6%

Исељавање становништва из САП Косово	3	4	8	7	3	25	10,25%
Личне приче појединаца у којима се говори о различитим видовима притисака и насиља		2	1	1		4	1,64%
Ставови политичке елите	1	1				2	0,8%
Ставови неспске интелигенције				2	6	8	3,28%

Посматрано према начину на који је артикулисана тематика текстова, закључујемо да је највише оних текстова који догађаје на Косову и Метохији приказују историјским дискурсом са настојањем да се успостави континуитет између прошлости и актуелног друштвено - политичког стања у Покрајини. Ових текстова је укупно 41 (16,8%). Затим, 22 теме (9%) артикулисане су поетско – књижевним дискурсом, док 21 текст (8,6%) независно од тематике чине извештаји.

Релативно висок укупан број текстова чији је дискурс култура, просвета и економија на Косову и Метохији (укупно 20, или 8,2%) је због тога што је од укупног броја текстова, њих 15 (6,15%) посвећено расправама о стању у Друштву писаца Косова, а чија је позадина политички дискурс, као и у свим другим текстовима независно од тематске разноврсности или начина артикулације теме.

Надаље, према демографском дискурсу артикулисано је укупно 8 текстова (3,28%) и у њима се аналитички објашњавају миграције становништва из Аутономне покрајине Косово. Затим, 6 јединица

анализе (2,46%) чине интервјуи, док је 5 текстова (2%) артикулисано аналитичко – истраживачким дискурсом. Видети табелу 18.

Табела 18 Начин артикулације теме у периоду 1983 - 1985 према штампаном медију

Начин артикулације теме	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно	%
Поетско-књижевни дискурс	2		9	7	4	22	9%
Историјски дискурс			27	7	7	41	16,8%
Демографски дискурс	2	2	2	2		8	3,28%
Анализе и истраживања	1	1	2		1	5	2%
Интервјуи		3		3		6	2,46%
Извештаји	3	8	8	2		21	8,6%
Култура, просвета, економија		3		2	15 (све расправе о стању у ДПК)	20	8,2%

Дакле, посматрано према укупном броју тема у периоду 1983 - 1985 године, доминирају текстови у којима су приказани различити видови притисака и насиља над српским становништвом, свештенством и имовином Српске православне цркве на Косову и Метохији, што заједно резултира појачаним миграцијама српског становништва из ове Социјалистичке Аутономне Покрајине. Општи утисак аутори текстова настоје да употпуне демографским показатељима, или пак да историјским дискурсом прикаже континуитет насиља над српским

становништво који се није променио још од доласка страних освајача на ову територију Србије. Нарочито док је овом територијом управљало Отоманско царство. Врло често се извештаји, анализе или сл., ради ефектније комуникативности са аудиторијумом допуњују и личним причама појединаца над којима је извршен притисак или насиље.

Тако у *Дуги*, бр. 243, 18. 06 - 02. 07. 1983., новинар Тома Милић, пита: *Зашто одлазе Срби и Црногорци*, и као додатак тексту приказује табелу о обиму исељавања. Из текста издвајамо: „(...) *приштевац Али Раша самовољно преградио улицу, а његов суграђанин Етен Хисани, уз помоћ суда, поделио недељиву зграду - само да би доскочили својим комшијама Србима. Откуд то да се исељавање не смањује упркос све бољој политичко-безбедносној ситуацији? У 666 села нема Срба и Црногораца, а у 147 насеља живи само још око 3 одсто ових становника (..). исељавање траје више од две деценије, али се то увек објашњавало „економским разлозима“. Није, на пример, било непознато да се укупно становништво Косова између 1961. и 1971. повећало за 278.000 људи, а између 1971. и 1981. за 341.000 а да је истовремено дошло до апсолутног и релативног смањења Срба и Црногораца. У том периоду почеле су уцене и притисци националистичких снага, али је то некажњено пролазило. Наравно, последице су биле неминовне: учешће Црногораца у укупном становништву смањује се са 3,9 одсто у 1961. години на 1,7 одсто у 1981. години, а учешће Срба опада са 23,6 у 1961. на 13,2 одсто у 1981. години (...) писање парола, узнемиравање школске деце, ометање поседа и други међунационални конфликти, такође, подстичу исељавање. У протеклих девет месеци прошле године извршено је 79 кривичних дела и 700 прекршаја од којих 65 кривичних дела и 509 прекршаја на штету Срба и Црногораца. Како то изгледа у пракси? Примера ради (...) Мустафа Плана заузео је део пута којим су пролазиле две српске породице, Цавид Јашари је у време градње своје куће једноставно узурпирао део плаца Николе Јовића, Адем Бајрами је физички, без повода, напао ученика Миодрага Поповића (...) (или) о пожару у Пећкој патријаршији, убиству Данила Милинчића, потом о силовањима српских девојака у Витини и Баковици, о подметнутим*

експлозијама, итд. а све то онеспокојава људе и подстиче на исељавање. Статистичари бележе да се у последње две године, месечно исељава у Србију 400 до 430 Срба и Црногораца. Ако се тај темпо не заустави, иредента би убрзо могла да оствари свој циљ (...)“ (курзив, И. Б.) (стр. 14 - 15).

ОБИМ ИСЕЉАВАЊА СРБА И ЦРНОГОРАЦА¹³²

Период од 1961. — 1971. Срби Црногорци

Број становника

1961. 227.016 37.588

1971. 228.264 31.555

Пораст-смањење 1.248 — 6.033

Природни прираштај од 1961—1970. 43.106 7.969

Маграциони салдо (+ -) - 41.858 - 14.002

Период од 1971—1981.

Број становника

1971. 228.264 31.555

1981. 209.498 27.028

Пораст-смењење — 18.766 — 4.527

Природни прираштај од 1971—1980. 31.573 1.895

Миграциони салдо (+ -) - 50.339 - 6.422

За последњих двадесет година са Косова се више иселило него доселило, 92.197 Срба и 20.424 Црногораца

У *НИН* - у, бр. 1667, 10. 10. 1982., објављена је студија коју је израдило Савезно извршно веће (СИВ) у којој се наводи да „од укупно 5000 интервјуисаних чланова српских породица које су се иселиле са Косова само 1,4 одсто није навело да су отишли под притиском (...)“ (стр. 17).

Такође, у *НИН* - у, бр. 1670, 31. 10. 1982., стр.16 и *НИН*, бр. 1676, 12. 12. 1983., јавност се обавештава да је Скупштина СФРЈ, октобра 1982., разматрала студију покрајинске радне групе, и радне групе СР Србије и

¹³² Дуга, бр. 243, 18. 06. - 02. 07. 1983, 67 страна, стр. 15

СИВ-а. Текстови преносе критике албанских посланика на закључке радне групе СИВ - а и СР Србије, због некритичког прихватања изјава српских исељеника са Косова, као и критике српских посланика који су дискредитовали налазе покрајинске комисије, јер се, између осталог, ослањала на непоуздане званичне изворе у Покрајини. Тврдње су се односиле на то да људи приликом подношења захтева за исељавање углавном нису наводили праве разлоге, због пристрасности власти и огромних компликација које би им због тога биле направљене.

Ипак, у *НИН* - у, бр. 1736, 25. 03. 1984, каже се да „(...) од укупно 4.562 лица која су напустила Покрајину у периоду од јуна до децембра 1983, 54, 9 одсто били су Срби и Црногорци, а 24, 3 одсто Албанци (...)“ (стр. 13).

У *Дуги*, бр. 273, 11. 08. - 25. 08. 1984., новинар Тома Милић, у тексту под насловом *Удаваче путују на север*, ситуацију на Косову резимира следећим речима: „(...) прилике боље - исељавање траје, то би укратко била основна оцена садашњег стања у покрајини. Савезно извршно веће припремило је опширну информацију у којој се говори искључиво о исељавању под притиском, као најосетљивијем политичком проблему, мада је сасвим извесно да у расправи неће остати недотакнута и друга питања која оптерећују косовску свакодневницу и узнемиравају марљиве грађане свих националности (...)“ (стр. 14).

Из текста се може издвојити и пасус под насловом *Спора правда*, у коме се каже: „(...) у извештају СИВ-а за Скупштину Југославије о исељавању са Косова под притиском стоји оцена да „и поред давања приоритета предметима у којима су странке различите националности, у погледу ажурности и трајања поступка, нису постигнути задовољавајући резултати“. На почетку 1983. године било је 1.022 таквих нерешених предмета, а у току те године примљено је још 1.414. Остало је нерешено 900 предмета. Занимљиво је да просечно трајање поступка у предметима где су странке различите националности, код редовних судова износи готово пет месеци, код првостепених кривичних дела дуже од шест

месеци, код парничких првостепених предмета око седам месеци, и код другостепених кривичних дела два и по месеца. Иначе, од контрареволуционарних демонстрација до почетка ове године осуђено је 3.600 лица, од којих око 700 за кривично дело“ (стр. 15).

У *Дуги*, бр. 283, 30. 12. 1984., - 12. 01. 1985., новинар Михајло Ковач, у тексту под насловом *Исељавање које траје – кад падне прва домина*, којим се приказује ситуација на Косову преноси да је: „(...) летос (...) један „молотовљев коктел“ улетео кроз прозор Општинског комитета СК Ђаковице. Речи младог председника Африма Деве да је „срећа што смо сви унутра били Албанци“ драматично упозоравају на сву сложеност прилика на Косову, симболизују политичко - безбедоносну ситуацију и жалосну чињеницу да се исељавање неалбанског становништва наставља (...) и у оцени стања на Косову кристалисале су се уочљиве разлике: о стварним узроцима исељавања, о ефикасности политичке, извршне и судске власти, о размерама једног, другог или трећег национализма, о писању штампе (...) идејна размимоилажења у оквиру „јединственог фронта“ успоравала су акцију, што је итекако ваљало црној дами иреденте да се прибере, у прикрајку нашминка и суптилно опреми, те настави оно што је започела (...) половину кривично гоњених лица чине средњошколци (48), студенти! (63) и просветни радници (13), што речито говори да је и даље главно буњиште иреденте под крововима школа и факултета на Косову. Трагови које овај екстреман национализам оставља иза себе су већ добро познати: исписивање парола, наношење шумских и пољских штета, претње, провокације, физички напади без разлога и видљивог повода, па и неколико силовања и бомбашких напада (...) нити је иредента политички разоружана, ако националне миграције иду у прилог њеној пароли о етнички чистом Косову (...) сваки податак о непријатељском акту и исељеној српској и црногорској породици уједно је и сведочанство о иреденти, опортунизму, понекад и кокетирању (...)“ (стр. 14 - 16).

Међутим, српска интелигенција није до краја задовољна начином на који је косовска проблематика прихваћена у другим деловима СФРЈ, нарочито у Словенији.

Наиме, у *НИН* - у, бр. 1772, 16. 12. 1984., објављена је текст у форми реакције уредништва на књигу Албанци, у издању Цанкрјеве задужбине у Љубљани, и промоцији која је потом уследила. Уредништво је сматрало да је објављивање и промовисање ове књиге мотивисано недовољним знањем словеначке јавности о Албанцима, и растућим интересовањем за ту тему после 1981. године. Нарочито је интересно, по мишљењу уредништва, да је израда ове књиге поверена косовској Академији наука и уметности, како би се Албанцима дала прилика да „проговоре“, јер такво нешто они до сада нису имали. Књига је тако представљала албанско виђење историје и у српској јавности и делу интелигенције је протумачена као директан подстицај албанском национализму и отворено заузимање антисрпског става према питању Косова. Уредништво *НИН* – а се запитало да ли је могуће да ова еминентна словеначка институција није знала да је косовска Академија наука и уметности „инфицирана националистичким и иредентистичким вирусом“ (стр. 29).

Дакле, како је раније у тексту наглашено – циљ српских штампаних гласила је остварен. Јавост је обавештена, и мобилисан је аудиторијум.

На то јасно указује и *Дуга*, бр. 261, 25. 02. - 10. 03. 1984., у којој новинар Тома Милић, у тексту под називом *Национално и националистичко*, извештава: „(...) националисти других боја, у другим срединама Србије, оглашавају се (...) порукама преко појединих позоришних представа, романа, песама, новинских текстова, дебатама на јавним трибинама које дисквалификују „туђа“ национална достигнућа, колективним петицијама које упућују партијским и државним органима да се „помилује“ понеки националиста или подигне неки верски објекат, пишу „отворена писма“, политизирају верске обреде у џамијама и црквама, понегде обављају јавна „опела“ умрлим појединцима који су политички дискредитовани

(...) такво деловање, објективно, обезврјеђује и дестабилизује наш систем. Дакако, у национално хетерогеној средини, каква је територија СР Србије, где осим Срба живе Албанци, Мађари, Муслимани. Бугари, Хрвати, Словенци, Македонци, Румуни, Русини и други народи и народности и где се готово пола милиона грађана изјаснило као „Југословени“ (најчешће мешовити бракови) - није лако водити борбу против национализма. Негде због ниске политичке свести, али и због тога што још увек има делова појединих нација и етничких група које још нису одживеле историјски нужну етапу националног романтизма, понекад је тешко разлучити где у људима престају националне а почињу националистичке емоције (...) ¹³³ (...) недавно су се у Врању, Лесковцу, Нишу, Крушевцу, Крагујевцу, Ваљево и Смедереву појавили леци и пароле у којима се Србима упућују поруке и позиви да „устану у одбрану нације и сачувају нацију од моралног пропадања“. У тим апелима српски националисти захтевају освету због наводног „терора над Србима“. По њима, на Косову нема мира без чврсте руке, они не признају побољшање политичких прилика у Покрајини, омаловажавају комплетно руководство Косова. Захлађење међунационалних односа „успешно“ користи сваки национализам (...)“ (стр. 9).

Како примећује Ј. Драговић – Сосо, „с обзиром, на своју традиционалну улогу чувара српског националног идентитета, не изненађује, што је прва

---

¹³³ „(...) деловање албанског национализма остварује се организовано готово три деценије нарочито од 1968. године и то преко непријатељских група и организација. Само од 1981. године откривене су четири непријатељске организације и 75 група са готово хиљаду чланова, међу којима су „покрет за албанску социјалистичку републику“, „покрет за национално ослобођење“, „покрет за независно Косово“, „савез албанске омладине у Југославији“ итд. (...) није, такође, случајно што поједине хоће данас хвале контрареволуцију на Косову, што проповедају штетност мешовитих бракова и траже посебна возила и посебна гробља за погребе Муслимана. Јер, зна се, верска и национална изолација, готово по правилу, претходе једна другој или се условљавају. На тој линији је и брига хоца о неравноправној заступљености санџачких Муслимана у органима и организацијама Србије и Федерације (...)“ (стр. 9).

институција која се мобилисала у одбрану Косова била Српска православна црква¹³⁴ (Драговић - Сосо, 2004: 189).

Према Р. Радић, „до ревитализације православља долази половином осамдесетих, у време распада социјалистичког поретка, кризе у друштву и либерализације друштвених односа (...) СПЦ је тако постало уточиште једног дела политичке и културне опозиције и пружила легитимитет једном делу национално оријентисане интелигенције. У њеном окриљу негује се национални континуитет, култ националних и верских величина и уопште национална историја, национално писмо и традиционални обичаји и вредности¹³⁵” (Радић, 2002: 338).

---

¹³⁴ Вид. Прилог 5.

¹³⁵ Часопис *Православље* активан је у својим ставовима током читаве 1982. године. Тако *Православље*, још у бр. 356, из 15. 01. 1982., објављује текст Драгољуба Голубовића, под називом *Прича са Косова, ту кнезови нису ради кавзи*, штампан и у *Дуги*, децембра 1981.године. то је заправо типична прича о догађајима на КиМ, конкретно о застрашивању сестринства једног манастира у околини Призрена, и њихово сведочење о томе како им Албанци уништавају стоку, шуму, имање, а њих саме повремено и туку. Наравно, полиција не излази на увиђај а и кад изађе тешко проналази кривце ових злочина. (уп. стр. 8 - 9). Оваква серија текстова наставиће се и у наредном периоду; *Православље*, бр. 364, 15. 05. 1982., стр. 4, *На шта се жали епископ рашко-призренски*; *Православље*, бр. 366, 15. 06. 1982., стр. 3, Атанасије Јевтић, *Са Косова и око Косова*; у истом броју стр. 7 и 10, синђел Дамаскин, рубрика Догађаји са Косова, *Манастир Девич све угрожености*: прича о страдању сестринства у манастиру Девич, у близини Косовске Митровице, претњама, батинама, и малтретирању које трпе од стране Албанаца, поред уништавања манастирске економије. У тексту се налази и сведочење игуманије манастира Девич, Параскеве, иначе јако потресна и емотивна прича. *Православље*, бр. 367, 01. 07. 1982., стр. 5, *Породица Милинчић није напустила Косово*; *Православље*, бр. 376, 13. 11. 1982., *Напади на српске светиње и православне вернике на Косову*, извод са седнице СА Сабора, 20. 05. 1982., године; У истом броју стр.10 - 11, детаљан извештај о албанским нападима на имовину и службенике СПЦ на Косову и Метохији, као и о нападима на вернике СПЦ на овој територији. Извештај почиње са 1968. годином, и затим говори о догађајима, 1970 – их, и завршава се са 1982. годином; У истом броју, стр.12, прота Витомир Марковић, у тексту под насловом *Српска православна црква и догађаји на Косову*, говори о почецима албанског насиља на Косову, за које се сматра да је у СФРЈ почело од 1961. (не узима се у обзир ранији период већ само период у социјалистичкој Југославији, прим. И. Б.), кулминирао од 1968., а нарочито од 1981.

У црквеним интелектуалним круговима, почетком 1980 – их година, појавиће се први апел за помоћ, који ће, поставити праву суштину косовског проблема као морално и егзистенцијално питање. Наиме, у мају 1982. године преко двадесет свештеника, међу којима су били и *Атанасије Јевтић, Амфилохије Радовић и Иринеј Буловић*, упутило је отворено писмо (у виду апела) Светом архијерејском Синоду СПЦ, са захтевом да се енергичније интервенише, како би се органима власти указало на деценијски проблем српске заједнице на Косову и Метохији (уп. Драговић – Сосо, 2004).

У *Православљу*, бр. 364, 15. 05. 1982, на стр. 1, 2, 3, 4, објављен је *Апел за заштиту српског живља и његових светиња на Косову*, у коме се каже: „(...) ми (...) православни српски свештеници и монаси, свесни своје одговорности пред Богом и историјом, приморани смо својом савешћу да

године. Надаље се говори о циљевима насиља, а који су у ствари етничко чишћење Косова и Метохије од Срба, и стварање велике Албаније. Последице свега тога су појачани притисак на српско становништво, што резултира њиховим исељавањем и продајом имања најчешће у бесцење. Текст је заправо апел за покретањем решавања косовског проблема унутар СПЦ, и њеним јачим ангажовањем у циљу његовог решавања; *Православље*, бр. 377, 10. 12. 1982., стр. 11, *После паљевине имовине манастира Девич*, текст о нападу на монахиње овог манастира као и о паљењу манастирске економије, при чему је изгорела сва летина; *Православље*, бр. 385, 01. 04. 1983., стр. 5, *Шта се збило у манастиру; И опет...*, Текст о нападу на манастир Гориоч код Истока (Пећ). Потресна прича о силовању 70 – годишње монахиње која служи у овом манастиру; *Православље*, бр. 387, 01. 05. 1983., стр. 11, *Атанасије Јевтић, Косовска Велика недеља*, текст о нападима на имовину и вернике СПЦ, о исељавању и гашењу појединих српских села на Косову и Метохији, на пример село Петровце код Гњилана; *Православље*, бр. 390, 15. 06. 1983., стр. 7, *Милорад Максимовић, И даље зулуми на Косову*, прича са Косова о нестајању још једног српског села у близини Гњилана (село Добричане) и цркви која упркос томе опстаје у селу, захваљујући свештенику који је повремено обилази и по потреби служи у њој; *Православље*, бр. 419, 01. 09. 1984., стр. 1, *Непријатељ не мирује, Откривени подметачи пожара у Девичу*, Текст о још једном у низу напада на манастир Девич.

подигнемо свој глас у заштиту духовног и биолошког бића српског народа на Косову и Метохији. Приговара се Српској Цркви да се њен глас по овом питању до сада није чуо у јавности. Многи опет сматрају да је она чак и „ненадлежна“ да говори о питањима такве врсте. Биће их насигурно који ће рећи и за овај апел да долази од „непозваних“ и са „ненадлежног“ места (...)“ (стр. 1).

Потписници апела, надаље своје оправдање да реагују налазе у чињеници да „(...) црква, која је органски уткана у историјско и духовно биће овог народа пре Косова, за време Косова и после Косова све до дана данашњег, на чије се живо ткиво најпре спусти сваки ударац намењен Српском народу (...) зар се без ње и мимо ње може решавати њена судбина и судбина њеног народа? Свесни смо те чињенице, као и озбиљности историјског тренутка, тренутка када би, чини се, ћутање било равно одобравању или, још више, злочину издајства свога народа, и зато смо се одлучили на ову скромну реч упућену надлежнима и свима правдољубивим људима. Јер, чини нам се да све оно што се предузима за решење проблема Косова, није адекватно ономе што се стварно на Косову дешава, нити је адекватно озбиљности самог проблема, нити је историјски далековидо, па као такво може да има непредвиђене и трагичне последице, за све нас: Србе, Албанце и Југословене уопште“ (стр. 2).

Интелигенција у редовима СПЦ, како каже, жели да истакне као се не може отети „(...) утиску да је по питању Косова у наше време извршена, намерно или ненамерно, замена правог проблема са споредним или измишљеним проблемима (...) ствари треба назвати њиховим правим именом, из поштовања свог сопственог достојанства, као и из бриге о својој судбини под Божјим сунцем (...) рећи ће се можда да тако посматрано и именовано, Косово је „мит“ или чак „негативни мит“ Срба, али то је само за људе слепе за сагледавање душе српског народа и његовог историјског бића. Једно треба да буде јасно свима и свакоме за јуче, данас и сутра: српски народ нема скупље речи од речи Косово, ни драгоценије стварности, ни веће светиње, прошле, садашње и будуће,

него што је стварност и светиња Косова (...) за Србе, питање Косова није просто биолошко питање, нли питање само „области“, „покрајине“ или „републике“. Оно је нешто неупоредиво веће и више од тога. Српство (...) то није хлеб и школа и држава, него је Косово; а Косово је гроб, гроб у који је све закопано; а васкрс иде опет преко гроба. Васкрсења не бива без смрти. Питање Косова је питање духовног, културног и историјског идентитета српског народа. Косово је, после Светога Саве, по први пут у овом народу једна истина и стварност где се цео народ исказао, дошао до своје саборне целине и целосности. Нема Србина који о Косову није мислио, говорио, писао, над њим туговао и њиме васкрсавао. Немогуће је ни пописати: књиге, речи, песме, дела, туге, наде и радости о Косову. Стога, оно као такво за нас није статистика. Са 700 година свога трајања, реално присутно у нашој садашњости и будућности, са својом Пећком Патријаршијом, Дечанима, Грачаницом, косовским мученицима и српским косовским заветом и опредељењем, Косово је наше памћење, наше огњиште, жижа нашега бића. А одузети једном народу памћење, значи - убити га и духовно уништити. То треба да зна свако, па и наши вековни суседи Албанци. Јеврејски народ, по неопходности потребе опстанка међу живима и чудом свога непрекинутог памћења, чак и против историјске логике, враћа се напаћен своје Јерусалиму после две хиљаде година. На сличаи начин и српски народ бије до данас своју Косовску битку, борећи се за то и такво памћење свога идентитета, за свој смислени боравак и опстаиак на овим просторима, све од 1389. године до данас. И кад се чинило да је битка коначно добијена, наједном, Косово престаје да буде иаше, и ми престајемо да будемо оно што јесмо! И то без рата, у миру и слободи! У време када се бројни други народи, после вишевековног одсуства враћају на своја огњишта, Српски народ гаси своје многовековно огњиште и бежи са њега (...)“ (исто).

Зато, како истичу потписници апела, СПЦ поставља питање: „(...) какве су то инферналне и ирационалне силе које успевају, за неколико деценија проведених у потоцима крви плаћеном миру, да учине оно што није успело петвековно турско ропство?! То што је Косовска битка трајала од

1389. г. до данас знак је да се српски народ на Косову још није предао, и зато је Косово све до данас било наше (...)“ (стр. 3).

Ипак, како се надаље истиче у тексту апела, „(...) схватљива су нам тешка страдања и честе сеобе Срба са Косова и других места и рушење народних светиња, од Косовске битке до најновијих времена. То је вечита судбина робља, свуда и свагда. Разумљиви су нам и разлози плача патријарха Арсенија III, кад он „дан и ноћ бежећи са својим осиротелим народом од места до места, као лађа на пучини великог океана“, непрестано „ридање на ридање прилаже, не имајући ниоткуда помоћи“. Можемо схватити и трагични безизлаз обезглављеног и осиротелог народа на Косову и Метохији после сеоба 17. и 18. века, нарочито после укидања Пећке Патријаршије, када је дошло до поисламљења бројног српског и арбанашког живља, под притиском турског насиља. Не зачуђује нас толико ни насиље повлашћених потурчењака Арбанаса и других, који су се после српских сеоба населили на Косову и Метохији и од којих је, по народној речи пропиштало и мајчино млеко у оних који су остали верни своме огњишту и своме духовном и националном бићу. То је, уосталом, било и у духу политике „болесника“ са Босфора: да закрви браћу међу собом и да преко преверица и насилно потурчених уништи последње остатке крста и последње отпоре српског народа на Косову (...)“ (исто).

Све до сада изречено, како сматрају православни свештеници, наводи на закључак да би проблем који постоји на Косову требало решити конкретнијим мерама, а не свођењем „(...) на „дискусије“ по седницама и комисијама, на репортаже и полемике у штампи и на телевизији (...)“ (стр. 4).

Потписници апела надаље се питају: „шта је то са нама, са овом заједницом, а шта са тим горштаким, поносним, патријархалним народом, чија деца, младићи и људи пале цркве, разваљују гробља, киње и мучки убијају своје вековне суседе?“ (исто).

И констатују да се без икаквог претеривања може рећи „(...) да се над српским народом на Косову постепено врши плански смишљени геноцид!“ (исто), образлажући надаље да „(...) ако није тако, шта значи теза о „етнички чистом Косову“, која се, без обзира на све, непрекидним и непрестајућим исељавањем спроводи на делу? Или шта значе често понављане речи, по селима и засеоцима, манастирима и црквама, па и самим градовима: „Шта чекате? Селите се одавде, ово је наше“! Разумљиво је да је тако говорено и чињено у турско доба, али како објаснити чињеницу да се не само у време последње окупације, него и после ослобођења, особито од 1968. године исељавање Срба наставља све до данас, и шта више од прошле године појачава се! Појачава се створеном атмосфером, вандалским методама, на основу дугорочног програма, смишљено и организовано спровођеног, тајно и јавно, пред лицем целог света. Није непознато ни нама ни вама, ни нашој широј јавности, да је присилно исељавање нашег живља са Косова понекад било помагано и од званичних органа на Косову, свеједно којих, да би се на српска насилно угашена, често и крвљу заливена, огњишта населили „емигранти“ из Албаније“ (исто).

У апелу се најзад закључује да је „(...) страшно (...) и помислити а камоли до дна предосетити језиву стварност да за Србе на њиховом Косову нема више животне перспективе, јер Косово више није њихово (...) и изгледа, по много чему, да ће се вековни бој Косовски завршити у ове наше дане - поразом и последњом сеобом Србаља, то јест коначним поразом, најстрашнијим у историји овога народа...“ (исто).

Зато, како наводе потписници апела, „(...) узнемирени и потресени том чињеницом и сазнањем ... изражавамо своју солидарност са прогнанима правде ради са њиховог и нашег вековног огњишта и дижемо свој глас пред нашом и светском јавношћу у одбрану најелементарнијих људских права косовског живља и угрожених светиња српског народа у његовој сопственој земљи. Усуђујемо се уз то да скренемо пажњу надлежним органима власти да јавно и одговорно изнесу стварне разлоге, и савесно их преиспитају, због којих се српски народ на Косову и Метохији осетио

тако незаштићени и препуштени сам себи и непријатељској самовољи (...)“ (исто).

Овакви апели постаће уобичајена реторика током 1980 - их година, и служиће као смерница за већину интелектуалног ангажовања. Како сматра Р. Радић, „користећи Косово као нерешен проблем унутар Србије и Југославије, СПЦ се понудила као упориште традиционалне националне сигурности и седиште националног живота, потврђено вековним искуством као једина институција која никада кроз историју није изневерила Србе¹³⁶“ (Радић, 2002: 306).

---

¹³⁶ У тексту под насловом *Непресушни косовски извори*, који представља редовну видовданску посланицу вернима, објављеном у *Православљу*, бр. 368, 15. 06. 1982., епископ жички Стефан, истиче следеће: „(...) славећи данас Видовдан (...) не смео данас да заборавимо ону трагедију која се тамо данас дешава (мисли се на КиМ, прим. И. Б.). Она узбуђује многе људе у овој земљи. Догађаји су толико трагични и стравични да се веома често осећамо као некада пророк Јеремија који је оплакивао горку судбину свог народа говорећи: „погледај Господе, јер ми је туга, утроба ми се усколеба, срце се моје преврће у мени“. Ово за нас није политичко питање. Ово је испит за све људе чисте савести и добре воље у овој земљи. За Српску православну цркву и њене вернике ово је испит и пред Богом и пред историјом. На овај смо испит сви позвани и прозвани, хтели ми то или не хтели. Ћутање и неодговарање на изазов ове историјске трагедије неће никога оправдати, као оне које је некада стигла позната видовданска клетва, која гласи: „не имао од срца порода, рђом кап'о док му је колена“ (...) данас смо такође на испиту пред свом нашом браћом и сестрама - косовљанима, који мученички и невино губе своје жњвоте, као недавно онај младић у селу Самодрежи, који погибе на грудима своје мајке, само због тога што је потомак косовских јунака и мученика. Сви они ће нас питати шта смо учинили да бисмо их помогли и спасили од страшних насиља, прогона и зулума, који се не памте од давних турских времена. На испиту смо и пред оскрнављеним гробовима њихових покојника и пред зеницама наших светилишта - Високих Дечана, Пећке патријаршије, Пресвете Богородице Љевишке, Манастира Грачанице, Девича, Свете Тројице и многих других. Некада на Видовдан у нашим школама ђаци су полагали завршне испите у присуству својих родитеља. Говорило се да ће се „на Видовдан видети ђаци - ко су и какви су“. И ми тако славимо Видовдан, не само као светковину и успомену, већ првенствено као испит пред Богом и историјом, да се види ко смо и какви смо (...) славимо данас Видовдан да се надахнемо духовном снагом таквих сјајних карактера, јунака и родољуба. Али не да засењени њиховом славом ставимо себи вео на очи пред догађајима и временом у коме живимо. Напротив,

Тако, у *Православљу*, бр. 388, 15. 05. 1983., протојереј Божићар Мијач, у тексту под насловом *Светлост Косова, Косово није само физичко обиталиште већ и метафизичка творевина*, објашњава суштину косовско-метохијске области и њеног значења за Србе - „(...) треба схватити да поред географско - физичког постојања народа постоји и његова метафизичка надградња, која (...) представља дом духа, колевку вечности. Косово као домовина Срба јако је компликовано. Не може се сместити ни у какве плитко импровизиране социолошке шеме. Око Ситнице и Лаба не класају само жита, него и лирске песме; на Пољу Косову не цветају само божури, него и опредељења за врховне вредности; Метохијом не рађају само коломбоћи, него и сентенце о отпору живота под косом смрти. Ову српску домовину сачињава небо и земља. Ноумен духа у феномену времена и простора. То је највећи доказ да за припадност једноме тлу није пресудан само бројчани, масовни састав становништва, него, и можда много више, она духовна творевина коју је саздао и у којој на један виши егзистенцијални начин постоји. Идеогенеза је у овом случају претежнија од етногенезе. Српски народ је, пре свега, духовни стваралац на Косову. Ту, на томе тлу које од давнина насељава, духовно постојећи и културно афирмисани народ српски креира своје дело и тиме фундаментално насељава просторе. Зато се не може рећи, као што је често истицано од стране иначе доброхотних романтичара, да окосницу културног српског постојања у овоме пределу чини само историјска Баштина оличена у тзв. споменицима културе, као што су Дечани, Пећка Патријаршија, Грачаница и др., него је она првенствено живот духовно - стваралачког карактера. Споменици јесу веома важан спомен историјског битисања и деловања. Градећи те споменике народ је у њима уграђивао себе самог: своје погледе и снове,

---

освежавањем успомена на њих, желимо да осетимо више одговорности пред нашим временом и догађајима у којима живимо. Напајајући се на непресушним косовским и видовданским изворима њихове дубоке вере, великог самоодрицања, витештва и јунаштва, желимо да те изворе продубимо својим доприносима. Напајајући се на тим изворима, у исто време желимо да на њима оперемо своје слабости и излечимо своје духовне и моралне болести (...)“ (стр. 10).

веру и наду. Означен је ту извор живота, који се излио, али који се, због животиости и дубине, још излива. Споменици су животни; дакле не само „споменици“ но и дејства. У њима сталио гори кандило вере и зрачи сјај народног просветљења (...) може се спалити видљива Пећка Светиња (случајно или из било којих разлога), али како би се могла спалити, ни изврћи у пепео, као њен духовни израз; невидљива светиња речи, метафора поуке и поруке, уметности и мудрости. Можда неко мисли да и то може, али не може (...)“ (стр. 11).

Поменули смо раније у тексту да је на проблему исељавања српског становништва и појединачним примерима кривичних дела у циљу притиска који би узрковао миграцију, затим нападима на свештенство и монаштво као и имовину православне цркве на Косову и Метохији, СПЦ у почетку, а остали делови српске интелигенције, попут Удружења књижевника Србије и САНУ, касније, обновила и поново актуализовала косовски мит. Дакле, догађаји на Косову директно су иницирали косовски мит.

Српска православна црква се у истом периоду бавила и питањима исељавања српског становништва са Косова и Метохије. Бројни текстови у листу *Православље* посвећени су овој проблематици.

Тако у *Православљу*, бр. 366, 15. 06. 1982., Атанасије Јевтић, у тексту под насловом *Са Косова и око Косова*, износи: „(...) данас један, сутра седам, прекосутра сви до један! - таква је обесна парола и порука албанских иредентиста Србима на Косову, објављена тек ових дана и јавности и у штампи, а која на најјаснији начин открива прави и крајњи циљ њихов: истребљење српског народа на простору Косова и Метохије. Таква претећа порука албанских нациста траје на Косову већ неколико деценија. Некада је та геноцидна девиза изговарана шапатом, некада гласно, а последње деценије претварала се често у драстични чин психолошког и физичког терора, чак и јавног злочина, над недужним српским живљем на Косову. Ово потврђују не само прошлогодишње демонстрације и нереди (разјарена руља тада је викала: „Од Призрена па

до Рашке побићемо српске вашке"), него и у поновљеним пролетњим испадима, све до прекјучерашњих невероватних догађаја у селу Гојбуљи код Вучитрна и до свирепог и мучког убиства двадесетдвогодишњег Данила Милинчића¹³⁷, у селу Самодрежи, такође код Вучитрна. Информације о тим догађајима донела је и штампа, углавном београдска о догађајима у Гојбуљи, који су трајали 27., 28., и 29. маја, писано је 2. јуна и даље, а о убиству у Самодрежи, извршеном 2. јуна, писано је 4. јуна и даље). Ми смо о тим догађајима понешто сазнали и раније независно од штампе, јер нам се људи из народа с поверењем обраћају и моле за помоћ. Шира јавност је и из ових последњих догађаја могла видети какве све размере могу још увек узимати непријатељска дела албанских иредентиста уперена противу неалбанског, и посебно српског

---

¹³⁷ У *Православљу*, бр. 367, 01. 07.1982., на стр. 5, у тексту под насловом *Породица Милинчић није напустила Косово*, приказан је детаљан опис како се догодило убиство Данила Милинчића (које смо раније, у тексту поменули) у селу Самодрежа поред Вучитрна, према казивању његове мајке Данице Милинчић, о чему постоји и документарни снимак (у емисији „Монитор“, емитованој на ТВ Београд, 10. јуна 1982. године, Даница са млађим сином одговара на питања репортера и сведочи о догађају), и констатација да ова породица још увек није напустила огњиште. Иначе Даница Милинчић ће у овом селу остати све до најновијих сукоба на Косову и доласка НАТО снага јуна 1999. године. И Атанасије Јевтић у овом тексту у неколико наврата помиње убиство Данила Милинчића у селу Самодрежа код Вучитрна. Тако у наставку текста износи: „(...) на жалост, млади људи су били умешани и у свирепу и подмукло убиство Данила Милинчића у селу Самодрежи. Жалосна Данилова мајка узалудно је покушавала да сина заштити сопственим телом, тако да је н сама била рањена у руку којом је сину штитила срце. Сирота удовица већ одавно - мужа су јој убили пре петнаест година (до данас непронађен злочинац, свакако из исте средине!) - остала је сада са снајом удовицом и са нејачи Даниловом (једно се дете још није ни родило на свет), остала је да кука и плаче; сведоци тог плача били смо и ми. Обратила нам се за помоћ и заштиту (...) „Ово је албанска земља Енвера Хоџе“, беснео је Ферати (убица), прича старица, а сузе опет заустављају њено казивање. - Тешко је, али и боље да оду. И ми смо пре четири године напустили Самодрежу, Оставили смо велико имање нову кућу допола саграђену. Нисмо могли да се одупремо притиску који су на нас вршили Рушит Миљанци и Мухарем Шабани. Жалили смо се, али помоћи није било. Наше имање, које вреди више од 400 старих милиона, сада је ничије, каже Софија Стојановић (70), која је из Београда дошла да прихвати комшије Милинчиће (...)“ (стр. 3).

живља на Косову. Наш народ на Косову ни у сопственим кућама, авлијама и имањима нема мира ни спокоја: угрожавају им не само домове и поседе, него и жнвоте и опстанак; чак и на гробљима, кад испраћају и сахрањују своје драге покојнике, скандирају им обесно и претеће: „данас један, сутра седам, прекосутра сви до један“ (...) било ко да стоји иза свега што се на Косову догађа, било ко да је у то умешан, било то појединци или организоване групе, остаје чињеница да су најчешћи носиоци и извршиоци свег тог манитања и безумља углавном млади људи, омладинци, ђаци, деца. Ко то са њима тако злочиначкн манипулише? Како се то они тако лако дају манипулисати? То су питања која за сада остају без одговора (...)“ (стр. 3).

Такође, у *Православљу*, бр. 387, 01. 05. 1983., Атанасије Јевтић, у тексту под насловом *Косовска Велика недеља*, констатује: „(...) знамо да плиме и осеке реке исељавања која траје деценијама и вековима, нису за Србе на Косову престале и смириле се. Па ипак, надамо се у снагу косовске српске хришћанске вере, вере која спаја гроб са васкрсењем, и верујемо у крсну и ускрсну силу православног косовског завета. Оног великонедељног и крсноваскрсног завета који је у нашој живој прошлости, - а ко каже да није и у живој садашњости, - све сводио на крају на изразито српски и хришћански став: ако и све друго у овом свету губимо - душе своје губити немојмо! Јер каква је корист човеку или народу ако сав свет добије а души својој науди и изгуби је? Шта ће дати или шта ће добити, у замену за изгубљену душу своју¹³⁸? (...)“ (стр. 11).

---

¹³⁸ Тако у *Православљу*, бр. 376, 13. 11. 1982., у тексту под насловом *Освећени темељи конака у Пећкој Патријаршији*, који говори о почетку изградње нових конака у овом манастиру, пошто су претходни конаци изгорели у пожару 1981.године., патријарх Герман је одржао говор. Том приликом патријарх позива српско становништво на останак на Косову и Метохији следећим речима: „(...) Бог моли да помогне молитвама светитеља наших. Бог може и помаже молитвама Мајке Божије. Ми доживљавамо у последње време велике непријатности. Одавде, са Косова. Наш живаљ који ту од памтивека живи, почиње масовно да се исељава. Нама то пада веома тешко, нама је то болно питање за које тражимо да Господ Бог помогне да га решимо (...) ми позивамо

Надаље, у *Православљу*, бр. 391, 01. 07. 1983., протојереј Божидар Мијач, у тексту - *Косовске сеобе*, заокружује своју раније изнету мисао речима: „(...) Косово је и као физичко обиталиште и као метафизичка творевина, најдомнји српски дом. Али физичко -биолошка основа, под утицајем стицаја злих околности, сада нагло слаби. Последње статистике у том погледу су веома тмурне. Исељавањем се расипа вековни темељ земаљског живовања и бивовања. Исељавања су непрестана. Као да их ништа, од онога што се предузима, не може зауставити. Одлазидо се са Косова и раније. Сеобе под Чарнојевићем и Шакабентом иису једице српске миграције и емиграције из ових крајева. Много пута се бежало од агарјана (Турака, прим. И. Б.) (...) али тада, у тим сеобама, одлазило се са надом даће се опет, кад дође час, вратити своје незаборавном косовском дому (...) распламсало се неочекивано, и до сада у нормалним временима небивало, антисрпско расположење. Зар је могуће да се и сама српска реч тамо потискује? Њу је, свакако, немогуће сузбити. Тамо вековечно говори народ, његов геније, кроз речито књижевно дело. Нико и никад га

сву нашу духовну децу са Косова, припаднике српске православне цркве, позивамо свеколико Немањићко потомство, које од памтивека живи на Косову, да остане овде где је. Не напуштајте, децо наша, своја огњишта, не гасите онај огањ који је вековима пламсао у отаца, не напуштајте своје светитеље и своје светиње: Дечане, Грачаницу, Пећку Патријаршију, Девич, преподобног оца Јоаникија Девичког и многе друге. Знамо да ви пролазите кроз велика искушења, знамо да вам није лако. И нама је тешко. Знамо да је чак и ваша егзистенција угрожена, али све је то пролазно и привремено. Високи надлежни органи наше Отаџбине уверавају нас да ће се стање зпатно поправити и иотпуно исправити. Зато се не бојте иисте сами, ви нисте напуштени, уз вас је срцем у душом десет милиона Срба, а то је она гранитна стена о коју су се у недавној прошлости разбила и срушила три моћна царства. Зато, горе срца! Имајте поверења у заштиту Божију и у наших светитеља, и у мере које предузимају органи власти. Овај апел чиним из дубине свога срца и у име целе Српске православне цркве која више нема граница (...) широм целе кугле земаљске налазе се наша браћа Срби. Сви они дубоко жале због ових немилих догађаја (...) нама без заједништва нема просперитета ни живота. Сваки од нас као поједипац је слам, сваки је као сламка међу вихорове, како би то рекао Његош. А кад смо удружени, онда смо моћни онда смо јаки, онда ће сваки непријатељ размислити добро пре него што пружи корак да пође против нас (...)“ (стр. 6, 7 - 8).

није могао, и неће моћи, ућуткати (...) народ се супституисао у реч, у суверени говорни израз, и казује, кроз историјске тмине и свитања, племените мисли и жеље. Та реч је, без обзира на число оних који је тамо изговарају, светла луча духовности над тамним хаосом збивања. Српско - народно језгро је ненскорењиво на Косову. Спољашши притисци и насиља неће га моћи уништити, али би могао ослабити због расула у њему самом (духу и свести). Највеће је непријатељство оно које би разарало народну душу (...) тенденција исељавања, поред протеста на спољашње зулуме, може да указује и на знакове неког супстанцијалнијег збивања (...) спољашња сфера збивања обично конвергира са унутрашњом. Народу прети опасност да се одроди и духовно искорени, да се откине од свога лика (пралика) и укине у безобличје. Да живот идеала замеи животом дана и комада. Да се исцрпи у мекуштву и стандардоманији. Где је, у народном косовском стваралаштву толико прокламовани, жртвени подвиг и отпор пред стихијом злочина и насиља?! Није ли Косово, по најдубљем народном сазнању и исповедању, вечна српска жртва (...) у српском народном стваралаштву са Косова налазимо јако истакнуту хришћанску мисао: да је јак онај који се определио за добро, а да је слаб онај који се определио за зло. Срби су се на Косову, у Кнезу Лазару, определили за добро, и, премда тренутно поражени, на крају, за време и вечност, добили бој. Видовданско опредељење, запечаћено мученичком крвљу, било је и остало најдубље и најузвишеније народно опредељење. Та оријентација је сада можда ослабила, али се сигурно није сасвим изгубила, јер је веома дубоки слој у народном бићу, који се не може лако избрисати и премазати наслагама неких тањих политура. Садашње слабости нису коначне и безизлазне (...) ¹³⁹ (стр. 1 - 2).

У *Православљу*, бр. 392, 15. 07. 1983., јеромонах Атанасије Јевтић, у тексту - *Видовдан на Косову*, пита: „(...) зашто Срби беже са Косова ако нема посебних притисака? - *на то нам је један Србин из околине Пећи овако одговорио: „ако нема посебних притисака, постоји један општи*

---

¹³⁹ Одломак из чланка „Светлост са Косова“, Теолошки погледи, св. 3 - 4, 1982. године.

притисак!“ *Постоји притисак неупоредиво већег броја кривичних дела и прекршаја на рачун Срба и Црногораца, притисак експлозија, саботажа, напада на људе и возове, притисак скрнављења црква и гробаља, притисак силовања девојака и старица (у манастиру Гориоч, у Баковици, у Витини, у селима Танкосићу, Трпези и другде), притисак неравноправности при запошљавању, притисак несигурности при лечењу, притисак што певаш српски, притисак што си још ту, што није „етнички чисто Косово“ (курзив, И. Б.) (стр. 11).*

А. Јевтић, надаље закључује: *ако се ово овако настави онда није тешко предвидети дан када ће Косово остати „етнички чисто (...) јер ако у косовских 666 села већ нема ни једног Србина ни Црногорца (оба брата беже у уж (аснут) у Србију, а у 147 насеља има их само још 3 посто, онда ту никакви пророци нису потребни. Јасно је да се велика Албанија шири а Србија све више сужава, јер у 1981. васкрсава 1941. Мада како рече један српски сељак, и ту има разлике, јер смо се вели он, из 1941. вратили опет на своја косовска вековна огњишта“ (курзив, И. Б.) (исто).*

Тако, *Православље*, бр. 399, 01. 11. 1983., у тексту под насловом *Посета манастиру Девичу*, преноси како је на путу за Пећку Патријаршију, патријарх Герман посетио овај манастир. Подсетимо, манастир је био честа мета напада албанских екстремиста. Пошто је у пратњи патријарха било и високих службеника САПК и општине Србица, у чијој се близини овај манастир налази, игуманија манастира је искористила прилику да се пожали на тренутно стање у коме се налази сестринство као стална мета напада. У њену одбрану стао је и патријарх Герман. Сви функционери су обећали да ће учинити све да се ситуација поправи. Интересантно је да и косовски функционери, али и игуманија и патријарх, као кривце означавају децу из околних села, док се за родитеље, како каже председник општине Србица, тврди да су поштени људи који поштују и државу и другу веру и верске споменике. Децу, како каже, индоктринирају неки трећи, страни елементи, који не мисле добро ни Албанцима ни Србима на Косову. Патријарх је касније обишао и Приштину, где се састао са председником Председништва САПК. И овај

је такође обећао да ће учинити све да се ситуација на Косову поправи. Обишавши и манастир Грачаницу, патријарх је поручио окупљеним Србима да остану и не напуштају Косово.

У говору окупљенима патријарх поручује: „(...) ово је наша заједничка отаџбина у којој сви ми југословени имамо право да живимо, у својим домовима, на својим имањима и на својим огњиштима. Зато ја као српски патријарх поручујем: будите добри, поштујте сваког и свачију народност, али чувајте своје као очи у глави. Чувајте јер је то оставштина, то нам је наслеђе од великих предака наших, потврђено крвљу и сузама многобројних наших предака. Они су страдали, они су гинули, али нису бежали. Немојмо ни ми бежати“ (стр. 8).

Чини се у исту сврху, спречавања исељавања Срба са Косова, *Православље*, бр. 399, 01. 11. 1983., штампа Апел Јована Радосављевића, ректора призренске богословије, под насловом *Из Призрена гласи прадедова*, у коме се говори о томе да су Срби у дугим вековима изгубили веру и да су неотпорни на стање које их је тренутно задесило. Такође, апелује се на останак Срба на Косову и Метохији, на чување светиња које би се одласком препустиле уништењу. Пропагира се чврста вера у Бога и православну цркву, поштовање и придржавање традиционалних породичних вредности и храброст као гаранција останка и опстанка.

Зато, како истиче ректор, „(...) пред храбрима непријатељ одступа. Свој си једино на своме и међу својима, а од избеглице сви ће само зазирати. Зато чувај кућу своју и огњиште своје, од старине наслеђивано. Врати се Богу и вери светосавској, па ћеш лако поред пријатеља чак и непријатеља заволети, жалећи их што су нељуди (...) мирно и вредно ради на њиви својој. Запали кандило пред иконом крсне славе у дому своме. Сакупи чељад на молитву (...) и Бог мира и љубави биће увек с тобом, дајући ти снаге, вере и храбрости да се избориш за своје неотуђиво право под сунцем“ (стр. 11).

Према Ј. Драговић – Сосо, „необично (је) то што се до 1985. године косовско питање не појављује на српској интелектуалној сцени Оно је остало табу тема још од чувеног Ћосићевог говора 1968. године и било је превише опасно да би га критички интелектуалци јавно помињали, чак и у релативно либералној атмосфери почетком осамдесетих (...) зато је косовско питање, када је први пут постављено, изложено као део ширег трагања за историјском истином на начин који је био уобичајен за отварање расправа о политичким табу темама – објављивањем дела у коме се ревидира историја¹⁴⁰“ (Драговић – Сосо, 2004: 191).

Међутим, досадашња анализа медијских гласила показала је да ова ауторка није довољно узела у обзир деловање српске интелигенције у круговима СПЦ, које је најочигледније приказано у часопису *Православље*, као ни интелигенцију која је оштрим и енергичним текстовима објављеним у медијским гласилима *НИН* и *Дуга*, анализирала постојеће стање на Косову и Метохији, са циљем да мобилише аудиторијум и оствари кохезију јавног мњења у СР Србији. На тај начин, анализирајући првенствено деловање српске интелигенције окупљене у Удружењу књижевника Србије, Ј. Драговић – Сосо у великој мери сужава интелектуални ангажман у првој половини 1980 – их година.

Ипак, како и показују текстови у *Књижевним новинама*, гласилу *Удружења књижевника Србије*, али и текстови у часопису *Књижевна реч*, медију у коме се оглашава књижевна омладина Србије, које смо анализом садржаја издвојили, активност ових двеју књижевних организација је од 1985. године, веома значајна у промовисању српских националних интереса.

---

¹⁴⁰ Иста ауторка сматра да је поновно покретање косовског питања са научног, историјског и ревизионистичког аспекта покренула *Књига о Косову*, аутора академика Димитрија Богдановића, теолога и члана *Одбора за одбрану слободе мисли и изражавања*. Д. Богдановићева блискост црквеним круговима потврђује тезу да је косовско питање почетком 1980-их покренула, међу првима Српска православна црква. (уп. исто)

Тако у *Књижевној речи*, бр. 249, 25. 01. 1985., Радосав Стојановић, у тексту под насловом *Злоупотрба писаца Косова*, говори о одрицању Друштва писаца Косова од зборника Писци Косова 1943 - 1983., аутора Небиља Дуракуа. Аутор текста се на интелектуални и критички начин односи према самом зборнику, наводећи да велики број писаца није заслужио да се нађе у њему, најпре због својих литерарних квалитета а потом и због чињенице да један део писаца не потиче нити обитава на територији Косова и Метохије. Аутор све време има у виду писце на албанском језику.

Иначе зборник је требало да садржи 149 албанских писаца, 38 српских и црногорских, и 11 писаца на турском језику, замишљен као зборник радова са по једним заступљеним радом сваког писца. Требало је да буде штампан на сва три језика, албанском, српском и турском језику, укључујући и енглески језик. Међутим, штампан је једино на албанском језику, док на осталим језицима није, јер је повучен из штампе, због одрицања од њега самог Друштва писаца Косова, иако су његови представници потписали уредништво зборника, поред поменутог Н. Дуракуа који иначе и није члан овог друштва.

Према Р. Стојановићу, „(...) прелиставајући овај зборник, читалац долази у забуну да ли су приређивачи желели да представе албанску литературу у Југославији уопште (што у предговору не стоји а и зборник се зове „Писци Косова“, а не писци Југославије) или су под Косовом подразумевали све оне области у којима данас живе Албанци у Југославији, како то упорно чини иредента (...) тако је читалац доведен у забуну и остављен на цедилу да из овог кукавичјег јајета извлачи закључке о томе шта се управо хтело оваквим зборником, кога он окупља – писце Косова на сва три језика, или му је ово послужило као параван да се још једном протури теза о јединству Албанаца у Југославији (...) најзад, све што се догодило са „ Писцима Косова“ ипак је последица и једне климе у самом Друштву писаца, чији се на пример актив СК није састао од избора 1981. године (...) нити је на дневни ред стављено и једно

питање везано за неке односе и понашања књижевничке организације пре и након контрареволуције на Косову 1981. године“ (стр. 3).

У истом броју *Књижевне речи*, Душан Т. Батаковић, у тексту - *Насиље над историјом*, насталим као осврт поводом књиге Албанци, Цанкарјева založba, 1984., сматра да „(...) у сасвим поједностављеној слици историјских околности, без праве анализе друштвених и економских кретања међу Албанцима, аутори представљају албанско друштво као готово јединствено по својим стремљењима и циљевима, не уважавајући различитост ситуације и политичких интереса на православном (економски развијенијем) југу од оне на католичком северу (са јаким племенским устројством) или међу слојевима унутар муслиманског дела албанског народа (...)“ (стр. 4).

Осврнувши се на разматрање оних делова текста који се односе на писања аутора о областима у којима су Албанци живели измешани са српским живљем и граничним областима са српским државама, Д. Т. Батаковић оцењује као паушално са два основна циља: „(...) минимализовано је српско питање у Старој Србији и избегнута је тамна страна албанског националног покрета, који је на Косову и у Метохији био уперен против постојања српског народа“ (исто).

Аутор текста се даље позива на књигу *Плач Старе Србије*, дечанског архимандрита Серафима Ристића, из 1864. године. Углавном, суштина осврта је усмерена на једнострано схватање историје од стране албанских историчара, који су сопствени народ приказали као жртву, док су, истовремено, нарочито од друге пловине 19. века тежње албанске политичке и интелектуалне елите биле другачије од интересе и Османског царства у чијем су саставу били, и од балканских држава у окружењу, нарочито Србије. Аутор критикује и термин којим албанци описују свој положај, „између чекића и наковња“, а који је преузет од Д. Туцовића. Поред тога, аутор нуди другачију верзију историје где је

српска страна приказана као жртва, све време се позивајући на историјске чињенице и аргументе¹⁴¹.

Надаље, у *Књижевној речи*, бр. 250, 10. 02. 1985., Димитрије Богдановић, у тексту - *Српски манастири на Косову као књижевни центри*, који је прочитан као реферат на међународној конференцији у Рилском манастиру, у Бугарској, септембра 1984. године (конференција је била посвећена рукописном наслеђу и улози манастира на Балкану), истиче: „(...) постоје у сваком балканском народу такви центри који окупљају духовне снаге народа и утичу на формирање и развој његове свести о себи. За српски народ такав је центар група манастира Старе Србије, данас већим делом на територији покрајине Косово а делимично и у суседним крајевима (...) густина монашке насељености овог простора потпуно одговара густини насељености православног српског народа на КиМ, на целом терену од Лима до јужне Мораве, до Проклетија и Шаре, почев од раног средњег века до 16. столећа. Ти су се манастири, велике лавре и гробне цркве владара и архиепископа српских, подизали и одржавали у земљи потпуно насељеној српским народом. Присуство покретних сточарских насеобина Влаха и Арбанаса (тада уосталом хришћана), у врло малом проценту, као и других етничких група у градовима (занатлија, трговаца, рудара), није могло да измени српски лик ове територије. Отуда таква концентрација важних споменика српске духовности и културе управо на Косову (у ширем смислу те речи), каква се може видети на пример у италијанској Тоскани, или у сличним

---

¹⁴¹ У *Књижевној речи*, бр. 255, 25. 04. 1985., на стр. стр. 3 - 4, Душан Т. Батаковић, у тексту - *Фалсификовање прошлости*, наставља полемику са албанским историчарима др Шукри Рахимијем и др Зекиројом Цаном, коју су ова двојица покренули у *Књижевној речи* бр. 254, а као одговор Д. Т. Батаковићу и његовом осврту на књигу „Албанци“, објављен у *Књижевниј речи* бр. 249. Аутор поново износи аргументе у корист српске стране настојећи да побије њихово једнострано схватање историје, и своје тврдње поткрепљује бројним доказима и историографским подацима, нарочито се позивајући на Ј. Цвијића и његово дело Балкански рат и Србија, Београд 1912, као и наводима српских конзула на КиМ, у првом реду Бранислава Нушића, али и других релевантних извора.

областима Западне Европе (...) без претеривања, макар и фигуративно, може се рећи да су очи српског народа свагда биле усмерене ка тим великим духовним центрима и светилиштима на Косову (...) да су у питању „богомолје“ нама данас не открива сву сложеност овог религиозног и друштвено-историјског феномена: ми смо у великој мери изгубили осећања за права значења тих речи. А у ствари „богомолја“ у литургијској теологији православља значи управо место саборног повезивања људи - у истој равни, једног савременика са другим, и вертикално, једног нараштаја са другима, претходним и потоњим, прецима и потомцима. Смисао храмова као и богомоља уопште и јесте у тој чврстој интеграцији којом се савлађује време. А то је од огромног, непроцењивог значаја за формирање националног идентитета и развој националне свести. Цркве и манастири, поготову са моштима националних светаца, представљају тачку интегрисања народа. Самим тим његовог освешћавања, одржавања, отпора и одбране“ (стр. 2).

Тако се у *Књижевним новинама*, бр. 683, 01. 03. 1985., у тексту - *Зашто нам се историја понавља*, разговор са Веселином Ђуретићем, водио Драган Танасић; између осталог износи: „(...) косовски проблем није само питање једног подручја плодне земље, него прије свега, питање историјске легитимације једног народа, симбол његове колективне памети и свијести. Симболи овакве врсте нагонили су неке друге народе (мисли се на Албанце, прим. И.Б.) да преврћу и прашину праисторије у потрази за својим историјским идентитетом. Разумљива је онда осетљивост која, само у својој првој фази, може бити србијанска, српска и југословенска, а у другој ако би до ње дошло, она би неминовно изашла из тих оквира и била врло драстична“ (стр. 4).

В. Ђуретић надаље негодује због покушаја албанских интелектуалаца да једнострано гледајући историјске чињенице, питање Косова поставе као албанско питање, и подршке која им се пружа у другим југословенским републикама, нарочито Словенији (уп. стр. 4 -5).

У том периоду већ се заокружује косовски мит, као кохезиони фактор српске националне свести, па тако у *Књижевној речи*, бр. 258, 18. Об. 1985., Драган Лакићевић, у тексту под насловом *Чувар митског бојишта, поводом једне народне песме*, кроз кратак осврт на мит у нашој народној поезији, између осталог истиче: „(...) Косово је у нашој поезији, а у овој особито - митско место, митско станиште душа митских предака, којих ће се спомињати свеколика српска поезија потоњих времена. Сви јунаци наше усмене поезије у вези су са Косовом, пољем пресудне, подједнако светле и трагичне битке и у историји и у предању. Српски народ је у свом бићу носио дух косовске битке, па је географски удаљеним крајевима давао косовска имена и обележја, а народни песници географски далеко од Косова, у вековима много доцније од 1389 - певали су о Косову и надомак Косова (...) тамо попало Косово које су Турци прегазили и поробили, где је изгинуо цео род једног митско-историјског раздобља – шта је друго него култно место у коме обитавају душе предака“ (стр. 6).

Како се у јавности све више спекулисало о исељавању Срба са Косова и Метохије, разноврсним видовима насиља и притисака, српска интелигенција окупљена у Удружењу књижевника Србије (УКС), почиње да са општих историјских и уско стручних расправа, промени курс ка конкретнијем залагању у решавању ових проблема.

Тако се у *Књижевној речи*, бр. 260 - 261, јул 1985., штампају *Ставови делегатске скупштине УКС поводом стања у САП Косово*, у којима се између осталог наводи:

„1. На својој XVI Делегатској скупштини одржаној 16. јуна 1985. године писци Србије изразили су забринутост и огорчење због одсуства ефикасних мера којима би се стање у САП Косово довело на ниво законитости какав, иначе, постоји и важи за читаву територију Југославије.

2. Организовани иредентистички напади на egzистenciјални, моралии и имовински интетритет становништва које није албанске националности, а посебно на Србе и Црногорце, не само да се не смањују, већ добијају нове, подмуклије облике (...).

3. Удружење књижевника Србије сматра да је неопходна хитна и одлучна иницијатива за спровођење мера предвиђених усвојеним политичким документима о Косову а на основу закона и Устава. Свако оклевање погодује даљем погоршавању националне, социјалне и економске ситуације у Србији и даљпј ерозији свих моралних и друштвено - политичких вредности југословенске заједнице.

4. књижевници у Србији сматрају да су облици политичког криминала и насиља против становника који нису албанске националности одавно добила такав застрашујући вид и да су подигнути на такав степен да представљају аларм за читаво југословенско друштво. Равнодушност према том криминалу и насиљу може да буде погубна, али се још увек не примећује да стање на Косову има прворазредну важност у југословенској заједници. Залажемо се да се све друштвено-политичке заједнице и сви друштвено - политички органи укључе у хитно и неодложно сређивање стања на Косову. Од друштвених организација и уметничких удружења у другим републикама и у Војводини очекујемо реаговања којима ће се показати да их се, као и нас, тиче та димензија данашње југословенске судбине. Локализовање овог проблема само на СР Србију доводи (а наговештаји су већ присутни) до нежељених фрустрација у будућности, као и до нежељених излива ирационалности националне мржње и реваншизма - што је, објективно, последица политичке немоћи, неодлучности и заташкавања озбиљности, чак драматичности, проблема.

5. Писци у СР Србији осуђују досадашње оклевање, заташкавање, игре и манипулације којима се, у име лажног друштвеног, политичког и националног интереса, прикрива стварно стање ствари, умањује степен и обим организованог деловања иредентиста и националиста. Осуђујемо,

такође. укидање права на потпуну и правовремену информацију. Тиме се фактички служи национализму, а појачава се осећај правне несигурности и незаштићености угроженог становништва и објективно подстиче исељавање Срба и Црногораца са Косова (...)" (стр. 3).

У *Књижевним новинама*, бр. 679 - 680, 01. 01. 1985., на стр. стр. 10 - 11, текст под насловом *У прошлости увек има тајни*, штампан је интервју са Димитријем Богдановићем, који је водио Радован Поповић. Интервју је вођен поводом предстојећег изласка *Књиге о Косову*, и у њему аутор књиге одговара на питања новинара која су углавном концентрисана на тематику књиге, а у којој Д. Богдановић износи своје виђење прошлости Косова и Метохије и српско – албанских односа.

Иначе ова књига доживела је велику медијску пажњу, као ни једно дело до тада, које се бави историјом Косова и Метохије. Настала као резултат потребе аутора да одговори на изазове и спекулације албанских историчара који већ од тог времена покушавају да пласирају тзв. илирску тезу, о свом аутохтоном пореклу на Косову и Метохији чији корени сежу далеко у прошлост чак до античког племена Илири, са којима су наводно, били етнички повезани.

Многобројни албански историчари „сукобљаваће се путем пера“ са аутором ове књиге, академиком Димитријем Богдановићем, још за његова живота (преминуо је 1986. године), док ће касније његово дело бранити многи књижевници и новинари. Поред тога, *Књига о Косову*, Димитрија Богдановића, служила је као парадигма деловања српске интелигенције (и не само српске, али у контраофанзиви), на многим протестним вечерима, скуповима, књижевним вечерима, у јавним обраћањима, итд., о чему ће више речи бити у наредном поглављу.

4. 4. Јединство српске интелигенције током 1986 - 1987 године

У периоду 1986 – 1987 година, анализом медијских садржаја штампаних гласила *НИН*, *Дуга*, *Православље*, *Књижевне новине*, и *Књижевна реч*, уочено је следеће: најпре, у циљу решавања косовског питања мобилисана је читава српска интелигенција окупљена у Удружењу књижевника Србије, Српској православној цркви и Српској академији наука и уметности; њихови ставови су истоветни; обавештена је целокупна јавност у СФРЈ; и косовско питање се једино може решити на начин да се ова Атономна покрајина врати под ингеренцију Републике Србије.

Као политичка подлога оваквим ставовима послужили су управо догађаји на Косову и Метохији. Ти догађаји, у којима су српско становништво и његова културна баштина на Косову, били изложени константним видовима притисака и насиља, што је резултирало повећаним миграцијама, управо погодују да се у широј јавности кроз виктимизацију ствара осећај угрожености и емпатије. Истовремено, као културна подлога послужиће косовски мит, као један од фактора хомогенизације српске националне свести.

На тај начин, остварује се двостуки ефекат: информисана је целокупна југословенска јавност, док се буђењем српске националне свести ствара подлога за редефинисање положаја српске националне заједнице у СФРЈ.

У табели 19 приказани су резултати укупног броја јединица анализе и укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију у периоду 1986 – 1987 година. У овом временском распону лоцирано је укупно 400 јединица анализе а њихов обим је износио 802 стране. Посматрано према појединачном штампаном медију добили смо следеће резултате;

* у *НИН* – у, 169 јединица анализе, обима 450 страна,

* у *Дуги*, 52 јединице анализе, обима 166 страна,

- * у *Православљу*, 66 текстова који су представљали јединицу анализе садржаја, а који су се простирали на истом толиком обиму страна,
- * у *Књижевним новинама*, 40 јединица анализе, обима 47 страна, и
- * у *Књижевној речи*, 73 текстова који су били предмет анализе садржаја, чији је обим износио исто толико страна. Видети табелу 19.

Табела 19 Приказ укупног броја јединица анализе и укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију (1986 – 1987)

Година издања/штампани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1986	89/218	18/62	33/33	14/16	36/36	190/365
1987	80/232	34/104	33/33	26/31	37/37	210/437
Укупно	169/450	52/166	66/66	40/47	73/73	400/802

Надаље, укупан обим страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаних медија у периоду током 1986 -1987 године, износио је 5,62%, а посматрано према појединачном медијском гласилу, добили смо следеће резултате:

- * у *НИН* - у, 6,2% од укупног обима овог штампаног медија,
  - * у *Дуги*, 4,56%,
  - * у *Православљу*, 7,93%,
  - * у *Књижевним новинама*, 4,52%, и
  - * у *Књижевној речи*, 5% од укупног обима овог медијског гласила.
- Видети табелу 20.

Табела 20 Приказ укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у периоду 1986 - 1987 година

	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
Укупно	450/7280	166/3640	66/832	47/1040	73/1456	802/14248
%	6,2%	4,56%	7,93%	4,52%	5%	5,62%

Поред тога, укупан број јединица анализе које су лоциране на почетним странама (1 – 6) сваког од посматраних штампаних медија, у периоду током 1986 – 1987 године, износио је 24%, од чега највише у *Књижевној речи*, 63,5%, потом у *Књижевним новинама*, 28,85%, *Православљу*, 17,3%, док је подједнак проценат (11,54%) текстова лоцирано у недељнику *НИН*, и двонедељнику *Дуга*. Видети табелу 21.

Табела 21 Приказ броја стране (почетне стране 1 - 6) на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију (1986 – 1987)

Година издања/штамани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1986	6	2	2	6	15	31
1987	6	4	7	9	18	44
Укупно	12	6	9	15	33	75
%	11,54%	11,54%	17,3%	28,85%	63,5%	24%

Такође, важно је напоменути да је у истом временском периоду укупан проценат јединица анализе које су позиционирани само на почетној односно насловној страни износио 6,4%, од чега највише у часопису

Дуга, 11,54%, а потом у *Књижевној речи*, 7,7%, подједнак проценат у часописима *Православље* и *Књижевна реч*, 5,77%, док је у *НИН* –у тај број износио 3,85%. Видети табелу 22.

Табела 22 Приказ јединица анализе које су лоциране на насловној страни (страница 1) према години издања и штампаном медију (1986 – 1987)

Година издања/штамани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1986		2		1	1	4
1987	4	4	3	2	3	16
Укупно	4	6	3	3	4	20
%	3,85%	11,54	5,77%	5,77%	7,7%	6,4%

Посматрано према тематици текстова у периоду 1986 – 1987 година можемо закључити следеће: највећи број текстова, укупно 76 (19%), говори о различитим видовима притисака и насиља којима је изложено српско становништво у Аутономној покрајини Косово. Истовремено, укупно 57 текстова (14,25%) прати исељавање српског становништва са Косова и Метохије, а 50 (14%) извештава о различитим видовима притисака и насиља над свештенством и имовином Српске православне цркве.

Ефекат који се оваквом тематиком постиже у јавности, појачава се и личним причама и сведочењима српског становништва који су били жртве притиска и насиља. На тај начин, тематски је издвојена 31 лична прича појединаца (7,75%).

Надаље, у 21 текст (5,25%) изнети су ставови интелигенције у другим југословенским републикама, 8 текстова (2%) говори о демонстрацијама Албанаца на Косову из 1981., док 5 текстова (1,25%) преноси ставове

политичке елите на Савезном, Републичком и Покрајинском нивоу. У укупно 4 текста (1%) директно се говори о слабостима Устава из 1974. године. Видети табелу 23.

Табела 23 Тематика текстова у периоду 1986 - 1987 према штампаном медију

Тематика текстова	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно	%
Устав из 1974. год.		2	1	1		4	1%
Демонстрације на Косову и Метохији из 1981. год.		2		3	3	8	2%
Различити видови притисака и насиља над становништвом	4	14	43	5	10	76	19%
Различити видови притисака и насиља над службеницима и објектима СПЦ	1	2	43	1	3	50	14%
Исељавање становништва из САП Косово	4	16	20	5	12	57	14,25%
Личне приче појединаца у којима се говори о различитим видовима притисака и насиља	1	5	16	5	4	31	7,75%

Ставови политичке елите	1		1	3		5	1,25%
Ставови несрпске интелигенције	3	3		10	5	21	5,25%

У истом периоду, поред политичког дискурса кроз који се изражава свака од тема јединице анализе, текстови су артикулисани на следећи начин: укупно 85 текстова (21,25%) су изражени путем извештаја о различитим темама у којима се обавештава о догађајима на Косову и Метохији.

Надаље, укупно 70 текстова (17,5%) настоји да преко историјског дискурса поткрепи тезу о континуираној српској жртви на Косову и Метохији, настојећи да на тај начин прикаже и актуелно стање.

Поетско – књижевни дискурс, у коме је артикулисано укупно 50 текстова (12,5%), у великој мери промовише косовски мит, који како је и речено, настоји да буде културна подлога у хомогенизацији српске националне свести.

Затим, у укупно 21 текст (5,25%), друштвено – политичко стање на Косову и Метохији, објашњава се кроз анализе и истраживања, док исти број тема говори и о култури, просвети и економији у овој Аутономној покрајини, а 15 јединица анализе (3,75%) представљају интервјуи. Видети табелу 24.

Табела 24 Начин артикулације теме у периоду 1986 - 1987 према штампаном медију

Начин артикулације теме	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно	%
Поетско-књижевни дискурс			27	13	10	50	12,5%
Историјски дискурс	1	9	38	7	15	70	17,5%
Демографски дискурс	1	2		3	3	9	2,25%
Анализе и истраживања		1		2	18	21	5,25%
Интервјуи	2	7		2	4	15	3,75%
Извештаји	2	9	46	13	15	85	21,25%
Култура, просвета, економија	1	2	4	4	10	21	5,25%

Тако у *Књижевној речи*, бр. 272, 16. 02. 1986., стр. 1, 18 и 25, Душан Т. Батаковић, у тексту под насловом *Косово у историјској свести нашег времена*, интервју са Димитријем Богдановићем, преноси следеће ставове овог аутора.

Говорећи о српско - албанским односима Д. Богдановић износи следеће: „(...) многе су ствари окренуте на главу, многе политички веома релевантне чињенице српско – албанских односа потиснуте су или заборављене. Као да је све почело јуче или прекјуче, не даље од балканског рата 1912. године и стварања Албаније 1913. године. Мислим да ту више није реч само о незнању него о једној опасној дезорјентацији, а очигледно и о празном простору у нашој колективној свести, простору у који се убацује великоалбанска пропаганда. Бојим се да се не схвата једна поразна истина: жртва великоалбанске, антијугословенске и

антисрпске индоктринације није само албанска омладина, него смо то ми сви, сви југословени. Неопходно је зато пружити људима поуздану историографску информацију да би се проблем упознао у његовим правим мерама и да би смо се као народ и као вишенационална заједница одбранили од замењених теза и мистификација, од полуистина и неоснованих комплекса који нам се управо из тих извора методично подмећу“ (стр. 18).

Надаље, разматрајући питање о илирској тези Д. Богдановић износи: „(...) на илирској тези граде се сасвим бесмислене представе о пречим правима староседелаца, политичке и територијалне претензије. Уколико је скоро читав западни део Балканског полуострва подручје античких Илира, претензије би могле бити и заправо и јесу далеко шире од Косова (...) у сваком случају великоалбански „илиризам“ је појединост једног балканског програма, програма балканске експанзије Албанаца, и никако не погађа само сразмерно малу територију Косова“ (исто).

Тако Д. Богдановић долази до закључка: „(...) нема сумње да је Косово с Метохијом у историји српског народа у средњем веку средишња област са највећом концентрацијом српског становништва, са изузетно великим економским потенцијалом у свим гранама привреде, са развијеним градовима и са таквим остварењима у уметности, без којих се култура српског народа не може ни замислити (...) Косово је зато симбол српске државности и културе, нешто као света земља српског народа (...) светом је чини поготову жива, незаборавна успомена на Косовску битку, о Видовдану 15/28 јуна 1389. године, када је у одсудном судару са турским освајачем на бранику хришћанске Европе погинуо кнез Лазар с мноштвом српске властеле и великом војском. У низу великих битака европских народа (уз Термопиле, Поатје, Куликово и друге.), Косово је постало симбол опредељења за вредности једне остварене цивилизације, симбол националног идентитета српског народа. Предање о Косову, у тесној вези са представама о српској слободи (...) узвишеног опредељења за „царство небеско“, траје потом кроз мрачну епоху османлијског

ропства, као жива порука за будућност, као ослободилачка свест, а не као мит. За српски народ Косово није мит“ (исто).

Дакле, како истиче овај аутор, „(...) једно је несумњиво: великоалбански национализам размахом се у наше доба зато што су му се пружиле повољне друштвене, економске и политичке могућности. Неостварен је неким својим основним тежњама још од Призренске лиге (1878), подстицан од стране неких ваналбанских сила, али и балканских земаља против ослободилачке борбе српског, па и других југословенских народа, овај је национализам своју историјску шансу почео гледати у новим политичким супротностима на Балкану и око њега, у новим кризним ситуацијама и нарочито у неким слабостима које је сам југословенски политички систем испољио (...) мислим да је једна слаба Југославија, а у њој слаба Србија, прави изазов албанском национализму који шпекулише са старим националним супротностима и надом да су позиције српског народа дејством „антихегемонистичке формуле“ ослабљене до те мере да на путу великоалбанских претензија више и нема никаквих препрека (...) ми међутим, не можемо говорити о симетрији тамо где симетрије нема. Не можемо историјски гледано, говорити о једнаким кривцима када је очигледна чињеница да је српски народ континуираним насиљем и геноцидом током последњих стотинак и више година, на својој земљи сведен на мањину, којој прети сасвим реална опасност да не заустављеним исељавањем буде сведена на нулу (...“ (стр. 25).

На истој страни и у истом броју *Књижевне речи*, штампан је и приказ *Књиге о Косову* Д. Богдановића, који је приредио Радош Љушић. Аутор приказа сматра да је „(...) ово (...) књига о борби Срба и Албанаца за Косово и о непрестаним сеобама у централни предео Балкана и из њега. Рекло би се вековни проблем. Читаоцу ће се наметнути суштинска мисао, да се можда српски народ истрошио у вековној борби против, не само Албанаца, већ и Турака, Бугара, Аустријанаца, Немаца и разних других видљивих и невидљивих сила и да је клонуо у последње време. Насупрот њему, Албанци нити су имали толико противника, нити су у стварању

националне државе расипали своју физичку и духовну снагу (...) незаморени у тој борби Албанци су сву снагу националног романтизма испољили у социјалистичком периоду“ (стр. 25).

Слично је и са збирком песама *Изгон*, песника Милована Данојлића, која је такође изазвала еуфорију међу српском интелигенцијом. Најпре су у *Књижевним новинама*, бр. 683, 01. 03. 1985., објављени одломци из ове књиге поезије која је иначе конципирана тако да говори о протеривању српског народа са Косова и Метохије.

Такође, *Књижевне новине*, бр. 700 - 701, 15. 12. 1985., штампају *Избор из збирке песама Изгон*, Милана Комненића, песме: Лаб и Ситница, Жал за Меохијом, Ђаковица, Надигравање (стр. 2).

Књижевна реч, бр. 294, 10. 02. 1987., штампа, *Милан Комненић, изводи из збирке песама Изгон: Јесењи расвит у Подујеву, Мушутиште, Страшни суд у Грачаници, Риданица.* (стр. 13).

У *Књижевној речи*, бр. 300, мај 1987., Милутин Срећковић, у тексту под називом *Риданице о Косову*, пише о збирци песама *Изгон*, песника Милана Комненића, која како каже „(...) пева о стварности српског народа на Косову, где му је огњиште од давнина, о геноциду који над њим врше албански сепаратисти (...) (који траже, прим.И. Б.) етнички чисто Косово, и у том циљу спроводе терор коме по бездушности нема равна у етичком и правном искуству европских народа (...) то је један од најсташнијих јаука у нашој књижевности, који долази из дубине историје, из патње многих косовских векова, из ових дана (...) *Изгон* је књига риданица – већ и по томе ретка у српској књижевности – у којој се преплићу лична и колективна драма, судбина појединца и судбина народа, чије егзистенцијалне нужности отпочињу роптањем а завршавају се ропцем, док се историја памти као непрекидно ридање, које у стиховима *Изгона*, каткад подсећа на потресне версикуле *Књиге о Јову* (...)“ (стр. 25).

Надаље, у *Књижевним новинама*, бр. 740, 15. 10. 1987., Слободан Ракитић, у тексту под насловом *Песме о егзодусу* – приказ збирке песама *Изгон*, аутора Милана Комненића, истиче: „(...) као да је читава српска историја један велики збег, једна бежанија и стално тражење места за колевку и гроб. Тај српски збег траје већ неколико векова као једини национални континуитет (...) извесни паралелизми намећу се сами приликом читања књиге *Изгон*. У цркви Самодрежи причешћивала се српска војска, уочи косовског боја. Данас је Самодрежа симбол једног од најтрагичнијих догађаја новије српске, и ако хоћете, европске историје – убиства сина пред очима мајке¹⁴². Да ли је Косово наша судбина? Лаб и Ситница су у нашој епској традицији и свести народа готово митске реке (...) трагичне косовске слике и призори нису резултат песникових кошмарних визија и сновиђења, већ на жалост, непатворене стварности у свој својој аутентичности и трагичности (...) његово певање је певање у времену“ (стр. 13).

Такође у *Православљу*, бр. 499, 01. 01. 1988., Божидар Мијач, у тексту под насловом *Косовско судилиште*, објављује приказ књиге песама *Изгон* Милана Комненића (стр. 14 - 15).

Подстрек поновном сагледавању историје и уочавању евентуалних историјских грешака долазио је због све веће ескалације сукоба на Косову и Метохији, и све уочљивијем притиску и дискриминацији, након 1981. године. Најупечатљивији пример био је „*случај Мартиновић*“¹⁴³.

---

¹⁴² Мисли се на убиство Данила Милинчића из села Самодрежа на Косову.

¹⁴³ Наиме, српског сељака Ђорђа Мартиновића из околине Гњилана, су у мају 1985. године, наводно, два Албанца „набила“ на флашу. Случај није никада расветљен. Налази приштинских лекара говорили су да се Ђ. Мартиновић сам повредио док се самозадовољавао, док налаз београдских и иностраних лекара указује на тешке физичке повреде које је изазвало више лица. Савезни органи власти прихватили су приштински налаз и објавили га као званичну верзију догађаја, што је довело до још веће конфронтације са српском критичком интелигенцијом и јавношћу Републике Србије. Осим тога у другим југословенским републикама, овај догађај је послужио као повод за демонстрацију још једног таласа цинизма. Хрватски недељник *Данас*, у чланку који је потписао сам уредник, износи да Ђ. Мартиновићеве тврдње како су га напали Албанци,

У *Књижевној речи*, бр. 292, 10. 01. 1987., Милован Данојлић, у тексту под насловом *Случај Мартиновић*, даје приказ књиге Светислава Спасојевића, *Случај Мартиновић*, и у тексту укратко описује сам догађај и оно што се касније одиграло у болницама широм земље и на суду. Даље закључује да је према судском извештају Ђ. Мартиновић „нити крив нити прав, ни оштећен ни оштетитељ“, и пита се како је то могуће? Према аутору, кривце треба тражити међу руководством државе која се нада да ће прикривајући злочин нивелисати нетрпељивости међу народима, и прикрити стварно стање на Косову и Метохији (уп. стр. 5).

Овај догађај је, према мишљењу великог дела српске интелигенције, представљао симбол патње косовских Срба. Брана Црнчевић, напад на Ђ. Мартиновића назива „*Јасеновац за једног човека*“, и захтева да га Српска православна црква „*прогласи за свеца*“. Стеван Раичковић, описује Ђорђа Мартиновића као „*мученика са круном од трња*“, повлачећи паралелу са сличним поступцима мучења који је био својствен за време Османлијске владавине. Такође, Милан Комненић у својој збирци песама (*Изгон*) о иселјавању Срба са Косова и Метохије, једну песму посвећује „*Флаши Ђорђа Мартиновића*“. Мића Поповић, поклања Српској академији наука и уметности слику под називом „*01. мај 1985. године.*“. Слика приказује Ђорђа Мартиновића на крсту који подижу Албанци са флашом која је уперена према њему. Зоран Глушчевић, ситуацију на Косову упоређује са „*најстрашнијим искуством под фашистима у другом светском рату*“. (уп. Спасојевић, 1986: 66 и даље).

представљају покушај да се избегне срамотни жиг своје средине, и прикрију сопствене хомосексуалне склоности. Недељник *Вјесник*, у сличном тону објављује текст да је Ђ. Мартиновићево самоповређивање покушај да се искористи нарастајућа хистерија против албанског национализма, и да представља исто толико срамотан чин као и дело које се преписију албанским националистима. Међутим, „случај Мартиновић“ због свих контраверзи које су га пратиле, изазвао је до тада невиђено интересовање јавности и српске интелигенције, па означава прекретницу у поновном „подгревању“ косовског мита и поплаве националистичке „бујице“ српских интелектуалаца. Вид. опширније у Спасојевић ур., 1986.

Веома упечатљив приказ Ђ. Мартиновићевог страдања износе и академици САНУ, творци и потписници фамозног недовршеног Меморандума из 1986. године: „(...) „случај Мартиновић“ је значајан не само због нарочитог, невиђеног насиља, које подсећа на најмрачнија времена турског набијања на колац, него и због упорног одбијања да се у редовном судском поступку установи и призна истина. Уместо да буде повод за потврду врховне вредности закона и људских права, тај случај је на Косову схваћен као прилика да се истакне сувереност покрајине, коју она ни по Уставу нема те да се СР Србији наметне принцип „немешања у унутрашње послове“ покрајине, као да се ради о међудржавном, међународном односу (...)" (Меморандум САНУ (нацрт), 1986).

Већ током 1985. и још експлицитније током 1986. године, косовски Срби предвођени Костом Булатовићем и Мирославом Шолевићем, настоје да скретањем пажње, првенствено српској а у крајњој линији и југословенској јавности, укажу на евидентан проблем који постоји у Покрајини, и на тај начин добију помоћ републичких органа власти. Септембра 1985. године, К. Булатовић и М. Шолевић, организовали су петицију 2016 косовских Срба, за коју је након неколико месеци прикупљено још око 80.000 потписа.

Петиција је штампана и у *Књижевним новинама*, бр.700-701, 15.12.1985., како би се са њом упознала и шири јавност¹⁴⁴.

---

¹⁴⁴ Д. Ћосић, који је од 1968. године нарочито цењен међу косовским Србима сликовито објашњава овај догађај „(...) форуми Савеза комуниста Косова, Србије и Југославије и њихова штампа настављају идеолошку кампању против „српског национализма“ на Косову и Метохији и петиције 2.016 Срба са Косова и Метохије, коју је накнадно потписало преко осамдесет хиљада Срба. А идеју за ту петицију дао сам ја у разговору са петнаесторицом Срба са Косова, који су дошли у Београд да од мене траже савет како да се боре против шиптарског терора и безакоња шиптарске власти (...) надвизивали су се у доказивању неподношљивости живота под албанском влашћу, која је у спрези са Србима комунистима (...) „(...) дигнућемо се сви са женама, децом и стоком, као под Арсенијем Чарнојевићем, и кренути на Београд“, претио је Коста Булатовић, један од њихових вођа. У тој гласној расправи (...) схватајући тежину њиховог положаја и неопходност легитимне демократске борбе за људска права,

Наиме, „захтеви 2016 становника Косова, изложени су у 15 тачака:

- гаранција остваривања основних људских права гарантованих Уставом СФРЈ.
- Да СР Србија добије исти статус као и остале југословенске републике.
- Да се из органа власти САП Косова исључе сви великоалбански националисти.
- Да се јавно изнесу имена твораца пројекта геноцида на Србима на Косову, без обзира на њихов положај у СФРЈ.
- Да се откаже гостопримство емигрантима из НР Албаније насељаваним након 1941. године, којих како кажу има око 260.000.
- Да се пониште сви купопродајни уговори до сада продатих српских имања на Косову.
- Да се спроведе повратак прогнаних Срба са Косова.
- Да се изврши надзор судских органа на Косову.
- Да се на Косову и Метохији уведе српски као службени језик.
- Да се укине истицање албанске заставе као државног симбола у САП Косово
- Да се изврши реконструкција досијеа балиста, на којима нико не ради од 1968. године.

предложио сам им да напишу петицију, у којој ће изложити своје захтеве. Ту петицију, коју треба да потпише што више грађана, упутиће највишим политичким форумима у држави. Они су тражили да им ја напишем текст петиције. Рекао сам им да петицију морају они да напишу, а ја ћу им предложити њен садржај. Нису се много обрадовали мојим саветима. Предложио сам им да изаберу тројицу људи који ће (...) да формулишу петицију. Отишли су незадовољни. И ја сам (...) отишао непокојан и забринут за њих. Сутрадан ми је (...) донео текст петиције коју је он формулисао по мојим саветима, али и заострио захтеве. Мало смо је заједнички редиговали, па је он предао вођству косовских Срба, које је организовало потписивање петиције. Срамна политичка кампања против петиције косовских Срба изазвала је у мени и мојим пријатељима огорчење. Одлучили смо да реагујемо. Димитрије Богдановић и ја написали смо текст који су потписали сви чланови Одбора за одбрану слободе мисли и изражавања“ (Ћосић, 2004: 43).

- Извршити рехабилитацију свих кадрова који су били жртве а ангажовани против великоалбанског шовинизма.
- Да се укине систем запошљавања према кључу 3:1 у корист Албанаца.
- Да у разматрању ових захтева учествује и делегирано представништво потписника петиције.
- Да се сви захтеви узму у разматрање што пре током 1985. године“ (стр. 3).

Апели косовских Срба нису имали много успеха, што због ограничених надлежности савезне и републичке владе, косовским *правом вета*, омогућеним уставом из 1974. године, али и због недостатка конкретне помоћи савезних и републичких руководиоца. Од тог тренутка интелектуални кругови у Србији преузимају улогу легитимне власти. Нарочито је био активан *Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања и Удружење књижевника Србије*.

Убрзо након петиције коју су организовали косовски Срби, уследила је још једна петиција коју је јануара 1986. године потписало 211 интелектуалаца¹⁴⁵.

Ова петиција је значајна из више разлога. Прво, њоме је показана одлучност интелигенције да прихвати улогу алтернативне политичке снаге, и друго, тим текстом декларисани су циљеви мобилизације јавног мњења, како би се добила подршку за радикалне политичке промене на Косову и Метохији. Основни захтев је био увођење владавине права и поштовања демократских права и Срба и Албанаца. Потписници петиције су нагласили да подједнако осуђују и све неправде које је српска страна икада нанела албанском народу.

У петицији се поред тога помиње и виктимизација Срба кроз историју, позивање да се стане на пут албанској агресији, при чему је исељавање

---

¹⁴⁵ Део петиције вид. у *Прилогу 2*.

Срба са Косова и Метохија квалификовано као вековни геноцид. Критикован је устав из 1974. године, који је централној Србији намео подређен положај у односу на њене аутономне Покрајине, тако да је читав систем промена које је предлагала српска интелигенција, подразумевао враћање надлежности Републике над Покрајинама тј. централизацију Србије.

Према Ј. Драговић – Сосо, „(...) списак потписника петиције личио је на „Ко је ко у Србији“, показујући да је и у погледу бројности и у погледу значаја, мобилизација за одбрану косовских Срба и критику државне политике очигледно превазишла интелектуални активизам из прве половине деценије (мисли се на прву половину осамдесетих година двадесетог века, прим. И. Б.). Међу потписницима су били познати професори универзитета и научници, чланови Српске академије наука и уметности, чувени адвокати и архитекте, познати уметници, писци, глумци, филмски режисери и музичари, један број новинара и пензионисаних генерала, као и два или три православна епископа. Биле су заступљене све струје српске интелектуалне опозиције: националисти, либерали и нова левица. Чињеница да је на листи био и један број интелектуалаца који су касније постали водећи противници и критичари српског национализма говори о постојању консензуса интелигенције тог времена о неопходности да се, с обзиром на неактивност владе, помогне косовским Србима. Она такође подразумева да је либерални нагласак ове петиције још увек био довољно јак да одржи на окупу ову огромну и у крајњој линији климаву коалицију¹⁴⁶ (Драговић – Сосо, 2004: 209).

Од тог периода започињу интензивнији протести косовских Срба у Косовом пољу, насељу на централном Косову, у близини Приштине, које је означено као седиште покрета за заштиту њихових права, и стални доласци у Београд, како би се пред републичком и савезном скупштином изнели њихови захтеви за решавањем проблема у јужној српској Покрајини.

---

¹⁴⁶ Преглед свих потписника наведене петиције, вид. у *Прилогу 3*.

У *Књижевним новинама*, бр. 708, 15. 04. 1986., Бисерка Матић, у тексту - *Људи са Косова говоре*, преноси изјаве Срба са Косова о њиховом страдању, које су они изнели у Скупштини СФРЈ 26. 02. 1986., а потом у Сава Центру у Београду 07. 04. 1986. Процењује се да их је у Скупштини било око стотинак, док је у Сава Центру након пребројавања било њих 550 (уп. стр. 1).

У истом броју М. Перишић, у тексту - *Искусство кризе, дубина промене*, говори о легализовању понашања и говора Срба са Косова, што се оцењује као позитивно, хапшењу Косте Булатовића њиховог лидера (на истој страни К. Булатовић даје изјаву о свом хапшењу), који је осуђен за непријатељску пропаганду, али је због притиска окупљених Срба око затвора, као и куће у којој је живео, убрзо ослобођен; о завршеним протестним вечерима у УКС (Удружење књижевника Србије) поводом хапшења проф. др Драгољуба Петровића, на којима су се такође појављивали поједини лидери и грађани са Косова износећи своје проблеме итд. (стр. 2).

Такође, Милорад Вучелић, у истом броју, у тексту под насловом *Косово – драма моћи и одговорности*, опширно извештава о минулим догађајима у којима су учествовали Срби са Косова, од петиције до Сава Центра и протестних вечери у УКС, као и хапшењу Косте Булатовића, прозивајући западне републике СФРЈ и њихове медије за недовољну активност и неодлучност да се косовски проблем сагледа као југословенски и као такав реши на прави начин (уп. стр. 3).

Надаље, у *Књижевним новинама*, бр. 713 - 714, 01. 07. 1986., Светислав Спасојевић, у тексту - „*Југославијо, спаси нас*“ извештава како је колона Срба, кренула са Косова и Метохије, њих око 3.000, свих узраста, према Београду, али да су заустављени на путу између Косова поља и Приштине. О овоме сведочи и фотографија приказана у Књижевној речи¹⁴⁷. Иначе, ради се о мештанима села Батусе, код Косова поља,

---

¹⁴⁷ Фотографија ће бити приказана у наставку текста.

којима се придружило и становништво других покрајинских места. Све се збивало у ноћи између 19. и 20. јуна 1986. године. Разлог исељавања је тај што су се у ово село, доселиле четири албанске породице након 1981. године. До тада је ово село било насељено искључиво Србима. Текст је емотиван и потресан и описује читав догађај. Аутор као могуће решење престанка исељавања наводи речи Ивана Стамболића председника Председништва СР Србије и Рефика Агаја, председника комисије за спречавање исељавања (уп. стр. 3).

У том контексту из изјаве Ивана Стамболића издвајамо: „(...) људи не питају и неће питати шта је речено већ шта је урађено (...) шта је на Косову, за протеклих пет и више година, учињено? Када се на ово питање одговара, обавезно се изговори устаљена тврдња како је безбедносно-сигурносна ситуација из дан у дан све боља (...) говори о Косову и свему што се на њему догађа обојени су еуфемизмима и езоповштином те је отуда далеко боље, а и поштеније, служити се бројкама а не речима, јер оне могу да буду итекако варљиве. Ево само неколико података који очито говоре о положају српског и црногорског народа на Косову. На пример, од 1961. до 1981. године са Косова се иселило више од 112 и по хиљада Срба и Црногораца, односно првих више од 92 хиљаде, а других скоро 20,5 хиљада. Тако је 1. марта 1981. на Косову живело 235.526 Срба и Црногораца. То значи да су те године, од укупног становништва Покрајине, ова два народа чинила само 14,9 одсто. Двадесет година раније било их је, чак, 27,5 одсто. Потом долази контрареволуција и њене жртве, јер је само од 1. априла 1981. године до краја августа следеће године Покрајину напустило око 11.000 представника ова два народа. И тако сеобе трају у недоглед без обзира на изговорене речи“ (стр. 3).

И. Стамболић надаље констатује: „пре који дан, тачније 11. јуна, Општински комитет СК Приштине констатовао је о исељавању Срба и Црногораца готово исто што су многи учинили пре две, три, четири и више година. Само за пет месеци ове године из приштинске општине иселило се 407 лица, што је за 152 више него у исто време лане. У

уводном излагању Хилми Исмаили, извршни секретар у Председништву ОК СК Приштина, истакао је да на „ процес исељавања Срба и Црногораца и даље утиче непријатељско деловање са позиција албанског национализма и иредентизма, психолошки притисци због створене климе, физички напади на имовину и лица, силовања, скрнављење надгробних споменика (...) уз све ове, извршни секретар је као разлог навео и економске и социјалне неприлике! Ова дугачка, и годинама допуњавана, листа разлога због којих два народа напуштају своја огњишта тиме није окончана (...)“ (стр. 3).

На сличан начин, реагује и Рефик Агај, када каже: „(...) сви смо својевремено и то јавно осудили намеру албанских националиста да Косово претворе у етнички чисту средину. Данас имамо жељу једног села да из своје средине протера све Албанце (мисли се на становнике села Батусе, прим. И. Б.). Да ли између ове две жеље може да се стави знак једнакости? Нисам ја против тога да човек живи тамо где му се допада (...) али морамо сви да схватимо да је ово време, најблажс речено, неуобичајено. Зато сам ја да се српска и црногорска села на Косову сачувају од насељавања Албанаца. То је један од важнијих начина да се спречи исељавање Срба и Црногораца. Било је до пре коју годину много етнички чистих села на Косову. Чим у њих уђе само једна албанска породица, а она није дошла да до века сама ту живи већ да доведе друге породице, настају неприлике и ломови. То су разлози због којих сам ја за тренутно етнички чиста села. Она су у овом тренутку потребна на Косову. Сутра ће, када ситуација буде стабилизована, бити сасвим другачије. Нама је сада најважније, ако смо часни људи, да зауставимо исељавање Срба и Црногораца“ (исто).

У истом броју *Књижевних новина* Милорад Вучелић, у тексту под називом *Косово, Косово пре свега*, такође, описује догађаје од 19. и 20. јуна 1986. године, и наводи разлоге због којих се то догодило. Иначе, ради се о јако опширном тексту чија је суштина да се скрене пажња на косовски проблем, чиме би он изашао из локалних покрајинских и републичких оквира и био решаван на нивоу Федерације. У тексту се

описују и начини на које албанска страна остварује своје циљеве, како се финансира трговином дроге, и на који начин се врше притисци који резултирају повећаном исељавању Срба из Аутономне покрајине Косово. Из текста издвајамо: „(...) питања се морају постављати и одлучно се и одговорно мора деловати, због тога што ћемо ту трауму не само носити док живимо, него ћемо је и остављати онима који долазе. Због евентуалног ћутања или равнодушности пред оним што се дешава на Косову можемо изгубити свако право да питамо било кога и данас и сутра и јуче, и овде и у целом свету, зашто је ћутао када је морао говорити, зашто није знао када је морао знати, зашто није био свестан онда када је то морао бити. С том свешћу и без тога права, као што је познато, не може се ни ваљано живети нити ваљано мислити. Коначно нека аутору ових редова буде опроштено што ће због осећања срамоте и због суза поменутог дечака¹⁴⁸ захтевати и чинити све да се дечаков живот, већ данас, учини и могућним и смисленим. А ако нам то не пође за руком онда морамо остати равнодушни и према потенцијалној националној митологији и епској распеваности која ће од тог дечака у далекој будућности направити маратонског гласника или једног од два врана гаврана“ (стр. 5).

У *Књижевна реч*, бр. 292, 10. 01. 1987., на насловној страни (стр. 1), објављена је најбоља фотографија 1986. године, према мишљењу жирија ТАНЈУГ –а. док у *Књижевној речи*, бр. 321, 10. 05. 1988., новинар Радосав Стојановић, у тексту под насловом *Фотос са Косова прекинуо традицију ТАНЈУГ-а*, описује како је управо та фотографија из 20. 06. 1986. године на којој се види како група косовских Срба колективно креће у исељење за Београд, у чему их спречава кордон милиције испред кога лежи стари косовски сељак са шајкачом (доња слика, прим. И. Б.)¹⁴⁹,

---

¹⁴⁸ Иначе, аутор мисли на дечака из Батуса који је био у колони и који је након 10 пређених километара, на питање новинара да ли га нешто боли, покривши лице јакном, изговорио: „ништа ме не боли само ме је срамота“ (исто).

¹⁴⁹ Часопис *Православље*, бр. 507, 01. 05. 1988., на стр. 10 - 11, Радивој Папић, саопштава да је преминуо Божа Марковић, познатији као чика Божа, који је у два наврата предводио Србе са Косова из села Батусе, у скупштину СФРЈ и Сава Центар.

добила награду жирија ТАНЈУГ за најбољу фотографију. Фотографија се зове *без речи* и аутор је Драган Јовановић.

Међутим, из политичких разлога награда није уручена аутору, а ТАНЈУГ више није организовао оваква такмичења (стр. 2).

Слика 2 „Без речи“

У истом периоду, дакле током 1986 – 1987 године, кулминирају већ од раније заоштрени односи између српске интелигенције и интелигенције из других република СФРЈ.

Ј. Драговић – Сосо примећује да „(...) док је круговима српске интелигенције Мартиновић третиран као мученик набијен на колац модерног доба, у северним републикама је владало мишљење да је случај Мартиновић само изговор за националистичку мобилизацију у циљу промене устава (...) слично томе, док су Срби у мобилизацији својих

Иначе, као аутор текста даље објашњава. фотографија овог човека како лежи испред кордона полиције који спречава Србе из Батуса да крену за Београд, добила је награду ТАНЈУГ –а, за најбољу фотографију 1986. године.

сународника на Косову видели праведну борбу потлачених, словеначка штампа је њихову стратегију долажења у Београд да лично износе своје жалбе описивала као *возове национализма* (курзив И. Б.)" (Драговић – Сосо, 2004: 220 - 221).

Тако у тексту новинарке Зденке Аћин, под називом *Ко свађа Словенце и Србе*, који представља интервју са Димитријом Рупелом објављеном у часопису *Дуга*, бр. 322, 28. 06. - 11. 07. 1986., овај словеначки интелектуалац, сматра да је албански национализам продукт деловања А. Ранковићеве полиције на Косову, и да се нимало не разликује од других национализама. Д. Рупел даље сматра да исељавање Срба са Косова под изговором албанске репресије не оправдавају никакве поуздане чињенице, сматрајући при том да су већину догађаја исценирали сами Срби, закључивши имплицитно да Срби немају права на Косово, и да се морају помирити са чињеницом да оно није више њихово, као што су и Словенци морали да прихвате чињеницу да Трст и Целовец више нису њихови. Д. Рупел ће своје тврдње допунити ставом да Словенци прихватају Југославију само док она представља повољан оквир за развој и процват њихове народне заједнице, и нагласивши да потпуно прихвата Словенију као државу која је добровољан члан федерације, позивајући се на права која Словенији гарантује Устав из 1974. године (уп. 36 - 40).

Надаље, *Дуга*, бр. 323, 12. 07. - 25. 07. 1986., објављује текст Љубомира Тадића, под називом *Свађају нас плотови*, као одговор Димитрију Рупелу. У тексту Љ. Тадић између осталог констатује: „(...) Рупел види проблем Косова искључиво са становишта словеначких националних интереса (...) проналази додатне оправдавајуће разлоге за „буђење националне свести“ албанског народа на Косову када истиче да је Косово после рата била војна област „где је држава радила баш шта је хтела“. Питам се сада да ли Рупел не зна, превиђа или свесно заобилази историјску чињеницу да је на Косову од слома старе Југославије до 1945. године владао један фашистички режим најпре под покровитељством Мусолинијеве Италије, а затим Хитлерове Немачке и да су оружани одреди тога режима (...) у току рата вршили разна насиља (...) он при том

потпуно заборавља да правна држава није никако могућа тамо где преовлађује пракса одмазде над slabим и немоћним и то само зато што припадају другој нацији и другој вери (...) његова апсолутна равнодушност над несрећом српског народа који је на Косову окружен дилувијалном сировом мржњом, дискриминацијом и безакоњем тамошњих власти (...)“ (стр. 11).

Љ. Тадић, надаље закључује: „(...) на крају ћу изнети једну „богохулну“ мисао. Без промене постојећег конфедералног система у систем једне демократске федерације исходи постојећих сукоба и постојеће кризе не могу се сагледати (...) са Рупелом се слажем да би Срби требало да се договоре са Албанцима како ће живети у овој земљи у заједничкој републици. Али такав договор је, по мени, могућ само под једним условом: да српска република поново задобије статус који имају све остале југословенске републике. То претпоставља напуштање (...) стратегије о вечној опасности од „великосрпског хегемонизма“ и успостављања, поверења у српску нацију (не већег од онога које имају друге југословенске нације) да ће наћи меру равноправности за „народности“ које са њом заједно живе“ (стр. 11).

Такође, у *НИН* – у бр. 1915 – 1921, 26. 07 – 06. 09. 1987., објављена је серија „писама српском пријатељу“, словеначког писца Тараса Кермаунера, у којима се директно ставља на страну Албанаца, питајући се зар морају Албанци, којима ће бити потребно више простора, по сваку цену боравити у Југославији? Даље констатује да ће им због пренасељености бити потребно више простора, због чега могу постати агресивни и кренути у рат, или можда у наредној фази прећи на северозапад у Хрватску и Словенију, па је због тога најбоље да се Срби одрекну своје идеологије крви и тла и препусте Албанцима Покрајину, јер их Словенци неће подржати по питању Косова, а нарочито неће подржати захтеве српске стране за ревидирањем устава из 1974. године, већ ће остати на подједнакој дистанци од обе стране у сукобу и спроводити своју независну спољну политику (уп. 20 – 23).

У *Књижевним новинама* бр. 721, 01. 12. 1986., Милорад Вучелић, у тексту под називом *Чињенице, информације, тумачења*, започиње говором Јожеа Смолеа¹⁵⁰ из Словеније, који се жали на неинформисаност Словенаца о косовском проблему. Затим се у циљу информисања бави бројкама расељених, стањем у косовској привреди, судству, као и разним инцидентима, од убистава, пљачки, пожара, силовања до претњи, уцена итд., наводећи званична документа. Циљ текста је свакако да се анимира шира југословенска јавност, а државни органи подстакну на решавање косовског проблема (уп. стр. 2 - 3).

Консензус о питању Косова и актуелност ове тематика потврђују и изјаве умерених интелектуалаца, српске интелектуалне сцене. Тако Вања Булић, у тексту под насловом *Писац није осветник*, објављеном у *Дуги*, бр. 329, 04. 10. - 17. 10. 1986., као интервју са сценаристом Душаном Ковачевићем, преноси његове ставове о актуелној косовској тематици.

На питање новинара какво је његово мишљење о проблему Косова, Д. Ковачевић одговара: „(...) исто што и свих осталих људи који су немоћни и забринуте. Ми судбину Косова нећемо решити по кафанама и по кућама. Кад видите три човека у Београду како разговарају, будите сигурни да разговарају о Косову. Кад видите да седе четири човека и ћуте онда су испричали причу о Косову и мука им је. И јутрос сам поново отворио новине са страхом да у њима опет не нађем неко силовање, паљење или скрнављење. Кад нема убиства - одлично је.

---

¹⁵⁰ Тако аутор у тексту истиче: „(...) недавно је на манифестацији словеначких новинара „Дани Митје Горјупа“, председник Председништва РК ССРН Словеније Јоже Смоле изрекао веома прецизну оцену о такозваном међурепубличком комуницирању: „морамо истовремено врло самокритично констатовати да словеначка јавност веома мало зна о збивањима на Косову и да је оправдана, бар по мом мишљењу, примедба српског руководства да се многи делови Југославије, а посебно Словенија, премало политички ангажују при третирању целокупне проблематике Косова. Мислим да ми због недостатка чињеничних информација, немамо прави однос према оном што се на Кооову данас стварно догађа. Недовољна је информисаност о реалним збивањима на Косову. Ми смо информисани тек тада када дође до неких изразито екстремних појава или до одлазака делегација у Београд и слично, док целину не познајемо“ (стр. 2 - 3).

Проналазим нешто што је у данашњој Европи недопустиво. То што проналазим у новинама данас - то су ме у школи учили да тако настаје нацизам. Добијао сам слабу оцену ако то нисам знао. У пола ноћи сам морао да знам како настаје нацизам. Из Немачке су својевремено људи бежали управо због тих ствари које сам навео. После су дошли логори. И ако ја данас ишта о томе још могу рећи онда је то тврдња да ме је стид што живим у земљи где се то догађа, а да ја, сам, ништа, апсолутно ништа не могу помоћи. Добро је што се данас толико пише о Косову. Добро је што се зна да се и раније знало за ово што се догађа. Међутим, та силна писма која су упућена читаоцима могу да изазову само шок. Јер, то не решава ништа“ (стр. 37).

Д. Ковачевић даље истиче да: „ти доле, које називају иредентом, што је свима јасно да је фалсификован назив за једну много озбиљнију ствар, врло добро знају да то што ће силовати некога није само физички атак на једну личност. То је атак на морал и психу целог једног народа. То они знају и зато то чине. Како реагујемо на то? Само инфарктима, чиром, стресовима и огромном количином таблета за умирење. Руководство са Косова поручује да се стање побољшава (...) пре пет година се о томе није знало, а у ових пет година свакодневно имате извештаје да се ствари понављају. Како се и шта се то онда побољшава?“ (стр. 38).

Д. Ковачевић закључује да: „хтели ми то да признамо или не, Југославију у целини не интересује Косово као што интересује Србију. Свако у Југославији има своју рачуницу. Неки врло малу и врло прљаву. А збир тих малих, прљавих и егоистичних рачуница ће да преломи кичму моралу и јединству у Југославији. Ја путујем по Југославији доста и знам шта већина људи мисли и шта у четири ока говоре. Невероватно. Убеђен сам да сва неразумевања која се сада догађају су у ствари на плану Косова. Сећате ли се времена кад се викало да је Трст наш. Било је опсадно стање у целој земљи. То није било само питање Словеније. Памтим да су у мом родном крају, само три дана пошто су дошли са одслужења војног рока припремајући се поново за одлазак на италијанску границу војници певали: „Ој девојке девојчице, не дам Трста

и Горице. Ми нећемо Трста дати макар било ратовати". То тада понављам, није било питање само Словеније“ (стр. 39 - 40).

Такође, у *Књижевној речи*, бр. 287, 25. 10. 1986., и либерално настројени интелектуалац Коста Чавошки, у тексту под називом *Интернационализовање косовског питања*, изражава забринутост што се албанско национално питање интернационализује, до те мере да поједини делови америчког сената траже од СФРЈ да Косову да пун статус републике. Сматра да заслуга припада албанском лобију.

Истовремено, К. Чавошки изражава и незадовољство јер међународна заједница не показује разумевање и саосећање када је у питању: „(...) највећа жртва злодела на Косову - за 200.000 Срба и Црногораца који су се током последњих двадесетак година иселили са Косова, гоњени зулумом и терором. Није нам наима, познато да је поменута или било која друга група америчких конгресмена предложила рецимо закон о прекидању трговине са Југославијом док југословенска влада делотворним мерама не спречи даље насилно исељавање Срба и Црногораца са Косова и омогући повратак у земљу својих предака онима који то желе. Такође, није било речи у штампи да је било који амерички званичник - конгресмен или дипломатски службеник - јавно протествовао или бар изразио згражавање, због одбијања правосудних органа на Косову да утврде истину о невиђеном насиљу над Ђорђем Мартиновићем, које подсећа на стравична времена турског набијања на колац (...)“ (стр. 2).

У то време, са Косова и Метохије свакодневно пристижу вести о појединачним кривичним делима над српским становништвом, повећаном проценту расељених, нападима на њихову имовину, као и на имовину, свештенство и монаштво СПЦ.

Тако *Дуга*, бр. 330, 18. 10. - 31. 10. 1986., преноси текст Драгољуба Голубовића, под називом *Играла се дечица*, у коме се између осталог каже: „(...) са Косова и даље стижу вести о силовањима. Нека се пријаве,

нека крију из страха, од понижења, па и због бесмисла, да се већ било шта каже. Некад су приче и предимензиониране што такође сведочи да су сепаратисти успели да посеју страх по српским и црногорском породицама, насиљем над женском децом, још и малолетном, где су часни људи најосетљивији. Што није могло оружјем, паљевинама, секирама, покушава се на начин којег би се цивилизован човек постидео. У свему томе све је више очигледно да силовања ибегавају да чине одрасли, јер их закон негде и погоди, па се као „извршиоци“ јављају малолетници. Њих користе као средство за застрашивање, за бежање са родног тла (...)“ (стр. 32).

Аутор текста поставља питање: „зашто се Кривични законик не би допунио и за дела силовања из „непријатељских побуда према СФРЈ“, како би се учинили кривично одговорним и они који наговарају малолетнике да чине ова гнусна дела, прете и застрашују?¹⁵¹ (...)“ (исто). Такође, у *Дуги*, бр. 331, 01. 11 - 14. 11. 1986., новинар Рајко Ђурђевић, пише текст под насловом *Иди кући нећу више*. То је хроника о догађајима на Косову, разноврсним преступима над српским становништвом (које је требало да решава Радна група), илустрована разним примерима тих преступа, сведочењима појединаца над којима су они извршени и коментарима аутора о томе да ли је пресуда била адекватна.

---

¹⁵¹ Аутор своје ставове образлаже следећим аргументима: „(...) кад се ово друштво ранијих година срело са феноменом коришћења малолетника за вршење кривичних дела тешког убиства, која су се догађала на Косову, као што су била убиства из користољубља, убиства због крвне освете, убиства на подмукли начин, а нису се могли подвести под одредбе Кривичног законика, онда је извршена измена и допуна у Кривичном закону код кривичног дела убиства из члана 47. став 2, па је додата тачка 7. која гласи: „ко са умишљајем помогне малолетнику у извршењу дела тешког убиства казниће се затвором најмање 10 година, или смртном казном“. Уколико је малолетник млађи од четрнаест година, дакле, кривично неодговоран, а дело је извршио по наговору кривично одговорних лица, онда то лице одговара као да је само извршило кривично дело, а малолетник се појављује као средство за извршење кривичног дела, као пиштољ, секира, или нож (...)“ (исто).

Илустрације ради, аутор текста наводи: „(...) два случаја су решена тако - што уопште нису решавана: за Видака Вујачића и Веселина Живковића накнадно се испоставило да се нису ни жалили републичким и савезним органима, па њихови проблеми нису ни решавани. Ристо Бадовић из Липљана се жалио што је истеран са посла. У међувремену је стекао пензију, па ту нема шта ни да се реши. Установљено је да Александар Шторјевски, пензионер из Магуре, није имао право кад је поставио питање решавања свог стамбеног проблема, а исти је случај и са Богданом Начићем. Будомиру Стојановићу је жалба решена јер му је обезбеђено запослење. Као девети решен је чак и проблем милиционера Сељатина Шабанија. Он је раније, као милиционер-позорник, био јако нервозан кад би угледао Србе. Неколико њих је на правди бога претукао, али за то више неће имати прилике. „Одлуком надлежног суда распоређен је на послове и радне задатке на којима нема контакте са грађанима националности које га нервирају” - пише у извештају општине!“ (курзив, И. Б.) (стр. 30).

Аутор даље истиче да оптимизам и овако решених жалби ремете други нерешени случајеви, као на пример: „(...) супруга Трајка Миљановића је пре неколико дана била заиста у непријатној ситуацији. Муж и деца су били у шуми, а њу је код куће покушао да напаствује Антон Барлеџ Бекај, један 60-годишњак, који за себе тврди да је борац. Трајкова жена срамежљиво и тешка срца препричава шта јој се догодило: не виче Бекај на вратницу, него право овде упаде у собу. Донео сам, каже, да ти дам нешто, а ја питам шта да ми даш, да није врећу брашна?! Ниси ти за врећу брашна, него (...) браним се и грдим, а он напасник - „ја могу да те затворим”, виче. Наиће ми ова девојчица, па ме одбрани, а он псује све до капије. Зашто нас не оставе на миру? Ни клас у њиви нисам ником сломила. Ни воду натрунила! Пријавили Миљановићи (...) али им се нико није обратио“ (курзив, И. Б.) (стр. 31).

Часопис *Православље* током 1986. године, од броја 451 до 474, дакле целе календарске године, објављује серију текстова о стању на Косову и Метохији и Старој Србији под турском управом. Текстови су

објављивани на странама 10 или 11. Уз ове текстове, у одређеној мери, понегде је додат и текст о актуелном стању на Косову и Метохији, како би се употпунила слика и успоставио континуитет између прошлости и садашњости.

Тако на пример, у броју 453, од 01. 03. 1986., на страни 10, снимљен је један упечатљив детаљ, тачније слика, са пропратним текстом и насловом *Опело над одсеченом главом*.

Слика 3: „Опело над одсеченом главом“

Слика приказује један догађај са Косова и Метохије са почетка двадесетог века, у коме су приказани мештани једног косовско-метохијског насеља како присуствују опелу њиховог мештанина, убијеног од стране Албанаца. Одсечену главу убице су из обести шутирале на улици, да би је тек касније када су нападачи отишли, мештани покупили. Тело жртве није пронађено, па је опело извршено само над одсеченом главом.

У бројевима 456 од 15. 03. 1986., стр. 11 и 457 од 01. 04. 1986., стр. 4 - 5, Атанасије Јевтић извештава о стању на Косову, и како је реаговала јавност Србије и Југославије поводом немиких догађаја током 1985. и 1986. Исто чини и у броју 459 од 01. 05. 1986., на страни 11. То је заправо његова серија путних записа под називом „*Од Косова до Јадовна*“, која се наставља у бројевима 461, од 01. 06. 1986., и 465 - 466, од 01. 06. 1986., на странама 11. У последњем броју описују се и догађаји у Сава Центру од 07. 04. 1986., стр.11, а на страни 4 - 5 говори се о видовданском култу и његовом успостављању у српском народу.

У броју 471, од 01. 11. 1986., на страни 12, текст Божидара Мијача под називом „*Свештеник на Косову*“. Веома надахнут текст о лепоти службе на Косову и Метохији у немилим временима, која се поистовећује са типичним хришћанским страдањем са својим народом.

У истом броју на страни 14 текст „*Косово – инспирација песника*“ у коме се саопштава да је ове године управо завршена културна манифестација, Фестивал југословенске поезије, познат под именом „*Смедеревска песничка јесен*“, седамнаести по реду, на ком учествују југословенски песници са по две песме.

Из саопштења издвајамо: „(...) показало се да је Косово, како оно средњовековно са својим светињама - срушеним, спаљеним, обновљеним и закључаним, тако и савремено Косово, болно, тужно, расељено и - на колац набијено, пуно неприлика и проблема, још увек инспиративно за југословенске песнике, јер су од 10 одабраних песама три биле посвећене Косову. Прву награду жирија „*Златну струну*“, добила је песма „*Пред закључаном Богородицом Љевишком*“, аутора Небојше Деветака из Сиска. Две песме инспирисане савременим догађајима на Косову, остале су без награда, али су посведочиле да песници живе у свом времену, на свој их начин доживљавају и тугују. То су песме: „*Звона у Батусу*“

аутора Мирослава Цере Михаиловића из Врања, и „*Кораком пуним страха*“, Милана Мрдаља из Црвенке (...) ¹⁵² (стр. 14).

У броју 472, од 15. 11. 1986., на страни 11, текст Атанасија Јевтића, о најновијим догађајима на Косову, нападима на косовске Србе и имовину и свештенство СПЦ. Текст иначе описује и долазак Срба из косовског села Племетина пред скупштину СФРЈ, у новембру 1986., због силовања српске девојчице од стране малолетног Албанца из истог села, које се одиграло током српске свадбе на којој је девојчица била присутна са родитељима.

Часопис *Православље* и током 1987. године, такође доноси серију текстова о прошлости Косова и Метохије, страдању српског народа, монаштва и свештенства на тој територији која је била под турском управом.

Текстови су објављени од броја 475 од 01. 01. 1987., до броја 488 од 17. 07. 1987. године на странама 10 и 11.

У броју 479 од 01. 03. 1987., страна 11, тексту о прошлости придодат је и текст о актуелном стању под називом „*Повећано исељавање Срба и Црногораца – према подацима комисије приштинске општине*“. Наслов је иначе у оригиналу објављен у Политици 24. 02. 1987., одакле је текст и преузет.

---

¹⁵² „Кораком пуним страха, Ђорђе Мартиновић лута Србијом.

О појас обесио голи живот, И бежи од сопствене главе.

Једино птице и сумрак, Знају где дане за лелек прикива.

И чиме кочије наде, За сунце привезује.

Прати га кобно јутро, И молитва непознатог свеца.

Нема му спаса од двоструког корола, Све док му њива не проговори.

И док се у све већу траву претвара, Ми као да кришом.

Лековите траве. Све дубље у џепове скривамо.

Како ћемо пред дан, Без трунке стида. Који само што није стигао. Како народе?“

Затим у броју 488, од 15. 07. 1987., на странама 1 - 3, Светислав Спасојевић објављује интервју са патријархом српским Германом, у коме су поновљени раније изречени ставови да Срби морају остати на својим вековним огњиштима; да не продају своја имања и да се нипошто не селе са Косова.

У истом броју на страни 10 објављен је и текст под називом *Косово клетва наша*, као реакција на појачано иселјавање Срба са Косова и Метохије, у коме се уз позив на останак у својим домовима, изриче и клетва упућена свима онима који су га напустили или који намеравају да га напусте.

И на страни 11 у истом броју *Православља*, епископ далматински Николај, у тексту - *Видовдан је традиција српског народа проткана светошћу*, уз уобичајену видовданску поруку, помиње и најновије догађаје на Косову, означавајући их као наставак прошлости у којој су Срби такође страдали али под страном и непријатељском турском империјом.

Поред тога, у броју 494, од 15. 10. 1987., на страни 1 - 3 у тексту - *Патријарх васељенски Димитрије I посетио српску цркву*, извештава се да је приликом посете васељенски патријарх обишао и српске средњовековне манастире на Косову и Метохији и то Грачаницу, Високе Дечане и Пећку Патријаршију.

На крају, у броју 496, од 15. 11. 1987., на страни 1, текст под називом *Отворена ризница у манастиру Дечани*, оптимистичан и пун међунационалне солидарности, у коме се помиње да је овај српски средњовековни манастир за време турске управе сачуван захваљујући албанским старешинама из оближњих насељених места .

У другој половини 1980 - их година, косовским питањем, између осталог, бавиће се још једна веома важна институција – *Српска академија наука и*

уметности. Незавршени нацрт меморандума САНУ¹⁵³ представља неку врсту прекретнице у третирању „питања Косова“, јер ће се од тог момента са општег дискурса о људским правима, прећи на националистички дискурс о „српским правима“, што ће касније постати парадигма већем делу српске интелигенције. Поред тога, српско национално питање ће крајем 1980 - их постати државно питање (уп. Павловић, 1998: 2).

Како су српски академици квалификовали косовско питање као српско национално питање?

Како сматра Д. Павловић, „у својој основи, ово гледиште своди се на једну емоционалну интерпретацију српског националног питања и нуђење једног премодерног концепта нације ... за њих (академике, прим. И. Б.) је питање Косова било важно због тога што је Косово било колевка српске историјске егзистенције (...)“ (Павловић, 1998: 3).

Међутим, како овај аутор даље истиче, „оно што је прво било проблематично у Меморандуму је чињеница да он не представља никакву озбиљну научну анализу. То је признато и од самих твораца Меморандума (...)“ (исто: 4).

На тај начин, „дошло (се) до једног концепта „национализма озлојеђености“, који је био центриран око аналитички безначајног, али

---

¹⁵³ Меморандум Српске академије наука и уметности (САНУ) је документ који је израдила ова установа између 1985. и 1986. године, као стратешки програм српске интелигенције. Нацрт документа је објављен у јавности преко дневних новина Вечерње новости у два наставка 24. и 25. септембра 1986. године. Меморандум је одмах изазвао бурне реакције у СФРЈ, због својих погледа на стање нације и захтева за темељном реорганизацијом државе. Његова главна тврдња је да децентрализација води дезинтеграцији Југославије и да су Срби дискриминисани југословенским уставом. У великом делу јавног мњења, политичке и културне елите бише СФР Југославије, укључујући и Србију, овај документ је сматран изразом великосрпског национализма. Делове нацрта меморандума САНУ који се односе на Косово и Метохију вид. у *Прилогу 4*.

идеолошки снажног концепта о српском мучеништву у Југославији. На таквој једној основи изашао је најпроблематичнији концепт који је Меморандум понудио: концепт српске нације. Тај концепт требало је да српску нацију у већини својих сегмената представи онако како је она изгледала пре и за време Косовске битке“ (исто: 5).

Према томе, наставља исти аутор, „тако митолошки схваћена српска нација није могла да води ни до каквог другог закључка него до тога да је она вреднија од осталих нација у Југославији. Нација која почива на тако високим моралним вредностима, не само да не може бити у подређенијем положају од осталих нација него она мора бити изнад њих“ (исто: 6).

Односно, како истиче О. Милосављевић, „(...) започет као анализа кризе југословенског друштва на општем плану, а завршен као предлог за српски национални програм, Меморандум је западао у контрадикторна тумачења којима је требало помирити два непомирљива мотива – објаснити неделотворност и промашаје читавог политичког система који је као такав морао угрожавати све народе у Југославији (...) и истовремено доказати погубност таквог система само по српски народ и Србију. Посматрање укупне социјалне и економске кризе искључиво кроз српску националну оптику није допустило уочавање њеног рефлектовања и на положај других (...) па је неделотворност политичког система, идентификована као основни узрок кризе у првом делу текста, у другом замењена националном, економском, политичком и културном дискриминацијом само српског народа и Србије“ (Милосављевић, 2002: 343 - 344).

Према Р. Томасу, „(...) српско поистовећивање са сународницима на Косову имало је, међутим, димензију која превазилази уставну теорију и преиспитивање историје. Српска повезаност са Косовом била је такође, што је било и најважније, заснована на идејама о духовном и емоционалном идентитету. Комунистичке власти нису никада покушале да истисну Косово са места „кључног симбола“ у српском миту.

Милован Ђилас ухватио је срж овог односа: „избришите Косово из српског ума и душе и нас неће бити (...) да није било косовске битке Срби би је измислили због њене жртве и херојства“ (Томас, 1999: 57).

Конзensus о „косовском питању“ у круговима српске интелигенције, потврђен је низом протестних вечери током 1986. и нарочито током 1987. године, које су се одржавале под називом - *О Косову- за Косово*. Иницијатор ових протестних вечери било је *Удружење књижевника Србије и Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања*.

Тако на једној протестној вечери, одржаној 07. 04. 1986., Вук Драшковић истиче: „(...) смео ли да занемаримо сазнање да читав један народ, српски народ на Косову и Метохији, трпи политику организованог терора коју над њим спроводе њихове комшије Албанци и власти у тој покрајини која се сада само формално сматра делом Србије? Можемо ли да занемаримо сазнање о умирујућим речима и утешним обећањима који су дати Србима на Косову да бисмо ми могли да толеришемо најбруталнији и најпримитивнији излив мржње и фашизма и дозволимо да се настави њихова голгота под двоглавим орлом, заставом стране државе“ (Драшковић, 1990: 17).

Убрзо потом, *Књижевне новине*, бр. 732, 15. 05.1987., под насловом *О Косову за Косово* – штампају обавештење у виду текста којим се каже да је председништво УКС донело одлуку да се у њиховим просторијама организују књижевне вечери посвећене Косову, чиме ће писци подржати напоре за што хитније превазилажење трагичног стања на Косову¹⁵⁴ (уп. стр. 2).

У *Књижевним новинама*, бр. 733, 01. 06. 1987., Удружење књижевника Србије (УКС) у тексту под насловом – *О Косову за Косово* – извештава

---

¹⁵⁴ Број књижевних вечери биће 9, а почињу 15. 05. 1987. године. Водиће их: Александар Петров, Милан Комненић, Адам Пуслојић, Драгомир Брајковић, Слободан Ракитић, Љубомир Симовић, Рајко Петров Ного, Матија Бећковић и Добрица Ћосић. Одржаће се континуирано, укључујући и суботу и недељу. (уп. стр. 2)

да је у 9 вечери за редом од 15. до 23. маја, била изузетна посећеност и да су књижевне вечери представљале одличну илустрацију расположења и писаца и публике. На завршној вечери Александар Петров је позвао све учеснике обавештењем да ће се књижевне вечери одржавати сваког петка до 28. јуна¹⁵⁵.

Такође, позвани су и писци да унутар својих секција у градовима широм Србије организују сличне вечери, а позив ће бити упућен и Друштву књижевника Војводине (ДКВ) и Друштву писаца Косова (ДПК). Најављено је и да ће бити штампан и зборник *О Косову за Косово*.

Закључујући девето књижевно вече Добрица Ћосић је рекао: „у овим данима на нашем језику рађа се одиста нова, трагична поезија у најбољој традицији српског и европског песништва, а то значи: у духу, где се зачињу и окончавају сва човекова борења, ми смо започели борбу за слободно Косово. Косово се опет сели у поезију, а то значи у вечност“ (стр. 4).

У *Књижевним новинама*, гласилу *Удружења књижевника Србије*, штампају се најупечатљивији говори са протестних вечери *О Косову – за Косово*, као израз подршке за решавање најкрупнијег проблема Југославије – проблема Косова.

Текстови и говори са књижевних вечери под називом “О Косову – за Косово”, штампани у *Књижевним новинама*:

Добрица Ћосић, у тексту под насловом *Колико смо сами криви?* сматра: „(...) решавање косовског питања је ново судбоносно искушење српског народа, по тежини сложености и последицама, можда равно нашим

---

¹⁵⁵ *Књижевне новине*, бр. 735 - 736, 01.-15. 06. 1987., под насловом *Из УКС, О Косову за Косово*, штампају обавештење о наставку књижевних вечери под истоименим називом, планираних да се одрже сваког петка у просторијама УКС, од 01. до 28. јуна 1987. године (уп. стр. 2).

искушењима 1914., 1915., и 1941. године. То је искушење у којем ће српски народ, пред Европом и светом поново доказивати своју историјску зрелост, цивилизацијски ступањ, демократски потенцијал, своју политичку визију будућности балканског простора. А време је неповратно изгубљено, време нам је можда истекло (...)“ (стр. 4).

Настављајући излагање Д. Ћосић поставља питање: „зашто се у нашој генерацији тако грубо прекинула ослободилачка и демократска традиција српског народа, па он данас после два устанка и пет ослободилачких ратова, као на почетку деветнаестог века, мора да се бори за своју националну територију; коју је три пута ослобађао, и да се бори за елементарне слободе и демократска права које је још на почетку овога века освојио, Уставом и законима утврдио?“ (исто).

И закључује: „(...) све што се у последњим деценијама збивало на Косову и Метохији, у нашем духу није свршен чин. Све што треба да се чини за Косово мора да се припреми у нашем уму и срцу. Ма колико да нам је то тешко митове морамо разлучити од реалности; националне заносе ако их још имамо, морамо ускладити са својим моћима и условима; прошлост због будућности не смемо да заборавимо, али будућност не смемо условити прошлошћу. Неопходан нам је разуман, остварљив, јасан циљ“ (исто).

Љубомир Симовић, у тексту под насловом *Косовски језици*, између осталог износи „(...) као што је познато, циљеви албанских сепаратиста, нису ни недоречени, ни нејасни, ни половични; они неће све – они тачно осећају да је дошао тренутак кад могу да траже и више него све. У том радикализму који је веома охрабрен нашом равнодушношћу и оклевањем они не желе да нас са Косова само иселе, већ нам јасно стављају до знања да неће дозволити да на Косову иза нас остане икакав траг, ни у гробљима, ни у катастарским књигама (...)“ (стр. 4).

Љ. Симовић даље изводи паралелу између флаше којом је повређен Ђорђе Мартиновић и албанског коњака коју је од службеника албанске

амбасаде добио на поклон новинар листа Дело, који је возове којима су косовски Срби путовали за Београд, назвао „возовима национализма“. Затим сматра да због недостатка осећаја у другим републикама за српско питање на Косову, чак ни југословенизација косовског проблема неће много учинити да се ствари поправе, и хвали косовске Србе што су у Косову пољу сами узели ствар у своје руке, дижући глас против неправде која им се чини (уп. стр. 5).

Антоније Исаковић, у тексту под насловом *Анкетни листови о Косову и за Косово*, износи причу која се састоји из три листа (дела); У првом се приказују догађаји на Косову и Метохији за време и након другог Светског рата, где је описано како бивши балисти ступају на високе положаје у комунистичкој партији и власти, иако се поуздано знало за њихова злодела. Аутор даље препричава догађаје из седамдесетих и осамдесетих година, који показују колико је српски народ на Косово обесправљен и незаштићен. У другом листу такође се препричавају појединачни догађаји у којима се приказује обесправљеност, незаштићеност и пониженост српског народа у многим ситуацијама. У трећем листу, савремени догађаји на Косову одређују се као тежи од оних у ратним условима 1941 - 1945, и за време турске управе. Нарочити акценат стављен је на тактику притиска, где у селу страда најпре најбољи домаћин, који потом за собом повлачи и остале мештане. Најупечатљивији детаљ је тактика силовања малолетница, где због срамоте породица бива приморана да напусти Косово (уп. стр. 5).

Новица Петковић, у тексту под насловом *Словенске пчеле у Грачаници*, негодује зашто се Косовци називају Косоварима, што је албански назив за становнике Косова, а нарочито је незадовољан зато што ти чине и поједини Срби. Сматра да је Косово неразлучиви део српског културног простора. Он даље у тексту анализира лирске песме са територије Косова и Метохије, које су остале незабележене све до доласка руског конзула И. С. Јастребова на Косово (уп. стр. 6).

Александар Петров, у тексту *Два вида косовског опредељења*, сматра да „(...) косовско опредељење настаје из два избора између победе и пораза (...) на вишем плану, оно је опредељење за вечност. Косовски мит садржи две визије вечности: једну историјску и земаљску и једну надисторијску и небеску. И једна и друга визија имају у свом средишту визију цркве. Једна је од камена, и њено присуство на земљи је од „вијека до суда Божјег“. Друга има темеље од чисте свиле и скерлета. Једна је оличење земаљског и историјског, а друга небеског или метафизичког, духовног и надисторијског присуства (...)“ (стр. 6).

Исти аутор надаље закључује: „као писци и поштоваоци књиге, као људи културе и духовни посленици, не смемо никада заборавити овај јединствени небески симбол светилишта од свиле и скерлета. Али када од наших земаљских светилишта на Косову има изгледа да не остане ништа до камена или ни камена, морамо се вратити том каменом темељу и прихватити неимарског посла обнављања националног присуства на том историјском длану земље, а на којем смо препознали били и знаке своје надземаљске судбине“ (исто).

Такође, у *Књижевним новинама*, бр. 734, 15. 06. 1987., у виду саопштења из УКС – штампани су закључци Скупштине свих чланова УКС, одржане 07. 06. 1987. године у Београду.

Наиме, скупштина се позитивно изјаснила о свим досадашњим вечерима о Косову за Косово, нагласила њихов висок стваралачки ниво и упутила апел УКС југословенској јавности за што хитније решавање косовског проблема.

Надаље, „(...) Скупштина свих чланова Удружења књижевника Србије изражава најдубљу забринутост због непромењеног положаја српског народа на Косову. И после шест година надлежни органи настављају да издају иста саопштења у којима се избегава именовање злочинаца и не кажњавају кривци. Успостављају се лажне симетрије, оптужује се штампа, књижевничке трибине, независна јавност, жртве недела. Све то

говори о немоћи и служи прикривању злочина какви се можда догађају по прашумама (...)“ (стр. 2).

У закључку се још додаје: „запањује нас да и поред свега до данас није приложена ни једна оставка на Косову и у СФР Југославији која би сведочила о осећању одговорности и пробуденој свести (...) обраћамо се југословенској јавности захтевом да се одговорни за геноцид на Косову суоче са јединственом осудом“ (исто).

У *Књижевној речи*, бр. 303 - 304, јул 1987., Александар Петров, износи *Програмска начела УКС*.

У тексту се између осталог каже: „(...) зар нисмо (...) са закашњењем дужим од деценије, сазнали да прогон Вуковог језика са Косова и Метохије није био заснован ни на каквом праву? Правно неуки Срби-Косовци, сатерани у језичку ступицу, бежали су зато са својих огњишта главом без обзира, са тим истим својим језиком на леђима (...) или под мишком. Да смо ми писци - вуковци све то знали, или да смо ударили у сва своја књижевна звона ако смо знали, зар бисмо доживели да видимо и чујемо нашег косовског Вука како хром у једну а пребијен у другу ногу, вапије и запомаже на ушћу југословенске Саве у европски Дунав? Није ли помоћу Покрајинским правом апсолутизоване, а на југословенском Уставу незасноване језичке равноправности једног народа и једне народности на Косову и Метохији био подигнут мост између Приштине и Тиране а истовремено миниран онај између Србије и Косова Поља?“ (стр. 5).

Иначе програмска начела УКС требала су да подрже политичке органе СР Србије да се ситуација у Покрајини стави под контролу; да се реши њен правни положај, неравнораван у Федерацији; што је требало да се деси променом Устава СР Србије и враћањем САП Косова под надлежност републике.

На тим протестним вечерима, које су биле веома посећене, чести гости су били косовски Срби (веома често жртве албанског терора) и њихови представници¹⁵⁶.

Тако Вук Драшковић, на једној од тих вечери износи „(...) ако до наших ушију, ако не већ и до наших свести и срца, допире колективни јаук српских сузања и мученика са Косова и Метохије, и ако нисмо слепи за истину да је окупиран један део наше отаџбине (...) (подсећајући да је Велика Британија кренула у рат за одбрану Фокландских острва, која су по својој симболици за њу безначајна, прим. И.Б.) (...) премда енглеске досељенике на Фокланду нико није набијао на коље, палио им цркве, отимао имања и рушио гробове, како Срби могу унапред подигнутих руку, и окупаторској сабљи подметнута врата, на коленима, док се Косово, наш Сион, уклет и проклет Јерусалим, срце наше културе, темељ нашег епоса и националног имена, губи без борбе¹⁵⁷“ (Драшковић, 1989: 13 - 14).

Такође, В. Драшковић у делу *Руски конзул*, заокружује своју мисао о Косову „(...) овдје су целати проглашени за жртве, жртве за целате, злodusи за хероје и усрећитеље. И кад последњи Србин буде прогнан са

---

¹⁵⁶ Нпр. на једној протестној вечери били су „(...) Коста Булатовић, један од вођа косовских Срба, а са њим и један четрнаестогодишњи дечак из једног косовског села, чији је отац убијен 1982. године, а он сам био сурово пребијен пре само неколико месеци. Ту је био и адвокат Ђорђа Мартиновића који је говорио о Мартиновићевим патњама и како га киње власти“ (Драговић- Сосо, 2004: 211).

¹⁵⁷ Подсећања ради, то је период када В. Драшковић пише свој познати роман о Косову – *Руски конзул*, као наставак приче о Алији Османовићу (Илији Југовићу), започету у роману *Нож*. Роман, уз изношење многих потресних прича, које иако се позивају на историјске податке најчешће нису утемељене на историјским чињеницама, представља отворени позив за решавање националних сукоба на Косову; „(...) дај да видим крај онима који ми чупају срце и овдје и на Косову. Сатри их, па да будем спокојан. Не остави, Господе мој, ни сјеме тог проклетог сјемена. Освети моју немоћ (...) освети, освети и дигни ме на Шар-планину па начини твојим извором. Теби се завјетујем: тећи ћу кроз суви камен и више се никада нећу замути. Ниједна врба неће бацати сјенку на воду моју и ниједна змија више неће ући у косовске вирове. Наоружај ме, Боже једини, гњевом осветника. Моја душа иште освету, освету (...)“ (Драшковић, 1999: 305).

Косова, једнако ће букати и урлати против великосрпске хегемоније (...) преко нас, некад славних побједника господске Византије и настављача њене културе, прелио се петовјековни поводањ азијских харема, пашалука и антицивизације. Ми смо оне очи Милутинове дивне жене, краљице Симониде, које на фресци, у цркви Грачаници, избоде нечим, поисламљени и примитивни Арнаутин. Ми смо Душанов мермер у Синан-пашиној џамији, овдје у Призрену. Ми смо омеђине наших манастира, оне лобање у Ћеле-кули, ми смо у вјетру који разнесе пепео спаљених мошти најмлађег Немањиног сина. Ми смо и у замуклим гуслама, које и данас, висе по многим арнаутским кућама. Ми смо поисламљене и поримокатоличене баладе и епови. Ми смо нас сите рибе у Јадранском, Јонском и Егејском мору, трава која расте из Јасеновца (...) ми смо књиге староставне, сабља Вукашина краља, штампарије, златни путири и свете сасуде, које су нам спалили, оскрnavили или покрали Азијати, Арнаути, латински крсташи, Мађари, Нјемци, хрватске усташе и још разне туђе војске и душмани (...)“ (Драшковић 1999: 180 - 181).

Али, како В. Драшковић надаље закључује, „(...) знај да ће нас нестати ако не вратимо, ако не осветимо (...) па Косово није престоница наше државе, већ престоница наше историје. Оно нам је извор (...) оно је свето (...) не можемо погинути на Косову (...) на Голготи (се) не умире (...) у праву су генетичари: наслеђују се и гордост ратника и духовност калуђера, и тананост пјесника и сликара (...) вјечита готовост на жртву, неодговорност према свом животу, вјеру да он не може погинути на Косову (...)“ (исто: 277 - 278).

Када говори о протестним књижевним вечерима, Д. Гојковић сматра да се „(...) специфичност протестних вечери „О Косову – за Косово“ састојала (...) у томе што је питање српске угрожености на Косову формулисано као питање угрожености српског народа уопште. Српски косовски проблем увео је у делатност Удружења (књижевника Србије,

прим И.Б.) косовску тему, која доминира 1987 - 1989. године¹⁵⁸“ (Гојковић, 2002: 409).

Иста ауторка истиче, да је „(...) косовска тема, окосница целокупног књижевног ангажмана у другој поливини осамдесетих, одговор (...) (књижевника, прим. И. Б.) на актуелне изазове времена. У коју год се актуелност уливала – положај Срба на Косову, реформу Устава, хапшење Срба (широм Југославије) – њен једини тон је био: решавање српског националног питања“ (исто: 410).

То наводи на закључак М. Ђорђевића, да ову врсту литерарног стваралаштва назове „књижевност популистичког таласа“ (Ђорђевић, 2002: 431), која је, „буквално (...) била у рукама најшире читалачке публике (...) њоме су се бавили искусни књижевни критичари и академици, обични људи, те политичари који су је бранили или нападали. И пре неког ширег и заснованог суда меродавне књижевне критике, дело (је добијало, прим. И. Б.) функцију какву обично немају књижевна дела (...) у типично популистичким и политички узбурканим временима (...) у литератури популистичког таласа снажно је наглашена потреба (...) да се исказе не индивидуална, већ општа, најчешће народна,

---

¹⁵⁸ Према истој ауторки хронологија догађаја одвијала се према следећем редоследу – у мају/јуну 1987. одржане су протестне вечери О Косову – за Косово, крајем априла 1988. одржан је разговор – Срби и Албанци у Југославији данас, а претходно је крајем 1987. вођен сличан разговор са словеначким колегама – Словенци и Срби данас. Затим у марту 1989. године, ствараоци и културни радници Србије огласили су се са протестног скупа поводом драматичне ситуације на Косову и митинга у Цанкарјевом дому у Љубљани (Словенија). На митингу у Цанкарјевом дому, фебруара 1988. словеначки ствараоци су, заједно са словеначким властима, дали подршку албанским штрајкачима у косовском руднику Стари трг, што је у Србији схваћено као директно антисрпски гест. Потом, у позно лето и јесен 1989. протествовало се у УКС – у (Удружењу књижевника Србије) због хапшења Срба, учесника прославе шестогодишњице Косовске битке, који се, поред централне манифестације на Газиместану (Косово поље, Косово и Метохија) одржао и у Книнској крајини (Хрватска). Догађај у Хрватској, тамошње комунистичке власти оцениле су као националистички гест, након чега су уследила хапшења и политички прогон виђенијих Срба (нпр. ухапшен је Јово Опачић, председник новооснованог културнопросветног друштва *Зора* (уп. исто: 409 - 410).

национална истина о људима и животу (...) углавном преовлађују такозвани родољубиви мотиви махом у знаку не много инвентивне апотеозе *крви и тла, вере и нације*, те посебно још *сјајне прошлости*¹⁵⁹“ (исто: 437, 439 - 440).

---

¹⁵⁹ Овде аутор има у виду првенствено дело, *Данка Поповића, Књига о Милутину*, мада се оваквој врсти књижевности, према нашем мишљењу могу додати и дела *Добрице Ћосића, Вука Драшковића, Матије Бећковића, Милана Комненића, Стевана Раичковића, Антонија Исаковића*, и др.

4. 5. Кулминација косовског мита и измена уставних амандмана (1988 - 1989)

Дакле, већ крајем 1987., и почетком 1988. године, целокупна критичка интелигенција Србије сагласна је у ставу да су потребне корените друштвене промене. Оне ће се и догодити већ током 1989. године. Ипак, томе су погодивале и промене у владајућој елити Социјалистичке Републике Србије.

Наиме, „(...) у Србији (је) током осамдесетих година расло незадовољство због политичког *statusa quo* које је било усредсређено на национално питање, (које су , прим.И. Б.) до 1987. године (...) испољавале (...) застрашене и све борбеније групе косовских сељака и радника, (уз подршку, прим.И. Б.), (...) све већег дела српског јавног мњења, (...) инситуција попут САНУ и Православне цркве (и Удружења књижевника Србије, прим. И. Б.), које су, иако утицајне, биле изван најважнијих бастиона званичне власти“ (Томас, 1999: 62).

Један догађај ипак ће означити прекретницу у комплементарности ставова критичке интелигенције и српске јавности, с једне, и владајуће политичке елите у СР Србији, с друге стране. То је догађај када Слободан Милошевић постаје најважнији „актер у постизању стапања између „мишљења“ и „власти“ (...)“ (исто).

С. Милошевић, „(...) отпутовао је 24. 04. 1987. године на југ, на Косово, да би присуствовао састанку покрајинске Комунистичке партије у Косову Пољу на периферији Приштине. Између локалне полиције и неких од 15.000 српских демонстраната окупљених испред зграде у којој се Милошевић састао са локалним партијским вођама избили су сукоби (...) (С. Милошевић је, прим. И. Б.) интервенисао речима: „нико не сме да вас бије“. Уследио је састанак (...) на којем је Милошевић саслушао

многобројне притужбе демонстраната¹⁶⁰. Од тада Милошевић поштује националистички императив и почиње да се залаже за питање косовских Срба“ (исто).

---

¹⁶⁰ *Књижевна реч*, бр.300, мај 1987., објављује текст Моше Одаловића, *Косовски листићи, Косово поље 24. – 25 априла 1987, Појединачно да, масовно не...* у коме су пренесене изјаве појединих учесника протеста:

„Боро Целетовић, Косово Поље: Ја сам железнички контролор на Косову и јужном делу уже Србије. На Косову нмамо пет застава! Реците ви мени, мој лијеви председниче, ако затреба - под којом ћу се заставом борити? Светислав Танасковић, Преоце (милиционарима): Можете да ме убијете. Дошао овај наш; лакше ће ни бидне. Богосав Баџић, Долац: Као грађанин Југославије, стцидим се (...) рекли су ми да можемо да се селимо појединачно, али масовно не; то би био политички проблем! Миодраг Цветковић, Витина: (...) због многих неправди које су ми нанели, жалио сам се Титу, Влашкалићу, Доланцу, Љубичићу, Рибичићу и свим косовским функционерима. Вуксан Пантелић, Подујево: кад сам питао зашто нас исељавате? рекли су ми: „то је због општенародне одбране и ДСЗ (Друштвена самозаштита, прим. И.Б.). Љубиша Црвенковић, Липљан: сеобе у социјалистичкој Југославији су гробар ње саме! Славиша Костић, Грачаница: осудиди смо малолетног краља, а шта ћемо са пунолетним политичарима који нас оставише? Милош Красић, Клина: мени лично, у слободи, запалили су две куће, посекали воћњак и убијали стоку (...) убише ми и једног пса; много ми га жао. Ђорђе Богосављевић, Доњи Петрич: Немачку, као агресора, поделиле су силе; а ко је поделио Србију на три дела? Чедомир Маринковић, Косово Поље: пет година се чекало ко ће да реши питање Косова. Рекли су Југославија! Она ће то почети кроз пет година. Драго Микић, Клина: кад сам ишао да се жалим код Кољ Широке рекли су . ми: „Ако хоћете да видите Кољ Широку, гледајте га на телевизији!" То је изигранција, другови! Милован Милановић: немојте да ме сликате, познат сам - био сам у Сава - центру. Петко Изгаревић, Јагода (Хвосно): на српоком гробљу направили су школу и дали јој име непријатеља Азема Бејте. Сад треба да пресељавамо кости. Радомир Капетановић, Гуштерица: немојте, Власи, цинички да ме гледате; не могу да поднесем такав поглед! Србољуб Поповић, Доња Будрига: какви јунаци!? Мојој жени два пута су гасили цигарете на руци (...) Мита Тривковић, Племетина: и Артуковић има право на одбрану, а ја га немам на Косову. Стојан Дејановић, Липљан: у милиционарској униформи, са белом. капом на глави, Шаип Гаши је тукао липљанске Србе и зато добио бољи положај. Срамота за ваше службе! Стојап Огњановић: контрареволуционарне 1968. године иапустио сам СК. Нисам хтео да будем у истој Партији са непријатељима. Миланко Буљугић, Приштина: Због сукоба у Извршном већу, у немогућности да ми парирају, импутирали су ми 1977. године, уз помоћ СДБ, да сам ибеовац, а 1987. грађанску десницу (...) Даут Богујевци, Косово Поље: забринут сам шта све причате. А заједно смо се борили за Титову Југославију!“ (стр. 2).

Он је затим, „(...) на састанку Извршног одбора Савеза комуниста, сажео (...) свој новн политички приоритет речима: „оно о чему ми овде расправљамо не може више да се назове политиком, ово је питање отаџбине“. Његова намера била је да се стави на чело масовног покрета („догађање народа“) (којим је, прим. И.Б.) тражено да Србија поново успостави централну контролу над покрајинама. Покрет је уз то био усмерен против партијске елите која је на власти („антибијократска револуција“)“ (исто: 63).

Крајем марта 1988. године, само неколико месеци пре *догађања народа*, („антибијократска револуција“ је већ била у току јер је претходно извршена смена у руководству СР Србије, на чијем челу је од тада Слободан Милошевић) српске и југословенске власти суочавају се предлогом промена српске интелигенције.

Овај догађај Д. Ћосић описује на следећи начин – „(...) прекјуче сам у име Удружења књижевника Србије, Социолошког друштва Србије и Филозофског друштва Србије, пред пуном салом Народне библиотеке Србије, образложио предлог уставних промена¹⁶¹ (...) поред захтева за националну равноправност и потпуна грађанска права, сматрам особито значајним предлог за општејугословенски референдум, на коме треба да се провери политичка воља грађана и народа Југославије да живе у заједничкој држави и у каквој држави желе да живе (...) из југословенске егзистенцијалне кризе, излаз је данас једна: промишљањем на властитом и светском искуству, научном сазнању и творачкој визији заснована, одлучна, темељна демократска реформа целокупног друштвеног, економског и државног уређења Југославије, чији основни политички субјект неће бити суверена држава као „бијократско краљевство“, него човек појединац - слободан грађанин“ (Ћосић, 2002).

---

¹⁶¹ „Предлог су написали Коста Чавошки, Триво Инђић и Зоран Аврамовић, а претресен је и на трибини Филозофског друштва Србије и управама Удружења књижевника и Социолошког друштва. У садашњим приликама, то је максимум демократске реформе Устава из 1974. Више се не може захтевати, а да се добије подршка од чланства ових организација, стваралачке интелигенције и јавности“ (исто).

У каснијој ретроспективи ових догађаја, Д.Тосић сагледава „косовски проблем“ кроз три става - „(...) Косово је животна питање српског народа, и судбинско питање Југославије, које се може решавати само променом Устава из 1974. године, а у основи сва три става лежи трагичан положај укупног српског народа у Југославији“ (Тосић, 2004: 53), и истиче – „да су протестни састанци писаца и интелектуалаца отишли даље од пуке одбране слободе говора и да сада представљају реакцију на проблеме у земљи у општијем смислу“ (исто: 64), те подсећа интелектуалце на „неопходност напора у афирмисању културе демократије, културе дијалога, културе супростављања насиљу и непристајању на постојеће, културе дејствујећег критичког јавног мњења, без којег се, подајући се афектима политички озлојеђене, обезнањене масе можемо сурвати у насиља крв и разарања“ (исто). Стога је основно питање како се насиљу одупрети ненасиљем, и предлаже „грађанску непослушност против репресије режима, мирне отпоре (штрајкове, петиције и јавне протесте) и активни рад на стварању демократског јавног мњења“ (исто)

За носиоца одговорности таквог стања на Косову и Метохији, именован је Савез комуниста и децентрализација Југославије настала као последица Устава из 1974. године. Тако Љ.Тадић, између осталог „осуђује антидемократску децентрализацију, назвавши је рефеудализацијом“ (Тадић, 1986: 7), док је проблем Косова „неизбежна последица претварање југословенске федеације у конфедерацију“ (исто)

И М. Ћилас сматра да постоје: „(...) два (...) основна извора кризе на Косову: први – традиционални отпори Албанаца српској, односно југословенској држави, други – отпори функционера албанске националности настојањима Србије да се, ради сређивања, ограничи аутономија. Први извор је стабилан (...) он црпе снагу из природне тежње албанске нације за афирмацијом и уједињењем. Отпори косовских Албанаца су само мењали форме, зависно од околности, од односа снага и преовлађујућих идеја. Али ти отпори нису престајали све од 1912.

године (...) а што се тиче отпора функционера Албанаца, они за Југославију не би били већа несрећа од осталих подвајања комуниста и њиховог затварања у своје националне федералне државе – када се ти отпори не би спајали с масовним и живим илегалним активностима, инспирисани из Албаније и повезани с њом. Косовски функционери не желе да се одрекну привилегија које им даје аутономија. А они се и не могу одрећи привилегија (...) (јер би, прим. И. Б.) тиме поткопали себе и иначе танку и лабаву основу у властитом народу. На Косову нема Албанца који не би били националисти – има само нијанси међу њима. Тиме државни апарат Косова постаје неефикасан и антијугословенски. Има ли се при томе на уму да је Албанија стекла државну независност кроз тоталитаризам и да је помоћу њега албанска нација ушла у фазу националне хомогенизације коју инспирише стаљинистичко-националистичка идеологија – биће јасно због чега су немири на Косову упорни, масовни, инвентивни и брутални (...)“ (Ђилас, 1986).

На тај начин, „настојања владе Републике Србије на сређивању прилика на Косову – премда неодлучна и нетемељита, нису ни као таква добила подршку осталих република (...) шта више аутономија Војводине (...) даје најјешћи отпор (...) а ни савезни органи – ни државни ни партијски, нису кадри да измене стање Косова (...)“ (исто).

Како истиче Р. Томас, убрзо је „(...) уследила (...) серија масовних демонстрација (...) на којима су нападане владе у аутономним покрајинама и у суседној Црној Гори. Прокламовани циљ ових скупова, названих „митинзима за истину“ (курзив, И. Б.), био је уједињење Србије „од Хоргоша до Драгаша“, (...) од јула 1988. до пролећа 1989. године, одржано је стотинак таквих митинга широм Србије. Процењује се да је на њима учествовало укупно пет милиона људи. Бучни слогани на митинзима често су звучали оштро и националистички: „где год има српских душа, тамо је мој дом и родно огњиште“, „не тражимо ништа ново, само царство Душаново“, „ако будемо морали, борићемо се за слободу, „нећемо дати земље Обилића без проливања крви““ (Томас, 1999: 64).

Према истом аутору, „(...) српски активисти с Косова Мирослав Шолевић и Коста Булатовић основали су јуна 1988. године Организациони одбор за учешће косовских Срба и Црногораца на протестним митинзима ван региона. Убрзо потом придружила им се и друга организација – Удружење за повратак прогнаних Срба и Црногораца са Косова „Божур“, на челу са Богданом Кецманом (...) обе ове групе организовале су окупљање и превоз косовских Срба на митинге широм земље (...)“ (исто).

Занимљиво је да су „(...) посматрачи (...) забележили истински ентузијазам с којим су косовске Србе дочекивали њихови сународници у осталим деловима земље (...)“ (исто).

Даља ретроспектива догађаја према Р. Томасу је да је „(...) Извршно веће Војводине (...) 05. 10. 1988. године, суочено с масовним демонстрацијама, поднело колективну оставку. Током демонстрација зграду Извршног већа у Новом Саду, док је веће заседало, земљорадници су гађали јогуртом, по чему се ови догађаји памте као „јогурт револуција“ (...) под притиском народа на улици 07. 10. 1988. године пала је и црногорска влада (...)“ (исто: 65).

То је у великој мери омогућило владајућој елити у ужој или централној Србији (у то време СРС, без Покрајина), „(...) да се посвети преузимању контроле над покрајином Косово. Међутим, (...) потези у спровођењу чистке у косовском руководству изазвали су народни отпор Албанаца који је изражен штрајковима и демонстрацијама.“ (исто: 66).

Косово је коначно доспело под контролу владе Социјалистичке Републике Србије 23. 03. 1989. године, када је Покрајинска скупштина изгласала самоукидање након распоређивања српске полиције и снага ЈНА у Покрајини, као и хапшења Азема Власија – смењеног покрајинског лидера.

Када резимира протекле догађаје Р. Томас истиче да су „митинзи и скупови који су обележили „догађање народа“ одржавани (...) под окриљем медија (...), а државна власт им је обезбеђивала организациону и материјалну подршку. Ипак, размере демонстрација и број учесника у њима јасно показују да су оне имале подршку великог дела српског друштва и јавног мњења“ (исто: 66), и могле да окупе „(...) широку лепезу група и интереса, (јер су, прим. И. Б.) политичке недоследности у Уставу послужиле (...) као лако препознатљиви узроци многобројних невоља које су задесиле Србију у периоду после Тита. Стога је идеја о укидању покрајина одиграла, када су Срби у питању, исту улогу у правцу хомогенизације различитих мишљења као и тежња за осамостаљењем у републикама Словенији и Хрватској“ (исто).

Серија текстова која је уследила у *Књижевним новинама*, *НИН* – у, *Православљу*, *Дуги* и *Књижевној речи*, током 1988., и 1989. године, у великој мери ће послужити као културна подлога предстојећим политичким променама, и мобилизација јавности, првенствено у Србији, за оно што ће уследити као главни политички циљ – промена Устава из 1974., и враћање САП Косово под ингеренцију СР Србије. У тим текстовима који су снажно емотивно инспирисани, као главна тема хомогенизације српске националне свести биће управо косовски мит.

У посматраном временском периоду квантитативном анализом медијског садржаја издвојено је укупно 448 јединица анализе чији је обим износио 815 страна.

Надаље, посматрано према појединачном штампаном медију лоцирано је укупно:

* у *НИН* – у 150 јединица анализе чији је обим 344 стране,

* у *Дуги*, 106 јединица анализе које су се простирале на 289 страна,

* у часопису *Православље*, 115 јединица анализе, истог обима страна,

* у гласилу *Књижевне новине*, 50 текстова, штампаних на истом толиком обиму страна, и

* у *Књижевној речи*, 27 јединица анализе, истог обима страна. Видети табелу 23.

Табела 23 Приказ укупног броја јединица анализе и укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију (1988 – 1989)

Година издања/штампани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1988	81/189	42/114	40/40	1/1	18/18	182/362
1989	69/155	64/175	75/75	49/49	9/9	266/463
Укупно	150/344	106/289	115/115	50/50	27/27	448/815

Укупан обим страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у временском периоду 1988 - 1989 година, износио је 5,72%, од чега:

- * у недељнику *НИН*, 4,72%,
- * у двонедељнику *Дуга*, 7,94%,
- * у часопису *Православље*, 13,8%,
- * *Књижевним новинама*, 4,8%, и
- * у *Књижевној речи*, 1,85% од укупног обима страна посматраног штампаног медија. Видети табелу 24.

Табела 24 Приказ укупног обима страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у периоду 1988 - 1989 година

	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
Укупно	344/7280	289/3640	115/832	50/1040	27/1456	815/14248
%	4,72%	7,94%	13,8%	4,8%	1,85%	5,72%

На исти начин, на почетним странама (1 - 6) посматраних штампаних медија лоцирано је укупно 23% текстова који су представљали јединицу анализе садржаја, и то:

* у *Православљу*, 48%,

* у *НИН* – у, 18,27%, затим

* у *Књижевним новинама* 18,2%, и

* 17,3% у гласилима *Дуга* и *Књижевна реч*. Видети табелу 25.

Табела 25 Приказ броја стране (почетне стране 1 - 6) на којима је лоцирана јединица анализе према години издања и штампаном медију (1988 – 1989)

Година издања/штамани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1988	11	3	10		9	33
1989	8	6	15	10		39
Укупно	19	9	25	10	9	72
%	18,27%	17,3%	48%	18,2%	17,3%	23%

С друге стране, само на почетној односно насловној страни, лоцирано је 11,5% текстова, од чега највећи број у часопису *Православље*, 19,23%, затим по 13,5% у гласилима *НИН* и *Дуга*, док је у *Књижевним новинама* лоцирано 7,69%, а у *Књижевној речи* 1,92%. Видети табелу 26.

Табела 26 Приказ јединица анализе које су лоциране на насловној страни (страница 1) према години издања и штампаном медију (1988 – 1989)

Година издања/штамани медиј	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно
1988	8	2	5			15
1989	6	5	5	4	1	21
Укупно	14	7	10	4	1	36
%	13,5%	13,5%	19,23%	7,69%	1,92%	11,5%

Посматрано према тематици текстова у периоду 1988 – 1989 година, може се констатовати да доминирају текстови који говоре о различитим видовима притисака и насиља над српским становништвом на Косову и Метохији, укупно 43 (9,6%), а да их по бројности прате текстови чија је тематика исељавање српског становништва из Аутономне покрајине Косово, укупно 42 (9,4%). Одмах иза тога, посматрано према броју тема, налазе се текстови у којима се говори о различитим видовима притисака и насиља над свештенством и имовином Српске православне цркве на Косову и Метохији, укупно 37 (8,26%).

Надаље, примећено је да у овом периоду постоји пораст бројности текстова чија је тематика критика Устава из 1974. године; наиме укупно 17 текстова (3,8%) бави се овом темом. Констатација је значајна из разлога јер је у овом периоду на политичкој сцени СР Србије створена и повољна политичка клима, која је уз подршку српске интелигенције и великог дела јавности Србије, управо и омогућила промену уставних амандмана.

Поред тога, у укупно 13 текстова (2,9%) говори се о демонстрацијама Албанаца на Косову из 1981. године, док су у укупно 7 текстова (1,56%)

садржани ставови интелигенције из других југословенских република. Затим, укупно 4 текста (0,9%) представљају личне приче појединаца у којима се износе сведочења о појединачним видовима притисака и насиља, и 1 текст (0,23%) који преноси ставове политичке елите, тада још увек актуелног Савеза комуниста. Видети табелу 27.

Табела 27 Тематика текстова у периоду 1988 - 1989 према штампаном медију

Тематика текстова	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно	%
Устав из 1974. год.	5	5		6	1	17	3,8%
Демонстрације на Косову и Метохији из 1981. год.		10		2	1	13	2,9%
Различити видови притисака и насиља над становништвом	1	10	30	1	1	43	9,6%
Различити видови притисака и насиља над службеницима и објектима СПЦ	2	2	32		1	37	8,26%
Исељавање становништва из САП Косово		10	29	1	2	42	9,4%
Личне приче појединаца у којима се говори о различитим	1		2		1	4	0,9%

видовима притисака и насиља							
Ставови политичке елите	1					1	0,23%
Ставови неспрске интелигенције	1	2	1		3	7	1,56%

Када говоримо о начину на који је артикулисана тема која је била предмет јединице анализе садржаја, запажамо следеће: укупно 59 текстова (13,2%) изражено је поетско – књижевним дискурсом, док укупно 53 текста (11,83%) представљају извештаји. Историјским дискурсом артикулисан је укупно 21 текст (5,4%), 17 текстова (3,8%) представљају анализе и истраживања, док 3 текста (0,7%) настоје да кроз демографски дискурс објасне чињенице о којима говоре, а то су управо миграциона кретања српског становништва из Аутономне покрајине Косово. Надаље, 4 текста (0,9%) представљају интервјуе, док је у 9 текстова (2%) тематски обрађена култура, просвета или економија на Косову и Метохији. Видети табелу 28.

Табела 28 Начин артикулације теме у периоду 1988 - 1989 према штампаном медију

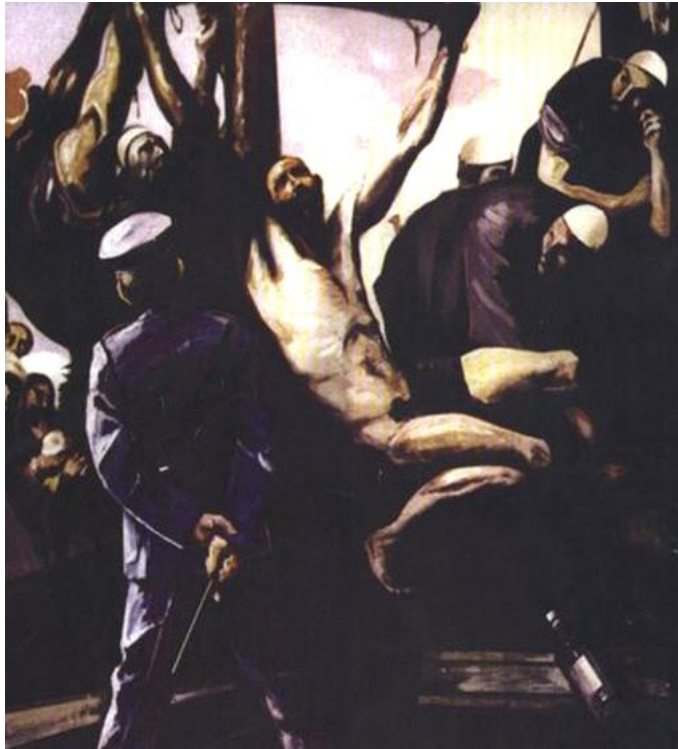
Начин артикулације теме	НИН	Дуга	Православље	Књижевне новине	Књижевна реч	Укупно	%
Поетско-књижевни дискурс			11	38	10	59	13,2%
Историјски дискурс		3	8	5	5	21	5,4%

Демографски дискурс		3				3	0,7%
Анализе и истраживања		10	4	2	1	17	3,8%
Интервјуи			1	3		4	0,9%
Извештаји	3	6	35	5	4	53	11,83%
Култура, просвета, економија		2		5	2	9	2%

Квалитативном анализом издвојили смо следеће текстове који својом снажном емотивном поруком настоје да мобилишу аудиторијум, приказујући српски народ на Косову и Метохији као жртву. Уз такву слику у нераскидивој вези стоји и употреба митских образаца мучеништва и патњи. Свесном композицијом ових елемената, аутори настоје да у јавности изазову осећај емпатије и солидарности, те да хомогенизује националну свест унутар српске националне заједнице, чиме се ствара консензус за неопходност друштвених и политичких промена унутар граница Републике Србије. Циљ је свакако, враћање територије Косова и Метохије под ингеренцију Србије.

Тако је у *НИН* - у, бр. 1990, 12. 02. 1989., штампана слика Миће Поповића, под називом *01. мај 1985.* која приказује Ђорђа Матриновића разапетог на крст испод којег стоји флаша, док га посматра окупљена група Албанаца и један милиционер. Иначе, слика јасно симболизује патње и страдање Исуса Христа са којим је Ђ. Мартиновића требало поистоветити. Аутор, Мића Поповић, поклонио је ову слику Српској академији наука и уметности пар година раније, и од тада је јавност упозната са њеном садржином. Поновним приказивањем слике у недељнику *НИН* као да се тражило оправдање и легитимитет за догађаје који су уследили током 1988., и 1989. године, а то су *антибирокупатска револуција, догађање народа, укидање Аутономних покрајина и доношење Устава СР Србије* (уп. стр. 43).

Слика 4. 01. мај 1985. године

У *Књижевним новинама*, бр. 769, 01. 02. 1989., Радосав Стојановић, у тексту под називом *Живети с контрареволуцијом – удео Фадиљових потомака*, анализира стање на Косову од 1974., до 1989. године, сматрајући да је такво стање легализовао систем и сам Устав СФРЈ, док је у покрајинским политичким и другим институцијама егзистирао националистички кадар, који је прећутно гледао а у неким ситуацијама и активно подржавао постојеће стање.

Према Р. Стојановићевим речима: „(...) то је ипак најбоље схватио и проценио народ препуштен легалном деловању великоалбанске бирократије и илегалним албанским шовинистима и самоорганизовао се. Јер њему у то време нико у СФРЈ није веровао. Веровало се Фадиљу Хоџи и потомцима у институцијама система који је већ био учврстио националистички курс на Косову. Можда је у томе и сва величина народног покрета Срба и Црногораца пониклог у Косову пољу, јер је у свом последњем егзистенцијалном тренутку на косовско-метохијским просторима, покушао да још једном потврди себе као живи

колективитет. У тренутку када је остављен и осуђен и од саме југословенске политике на истребљење, кренуо је самоорганизован у последње потврђење пре но што ће заувек нестати са демографске карте Косова и Метохије. Тако је први пут после 1981. године поништена једна лажна оцена о „стању које се из дана у дан поправља“, лицемерни политички оптимизам, и почела да се конституше воља народа као покретач укупног друштвеног система“ (стр. 3).

Надаље, према истом аутору, „(...) једна продубљенија анализа свих досадашњих кадровских решења на Косову од 1981. године до данас, показује како је уствари за све то време учвршћиван бирократско-националистички кадар који је морао још 1981. године да оде ако је уопште игде ико у СФРЈ и размишљао о томе да албанска контрареволуција буде једном за свагда уништена. Данас, већ после осам година, то је много теже, јер је на истој платформи формирано толико кадрова који могу достојно заменити и Фадила Хоџу, и Махмута Бакалију и Азема Власију и Екрема Арифидију, Отуда се из ове данашње перспективе врло деликатним поставља питање како народу саопштити организаторе контрареволуције 1981. године кад су они заправо били у самом систему Покрајине, а који је, опет био само најекстремнији део антисрпске коалиције у земљи и иностранству. Сличан је одговор и на питање о именима организатора новембарских (1988. године, прим. И. Б.) окупљања Албанаца на Косову. Имена ће, дакле, бити саопштена онога тренутка кад буде пао и последњи бастион антисрпске коалиције у Југославији. Стога се немојмо изненадити ако и сви не буду имали албанска имена и презимена“ (исто).

У ту сврху, *Књижевне новине*, бр. 772, 15. 03. 1989., на стр. 1, штампају *Закључке са – ванредне скупштине УКС* из 04. 03. 1989., од којих су најинтересантнији: захтев за што скоријим доношењем Устава СР Србије и СФРЈ; Одлука о прекиду сарадње са Друштвом словеначких писаца; Залагање да се српски писцима са Косова обезбеде сва права у Друштву писаца Косова (ДПК) (напомена: 27 писаца неалбанаца је тада било изван ове организације).

У *Књижевној речи*, бр. 314, 25. 01. 1988., Александар Фотић, у тексту под називом *Задужбине Косова*, као књижевни осврт на књигу *Задужбине Косова, споменици и знамења српског народа*, у издању Епархије Рашко-Призренске, Богословског факултета у Призрену, Београд, 1987; истиче: „(...) сам појам Косово је вишезначан за српски народ. Не означава само државно и духовно средиште средњевековне Србије нити је обичан симбол за једну од пресудних битака у нашој историји: тај појам се временом обликовао у посебну етику која је уз православну цркву као основног носиоца често била једини елемент свести заједништва, обележје припадности једном народу дуго расутом по околним царствима, симбол отпора туђој религији и култури, које су се упорно и систематски трудиле да га потчине, прогутају и претопе, пре свега духовно, уништавајући све што би га подсећало на његову постојбину и национални идентитет“ (стр. 9).

Исти аутор додаје: „сама битка и Лазарев избор царства небеског прерасле су у легенду коју је народна традиција везала судбински за српског човека, развивши колективно осећање одговорности и уздигнувши га на висину моралне обавезе окајања греха, не молитвом већ свесном борбом. Косовски мит је у току протеклих векова био толико чврсто усађен у народну свест да је постао основно и трајно обележје једног менталитета и како се показало, неугасиво надахнуће, страховит унутрашњи набој у свим ослободилачким покретима, устанцима и ратовима, нарочито у 19. и 20. веку“ (исто).

Надаље, у *Књижевној речи*, бр. 322, 25. 05. 1988., Петар Сарић, у тексту под називом *Срби – обесправљена и угрожена национална мањина на Косову*, пише о злочинима Албанаца над Србима на Косову и Метохији од послератних времена до 1988. године (убиства, малтретирања, силовања, притисак на исељавање, мајоризација на свим нивоима, напади на цркве и манастире итд.) (уп. стр. 4).

У *Књижевнј речи*, бр. 341, 10. 04. 1989., Војислав Павловић, у тексту под насловом *Косово очима савременика*, насталом као приказ књиге

„Савременици о Косову и Метохији 1852 -1912“, Душана Т. Батаковића, у издању Српске књижевне задруге, Београд, 1988., између осталог каже: „(...) Косово као неоспоран кохезиони фактор српске националне мисли, временом је добијало различите видове испољавања. Средином XIX века, косовски мит је умногоме наткриљавао трагичну свакодневницу српског живља у косовском вилајтеу. Корени српске националне интеграције на културном плану тражени су и у уставобранитељској Србији и код Срба у јужној Угарској у традицијама средњевековне српске државе и Косову као њеној колевци. Носиоци тако схваћене српске идеје у свом романтичарском идејном окружењу, црпили су своја знања о Косову из епске поезије (...)“ (стр. 21).

Такође, у *Књижевној речи*, бр. 343, 10. 05. 1989., Коста Чавошки, у тексту под називом *Почетак послератног прогона Србе са Косова*, бави се питањем прогона Срба са Косова и Метохије, током Другог светског рата и послератног периода, и третманом који су имали у владајућим круговима КПЈ, који, према речима овог аутора, није био нимало позитиван (уп. стр. 3).

Тако *Православље*, бр. 500, 15. 01. 1988., објављује интервју патријарха српског Германа, штампан и у *Вечерњим новостима*, 01. 01. 1988., у том интервјуу патријарх Герман поставља сам смисао односа српског националног бића према Косову и Метохији, које се прелама кроз призму Српске православне цркве - „(...) сам податак да ниједно ни свештено ни монашко лице није напустило Косово и Метохију већ говори о доприносу Српске православне цркве да се превазиђе тамошње тешко етање. Црква не може да не брине о Косову. Та Стара Србија, колевка је наше историје, колевка наше црквене и народне културе, о чему сведоче толике дивне светиње и историјски споменици. Али (...) и земља многих патњи и страдања, земља освећена српском крвљу и сузама. Како онда да је Црква напусти? Јер, мати би се одрекла и своје деце и саме себе, а она то не може (...) надамо се да је ово свакоме јасно. У питању је, дакле, однос мајке и њене деце, која страдају и у томе је објашњење и честих посета нашим светињама и народу на Косову и Метохији“ (стр. 4).

Такође, *Православље*, бр. 508, 15. 05. 1988., у тексту под насловом *Завођење*, објављује део говора Милана Комненића изреченом на скупу „Срби и Албанци у Југославији данас“, који је одржан 26. и 27. 04. 1988., у Београду.

У том говору М. Комненић обраћајући се албанским колегама писцима са Косова, који су такође били учесници скупа, поентира речима: „(...) господо ми смо у рату! Када то већ знамо, зашто то кријемо? Да ли је рат објављен или није то је само форма. Уосталом, ово није први рат без објаве с којим смо се суочили. Али зацело, јесте најсвирепији, јер се у српском народу не удара на противнике који су кадри узвратити, него на беспомоћнике који морају подлећи или побећи. Део албанског народа, не знам колики, повео је рат против српског народа. Ко то још не види? Ако нису заратила оружја заратиле су савести. Свестан те чињенице не налазим личну побуду нити видим вишег разлога да се са вама надлагујем и заводим за Голеш планину. У томе сте се, право речено показали вештији од нас. Надлагивањем сте нам узели свету земљу и обесветили је (...)“ (стр. 4).

Објашњавајући даље процес сеоба српског народа крајем седамнаестог и у првој половини осамнаестог века, М. Комненић истиче: „(...) пропет као источник европске културе, српски народ је препуштен да се носи са варварством. На крвавој ледини он је побо крст своје коби, али је доказао и веру у вишу правду. Тиме је изразио своје историјско становиште које с правом зовемо косовским опредељењем. А оно је, без остатка, есхатолошко“ (исто), и пита се: „(...) чиме смо онда заслужили то проклетство што се на нас сручује са Проклетија? (...) говорим као писац чијем сте народу смислили судбину Мартиновића, Шарића, Милинчића, Бацића, тојагну коб тојагних страдалника. Да цинизам буде потпун хоћете да такву судбину прихватимо као природну (...)“ (исто).

М. Комненић даље закључује: „(...) што се мене тиче, можете говорити вековима. Ништа вам не верујем (...) спалили сте конак у Пећи, насрнули на Муштуште, Бањску, Гориоч (...) Косово то је ПОЛОМ (у оригиналу

великим словима, прим. И. Б.) српског народа (...) Косово и Метохија – то није српска територија, то је српска зеница. Вама је то добро знано и зато сте се острвили да нас ослепите (...) можда ви верујете да ћете се насиљем сврстати међу европске народе. Ми смо, заузврат, уверени да се тако не може (...) ми верујемо да се Грачаницом ступа међу људе. Ви сте веровали да ћете прогледати ако ослепите Симонидине очи. У реду верујте! Али, ако вас земаљска Србија сапета федералним јединицама не може за сада обуздати, сигурно је да ће небеска Србија потрти оно што није по човековој мери. Ми не цвилимо, немојте ни ви. Ми не тражимо милост од вас, немојте је ни ви тражити од нас. Ви нам је никада нисте дали, а ми више немамо права да вам је дамо (...) два геноцида над српским народом у овом веку опростили смо ради слоге у кући. Овај трећи коме су нас Албанци изложили не можемо нити хоћемо да праштамо, јер бисмо њиме били дефинитивно избрисани са светске позорнице. Страдали смо као Јермени или Јевреји. Ми смо праштали, они нису“, (стр. 5), и завршава цитатом Његошевих стихова: „ал тирјанству стати ногом за врат. То је људска дужност најсветија“ (исто).

Надаље, Владан Поповић, у тексту под називом *Косово – симбол борбе за права човека*, објављеном у *Православљу*, бр. 510, 15. 06. 1988., истиче: „(...) у суочавању са драмом живота, у сукобима између добра и зла, што значи између тежње за савршенијим облицима живота и ометањма овога развоја, када се доводе у питање наше најфундаменталније вредности или све оне највише вредности које међу нас уноси Црква, а које су, знамо, и темељ или могућност наше културе и њене цивилизације: несумњиво да симбол одбране свега овог постаје наше Косово. Јер овај догађај - догађај Косова, кажимо тако, када у драми живота сукоб између добра и зла доводи у питање све оно што смо као најлепше гајили међу нама, такође, већ неколико векова, постаје и дар Божији за даљу нашу борбу - имати савршеније друштво. Уколико кроз симболе изражавамо, како се то уобичајено наглашава, ону неопходну везу између овог материјалног света, са свим његовим ограничностима или несавршеностима, и оног другог - са највишим вредностима, управо, оног којем треба тежити и волети га, онда је појам

Косово заиста тај симбол. Јер садржи у себи идеал највишег - појма слободе и његове одбране. У питању је симбол одбране људског достојанства, његових или човековних права (...) међутим, притиснути или ограничени човековом несавршеношћу, грехом, човечанство још и до данас није успело да доспе до једне такве заједнице за којом се непрекидно жуди (...) наше Косово је огроман прилог његовом остварењу. У питању је реалност борбе и победе за праведност, остваривши је имајући испред себе тај широк хришћански поглед, визију, вечног Царства Божијег, као крајњег извора истине и праведности; са вером, за коју је вредно све жртвовати - да човеково право на слободу никада неће ишчезнути са лица земље (...)“ (стр. 12 - 14).

Исти аутор своја разматрања наставља и у тексту под називом *Где је корен неуспеха Уједињених Нација?*, објављеним у *Православљу*, бр. 513 - 514, од 01. – 15 .08. 1988. године.

Из текста издвајамо следеће: „(...) знамо да философи непрекидно траже одговор на питање – у чему је крајња реалност? Шта је основ свега? Нагласили смо да га је наш народни философ нашао у Царству Божијем. КОСОВО (у оригиналу великим словима, прим. И. Б.) постаје драгоцено искуство, симбол, о истинитости вере у ово Царство, о неопходности религиозног васпитања: као темељу живота. Или као темељ могућности одбране општег добра за универзалног човека; а у исто време и средство самоодбране од насиља, када је у питању и само српство, као носилац универзалних вредности заједништва, братства. Због свега овог КОСОВО (у оригиналу великим словима, прим. И. Б.) као симбол наше борбе за права човека указује нам на пут на који начин можемо да држимо насиље изван људских односа (...)“ (стр. 12 - 14).

Дакле, српска интелигенција је испунила свој задатак – јавност је мобилисана и припремљена за оно што ће уследити – измена уставних амандмана из 1974., и враћање САП Косова под ингеренцију СР Србије. Политичка подршка омогућена је „антибирокуратском револуцијом“, којој

је легитимитет дало „догађање народа“. Коначна измена Устава догодила се 28.03.1989., у Скупштини СР Србије, која је уследила након самоукидања Скупштине САП Косова¹⁶² и САП Војводине.

Остало је још да се нација потпуно хомогенизује подизањем националне свести на највиши ниво. Тај задатак поново ће преузети српска интелигенција у Удружењу књижевника Србије, Српској академији наука и уметности и Српској православној цркви, фаворизовањем косовског мита, као топоса националних интереса. Повољан тренутак наступиће управо током 1989. године, уочи и након прославе јубилеја 600 година од косовске битке.

---

¹⁶² Тако у *Књижевним новинама*, бр.770, 15. 02. 1989., Радосав Стојановић, у тексту - *Карте су отворене*, хвали избор новог косовског руководства, на чијем су челу Рахман Морина и Томислав Секулић. Даље сматра да ће они бити способни да реше новонасталу кризу која је кулминирала са протестом рудара у Трепчи код Косовске Митровице, за који сматра да је организован од стране смењених албанских функционера, а пре свега Азема Власија. (стр. 3) Исто тако у *Књижевним новинама*, бр. 771, 01. 03. 1989., Милорад Вучелић, у тексту - *Ко су власници народа?*, бави се штрајком рудара у Трепчи, и даље анализира да је: „(...) садашње стање плод (...) неефикасног супростасвања великоалбанском национализму и његовој масовној индоктринацији а никако политике СР Србије илу некаквих њених „слугу“ или „издајника“ албанског народа. Коначно, нема ни једног тако великог разлога и повода да би се изједначавало оно што настаје на праведним и демократским циљевима и оно што постоји на очувању предрасуда, манипулација, озакоњењу геноцидног терора и изгона и што припада предцивилизацијским облицима понашања – а сваки данашњи национализам, па и албански, то јесте. Треба ли тражити додатну симболику у чињеници да је на Косову (...) заведена оштрија државна контрола. Мада звучи парадоксално, ствари се нормализују. Држава је преузела функције које је у претходним годинама и деценијама узурпирала идеолошка номенклатура. Никада раније на овим страницама нисмо се залагали за ванредне мере или репресивна решења. Овога пута на специјалне потезе морамо гледати као на рационалан потез државе са становишта свих који су тамо угрожени: манипулисаних Албанаца, обесправљених Срба и Црногораца, освешћених делова албанске народности (...)“ (стр. 3).

Тако Миодраг Павловић, у тексту под насловом *Епско певање о косовском боју*, објављеним у *Књижевним новинама*, бр. 777, 01. 06. 1989., сматра да „(...) у појединостима дакле сасвим непоуздано - усмено предање сачувало је или обновило митске оквире ове херојске епизоде и успоставило смисао збивања око косовског боја. Певање о косовском боју, које очигледно има слојеве старијег памћења и зграду новијих интерполација, једнодушно је у осећању тежине претрпљеног пораза. Ако се по историјским последицама ове важне битке може закључивати о већој или мањој покошености српске војске у њој, предање, дакле и певање, говоре о потпуном војничком поразу, о беспримерној и јуначкој погибији српске војске, којој је измакао само Вук Бранковић са својим одредима“ (стр. 10).

Тако, надаље, „(...) читава српска песничка традиција сведочи да то није значило душевну сломљеност. Прво се створила језгровитост јуначке чврстине потребне за дуготрајно одупирање, онда се родила визија ослобођења и сопствене државности. Митски део косовског предања показао се претежнијим од наратије историчара. Најзад, историјска евиденција није ни могла да помогне: историјски биланс није уливао поверење у могућност обнове, осим што је подсећао на раније сегменте српске средњовековне историје, на немањићки период од оснивања династије до краља Милутина. Но далеко је била та историјска реалност од свакодневнице живљења под Турцима. Косовски мит је био она светлост која је остајала у близини и интимности оних којима је било пало у део вишевековно ропство на домаку слободне и просперне Европе“ (исто).

На тај начин су „(...) епске песме о косовском боју као и митско језгро о готово божанском отпору и јунаштву јунака, чији су модели били преузети из древних легенди (...) били драгоцене супстрат народне душе кроз векове и значилн до данас више него корисне поуке које су се могле извући из тачнијег познавања историјских околности косовског боја и времена пре и непосредно после њега. У том смислу косовски мит је „успео“: наткрилио је историјску очигледност косовског пораза, створио

перспективу која је, иако трагична, могла бити јемство опстанка и постепени замајац нових историјских почетака“ (стр. 11).

У истом броју *Књижевних новина*, митрополит Амфилохије Радовић поентира у интервјуу који су водили Светлана Васовић и Игор Мекина.

Текст интервјуа носи наслов *Цивилизација је маска*, а митрополит закључује: „(...) садашње решавање косовских прилика последица је дуготрајне болести. Болести за коју су кривци политика наше државе и партија. Оно што се догодило на Косову од краја рата, за нормалну људску логику, која поштује државу, домовину, то је издаја! Црква је без престанка, из године у годину, сигнализирала, обавештавала Броза, све институције. па ништа. Досадашња решења била су лажна и омогућила су злу да се разрасте, да постане неукротиво. Шта, бисте само урадили ви да вам неко у Марибору спали вашу лепу цркву, силује сестру, кад бисте се плашили сваки пут кад бисте дете послали у школу, а не бисте знали да ли ће се вратити здраво, кад бисте спавали с пиштољем под узглављем, као људи на Косову. Шта бисте учинили кад би све то у вашем граду радили систематски (...)“ (стр. 4).

И додаје: „овакве ирационалне прилике дешавају се пред очима све тзв. културне Европе која је у бити итекако жедна крви, одигравају се деценијама на косовском простору, а ви, господо цивилног друштва, то лепо посматрате јер се не тиче саме коже, и потом можете да судите академски, из даљине, гледате шта се догађа тим јужњацима, Балканцима. Бојим се, браћо Словенци, па и Хрвати, да уопште нисте схватили (...)“ (исто).

Како истиче Р. Томас, „(...) Видовдански сабор 28. 06. 1989 године на Косову пољу, којим је обележавана шестогодишњица српског пораза у косовској битци, представљао је победничко славље (...) сабор су предводили патријарх Герман и Српска православна црква. Црква је имала разлоге за славље, не само зато што је видела како се територија око њених светиња за које се сматрало да су угрожене враћа под српску

контролу него што је и наизглед настајао нов однос између ње и власти (...) на јесен 1988. и у зиму 1989. године мошти средњовековног српског кнеза Лазара су под надзором цркве преношене од једног до другог светилишта на територијама настањеним Србима, пре него што су враћене у своје почивалиште у манастир Раваница, који је и основао кнез Лазар. Дочеци ових моштију током месеци који су претходили косовској годишњици били су прилика за радовање и поштовање (...)“ (Томас, 1999: 68 - 70).

Тако већ у *Православљу*, бр. 510, 15. 06. 1988., на стр.1, 2 и 3, др Лазар Милин, у тексту под називом *Чему нас учи Косово?*, најављује прославу јубилеја 600-годишњице косовске битке. Текст је иначе снажно емотивно инспирисан, и са претенциозним поднасловима, као на пример: *Српски народ је Христов народ; Српски народ је слободарски народ; Српски народ је грешан народ; Српски народ је покајнички народ.*

И у *Православљу*, бр. 511, 01. 07. 1988., на стр.1 - 4, налази се текст под насловом *Београд свечано испратио мошти св. Кнеза Лазара*, у коме се говори о преносу моштију из Београда у Раваницу, иначе задужбину српског кнеза. То је иначе, и почетак пута моштију које ће путовати кроз све крајеве Југославије у којима живе Срби, а поводом јубилеја 600 година од косовске битке.

Поред тога, у броју 513 - 514, од 01. - 15. 08. 1988., на страни 15, Марија М. Тороман објављује песму под називом *Опроштај од кнеза*, а на страни 20, М. Средојевић преноси своје импресије са прославе 599 година од косовске битке, уз коментаре о прослави јубилеја који тек предстоји.

Приказ прославе јубилеја 600 - година од косовске битке, анализе и коменатри бројних интелектуалаца, уз величање косовског мита као топоса српских националних интереса, и једног од најзначајнијих фактора хомогенизације српске националне свести, кулминираће уочи и

након прославе поменутог јубилеја, дакле већ од јуна до децембра 1989. године.

На пример, у *Православљу*, бр. 533, 01. 06. 1989., Божидар Мијач, у тексту под насловом *Литургијско прослављање косовског боја*, говори о томе да би требало уврстити косовски бој у опсег литургијског славља, јер за то постоје разлози. Те разлоге Б. Мијач образлаже речима: „(...) косовски бој својим светожртвеним садржајем, може сасвим легитимно, да уђе у опсег литургијског славља. Овај бој јесте са своје спољашње стране прави бој (борба српске и турске војске), али са унутрашње - то је жртвоприношење за остварење божанске истине и правде. Он се, историјски, као и по предању и народном схватању, води као пројекција једне више стварности. Причешће у суптилној, скоро нематеријалној, Самодрежи и битка на Пољу косовском стоје у тесној повезаности, корелацији; Свети Кнез и народ се; припремају да би се достојно принели на жртву Господу. Не иде се, дакле, у борбу искључиво ради војничке победе, већ ради оне далекосежније победе у Христу (...)“ (стр. 5).

Надаље, *Православље*, бр. 534, 15. 06. 1989., на стр. 12 - 13, у тексту под насловом *Како је прослављена 500 – годишњица косовске битке*, даје детаљан опис прославе јубилеја 1889. године. У броју 535, од 01. 07. 1989., на страни 11 текст под називом „*На прославу косовског боја пешице – 600 километара за 600 година*“ у којем се извештава о томе како је један грађанин из Војводине кренуо пешице на прославу 600 година од косовске битке.

Затим у броју 536, од 05. 07. 1989., на странама 1 - 7 текстови под називом „*Пред лицем историје*“, „*Видовдан 1989 у манастиру Грачаници и на Гази Местану*“, „*Доказ да је Косово било и остало српско*“, у којима је дат детаљан опис прославе јубилеја; текст обилује реченицама као на пример „*Небеска Србија се спустила на Косово*“ (стр. 6).

У истом броју на страни 11, текст Милована Данојлића под називом *Ко смо, шта смо, куда идемо?* који је прилагодио Атанасије Јевтић, у коме М. Данојлић реално и објективно сагледава ситуацију на Косову и Метохији, Србији и СФРЈ, разматрајући и међунационалне односе унутар федерације.

Затим у броју 537 - 538, од 01. - 15. 08. 1989., на страни 1 - 7, текст под називом *Поводом прославе 600 – годишњице косовске битке на далматинском Косову*, у коме је описана прослава јубилеја који се одржавао и у Хрватској. Такође, у истом броју текст под називом *Дочек моштију кнеза Лазара у Приштини и Куришумлији*, у којем је описан део пута којим су пролазиле мошти кнеза Лазара, док су у броју 541, 01. 10. 1989., на странама 1 - 6, садржани текстови који говоре о враћању моштију светог кнеза у своју задужбину, манастир Раваницу.

Интересантно је да се, у броју 537 - 538, налази и текст оптимистичног назива *Препород на Косову*, који говори о освећењу нове цркве у околини Урошевца и масовном кршетњу педесеторо одраслих људи.

У *Православљу*, бр. 543, 01. 11. 1989., Иринеј Буловић, у тексту под називом *Косово - земља живих*, приказ књиге „Косово 1389 - 1989 земља живих“, у издању Београд и Ћелија Пиперска, 1989., 420 страна; резимира ставове Српске православне цркве о косовском миту, речима: „(...) није чудо што је хришћанска савест српскога народа, доживевши Видовдан 1389. не као голи факат или као исход претходних историјских збивања него као своје поновно приопштење свештеној историји, историји спасења у Христу, самим тим и крв честитог кнеза и његових храбрих витезова, палих на Косову „за крст часни и слободу златну“ доживела као жртвену крв свога, косовскога завета, као знак органског учешћа у јединственом голготском завету Господа Христа, као израз јеванђелске, христолике љубави (...) укратко, Видовдан је хришћанском српском народу пружио искуство крста Христова и припремио га за доживљај васкрсења његова (...)“ (стр. 4 - 5).

У исто време, бројни прилози који наглашавају спону између књижевности и историје, као да покушавају да оправдају толику заокупљеност темом косовског мита међу српским књижевницима¹⁶³.

Тако у *Књижевним новинама*, бр. 778, 15. 06. 1989., Љубиша Јеремић, пише текст назива *Књижевност и историја надамак Косова*, који је писан поводом стогодишњице од смрти Јакова Игњатовића, али искоришћен да се још једном скрене пажња на Косово и Метохију, предстојеће обележавање шестогодишњице од косовске битке, и исказе солидарност са општом националном еуфоријом око догађаја на Косову. У њему аутор истиче „(...) расправе на тему односа историје и књижевности покрећу се у ово врме често и са много разумљивих разлога, и не само зато што смо у јеку обележавања шест стотина година од Косовског боја. У извесном смислу нарасла је општа потреба обрачуна са историјом, па се на таласу ове потребе подиже и неодложно питање о томе како данас успостављамо однос према судбоносним

---

¹⁶³ На пример, Војислав Ђурић, у тексту под насловом *Српска књижевност о Косову*, објављеним у *Књижевним новинама*, бр. 779 - 780, 01. - 15. 07. 1989. године, који представља прилог прослави јубилеја 600 година од косовске битке, истиче: „(...) већ шест векова српска књижевност о томе догађају и његовим последицама сведочи да за Србе - ма где, ма кад и ма како живели нема српскије земље него што је Косово ни поред Савиндана српскијега дана од Видовдана. И то је њен први особени знак, који нема ниједна друга књижевност о истој теми - ни словенска, ни западноевропска, ни блиских ни далеких иарода (...) који ће – скупљени и представљени у посебној књизи Косовске споменице 1389—1989 у издању СКЗ (Српске Књижевне Задруге, прим. И. Б.) - представљати речито сведочанство колико је најважнији догађај у српској историји схваћен и као значајан светски догађај“ (стр. 4). Такође, у *Књижевним новинама*, бр. 785, 01. 11. 1989., Александар Петров, у тексту *Прича о Косову – света прича српског народа*, сматра: „(...) света прича српског народа, нарочито у традиционалном; облику усмених десетерачких песама, може се упоређивати не само са најбољим делима о биткама у светској историји него и са најлепшим светим причама човечанства. То је прича о историји а још више о човековој судбини на земљи и у свемиру, о греху, жртви, спасењу и васкрсењу. Њен узор је прича над причама, Јеванђеље. Она је хришћанска и јеванђелска, па према томе и општељудска. Али је и дубоко национална. Косово је нови Јерусалим, али Јерусалим на Балкану, у Србији“ (стр. 12).

догађајима сопствене историје. Ово питање је утолико актуелније уколико нам национална историја јасније открива лице прекривено ожилцима, страдањем, погибијама, сеобама. Није ли неопходно баш у оваквим тренуцима наглашене осетљивости за историју настојати на трезвеним упозорењима каква нам обилато нуди цело европско културно наслеђе? Једно од таквих упозорења указује на чињеницу да је наша мисао о књижевности и историји, као год и сама књижевност у свом одношењу према историји, једнако у искушењу да посегне за једном од крајности: или да књижевност поистовети са историјим, или да историју, као најнеопходнији вид дефинисања људске судбине, сасвим супротстави књижевности. У првом случају од књижевности као да се очекује да ће узлетети на крилима историје, крилима моћнијим од оних које сама, по својој природи поседује; у другом случају књижевност се ставља насупрот суровој историји као једини простор реализовања људске судбине по мери хуманих вредности. Додуше имагинаран простор, чије јемство не налазимо иа другом месту, осим у оном што српско предање тако лепо зове „царство небеско“. Разликујући ово од „царства земаљског. Дакле, царство небеско и царство земаљско, књижевност и историја постављени у један изузетно важан однос у нашем историјском окружењу, са нашим Косовом вечито надомак и историје и књижевности“ (стр. 5).

Своје схватање Косова и Метохије, косовског мита и значењу које имају у српској националној свести, најбоље је приказао песник Матија Бећковић, у тексту под насловом *Косово – најскупља српска реч*, објављеним у *Књижевним новинама*, бр. 779 - 780, 01. - 15. 07. 1989. године. Део текста и сам наслов штампани су иначе, и на самој насловној страни.

М. Бећковић, истиче да је „Косово (...) полутар српске планете. Кров доњег и темељ горњег света. Ту се свест српског народа пресекала на оно до и оно после Косова. Косово је посрбљена прича о Потопу. Српски Нови Завет. То је премјена коју спомиње Вук Караџић „која је тако силно ударила у српски народ да су готово све заборавили што је било донде,

па само оданде почели приповједати и пјевати“. Језик је једино што на Косову није покошено јер језик не гори, нити се топи, не могу му ништа сечиво, ни олово. Косово је најважнија мисао, најкрупнија замисао, најсложеније заумљење српске културе. Име за оно највредније што смо дали хришћанској цивилизацији. Косово је престоница српског уметничког царства. Оставштина и завештање српске умности и духовности човечанству. Легенда уз коју расте српски народ. Као што се до појаве новог Христа неће разумети поруке Новог Завета, тако до краја нећемо досегнути наум косовског завета. Ми још увек знамо само причу о причи, а оно што зна прича сама, то ће можда заувек остати тајна¹⁶⁴“ (стр. 1).

На тај начин, „(...) косовска легенда је дошла из највећих даљина и у највећу даљину је упућена. Извађена је из нечег дубљег од људи, вечног и непролазног, недоступног људском разуму. Она брине да на Косову не

---

¹⁶⁴ Дакле, према речима овог аутора, „(...) Косово је најбоље запамћени бој у српској историји, а историја не јамчи ни да га је било. Био је потребан читав век да се почне долазити свести шта се одиста збило, а ни шест векова није било довољно да би се све до краја разјаснило. Одиста, ту ништа није било очигледно. Први који су наслутили величину догађаја нису били ни његови учесници, ни хроничари, ни историчари, већ монаси. У почетку их је било мало, као и после Голготе. Што је приказ више потањао у бунар времена, као да су се јасније указивали и уобличавали библијски ликови под српским именима. Као да је оно што је говорено касније бивало и веродостојније. Или се из даљине јасније учавало или се сазнавало онолико колико се откривало само. Предање и кад измишља, не измишља све, јер се све и не може измислити. Оно ствара или обнавља неку реалност чији нам смисао измиче, јер је човек дубљи од сваког догађаја. То нас наводи на помисао да је оно слутило неку суштину недоступну знању и да би стварност пре потврдила наслуте песника, него наводе историчара. И као што су ископавања дала покриће библијским легендама, ни Косово не би било изузетак. Оно што носимо у костима, мора да се и заснива на костима. И зато верујемо да бисмо их пронашли на Косову, као што су их Мађари пронашли на Мохачу. Кости су најсветија тапија српског народа. Једино се јамачно бој збио на дан Светога Вида, видара очију (...) на Видни дан, Видовдан, српски први дан, празник одискони (...) кад на све српске изворе у глуво доба ноћи навире крв као на отворене ране. Ти извори су и извори предања, који обнављају памћење, имена и слике, старије и дубље од сваког знања. Дан у који се састају и Свети Амос, крсно име цара Лазара и Свети Вид (...)“ (стр. 6).

буде ништа мртво јер чим је мртво - није Косово. Нама је оставила питања којима се она не бави: да ли нас је Косово далеко одвело? Да ли смо мали за оволику поруку? Косово није само поље на коме се одиграла Косовска битка, ни позорница пораза и издаје, ни гробница два цара - већ Сион, место указања, стајна тачка с којем смо кренули увис и показали способност да поверујемо у нешто велико и важније од нас. Косово је реч која је отровала српски народ. Поље на којем је поезија победила историју. На Косову се наша судбина променила, историја размрсала, душа очистила, отпочео нови живот српске нације. Њиме је све почело и њиме ће се све завршити“ (исто).

Зато како сматра М. Бећковић, „(...) кад бисмо то Косово изгубили, само бисмо доказали да смо потомци оних који су тамо издали још 1389. године. И још горе: изгубити на Косову није исто што и изгубити Косово“ (стр. 7).

И закључује: „(...) откада је на косовску стопу ступила српска култура, као да певамо само са једног места и на исту тему. Један мотив је окупио и народ и поезију. И као да се после Косова много теже улазило у поезију него у историју. Кад год смо напуштали ту стопу, напуштали смо себе. Мислећи да идемо у Европу, излазили смо из ње, губили оно што смо већ били и имали. Веровали да је изван нас оно што је било у нама. Европа нема дубљег корена од оног који преко Грчке и Византије избија на нашем тлу. И модерно српско песништво о Косову је избојак старог корена, нова потврда старих вредности. Будућа времена ће нам казати име песника који ће Косово још једном закривити и дорећи језиком будућих времена“ (исто).

У истом броју *Књижевних новина*, М. Перишић, у тексту под насловом *Уз овај број*, који представља прилог обележавању 600 година од косовске битке, доста смирено и тактички резонује ситуацију на Косову.

Према овом аутору: „(...) ако за тренутак заборавимо југословенска национална изједања и пропагандни рат који својим степеном иритира

читав нервни и интелектуални систем, морали бисмо да одговоримо шта данас Косово значи српском народу. Прослава ће проћи а живот ће остати, живот суров, са перманентном претњом крвавих сукоба. Косово се мора пацификовати унутар једне модерне, демократске државе у којој ће свака конкуренција, а пре свега политичка, бити услов напретка. Косовски проблем је један од најтежих проблема што нам их је оставила волунтаристичка бољшевичка политика и једна од најкрупнијих идеолошких превара у решавању националног питања. Чињенице живота нам говоре да тамо у будућности неће бити победника ни поражених. Зато је важно наћи решење пре него што сукоб прерасте у рат. О томе морамо мислити управо сада када обележавамо столетницу војничког пораза и кад оживљавамо успомене великих духовних победа. Бојати се да више нећемо имати прилике за извлачење поуке из евентуалних нових грешака (...)“ (стр. 2).

Међутим, Радован Самарџић, у тексту *Косовско опредељење Срба*, објављеним у *Књижевним новинама*, бр. 779 - 780, 01. - 15. 07. 1989. године, такође као прилог прослави јубилеја, поентира попут М.Бећковића, следећим речима: „(...) у два последња рата, српски народ се борио више него иједан од малих народа на страни победника; непосредно пре тога, у балканским ратовима он је уништио Турско царство и задржао Бугаре на путевима њиховог продора. После свега, Срби су најстроже кажњени одлуком Великих сила коју су свесрдно прихватили други југословени. Том народу је одузето све што је постигао за уједињење, а и она територија која му је призната убрзо је стављена под старатељство. Враћање Срба у положај у коме су се налазили пре сто година праћено је свеопштом грдњом коју су можда још само Немци поднели. У стању исцрпљености и малаксалости Срби су сва решења примали са равнодушношћу својственом народима који су испунили свој животни век. Они су чак поднели да се са Косова и из Метохије, средишњих земаља њихове некадашње цивилизације, уз примену најбезочније силе, изгнају остаци српског живља. Али управо ту се догодио прелом. Слично свима онима који су се привикли на то да стално губе, Срби су почели долазити себи са закашњењем, кад су

одређене ствари већ постале чињенице. Ипак, свест им се стала преображавати. Зашто је косовска увреда у низу других покренула Србе на отпор? Да ли је у питању случај, нимало редак као повод наглим изливима до тада спутаване друштвене енергије, или је реч о појави која има сложеније значење и која је трајно укорењена у бићу једног народа? Заиста, косовско опредељење, најдубље је усечена црта која обележава заједнички карактер Срба. Ако се том народу, као што се више пута хтело, из његове историјске свести силом избаци предање о Косову, то неће више бити исти народ. Он ће остати духовни богаљ. Чини се међутим, да је корење српске самосвести, толико расплићући се урасло у косовско тле, да ће и после најдубљег преоравања, понека жилица ипак надживети и то потоње зло и избацити нове изданке“ (стр. 4).

На сличан начин и Слободан Зубановић, у тексту под називом *Пуномоћ*, објављеним у истом броју *Књижевних новина* каже: „(...) косовски завет био је један од ослонаца моралног бића српског народа. Иако вековима усамљени у границама туђих држава, Срби нису чекали да им просвећени људи кад се појаве напишу историју, и у њу их уведу, него су свим оним што су осећали, мислили и радили уствари носили собом славу Немањића, и трагично време косовске погибије, и дубоке моралне дилеме Марка Краљевића, и злосрећне напоре последњих деспота, најзад и подвиге ускока и хајдука, који су значили улазак самог народа у историју. Срби су дубоко поимали одакле долазе, ко су и куда могу да иду (...) није то згушњавање историјске материје у мит него њен преображај у оно свеукупно искуство које одређује пут у будућност. Косовски завет био је главни закон по којем су се Срби вековима владали припремајући се за потоња времена. То је била она унутрашња снага која је тај народ спајала да живи за ослобођење, да се држи уједно и да се не осипа. Због тога су његови непријатељи упућени у његов духовни састав, од пре сто и више година настојали да решењем косовског питања на начин супротан српским мерама оставе тај народ без оног идејног језгра које га држи на окупу“ (стр. 5).

Надаље, у *Књижевним новинама*, бр. 785, 01. 11. 1989., Матија Бећковић, у тексту - *Без пораза нема памћења*, закључује зашто српски народ треба да памти Косово; „(...) човек је поражен стигао на земљу. Од тада пева о поразу сећајући се своје прве славе. Сваки народ има своје Косово. Троја је Косово за Грке (...) у Гестиманском врту се сабрао сав дух света: издаја, лажна оптужба, неправедна пресуда. Српски Гестимански врт је Косово, а поезија о Косову наше народно јеванђеље. Лазар је Христос а ми смо Лазар, у коме препознајемо све прогоњене правде ради, неправдом сатрвене и мржњом осуђене (...) Косово је тачка без обода где је избила реч која нас води (...) легенда о Косову је дошла из највећих даљина и у највећу даљину је упућена. Извађена је из нечег дубљег од људи, вечног и непролазног, недоступног људском разуму, и ко нам оспорава историју признаје поезију, ко неће политику мора поетику и суштину. Кривица нам је само што постојимо. Срби кажу: „све нам је равно до Косова“. Не значи ли то да нам је све равно осим Косова, да смо равнодушни према свему осим према Косову. Косово је име за нашу суштину. Да није пораза неби било памћења, без памћења нема језика, без језика нема поезије, без поезије нема доказа да смо људи ни разлога да се зна наше постојање (...)”¹⁶⁵ (стр. 11).

---

¹⁶⁵ У истом броју и Љубомир Симовић, у тексту *Нацрт о косовском боју*, пита: „(...) како је могуће да један народ највећи пораз у својој историји прославља као свој највећи празник? Како је могуће да, с више пијетета него и једну од својих великих победа, прославља тренутак своје пропасти? На ова питања ми бисмо одговорили питањем: да ли су тај пораз и пропаст заиста у свакој последици, пораз и пропаст?“ (стр. 11). Аутор даље образлаже: „(...) што се тиче војничког и политичког исхода косовске битке, опрезна учитељица историја, држећи се опипљивих чињеница, чију опипљивост непрекидно проверава, с правом сумњајући и у оно што изгледа несумњиво. допушта скоро све могућноста осим српске победе. Битка је можда била нерешена, можда изгубљена, можда полуизгубљена. Судећи по каснијим последицама, очито је да Србија, која се на Косову сасвим истрошила, после Косова није могла да се обнови и одржи као независна држава. Војни и политички резултат косовске битке није се показао на Видовдан 1389., него осамдесет година касније, уочи Видовдана 1459., са падом Смедерева. Али морални и духовни резултат коовске битке показао се још пре њеног почетка. Онај ко уочи битке каже: „Боље је у подвигу смрт, неголи са поругом живот“, и ко каже: „не поштедимо живот наш, да живописан пример после овога другима будемо“, победио је пре него што је битка почела. Кога је победио?

Надовезујући се на ставове Матије Бећковића, Никола Кољевић, у тексту под називом *Косовски пораз као трагичка визија*, објављеном у истом броју *Књижевних новина* каже: „(...) када славе косовски пораз, Срби у себи духовно обнављају свој средишњи митски образац помоћу којег су, уградивши у њега своје историјско искуство, свој језик и своју машту, досегли дубину трагичне визије. А огромна духовна енергија коју су бројни нараштаји трошили да би се приближили врхунцима, или бар дошли до прага те визије, сведочи о томе колико нам је била важна. Хамлет је својим страдалништвом доказао своју потребу за крајњим смислом. А косовски јунаци су својом жртвом показали да су извори свеколиког смисла у слободи сопственог односа према оном што се намеће као историја. Отуд је косовски пораз за Србе основни знамен и доказ њиховог духовног постојања, захваљујући којем су своју историју могли да прихвате као сопствено национално огледало. Као средишњи симбол једног целог народа визија косовског пораза показује да је идеитет важнији од државе, односно „царство небеско“ од „царства земаљског“. Са том унутрашњом слободом Срби су могли духовно опстати и у државном ропству, Могли су остати Срби, као данас, и изван Србије. Уосталом, на идентитету се, као што историја потврђује, може поново засновати држава, а обрнуто не може ни на силу Бога. Зар о томе не говори и „Почетак буне на дахије“ сликама значења „виш Србије на небу ведроме“? Зар ту једно ново „земаљско царство“ не настаје из небеског, из оних прилика које свеци вргоше? , Зато је Косово *најскуља српска реч* (курзив И. Б.)“ (стр. 11).

У истом броју *Књижевних новина*, нашао се и текст Светлане Слапшак, под називом *Каталог фрагментација: деструктивне стратегије о*

Победио је свој људски страх и своју људску ограниченост и трошност (...) Срби на Косову нису изгинули зато што су се, како неки мисле определили за смрт, него зато што су се определили за најскупљи живот. Гинући на Косову они су казали да као једину могућу егзистенцију признају највишу егзистенцију. Они су највиши степен хришћанске цивилизације узели за свој темељ. Они су на Косову (...) одбранили принцип без кога нема ни живота ни државе“ (исто).

косовском циклусу, који као да наслућује пренаглашеност митологизације косовске и српске стварности крајем осамдесетих година двадесетог века. Писан академски, без острашћености, емоција и субјективног тона, текст заправо говори о томе да је у суштини свака епска поезија антиратна, те тако и косовски циклус може бити смештен у антиратну поезију, и то из разлога што епска поезија више није могућа, те стога не може бити ни деструктивна ни репресивна (уп. стр. 14).

Већ крајем 1989. године, након кулминације косовског мита, када су догађаји на Косову и Метохији наизглед нормализивани, враћањем Покрајине под надлежност Републике Србије, што се догодило изменом уставних амандмана крајем марта исте године, српска интелигенција могла је да резимира претходне догађаје и да конципира нови курс националне политике који би се следио у будућности.

Тако у *Књижевним новинама*, бр. 788 - 789, 15. 12. 1989 – 01. 01. 1990., Радосав Стојановић, у тексту под насловом *Косовски лонац – комунисти су Косово довели на руб отцепљења*, сматра да су друге актуелне теме у СФРЈ потпуно „бациле у сенку“ косовски проблем, док ново косовско руководство не чини ништа по питању исељавања Срба са Косова и Метохије, које се према речима аутора текста, и даље наставља.

Р. Стојановић, износи податке према којима је евидентирано 1.100 расељених лица за првих шест месеци 1989., док за остатак године још не постоје подаци, и пита се: „(...) да ли их више уопште треба саопштавати у јавност и на тај начин обзнањивати ефикасност великоалбанске сепаратистичке политике, храбрити сепаратисте и њихово још снажно микрополитичко залеђе на Косову и у другим деловима земље, а „читати из длана“ судбину преосталих Словена и време када ће и они кренути за својом несрећном звездом. Невиђени притисци за изгон с Косова, из месеца у месец се појачавају. Дошло се до тачке која се зове - тероризам. Неоспорно критичне, али и те како појачане оним тихим методама појединачног застрашивања. Званично, већ се барата бројком од 700 етнички чистих насеља, дакле потпуно албанизованих. Косовопољско

Удружење „Божур“ за повратак исељених има своје делегате у 55 средина на Косову у којима живе Срби и Црногорци. Мало промућурнији ће лако закључити да у толико насеља још увек живе ови народи организовани као заједница (...) а шта је са повратницима? Правих повратника за сада нема. Југословенски програм је напосто блокиран на нивоу земље, а уз то не нуди конкретне одредбе са одлучно разрађеним плановима повратка, нити структуру људи која би требало доћи“ (стр. 8).

Најзад, Матија Бећковић, у интервјуу, *Косово је најскупља а слобода водећа српска реч*, који је водио М. Перишић, објављеним у истом броју *Књижевних новина* (наслов и део интервјуа објављен је на стр. 1, дакле насловној страни) сматра да су „(...) дозрели (...) разлози да се створи једна невладина, неполитичка и сасвим неидеолошка адреса која би бринула о целини српске културе, о духовном јединству српског народа, њена брига били би сви Срби, без обзира где живе. Она не би ништа потирала ни наметала, него подстицала, бринући о очувању српске културне баштине и одржању самопоштовања, наслеђа и идентитета. Она би се старала да се одрже постојеће разлике, видови и обрасци српске културе, да опстану већ формиране посебности настале у различитим условима и поднебљима. Та брига не би била на политичкој него на етничкој и етичкој основи. Могли би се покренути листови, културна друштва, позоришта и други облици без изазивања сукоба и спорова са другима. Ту је, разуме се, и брига о очувању српских културних споменика, брига о гробовима, ма где да се налазе. Нема потребе да ту бригу брине други. Не морамо зависити од самилости других према нашим покојницима. Ко није у стању да брине о мртвима, не може бринути ни о живима“ (стр. 10 - 11).

ЗАКЉУЧАК

Како се из досадашњег излагања може видети, измена унутрашњег друштвено - политичког и економског система СФРЈ, која се догодила доношењем Устава 1974. године, и битно другачији положај који су такве промене произвеле у СР Србији, као федералној јединици, учинили су да се већински ангажман српске интелектуалне елите усмери на исправљање таквог „неравноправног“ положаја у федерацији, и редефинисање српског националног интереса у оквиру ње.

Може се, наиме, констатовати да је у политичком дискурсу косовски мит актуелизован у време велике кризе југословенске државе, нарочито на Косову и Метохији, када долази до све учесталијих сецесионистичких побуна тамошњих Албанаца. Драматични догађаји разбијања Југославије започињу на Косову и на Косову се завршавају тако да је косовски проблем постао главна преокупација најпре црквених великодостојника, а потом и многих српских песника, писаца, уметника, и интелектуалаца, што је имало великог одраза у српској и југословенској јавности. Државно руководство је у таквој ситуацији деловало беспомоћно и аутистично, политичари су се немушто оглашавали, што је све скупа створило простор за буктање национализма и призивање митске прошлости.

Јер, како је више пута доказано, „имагинарно у политици се по правилу јавља у кризним временима када нација доживи својеврсну кризу идентитета. Регресијом у мит тражи се могућност изласка из свакодневице, бекство из реалности у безвремену сигурност најранијег, чистог детињства националне историје“ (Жирарде, 2000).

Дакле, мит је прича која је истински важна за неку заједницу, јер оно што је за њену снагу битно није колико је она истинита, већ колико је она важна самој заједници. На тај начин, нагласак није у односу истинито - неистинито, већ вредно - невредно, важно - неважно, добро – лоше.

Тиме мит постаје складиште вредности неке заједнице, односно централна етичка структура једне заједнице.

Косовски мит је заправо Косовски завет, или Видовданска етика, односно прича о моралу који укључује највише вредности једне заједнице, а намера да се преноси с поколења на поколење, представља парадигму оних вредности којих се треба придржавати. Иако темељно везан за одређену територију, у овом случају Косово и Метохију, косовски мит (завет или етика), постаје универзална етичка категорија српског народа, при чему је његово географско одредиште само симбол, а епска народна поезија његово извориште. Та поезија се узима као колективно дело, и она зато изражава колективне вредности народа који ју је створио и неговао. Њу је створио народ сељака - ратника, или сточара - ратника. То је ратничка поезија и ратничка борбена етика, што ће рећи: мисао граничне егзистенције. Њена основна идеја је да постоје ствари које су вредније од било чијег појединачног живота, а оне су заједница, односно православна вера и српски национални идентитет.

Међутим, највећа вредност косовске легенде је у томе што је жива, а не окамењена, довршена, и до краја разјашњена. Њена порука је универзална и увек остаје иста. Она се креће, укључује нове нараштаје, тражи њихов допринос и тумачење. Таква заједница која има идентитет у чијем је центру „косовски завет“ и даље је, суштински, заједница отпора, односно борбена заједница. Управо због тог отпоропружајућег, борбеног карактера „косовског завета“, средиште пацификације Срба је настојање да се они „ослободе Косовског мита“, то јест да одустану од завета који је чврсто срастао са њиховим идентитетом.

Срби су кроз обе Југославије, коју су доживљавали као своју, коначну државу развили, у одређеној мери и двојни (дуални) идентитет: српски и југословенски, насупротив доминантном моноидентитету код других југословенских народа, нарочито Хрвата и Словенаца, за које је Југославија била само „транзитна творевина“. Када се, после Устава из 1974. године, Југославија претворила у конфедерацију, са псеудо-

државама у којима су Срби мањина, а њихов најлошији положај био је у САП Косово, ова Покрајина је постала окидач за активацију косовског мита, као етике отпора и моралног језгра идентитета једне заједнице. Њега нису измислили српски националисти већ акција, односно политички догађаји на Косову и Метохији, док је реакција српске интелигенције била природан и неминован процес.

Сама околност да је САП Косово било место најгрубљег насиља над српским становништвом у СФРЈ, и да је то активирало косовски мит је случајна, јер би се косовски завет или етика отпора и саможртвовања за опстанак и идентитет заједнице, активирао и да је централно место насиља била Словенија или Македонија. Овде је активација, због имена, била лакша и бржа, али би до ње свакако дошло и у свим другим случајевима.

Косовски завет, или мит је заправо универзална етика отпора насиљу, и то у оној мери у којој где год постоји отпор, неминовно произилази и борба, а заједница која се дуго опире и бори постаје борбена заједница. Дакле, сличност косовског мита са свим етикама ратничких друштава, чини да он постане универзалан.

У процесу националне хомогенизације српског народа, а нарочито у манифестацији националистичких тенденција, значајну улогу имала је управо српска интелигенција. Томе је у великој мери доприносио и недостатак легалних политичких средстава, инфериорност Савеза комуниста према нарастајућим проблемима у САП Косово, и неразумевање и цинизам несрпске интелигенције.

Владајућа политичка елита, није успевала да ситуацију на Косову и Метохији, одржи под контролом, чак ни онда када је ова претила да угрози читав поредак на коме је почивала СФРЈ. И сами комунисти су признавали, *колико је штетно опортунистичко и индолентно понашање, незамерање и прећуткивање стварног стања ствари* (Шукрија), и да је *управо тешка политичка грешка Савеза комуниста,*

што је занемарено да се повуче јасна граница између националне афирмације и албанског национализма и иредентизма и да се на тој граници води бескомпромисна борба против албанског национализма и иредентизма (Минић), те да су остали крупни и сложени задаци у потпуном санирању ситуације на Косову (Куртеши).

С друге стране, несрпска интелигенција, и у великој мери политичка елита у осталим федералним јединицама СФРЈ, одбијала је да сагледа стварно стање ствари, трудећи се при том да сваку неодмерену изјаву усмери у правцу супротном од оног који је заступала српска страна, чак и онда када за то није било реалног основа. На тај начин, те изјаве су само „доливале уље на ватру“, и чиниле да се продужетком спорова, антагонизам између супростављених страна само још више продубљује.

Реално постојање проблема на простору Косова и Метохије, коришћено је за решавање појединачних националних интереса у процесу изградње националног идентитета. Зато се и национализам дела српске интелигенције, схваћен као реакција на националистичке тенденције других југословенских народа, а у овом случају албанског народа, и његове интелигенције, или као узрок таквом национализму, не може посматрати издвојено и потпуно изоловано од друштвеног и историјског контекста у коме се испољавао.

Националистички ангажман српских интелектуалаца, истовремено је и продукт али и узрок низа друштвено - историјских чиниоца и околности једног времена, и само се у том времену може и посматрати.

Међутим, како истиче Б. Јакшић, српски национализам „спада у ред малих европских етнонационализама и не може се посматрати изоловано од свог окружења. Српска нација као „имагинарна заједница“ остала је у свом „етничком омотачу“. Мада најснажнији и најразвијенији у окружењу, српски национализам није имао економски, културни и политички потенцијал да српску нацију артикулише као „политичку

заједницу“ и да на адекватан начин одговори изазовима модернизације“ (Јакшић, 2004: 76 - 77).

У овом раду, који је резултат емпиријског истраживања спроведеног квалитативном и квантитативном методом анализе садржаја периодичних штампаних медија, недељника *НИН* и двомесечника *Дуга*, *Књижевне новине*, гласилу Српске књижевне задруге, *Православље*, новинама у издању Српске патријаршије, и *Књижевна реч*, листу Књижевне омладине Србије за књижевност, уметност, културу и друштвена питања, у периоду од 01. 01. 1981. до 31. 12. 1989. године, обављеног на комплетној доступној грађи наведених штампаних медија, где је комплементарно коришћена и анализа историјског контекста у коме се појављују наведени штампани медији, а која подразумева смештање дискурса у одговарајући друштвено - историјски контекст можемо закључити следеће;

- Анализом је обухваћено укупно 1285 примерака новинских издања, и то:

- * *НИН*, 469 издања (бр.1566-2035),
- * *Дуга*, 234 примерака (бр. 179-413),
- * *Књижевне новине*, 171 примерак (бр. 618-789),
- * *Православље* 215 издања (бр. 331-546) и
- * *Књижевна реч* 196 примерака (бр. 158-354).

Посматрано према броју јединица анализе садржаја у наведеним штампаним медијским гласилима у периоду 1981 – 1989 година, лоцирано је:

- * у недељнику *НИН*, укупно 575 јединица анализе на 1445 страница текста.
- * У двомесечнику *Дуга*, укупно 224 текстова који су представљали јединицу анализе садржаја, а њихов обим био је 604 стране.
- * У *Књижевним новинама*, 105 јединица анализе садржаја на 122 стране.

* У часопису *Православље*, укупно 277 јединица анализе, које су распоређене на исто толиком броју страница.

* У *Књижевној речи*, 120 јединица анализе на исто толико страница текста.

На тај начин укупан број јединица анализе износио је 1299, док је укупан обим страница на којима се простирала јединица анализе износио 2565. Поред тога, укупан обим страна на којима се простирала јединица анализе заузимао 4,17%, од укупног обима страна посматраних штампаних медија.

Као индикатор актуелности теме је била њена нумерација на странама 1 – 6. На тај начин констатовано следеће; укупно 216 (16,8%) текстова је штампано на почетним странама анализираних штампаних медија. С друге стране, ако посматрамо искључиво укупан број текстова које смо анализом садржаја лоцирали на страни 1, дакле почетној страни штампаног медија, можемо закључити следеће; укупно 74 (5,75%) јединица анализе лоцирано је на почетној страни часописа, у виду наслова.

Текстови који су укључени у анализу садржаја, тематски су разноврсни. Највише текстова говори о различитим видовима притисака и насиља над српским становништвом у Аутономној покрајини Косово, укупно 174 (13,4%). Надаље, следе текстови који се баве исељавањем српског становништва из ове Покрајине, укупно 142 (10,9%). Затим, следе текстови у којима се говори о различитим видовима притисака и насиља над свештенством и имовином Српске православне цркве на Косову и Метохији, укупно 136 (10,5%).

Личне приче појединаца, углавном Срба, у којима се извештава о различитим видовима притисака и насиља, налазе се у укупно 46 текстова (3,54%).

Надаље, у анализу садржаја укључен је и 41 текст (3,15%) који се бави демонстрацијама Албанаца на Косову и Метохији из 1981. године, као и 25 текстова (1,92%) који на различит начин третирају Устав из 1974. године, затим 40 текстова (3,1%) у којима су изнесени различити ставови неспрске интелигенције, односно интелигенције из других република и покрајина СФРЈ, а који разматрају актуелно друштвено – политичко стање у САП Косово, као и 24 текста (1,85%) у којима политичке елите у СФРЈ, СРС или САПК, било изјавама или интервјуима и анализама процењују ситуацију у јужној српској Покрајини.

Поред тематске разноврсности, текстови су артикулисани у различитим видовима. На овом месту потребно је истаћи да су и поред различите артикулисаности теме, сви текстови носили извесну политичку конотацију, те их из тог разлога и нисмо издвајали у посебну групу. Политички дискурс теме односи се дакле, на све текстове подједнако.

Ако на тренутак, изузмемо ову констатацију, можемо закључити следеће: највећи број јединица анализе, посматрано према начину артикулације теме, чинили су извештаји, и то укупно 215 текстова (16,6%). На другом месту су текстови поетско - књижевног дискурса, њих укупно 141 (10,8%). Затим следе 137 текстова (10,5%) који су исказани историјским дискурсом, у којима се јасно тражила историсјка повезаност актуелног друштвено – политичког стања на Косову и Метохији, са ранијим временима, настојећи да се на тај начин прикаже континуитет догађаја у којима је српска страна готово увек приказана виктимизовано.

Надаље, 75 текстова (5,8%) који су укључени у анализу садржаја представљају различите анализе и истраживања, које или објашњавају актуелну ситуацију или нуде институционално решење, а које је готово увек у смеру укидања аутономије Косову и Метохији и њено враћање под ингеренцију Републике Србије.

Релативно висок број текстова (57 или 4,4%) у којима је косовска криза артикулисана и кроз културну, просветну или економску призму, такође

је резултат различитих видова спорова унутар или између интелигенције окупљене у Удружењу књижевника Србије и Друштву писаца Косова, или пак критике просветног система у Аутономној покрајини Косово, заостале привреде која је зависила од помоћи Републике Србије и других југословенских република, или од друге половине осамдесетих година двадесетог века, кроз извештаје о разноврсним саботажама радника албанске националности у привредним предузећима широм Косова и Метохије.

Са овом и другим политичким темама о САП Косово повезано је и 37 (2,8%) интервјуа политичке, или интелектуалне елите из свих република и покрајина СФРЈ.

Такође, због повећаног процента миграција српског становништва са Косова и Метохије, и 30 текстова (2,3%) артикулисано је кроз демографски дискурс.

- Анализом резултата истраживања потврђене су општа и посебне хипотезе.

Наиме, косовски мит је током осамдесетих година двадесетог века имао кохезиону улогу у формирању српске националне свести, и служио као средство промовисања српских националних интереса.

Читав друштвени оквир СФРЈ, након 1974. године, због својих слабости у политичком, економском и културном смислу, уз нерешено наслеђе из прошлости, погодовао је манифестацији националистичких тенденција, при чему је свака од националистичких тежњи деловала по систему повратне спреге – национална хомогенизација једних, неминовно је угрожавала друге народе, и обратно.

Доношењем Устава 1974. године, којим су установљене Аутономне покрајине Војводина и Косово, чиме је СР Србија добила другачији

политичко-економски положај у односу на друге федералне јединице, отворен је проблем српских националних интереса.

На тај начин је редефинисањем односа у Федерацији, које је уследило након доношења Устава из 1974. године, ангажовање српске интелигенције усмерено ка исправљању таквог „неравноправног“ положаја и решавању српских националних интереса у СФРЈ.

Томе су у великој мери допринели политички догађаји на Косову и Метохији, започети крајем шездесетих година, и нарочито актуелизовани почетком осамдесетих година двадесетог века. Тако је поновним оживљавањем косовског мита, српска интелектуална елита дефинисала топос српских националних интереса у СФРЈ.

У ту сврху су и реални догађаји на Косову и Метохији, претежно приказивани митским сликама.

- У циљу постизања систематичности излагања, анализа резултата истраживања подељена је у четири потпоглавља, формирана према временском периоду, и то:

* период током 1981 - 1982. године, када је демонстрацијама Албанаца на Косову, кулминирао косовски проблем, којим је покренуто редефинисање српског националног положаја у СФРЈ.

На тај начин, можемо констатовати да је током 1981 – 1982 године лоцирано укупно;

- 207 јединица анализе, и то у:

* *НИН* - у, 143,

* *Дуги*, 31,

* *Православљу*, 32 и

* *Књижевним новинама*, 1.

Њихов обим износио је укупно 462 страна, и то:

- * *НИН*, 363,
- * *Дуга*, 66,
- * *Православље*, 32 и
- * *Књижевне новине*, 1 страна.

С друге стране, укупан обим страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у периоду 1981 - 1982 година износио је 3,92%, а посматрано према појединачном медијском гласилу имамо следеће резултате:

- * у *НИН* – у 4,99%,
- * у *Дуги*, 1,81% и у
- * *Православљу*, 3,84%.

У истом временском распону, приказ комуникативности теме, чији је индикатор било лоцирање јединице анализе на почетним странама штампаног медијског гласила (1 – 6), даје следеће резултате:

- укупно 14,4% текстова лоцирано је на почетним странама посматраних медија, од чега:
- * у *НИН* – у, 14,4%,
- * *Дуги*, 11,5% и у
- * *Православљу*, 17,3%.

Надаље, само на почетној односно насловној страни, у истом временском периоду, лоцирано је укупно 4,8% јединица анализе садржаја, од чега:

- * у *НИН* – у 4,8%,
- * *Дуги*, 1,9% и
- * у *Православљу*, 7,7%.

С обзиром на тематику текстова у периоду 1981 – 1982 година, који су представљали јединицу анализе садржаја, имамо следеће; Највише је текстова, укупно 20 (9,66%) који говоре о различитим видовима притисака и насиља у Аутономној покрајини Косово. У вези са овом темом је и појачано исељавање српског становништва из САП Косово, о чему говоре 18 текстова (8,7%).

Наравно, према сваком од ових тумачења, узрок притисцима и насиљу које резултира појачаним миграцијама Срба из Покрајине јесу демонстрације Албанаца на Косову из марта и априла 1981. године, и стања након њих, о чему нас извештава 17 текстова (8,21%). Уједно се различити видови притисака и насиља манифестују над свештенством и имовином Српске православне цркве, што је описано у 12 текстова (5,8%).

Надаље, узроке и последице таквог друштвено – политичког стања на Косову и Метохији објашњавају и анализирају политички функционери савезног, републичког и покрајинског руководства, што је и приказано у 16 текстова (7,73%) који третирају ову тематику. Изјаве о различитим видовима притисака и насиља над српским становништвом поткрепљене су и кроз 7 текстова (3,38%) који представљају лична сведочења појединаца, Срба са Косова и Метохије.

Овако комплексана проблематика, изазвала је интересовања и у другим републикама СФРЈ, нарочито у круговима интелигенције, тако да су у 4 текста (1,93%) приказани и ставови несрпске интелигенције о друштвеним и политичким приликама у јужној српској Покрајини.

Неминовно, почело се и са преиспитивањем адекватности Устава из 1974. године, који је како је напред речено, омогућио децентрализацију СФРЈ, а према коме је САП Косово заправо добило елементе државности, чему су посвећена 3 текста (1,45%).

Посматрано према начину артикулације теме у периоду 1981 – 1982 година, можемо констатовати да највећи број јединица анализе садржаја чине новински извештаји, и то укупно 56 (27%). Затим по бројности следе различите анализе и истраживања, њих 32 (15,46%). Појединачни ставови углавном политичке елите на савезном, републичком и покрајинском нивоу изречени су у 12 интервјуа (5,8%).

У то време већ креће и актуелизовање косовског мита, а кога покрећу управо политички догађаји на Косову и Метохији; тако је лоцирано и 10 текстова (4,83%) поетско – књижевног дискурса, од којих највише у часопису *Православље*.

Миграције српског становништва из Аутономне покрајине Косово кроз демографски дискурс третирао је и 8 текстова (3,86%) у анализираним штампаним медијима, док 5 текстова (2,41%) кроз историјску димензију покушавају да приступе овом проблему и објасне га као процес дугог трајања у коме је несумњиво виктимизирана српска страна.

И на крају, 7 текстова (3,38%) разматрају културне, просветне и економске прилике на Косову и Метохији, које такође доводе у везу са политичким немирима.

Надаље, следеће потпоглавље анализе односи се на:

* период 1983 - 1985 година, у којем је постављен темељ српских националних интереса. То је уједно и етапа када српска интелигенција у оквиру *Српске православне цркве* поново актуелизује косовски мит у циљу хомогенизације српске националне свести и заштите и остварења српских националних интереса.

У временском распону 1983 – 1985 година, лоцирано је укупно:

- 244 јединица анализе садржаја, и то:

* у *НИН* – у, 113,

* *Дуги*, 33,

* *Православљу*, 64,

* 14 у *Књижевним новинама* и

* 20 у *Књижевној речи*.

Њихов обим износио је укупно 476 стране, од чега:

* у *НИН* – у, 288,

* у *Дуги*, 80,

- * *Православљу* 64,
- * 14 у *Књижевним новинама* и
- * 20 у *Књижевној речи*.

Укупан обим страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у периоду 1983 - 1985 година, износио је 2,23%, а посматрано према појединачном штампаном медију имамо следеће резултате:

- * 2,64% у *НИН* – у,
- * у *Дуги* 1,46%,
- * *Православљу*, 5,13%,
- * 1,53% у *Књижевним новинама* и
- * 0,91% у *Књижевној речи*.

У истом временском периоду, на почетним странама (1 - 6) штампаних медијских гласила, лоцирано је укупно 8,3% јединица анализе садржаја, а посматрано према појединачном часопису, имамо следеће резултате:

- * 1,3% у *НИН* – у,
- * 6,4% у *Дуги*,
- * у часопису *Православље*, 16,6%,
- * 8,9% у *Књижевним новинама*, и
- * 15,4% у часопису *Књижевна реч*.

Надаље, само на почетној, односно насловној страни лоцирано је укупно 1,7% текстова, од чега највише у часопису *Православље*, 5,12%, у *Дуги*, 3,85%, и у недељнику *НИН*, 0,64%. У медијским гласилима *Књижевне новине* и *Књижевна реч*, на насловној страни није лоциран нити један текст.

У посматраном временском периоду, судећи према тематици текстова, можемо закључити да је највише јединица анализе које говоре о различитим видовима притисака и насиља над српским становништвом у САП Косово, укупно 46 (18,85%). Надаље, 38 текстова (15,6%) говори о различитим видовима притисака и насиља над свештенством и имовином

Српске православне цркве на Косову и Метохији, док 25 текстова (10,25%) приказује иселјавање српског становништва из ове Аутономне покрајине. Такође, може се закључити да је највише текстова које говоре о сваком од ових проблема лоцирано у часопису *Православље*.

Затим, према укупном броју јединица анализе у посматраном временском периоду следе, 8 текстова (3,28%) у којима се изражавају ставови интелигенције из других република СФРЈ, 4 личне приче (1,64%) у којима се говори о различитим видовима притисака и насиља над српским становништвом у Покрајини, и 2 текста (0,8%) у којима се изражавају ставови политичке елите савезног, републичког или покрајинског нивоа.

Када је реч о демонстрацијама Албанаца на Косову из 1981., може се видети како је ова тема за тренутак остављена по страни, јер се њоме баве укупно 3 текста (1,23%), а само 1 текст (0,4%) Уставом из 1974. године.

Посматрано према начину на који је артикулисана тематика текстова, закључујемо да је највише оних текстова који догађаје на Косову и Метохији приказују историјским дискурсом са настојањем да се успостави континуитет између прошлости и актуелног друштвено - политичког стања у Покрајини. Ових текстова је укупно 41 (16,8%).

Затим, 22 теме (9%) артикулисане су поетско – књижевним дискурсом, док 21 текст (8,6%) независно од тематике чине извештаји.

Релативно висок укупан број текстова чији је дискурс култура, просвета и економија на Косову и Метохији (укупно 20, или 8,2%) је због тога што је од укупног броја текстова, њих 15 (6,15%) посвећено расправама о стању у Друштву писаца Косова, а чија је позадина политички дискурс, као и у свим другим текстовима независно од тематске разноврсности или начина артикулације теме.

Надаље, према демографском дискурсу артикулисано је укупно 8 текстова (3,28%) и у њима се аналитички објашњавају миграције становништва из Аутономне покрајине Косово.

Затим, 6 јединица анализе (2,46%) чине интервјуи, док је 5 текстова (2%) артикулисано аналитичко – истраживачким дискурсом.

Даља анализа прати:

* период 1986 – 1987 година, када догађаји на Косову покрећу и остале делове српске интелигенције окупљене у *Удружењу књижевника Србије* и *Српској академији наука и уметности*, али и поједине делове политичке елите у Србији тога доба. Тако, наизглед хомогена српска интелигенција помогнута деловима српске политичке елите промовише циљеве остварења српских националних интереса, а као кохезиони фактор хомогенизације српске националне свести послужиће управо косовски мит.

У овом временском распону лоцирано је укупно 400 јединица анализе а њихов обим је износио 802 стране. Посматрано према појединачном штампаном медију добили смо следеће резултате;

* у *НИН* – у, 169 јединица анализе, обима 450 страна,

* у *Дуги*, 52 јединице анализе, обима 166 страна,

* у *Православљу*, 66 текстова који су представљали јединицу анализе садржаја, а који су се простирали на истом толиком обиму страна,

* у *Књижевним новинама*, 40 јединица анализе, обима 47 страна, и

* у *Књижевној речи*, 73 текстова који су били предмет анализе садржаја, чији је обим износио исто толико страна.

Надаље, укупан обим страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаних медија у периоду током 1986 - 1987 године, износио је 5,62%, а посматрано према појединачном медијском гласилу, добили смо следеће резултате:

* у *НИН* - у, 6,2% од укупног обима овог штампаног медија,

- * у *Дуги*, 4,56%,
- * у *Православљу*, 7,93%,
- * у *Књижевним новинама*, 4,52, и
- * у *Књижевној речи*, 5% од укупног обима овог медијског гласила.

Поред тога, укупан број јединица анализе које су лоциране на почетним странама (1 – 6) сваког од посматраних штампаних медија, у периоду током 1986 – 1987 године, износио је 24%, од чега највише у *Књижевној речи*, 63,5%, потом у *Књижевним новинама*, 28,85%, *Православљу*, 17,3%, док је подједнак проценат (11,54%) текстова лоцирано у недељнику *НИН*, и двонедељнику *Дуга*.

Такође, важно је напоменути да је у истом временском периоду укупан проценат јединица анализе које су позиционирани само на почетној односно насловној страни износио 6,4%, од чега највише у часопису *Дуга*, 11,54%, а потом у *Књижевној речи*, 7,7%, подједнак проценат у часописима *Православље* и *Књижевна реч*, 5,77%, док је у *НИН* –у тај број износио 3,85%.

Посматрано према тематици текстова у периоду 1986 – 1987 година можемо закључити следеће: највећи број текстова, укупно 76 (19%), говори о различитим видовима притисака и насиља којима је изложено српско становништво у Аутономној покрајини Косово. Истовремено, укупно 57 текстова (14,25%) прати исељавање српског становништва са Косова и Метохије, а 50 (14%) извештава о различитим видовима притисака и насиља над свештенством и имовином Српске православне цркве.

Ефекат који се оваквом тематиком постиже у јавности, појачава се и личним причама и сведочењима српског становништва који су били жртве притиска и насиља. На тај начин, тематски је издвојена 31 лична прича појединаца (7,75%).

Надаље, у 21 текст (5,25%) изнети су ставови интелигенције у другим југословенским републикама, 8 текстова говори о демонстрацијама Албанаца на Косову из 1981., док 5 текстова (1,25%) преноси ставове политичке елите на савезном, републичком и покрајинском нивоу. У укупно 4 текста (1%) директно се говори о слабостима Устава из 1974. године.

У истом периоду, поред политичког дискурса кроз који се изражава свака од тема јединице анализе, текстови су артикулисани на следећи начин: укупно 85 текстова (21,25%) су изражени путем извештаја о различитим темама у којима се обавештава о догађајима на Косову и Метохији.

Надаље, укупно 70 текстова (17,5%) настоји да преко историјског дискурса поткрепи тезу о континуираној српској жртви на Косову и Метохији, настојећи да на тај начин прикаже и актуелно стање.

Поетско – књижевни дискурс, у коме је артикулисано укупно 50 текстова (12,5%), у великој мери промовише косовски мит, који како је и речено, настоји да буде културна подлога у хомогенизацији српске националне свести.

Затим, у укупно 21 текст (5,25%), друштвено – политичко стање на Косову и Метохији, објашњава се кроз анализе и истраживања, исти број тема говори и о култури, просвети и економији у овој Аутономној покрајини, док 15 јединица анализе (3,75%) представљају интервјуи.

Анализу резултата истраживања завршили смо периодом:

* 1988 – 1989 година, када косовски мит доживљава своју потпуну афирмацију у свим деловима српске интелигенције, док повољна клима на унутрашњем политичком плану у СР Србији, погодује остварењу српских националних интереса у СФРЈ. На тај начин извршена је измена уставних амандмана и САП Косово је враћено под ингеренцију уже Србије.

У посматраном временском периоду квантитативном анализом медијског садржаја издвојено је укупно 448 јединица анализе чији је обим износио 815 страна.

Надаље, посматрано према појединачном штампаном медију лоцирано је укупно:

- * у *НИН* – у 150 јединица анализе чији је обим 344 стране,
- * у *Дуги*, 106 јединица анализе које су се простирале на 289 страна,
- * у часопису *Православље*, 115 јединица анализе, истог обима страна,
- * у гласилу *Књижевне новине*, 50 текстова, штампаних на истом толиком обиму страна, и
- * у *Књижевној речи*, 27 јединица анализе, истог обима страна.

Укупан обим страна на којима је лоцирана јединица анализе у односу на укупан обим штампаног медија у временском периоду 1988 - 1989 година, износио је 5,72%, од чега:

- * у недељнику *НИН*, 4,72%,
- * у двонедељнику *Дуга*, 7,94%,
- * у часопису *Православље*, 13,8%,
- * *Књижевним новинама*, 4,8%, и
- * у *Књижевној речи*, 1,85% од укупног обима страна посматраног штампаног медија.

На исти начин, на почетним странама (1 - 6) посматраних штампаних медија лоцирано је укупно 23% текстова који су представљали јединицу анализе садржаја, и то:

- * у *Православљу*, 48%,
- * у *НИН* – у, 18,27%, затим
- * у *Књижевним новинама* 18,2%, и
- * 17,3% у гласилима *Дуга* и *Књижевна реч*.

Са друге стране, само на почетној односно насловној страни, лоцирано је 11,5% текстова, од чега највећи број у часопису *Православље*, 19,23%,

затим по 13,5% у гласилима *НИН* и *Дуга*, док је у *Књижевним новинама* лоцирано 7,69%, а у *Књижевној речи* 1,92%.

Посматрано према тематици текстова у периоду 1988 – 1989 година, може се констатовати да доминирају они текстови који говоре о различитим видовима притисака и насиља над српским становништвом на Косову и Метохији, укупно 43 (9,6%), а да их по бројности прате текстови чија је тематика иселјавање српског становништва из Аутономне покрајине Косово, укупно 42 (9,4%). Одмах иза тога, посматрано према броју тема, налазе се текстови у којима се говори о различитим видовима притисака и насиља над свештенством и имовином Српске православне цркве на Косову и Метохији, укупно 37 (8,26%).

Надаље, примећено је да у овом периоду постоји пораст бројности текстова чија је тематика критика Устава из 1974. године; наиме укупно 17 текстова (3,8%) бави се овом темом. Констатација је значајна из разлога јер је у овом периоду на политичкој сцени СР Србије створена и повољна политичка клима, која је уз подршку српске интелигенције и великог дела јавности Србије, управо и омогућила промену уставних амандмана.

Поред тога, у укупно 13 текстова (2,9%) говори се о демонстрацијама Албанаца на Косову из 1981. године, док су у укупно 7 текстова (1,56%) садржани ставови интелигенције из других југословенских република.

Затим, укупно 4 текста (0,9%) представљају личне приче појединаца у којима се износе сведочења о појединачним видовима притисака и насиља, и 1 текст (0,23%) који преноси ставове политичке елите, тада још увек актуелног Савеза комуниста.

Када говоримо о начину на који је артикулисана тема која је била предмет јединице анализе садржаја, запажамо следеће: укупно 59 текстова (13,2%) изражено је поетско – књижевним дискурсом, док укупно 53 текста (11,83%) представљају извештаји.

Историјским дискурсом артикулисано је укупно 21 текст (5,4%), 17 текстова (3,8%) представљају анализе и истраживања, док 3 текста (0,7%) настоје да кроз демографски дискурс објасне чињенице о којима говоре, а то су управо миграциона кретања српског становништва из Аутономне покрајине Косово.

Надаље, 4 текста (0,9%) представљају интервјуе, док је у 9 текстова (2%) тематски обрађена култура, просвета или економија на Косову и Метохији.

Према нашем мишљењу, деловање српске интелигенције осамдесетих година двадесетог века, које се рефлектовало тежњом ка заштити српских националних интереса у СФРЈ, било је условљено променом Устава из 1974. године, који је СР Србији наметнуо битно другачији положај у односу на друге федералне јединице, као и догађајима на Косову и Метохији, у којима је српско становништво било изложено разноврсним видовима притисака и насиља од стране већинског албанског становништва. Истовремено, разноврсним видовима притисака и насиља били су изложени и свештенство и имовина Српске православне цркве у овој Покрајини. Поред тога, као директна последица притиска и насиља јавља се и повећано исељавање српског становништва из Аутономне Покрајине Косово. Инфериорност комунистичког руководства према нарастајућим проблемима, имало је за последицу да српска интелектуална елита преузме улогу легитимне опозиције монопартијском систему. Главни циљ деловања српске интелигенције била је измена Устава из 1974. године, и повратак Косова и Метохије под ингеренцију Републике Србије, чиме би се заштили српски национални интереси у СФРЈ. Главно средство очувања српских националних интереса био је управо косовски мит, као један од обележја српског националног идентитета. Измена уставних амандмана којим је укинута аутономија Косова и Метохије догодила се 1989., а коначна промена Устава 1990. године. Убрзо након тога, долази и до распада СФР Југославије.

Период деведесетих година двадесетог века, или период блокиране постсоцијалистичке трансформације, по свом карактеру, можда најспецифичнији у новијој српској историји.

Многе анализе показале су да је овај период, по свом политичком, културном, економском, и свеукупном друштвеном амбијенту, представљао корак уназад. Постојање интелигенције (схваћене у најширем смислу), доведено је у питање, јер је она сву енергију усмеравала на сопствене егзистенцијалне „муке“, док је огромно народно незадовољство које је требало усмерити на промене изнутра, усмеравано према споља.¹⁶⁶ За свеукупно стање у коме се српско друштво налазило перманентно је окривљаван спољни елемент¹⁶⁷, који у својим „теоријама завере“, има за циљ „уништење српског народа“, „па стога и не преостаје ништа друго него да се мобилише сав национални капацитет, и претвори у ксенофобију. По ранијем, опробаном рецепту Савеза комуниста, нови руководиоци су преузели комплетну контролу државног сектора. Одржавању режима умногоме су помагали медији, који су са мањим изузецима контролисани такође од стране власти, итд.

Косовско питање је маргинализовано до своје кулминације 1998 - 1999 године. Спорадични интелектуални покушаји да се косовски проблем сагледа у новом светлу, нису имали већег одјека. Задовољна новонасталом политичком ситуацијом на Косову и Метохији, и заокупљена одбраном српских националних интереса на другим „фронтовима“ бивше СФРЈ, владајућа елита је непрестано одлагала суочавање са косовским проблемом.

---

¹⁶⁶ Опширнија анализу друштвених, културних и економских прилика у Србији током деведесетих може се подробније сагледати у Лазић ур. 1994, или 2000., Болчић ур. 2002., или Јовановић, 2002, и др.

¹⁶⁷ У томе има истине, што се пре свега огледа у недостатку слуша западних земаља да одговоре на апеле који су константно стизали од стране опозиционих лидера, и касније од цивилног сектора. Уместо тога, све до пред крај деценије, западни лидери су својим понашањем учвршћивали унутрашњи легитимитет режима, који им је чак, (ако се присетимо потписивања Дејтонског споразума) у појединим моментима и инпоновао.

Читаву деценију 1990 - их, на Косову и Метохији је одржаван један облик ванредног стања. Већина Албанаца је још половином 1991. године напустила све државне и друштвене институције на Косову и Метохији, организујући паралелане структуре у свим сферама друштва. Паралелне структуре су обухватале систем власти, здравствени, образовни и културни систем. Већи део албанског становништва бојкотовао је све републичке и локалне изборе који су се одржавали у Србији током 1990-их година. Читаву деценију на Косову и Метохији обележиће масовни протести Албанаца. Опасност од веће ескалације сукоба спречавана је појачаним присуством органа безбедности, пре свега полиције. Циљ паралелног албанског руководства био је „интернационализација косовског проблема“, јер како су захтеви Албанаца били све радикалнији, и имали сецесионистичко обележје, нису могли анимирати српску страну. Пасиван став владајућих елита, при чему не мале заслуге сноси и недостатак политичке озбиљности опозиционих партија, цивилног сектора и интелигенције, довео је до тога да се крајем 1990 - их косовски проблем све више радикализује, те да се и циљу његовог решавања укључује и међународни фактор.

Самостални критички интелектуалци, у деведесетим годинама, били су готово маргинализовани. Интелигенција, схвативши да само удруженим деловањем може преузети власт, расподелила је свој потенцијал на два легална сектора: опозиционо партијско деловање и сектор цивилног друштва тј. невладин сектор. Први је био углавном састављен од некадашње критичке интелигенције, који су сада били лидери новоформираних политичких партија, и интелектуалаца незадовољних режимом. Други сектор, предвођен такође интелигенцијом¹⁶⁸, имао је

---

¹⁶⁸ Постојали су различити мотиви интелигенције за организовањем у невладин сектор (шире у Лазић, 2005). Ти мотиви неретко су били прагматичке природе, а врло често и интервенција споља. Поред тога, због ограничених буџетских средстава за финансирање, дакле економске компоненте, невладине организације биле су све више зависне, од спољашњих и унутрашњих спонзора, чиме је њихова независност довођена у питање.

мање упоришта у народу, што због пропаганде која је непрестано медијски организована против њега, а делом и због сопствене инфериорности чланова и лидера невладиних организација. Због оваквог вида ангажмана, велико је питање можемо ли било који од ова два вида удруживања схватити као интелектуалну делатност.

Наиме, први сектор концентрисан је на освајање власти, док је други помагао првом у реализацији ових циљева. Иако је правац оба вида деловања био усмерен на побољшање живота грађана, на заштиту грађанских и мањинских права, и људских слобода у свим сферама друштва, сама позиција из које се то чини, (што се нарочито односи на први опозициони-партијски сектор) нарушава концепт уобичајен за интелектуално деловање. Овде се не мисли на искреност таквих тежњи и жељу да оне заиста буду спроведене, већ више на позицију из које се то чини. Наиме, партијско удруживање, са својом строго хијерархијски организованом и бирократизованом структуром (што све више постаје и мана цивилног друштва¹⁶⁹), затим ускопартијски програм и његова начела, и читав тај „миље“ подређености партијској вољи, стоји у супротности са изношењем сопственог критичког интелектуалног става. Поготову када се из појединачног партијског говора интелектуалца, јасно може видети занемаривање критичности и слепо придржавање принципа прокламованих у програму политичке партије.

Све напред изречено, представља, према нашем мишљењу, главне одлике последње деценије двадесетог века.

Неколико година касније, када је период „блокиране постсоцијалистичке трансформације“ Србије, уступио месту периоду „одложене транзиције“, косовско питање је поново актуелизовано. Изгледи да се на то питање да адекватан одговор трају и данас.

---

¹⁶⁹ Видети у Лазичић, 2005.

ЛИТЕРАТУРА

Акселос, К., (1972), *О традицији, у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Андерсон, Б., (1998), *Нација: замишљена заједница*, Београд; Плато.

Антонић, С., (2002), *Заробљена земља, Србија за владе Слободана Милошевића*, Београд; Библиотека Откровење.

Антонић, С., (2003), *Нација у струјама прошлости, огледи о одрживости демократије у Србији*, Београд; Чигоја штампа.

Антонић, С., (2003), *Модернизација*, у: Вукадиновић, Ђ., Крстић, П., (прир.), *Критички појмовник цивилног друштва*, Београд; Група 484.

Архив Синода Српске православне цркве, Пројекат Растко – електронска библиотека

Бакић, Ј., (1997), *Писање стране штампе о распаду Југославије и рату вођеном на њеном тлу (јануар 1991-март 1992) Анализа садржаја Танјуг Press црвених билтена*, Социологија, 39, бр. 3, стр. 401 - 423, Београд; ИСИ.

Бакић, Ј., (2006), *Теоријско истраживачки приступи еничкој везаности (ethnicity), национализму и нацији*, Социологија, XLVIII бр.3, стр. 231 - 264, Београд; ИСИ.

Бакић, Ј., (2009), *Србоцентрична хипотеза о распаду СФРЈ у делу Сабрине Рамет*, Социологија, 51, бр. 1, стр. 93 - 104, Београд; ИСИ.

Бакић, Ј., (2011), *Југославија: разарање и његови тумачи*, Београд; Службени гласник; Филозофски факултет Београд.

Бакић – Хајден, М., (1999), *Косово – ванвремена метафора сред временитог призивања*, Београд; Нова српска политичка мисао, год. 6, бр. 3 - 4.

Барт, Ф., (1997), *Етничке групе и њихове границе*, Београд; XX век.

Baudouin, Ch., (1929), *Psychanalyse de l'art*. Paris, у Петровић, С., (2002), *Културологија*, Београд; Чигоја штампа.

Базић, Ј., (2012), *Улога косовског мита у обликовању српског националног идентитета*, Београд; Српска политичка мисао, бр. 4/2012, година XIX, св.38, стр. 253 – 271.

Беренд, И., (2001), *Централна и Источна Европа, 1944-1993, из периферије заобилазним путем назад у периферију*, Подгорица; ЦИД.

Бенда, Ж., (1996), *Издаја интелектуалаца*, Београд; Социјална мисао.

Биланцић, Д., (1978), *Хисторија СФРЈ, Главни процеси*, Загреб.

Благојевић, М., (2002), *Исељавање Срба са Косова, у Српска страна рата, траума и катарза у историјском памћењу*, Београд; Самиздат Б 92.

Богдановић, Д., (1986), *Књига о Косову*, Београд; САНУ.

Богдановић, М., (2009), *Југословенски дисиденти и хладни рат*, Социологија, 51, бр.2, стр. 113 - 136, Београд; ИСИ.

Богосављевић, С., (1994), *Статистичка слика српско – албанских односа, у Сукоб или дијалог. Српско – албански односи и интеграција*

Балкана, Суботица; Отворени универзитет, Европски грађански центар за решавање конфликта.

Болчић, С., ур. (2002), *Србија на крају миленијума – разарање друштва, промене и свакодневни живот*, Београд; ИСИ, Чигоја штампа.

Бранковић, С., (2000): *Media Interpretation of War as an Instrument of National Homogenisation*. In: Skopljanac Brunner, Nena / Gredelj, Stjepan / Hodžić, Alija / Krištofić (eds.): *Media & War*. Center for transition and civil society research. Zagreb. стр. 145-152.

Бранковић, С., (2007), *Увод у методологију; квалитативне методе истраживања друштвених појава*, Београд; Универзитет Megatrend.

Brubaker, R., (1996). *Nationalism Reframed*, Cambridge; Cambridge University Press.

Бугарски, Р., (2001): *Language, nationalism and war in Yugoslavia*. In: *International journal of the sociology*, 151, 69-88.

Bourdieu, P., (1986) '*The forms of capital*', in J. E. Richardson (ed.) *Handbook of Theory for Research in the Sociology of Education*, Westport, С.Т.: Greenwood Press.

Бурдије, П., (1999), *Нацрт за једну теорију праксе*, Београд; Завод за уџбенике и наставна средства.

Бурсаћ, С., (2010), *Право на самоопредељење народа*, у Међународни проблеми, 62, Београд.

Велер, Х.У., (2002), *Национализам, Историја-форме-последице*, Нови Сад; Светови.

Вејвода, И., (1990), *Интелектуалци и политика*, Социологија бр. 4, Београд; ИСИ.

Велимировић, Н., (1997), *Православље и политика*. Београд; БИГ штампа.

Видовић, Ж., (1989) *Његош и косовски завет у Новом веку*, Београд; Филип Вишњић.

Видовић, Ж., (2005, *Косовски завет је литургијски догађај*, објављено у Православље, бр.918 од 15. 06. 2005. године.

Вујачић, В., (1996), Historical legacies, nationalist mobilization, and political outcomes in Russia and Serbia. A Weberian view, *Theory and society*, 25.

Врцан, С., (2006), *Нација, национализам, модерна држава. Између етнонационализма, либералног и културног национализма или грађанске нације и постнационалних констелација*, Загреб; Голден маркетинг – техничка књига.

Гавриловић, Д., Деспотовић, Љ., Перица, В., Шљукић, С., (2009), *Митови национализма и демократија*, Нови Сад; Сремска Каменица; Центар за историју, демократију и помирење, Факултет за европске правно-политичке студије.

Гелнер, Е., (1997), *Нације и национализам*, Нови Сад; Матица Српска.

Гојковић, Д., (2002), *Траума без катарзе, у Српска страна рата ,траума и катарза у историјском памћењу*, Београд; Самиздат Б 92.

Голубовић, З., (1992), *Шта смо научили из сдудентског протеста, 92 ?*, Београд; Република, 49 - 50, стр. 17.

Голубовић, З., Кузмановић, Б., Васовић, М., (1995), *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, Београд; Институт за филозофију и друштвену теорију и Филип Вишњић.

Голубовић, З., (1999), *Ја и други; антрополошка истраживања националног идентитета*, Београд; Република.

Голубовић, З., (2005), *Интелектуалци у епохи померених вредности*, Београд; Република бр. 350 - 351.

Горичар, Ј., (1959), *Социологија*, Београд; Рад.

Грамуши, А., 1959, *Изабрана дела*, Београд; Култура.

Гредељ, С., (1986), *Перцепција друштвене структуре у написима југословенске штампе ("Борба" и "Политика") у периоду од 1945. до 1975. године*, Социологија, 28, бр. 1-2, стр. 29-42, Београд; ИСИ.

Гремас А. Ж., (1972), *Упоредна митологија у Мит, традиција, савременост*, Београд; Полит.

Даниловић, Р., (1993), *Употреба непријатеља, Политичка суђења 1945-1991. у Југославији*, Ваљево.

Дарендорф, Р., (1984), *Интелектуалац и друштво, друштвена функција "будале" у двадесетом веку*, Ниш; Градина.

Денић, Б., (1996), *Етнички национализам : трагична смрт Југославије*, Београд; Радио Б92.

Димић, Љ., (1997), *Србија и Југославија, простор, друштво, политика, Историја 20. века*, Београд.

Димић, Љ., (2001), *Србија и Југославија, Историја српске државности*, књига 3, Нови Сад.

Димић, Љ., Стојановић, Д., Јовановић, М., (2009), *Србија 1804-2004: Три виђења или позив на дијалог*, Београд; Удружење за друштвену историју.

Драговић - Сосо, Ј., (2004), *"Спасиоци нације", интелектуална опозиција Србије и оживљавање национализма*, Београд; Едиција реч, Фабрика књига.

Драшковић, В., (1989), *Коекуде Србијо*, Београд; Нова Европа.

Драшковић, В., (1999), *Руски конзул, роман о Косову*, Београд; Српска реч.

Ђаковић, С., (1985), *Сукоби на Косову*, Београд; Народна књига.

Ђилас, М., (1969) *The Unperfect Society: Beyond the New Class*, Harcourt Brace & World, New York, 1969, str. 158, у: Данкан Б., (2011), *Распад Југославије. Пут у Пакао*, Београд; Солидарност.

Ђилас, М., (1986), *интервју за Wall Street Journal*, Наша реч, децембар, 1986.

Ђорђевић, Р., Т., (1946), *Србија пре сто година*, Београд; Просвета.

Ђорђевић, Б. Д., (2001), *Социологија, збирка текстова*, Ниш; Пунта.

Ђорђевић, Ј., (2009), *Религијски и остали митови*, Београд; Београдска отворена школа

Ђорђевић, М., (2002), *Књижевност популистичког таласа, у Српска страна рата, траума и катарза у истоијском памћењу*, Београд; Самиздат Б 92.

Ђорђевић, М., (2003), (прир.), *Српска конзервативна мисао*, Београд; Хелсиншки одбор за људска права у Србији.

Ђорђевић, М., (1998): „Дисиденти – бекство из утопије“, Београд; Република, год. X, Бр.179 – 180 стр. 17 - 22.

Ђорђевић, М., (1998): „Сјај и беда утопије“, Београд; Република, X, Бр. 191, стр.13-20.

Ђорђевић, М., (2000): „Отворени круг дисидентског изазова“, Београд; Република, XII, Бр. 240 – 241, стр. 29-38.

Ђукић, С., (1989), *Човек у свом времену: Разговори са Добрицом Ћосићем*, Београд; Филип Вишњић.

Ђурић, Ј., (1995), *Смисао мита*, Филозофија и друштво, 8, бр. 1, стр. 169-190, Београд, Институт за филозофију и друштвену теорију.

Ђурић, М., (1914), *Видовданска етика*, Загреб; Издање српског академског. друштва „Негош“ у Загребу.

Ђурић, М., (2003), *Говор о уставним амадманима*, у: Вучић К., (прир.), *Знамените беседе света*, Београд; Звоник.

Елиаде, М., (1970), *Мит и збиља*, Загреб; Матица Хрватска.

Елијаде М., (1972) *Митови и историја у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Ериксен Ј. М., Стјернфелт, Ф., (2008), *Политика сегрегације: Мултикултурализам – идеологија и стварност*, Копенхаген, Lindhardt & Ringhof.

Eyal, G., Szelenyi, I., Townsley, E., (2003), *On Irony : An Invitation to neoclassical sociology*, London, Sage publications.

Жанин - Чалић, М., (2013), *Историја Југославије у 20. веку*, Београд; Слио.

Жанин - Чалић, М., (2004), *Социјална историја Србије 1815-1941*, Београд; Слио.

Жирарде Р., (2000), *Политички митови и митологије*, Београд; Библиотека XX век.

Здравковић, Х., (2005), *Политика жртве на косову, идентитет жртве као примарни дискурзивни циљ Срба и Албанаца у упорном сукобу на Косову*, Београд; Чигоја Штамп.

Зиројевић, О., (2002), *Косово у колективном памћењу, у Српска страна рата: траума и (или) катарза у историјском памћењу*, Београд; Самиздат Б92.

Ивин, Д., (2010), *Појава дисидената у социјалистичкој Југославији*, Загреб; Центар за политиколошка истраживање.

Илић, В., (1988), *Митологија и култура*, Београд; Књижевне новине.

Илић, В., (1998), *Облици критике социјализма*, Зрењанин; Градска народна библиотека „Жарко Зрењанин“.

Јакшић, Б., (2006), *Ставови политичке и културне елите Србије о Европи крајем двадесетог и почетком двадесетпрвог века*, Филозофија и друштво, бр. 2, стр. 107-122, Београд; Институт за филозофију и друштвену теорију.

Јакшић, Б., (2004), *Митарење чудовишта*, Пожаревац; Едиција Браничево.

Jennings, W., I., (1956), *The Approach to Self-Government*, Cambridge, Cambridge University Press.

Јези, Ф., (1972), *Мит и језик колективности у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Јингер, Г., (1972), *Мит и језик у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Јунг, Г. К., (1978), *Психолошке расправе, одабрана дела Карла Густава Јунга*, Нови Сад; Матица Српска.

Јунг, Г. К., (2003), *Архетипови и колективно несвесно*, Београд; Атос.

Јунг, Г. К., (2005), *Човек и његови симболи*, Београд; Народна књига.

Јованов, Н, (1979),, *Раднички истрајкови у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији од 1958.-1969. године*, Београд; Трајна радна заједница писаца Запис.

Јовић, Д., (2003), *Југославија - држава која је одумрла : успон, криза и пад Четврте Југославије : (1974-1990.)*, Београд; Самиздат Б92; Загреб : Прометеј.

Јовановић, Ђ., (2000), *Политика, култура, кич*, Београд; Република, XII бр. стр. 236-237.

Јовановић, Ђ., (2001), *Један поглед на кратку историју разарања друштва у Србији*, Београд; Република, XIII, бр. 259.

Јовановић, Ђ., ур., (2002), *Пародија трагичног, кич као конституенс политичке и културне идеологије у Србији*, Косовска Митровица; Филозофски факултет Косовска Митровица.

Јовановић, Ђ., (2012), *Прилагођавање, Србија и модерна: од стрепње до сумње*, Београд; Чигоја штампа, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду.

Јовановић, Ђ., (2013), *О идеолошкој употреби националог мита*, у: Самарцић, М., Бешлин М., Милошевић С., (ур.) *Политичка употреба прошлости*, Нови Сад; Алтернативна културна организација – АКО.

Кајоа, Р., (2002), *Мит и човек*, Ниш; Просвета.

Кангрга, М., (2001), *Шверцери властитог живота*, Београд; Република.

Касирер, Е., (1972), *Мит о држави*, Београд; Нолит.

Касирер, Е., (1972), *Појединачне категорије митског мишљења у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Каљевић, М., (1972), *Неке могућности примене анализе садржаја*, Социологија, 14, бр. 2, стр. 215 - 229, Београд; ИСИ.

Керењи, К., (1972), *О пореклу и основи митологије у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Кецмановић, Д., (1996). *The Mass Psychology of Nationalism*. New York & London, Plenum Press.

Kirk, S. G., (1970), *Myth, its Meaning and Functions in Ancient and Other Cultures*, Berkeley; CA and Cambridge.

Ковачевић, И., (2006), *Мит и уметност*, Београд; Чигоја штампа.

Ковић, М., (2016), *Задатак историје је да објашњава*, објављено у Политика, од 28.05.2016.

Ковић, М., (2016), *Косовски завет – није готово док ми не кажемо да је готово*, „Страх од косовског завета, предрасуде и стереотипи“ трибина коју у оквиру пројекта „Иzolоване средине – стварање, страх и култура као слобода“, организује Дом културе у Грачаници, а подржава Министарство за културу и информисање Републике Србије.

Колаковић, М., (2003), *Теорија интелектуалног капитала*, Загреб; Економски преглед, 54, бр. 11 - 12, стр. 925 - 944.

Kolsto, P., (2003), *Пројена улоге историјских митова у модерним друштвима*, у: *Историјски митови на Балкану, Балканска друштва у промјенама – употреба историјских митова*, Сарајево; Институт за историју.

Константиновић, Р., (1981), *Филозофија паланке*, Београд; Нолит.

Кордић, Р., (1972), *Ненађени мит*, у *Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Корунјић, П., (2003), *Нација и национални идентитет*, Љубљана; Згодвински часопис 57, стр. 163 - 208.

Корошић, М., (1989), *Југославенска криза*, Загреб; Напријед, Економски институт Загреб.

Комненић, М., (1972), *Крилата мисао под сумњом у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Кнежевић, М., (1999), *Циклуси косовског мита*, Београд; Нова српска политичка мисао, 6, бр. 3 - 4.

Кригер, Г., (1972), *Митско мишљење у савремености у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Кулишић, Ш., (1972), *Мит и религија у етнолошкој науци, у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Куљић, Т., (1997), *Идејно-политичко опредељење и стваралаштво (Војин Милић и марксизам)*, Социологија, XXXIX, бр. 4, Београд; ИСИ.

Куљић, Т., (2006), *Култура сећања*, Београд; Чигоја штампа.

Куљић, Т., (2002), *Превладавање прошлости, Узроци и правци промене слике историје крајем XX века*, Београд; Хелсиншки одбор за људска права у Србији.

Крешић, А., (1981), *Филозофија религије*, Загреб; Напријед.

Кљакић, С., (2008), *Два погледа: пораз и победа*, Београд; Политика, 29. Јун, 2008.

Лазић М., (1987): *У сусрет затвореном друштву*, Загреб; Напријед.

Лазић М., (1994): *Систем и слом*, Београд; Филип Вишњић.

Лазић, М., (1994) *Разарање друштва*, Београд; Филип Вишњић.

Лазић, М., (2000), *Рачји ход – Србија у трансформацијским процесима, Елите у постсоцијалистичкој трансформацији српског друштва*, Београд; Филип Вишњић.

Лазић, М., (2005), *Промене и отпори, Србија у трансформацијским процесима*, Београд; Филип Вишњић.

Лазић, М., (2011), *Чекајући капитализам: настанак нових класних односа у Србији*, Београд; Службени гласник,

Леви - Строс, К., (1966), *Дивља мисао*, Београд; Нолит.

Леви - Строс К., (1972), *Структура митова у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Леви - Строс, К. (1977), *Структурална антропологија*, Загреб; С.А.

Летица, С., (1985), *У ладицама бирократа*, Дуга, бр.306, 16.11 – 29 - 11. 1985, 83 стр., стр.21 - 23.

Лукић, Д. Р., (1991) *Обавезна снага правне норме у: Баста Д. (ур.) Преображају идеје права - један век правне филозофије на Правном факултету у Београду (1841-1941).*, Београд; Правни факултет, 78, стр. 288.

Малиновски, Б., (1971), *Магија, наука, религија и друге студије*, Београд; Просвета.

Манхајм, К., (1968), *Идеологија и утопија*, Београд; Нолит.

Матић, М., (2005), *Мит и политика*, Београд; Институт за политичке студије.

Миливојевић, С., (2010), *Демографија и политика*, Косовска Митровица; Филозофски Факултет.

Милић, В., (1986), *Социологија сазнања*, Сарајево; Веселин Маслеша.

Милић, В., (1996), *Социолошки метод*, Београд; Завод за уџбенике и наставна средства.

Милијић-Субић, Д., (2009), *Злоупотреба митске свести у савременој политици*, Београд; Република бр. 462-463.

Милић, А., Чичкарић, Љ., (1998), *Генерација у протесту, социолошки портрет учесника Студентског протеста 96/97 на Београдском универзитету*, Београд; ИСИ.

Милосављевић, О., (1999), *Национализам у служби политике моћи - три контроверзе у схватањима српских интелектуалаца почетком и крајем 20. века*, Социологија, 41, бр. 2, стр. 125-142, Београд; ИСИ.

Милосављевић, О., (2002), *Злоупотреба ауторитета науке, у Српска страна рата, траума и катарза у историјском памћењу*, Београд; Самиздат Б92.

Милосављевић, О., (2002), *У традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца XX века о "нама" и "другима"*, Београд; Хелсиншки одбор за људска права.

Милошевић, Б., (2007), *Социокултурни процеси на Балкану, од идеологије рата ка култури мира*, Социолошка луча, I/2, стр.26-36, Никшић; Филозофски факултет Никшић.

Милошевић, С., (2008), *Критички историчар и друштво, у Снага личне одговорности*, Београд; Хелсиншки одбор за људска права у Србији.

Мирић, Ј., (1984) *Систем и криза: прилог критичкој анализи уставног и политичког система Југославије*, Загреб; Центар за културну дјелатност.

Мимица, А., Вучетић, Р., (2001), *Време када је народ говорио: Политика - Одјеци и реаговања 1988-1991*, Београд; Фонд за хуманитарно право.

Мимица, А., Богдановић, М., (2006), *Социолошки речник*, Београд; Завод за уџбенике и наставна средства.

Михаљчић, Р., (1989), *The Battle of Kosovo in History and in Popular Tradition*, Београд; БИГЗ.

Мишић, З., (1976), *Критика песничког искуства*, Београд; Српска књижевна задруга

Мелетински, М. Е., (1972), *Митолошке теорије XX века на Западу, у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Мелетински, М. Е., (1974), *Поетика мита*, Београд; Нолит.

Меморандум Српске академије наука и уметности

Мруз, Л., (1976) *Мит и митско мишљење*, Београд; Култура.

Наумовић, С., (2009), *Употреба традиције*, Београд; Институт за филозофију и друштвену теорију, Филип Вишњић.

Наша реч, (1982), бр.336, јун - јул, 1982.

Недељковић, С., (2006), *Мит, религија и национални идентитет: митологизација у Србији у периоду националне кризе*, Етнокултуролошки проблеми, 1 стр.155-179.

Никитовић, А., (1998), *Савремена одређења појма националног идентитета*, Филозофија и друштво, бр. XIV, Београд; Институт за филозофију и друштвену теорију.

Нова српска политичка мисао, (1999), Београд год. 6, бр. 3 - 4.

Олујић Олуја, Д., Стојаковић, К., (2012), (ур.), *Прахис – друштвена критика и хуманистички социјализам*, зборник радова са Међународне конференције о југославенској левници: *Прахис-филозофија и Корчуланска љетна школа (1963-1974)*, Београд; Регионална канцеларија за југоисточну Европу

Павићевић, В., Шешић, Б., Књазева С., (1960) (ур.), *Неки проблеми теорије одраза*, Реферати и дискусије на IV стручном станку Југословенског удружења за Филозофију, Блед, 10-11. новембар 1960, Београд; Југословенско удружење за филозофију.

Павловић, Д., (1998), *Српска национална политика од 1986. до 1991. године*, Социологија, Београд; Институт за социолошка истраживања.

Павловић, М., (1972), *Мит и поезија у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Пековић, Р., (2016), *Паралелна страна историје - спорови о језику, нацији, литератури 1945-1990*, доступно на <http://www.magazin-tabloid.com/casopis/?id=06&br=292&cl=35>

Первић, М., (1972), *Традиција: историја и присуство у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.

Перовић, Л., (2005), *Како су се изражавали различити политички интереси у Југославији? Полемика између Добрице Ћосића и Душана Пирјевца 1961/1962*. у: дијалог повјесничара , Загреб.

Перовић, Л., (2005), ур. *Србија у модернизацијским процесима 20. века*, Београд; Институт за савремену историју.

Перовић, Л., (2005), *Несавладиве унутрашње контрадикције*, Београд; Хелсиншка повеља.

Петрановић, Б., (1981), *Историја Југославије 1918 – 1978*, Београд; Нолит.

Петровић, С., (1995), *Митологија култура цивилизација*, Београд; Чигоја штампа.

Петровић, С., (2002), *Културологија*, Београд; Чигоја штампа.

Пешић, В., (2002), *Рат за националне државе, у Српска страна рата, траума и катарза у историјском памћењу*, Београд; Самиздат Б92.

Попов, Н., (1983), *Друштвени сукоби – изазов социологији*, Београд; Институт за филозофију и друштвену теорију.

Попов, Н., (1989), *Контра фатум, Случај групе професора Филозофског факултета 1968-1988*, Београд; Младост.

Попов, Н., (2000), *Дисидентска скривалица*, Београд; Република, бр. 242-243, стр. 18-42.

Попов, Н., (ур.), (2002), *Српска страна рата, траума и катарза у историјском памћењу*, Београд; Самиздат Б 92.

Поповић, М., (1998), *Видовдан и часни крст*, Београд; Библиотека XX века.

Поповић, С., (ур.). (1990), *Косовски чвор: дрешити или сећи*, Београд; Chronos.

Путиња, Ф., и Стреф - Фенар Ж., (1997), *Теорије о етницитету*, Београд; Библиотека XX век.

Радић, Р., (2002), *Црква и српско питање, у Српска страна рата, траума и катарза у историјском памћењу*, Београд; Самиздат Б92.

Рајшић, Љ., (2000), *Митови двадесетог века*, Ниш; *Теме*, XXIV, 3 - 4.

Рак, П., (1998), *Дисиденти- култура и политика*, Београд; Република, бр. 192 - 193, стр. 27 - 30.

Рамет, С., (1992), *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962- 1991*, Bloomington; Indiana University Press, Bloomington.

Ramet, S., P., (2008). *East-Central Europe between Religion and Politics: Catholics, Orthodox, and New Orders of Missionaries after 1989*, Bologna; Longo Editore Ravenna.

Ramet, S., P (2008).; *War, Politics, Society, Foreign Relations*, München; R. Oldenbourg Verlag.

Rosalind, E., (2004): *Појам социјалног капитала: релевантност и импликације за конференцију о локалним заједницама*, Београд; ИСИ.

Ренд, А., (1984), *За новог интелектуалца*, Ниш; Градина.

Ристић, Д., (1997), *Нове националистичке идеологије у Србији и когнитивни дефект у конструкцији идентитета*, Београд; Република.

Руварац, И., (1884), *Прилог к испитивању српских јуначких песама*, у: *Две студентске расправе*, прештамpane из „Седмице“, листа за науку и забаву за г. 1856 и 1857, Нови Сад.

Самарцић, Р., (1990) *Косовско опредељење*. Београд.

Савић, М., (1999), *Ванредно стање*, Београд; Филип Вишњић.

Слапшак, С., (2009), *интервју*, текст Омер Карабег, Политика, 09 мај 2009.

Smith, A., D., (1995), *Nations and Nationalism in a Global Era*, Cambridge: Polity Press.

Смит, А., (1998), *Национални идентитет*, Београд; Библиотека XX век.

Smith, A., D., (2000), *The Nation in History, Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Cambridge; Polity Press.

Солдатовић, В., (1991): *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Са амандманима и уставним законима за спровођење устава*, Београд.

Спасић, И., (2003): 'Сећање на недавну прошлост', у Голубовић З., Спасић И., и Павићевић Ђ., *Политика и свакодневни живот: Србија 1999-2002*, Београд; Институт за филозофију и друштвену теорију.

Србија у модернизацијским процесима 20. века, (1996) Београд; Институт за савремену историју.

Спасојевић, С., ур., (1986), *Случај Мартиновић*, Београд; Партизанска књига.

Стојановић, Д., (2010), *Уље на води. Огледи из историје садашњости Србије*, Београд; Пешчаник.

Sztompka P., (1993): *The Sociology of Social Change*, Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA.

Тадих, Б., (1999). *Етничке заједнице и међуетнички сукоби*. Подгорица; ЦИД.

Тадих, Љ., (1986), *Националне страсти као замена за демократију*, Београд; Књижевне новине бр. 709.

- Тадих, Љ., (1998), *Филозофија у свом времену*, Београд; Филип Вишњић.
- Томас, Р., (1999), *Србија под Милошевићем, политика деведесетих*, Београд; Самиздат Б 92.
- Трипковић, М., (2007), *Појам интелигенције, у Социолошки речник*, пр. Мимица, А., Богдановић, М., Београд; Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ћирковић, С., (2004), *Срби међу европским народима*, Београд; Equilibrium.
- Ћосић, Д., (2004), *Косово*, Београд; Новости.
- Ћосић, Д., (2002), *Пишчеви записи*, Београд; Новости.
- Фрај, Н., (1972), *Архетипска критика: теорија митова у Мит, традиција, савременост*, Београд; Нолит.
- Фрај, Н., (1991), *Мит и структура*, Сарајево; Свјетлост.
- Фрејзер, Џ. Џ., (2003), *Златна грана: проучавање магије и религије*, Београд; Algoritam.
- Фром, Е., (2003), *Заборављени језик*, Београд; Завод за уџбенике и наставна средства.
- Хантингтон, С., (2007), *Тко смо ми*, Загреб; Извори.
- Hastings, A., (2003), *Градња национализма*, Сарајево; Vuubook; Ријека, Adamic.
- Хејвуд, Е., (2004), *Политика*, Београд; Clio.

Heywood, A., (2003), *Political Ideologies: An Introduction*, New York; Palgrave Macmillan.

Hobsbaum, E., (1996), *Нација и национализам од 1780; програм, мит, стварност*, Београд; Филип Вишњић.

Хобсбаум, Е., Рејндер, Т., (ур.), 2002. *Измишљање традиције*, Београд; XX век.

Хорват, Б., (1989), *Југославенско друштво у кризи*, Загреб; Напријед.

Хорват, Б., (1989), *Косовско питање*, Загреб; Глобус.

Horowitz, D., (2000). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkley; University of California Press.

Cartwright, P. D., (1988), *Анализа квалитативног материјала*, Загреб; Социолошко друштво Хрватске, Ревизија за социологију : социологијски тромјесечник, ур. Вјекослав Афрић, 19, бр. 1 - 2 (66 - 67), стр. 87 - 112.

Connor, W., (1993), *Beyond Reason: The Nature of the Ethnonational Bond*, *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 16, 3, 373 - 389.

Cornel S., Hartmann, D., (1998). *Ethnicity and Race, Making Identities in a Changing World*. London; Sage Publications.

Цветковић, В., (2002), *Национални идентитет, (ре)конструкција институција у Србији (идеологије, образовање и медији)*, Београд; Филозофија и друштво бр. 19 - 20, стр. 51 - 75.

Цвијић, Ј., (1923), *Балканско полуострво*, Београд.

Чавошки, К., Коштуница, В., (1983), *Страначки плурализам или монизам*, Београд; Институт за филозофију и друштвену теорију.

Чавошки, К., (1973), *Елите, маса и демократија у делу Карла Манхајма, Маса у социолошкој теорији*, Београд; ИСИ.

Чајкановић, В., (1973), *Мит и религија у Срба: изабране студије*, Београд; Српска књижевна задруга.

Чапо, Е.. (2008), *Теорије митологије*, Београд; Слио.

Чоловић, И., (2000), *Политика симбола, огледи о политичкој антропологији*, Београд; Библиотека XX век.

Чоловић, И., (2009), *интервју*, текст Омер Карабег, Политика, 09 мај 2009.

Чоловић, И., (2009), *Косовски мит и српски национални идентитет*, Маринко М. Вучинић, Политика 14. мај 2009.

Шилз, Е., (1984), *Природа задачи и традиције интелектуалаца*, Ниш; Градина.

Шнапер, Д., (1996), *Заједница грађана (о модерној идеји нације)*, Сремски Карловци, Нови Сад; Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Шнел, Р., (2008), (прир.) *Лексикон савремене културе, теме и теорије, облици и институције од 1945. године до данас*, Београд; Плато.

Шутовић, М., (2013), *Политика заточеника, Косовско друштво: од предања до (ре) митологије*, Београд; Чигоја штампа, Филозофски факултет Косовска Митровица.

Шушњић, Ђ., (1973), *Критика социолошке методе. Увод у методологију друштвених наука*, Ниш; Градина.

Wundt, W., (1922), *Grundriss der Psychologie*. 15. Aufl. Leipzig, у
Петровић, С., (2002), *Културологија*, Београд; Чигоја штампа.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1

Извешаји Српске православне Цркве о стању на Косову и Метохији, 1968 – 1969 године

Извештај бр. 1

Одбор Епархије Рашко-призренске - Верској комисији АП Космета,
бр. 162, 28. II 1968.

Од Управе манастира Гориоча добили смо следећи извештај:

У непосредној близини овог манастира налазила је се шума, својина Шум. газдинства Исток. Како је поменуто Газдинство исекло своју шуму, то су навалили грађани ове околине да секу шуме својине овога манастира. Испрва су секли ноћу, а сада су почели и дању и то тако да чак и са колима долазе, и то десетина и по више људи. Ово је формално уништење шуме овог манастира. Ми смо ишли да бранимо да тако не уништавају, па су нас камењем гађали тако да се нисмо уклонили, главе би нам полупали. Онда смо ишли у Народну милицију више пута, и за неке смо подносили и писмене пријаве, за које смо могли дознати како се зову, о чему се до данас ништа није предузимало, па Вас молимо за Вашу интервенцију да би се ово уништење шуме спречило...У вези са овим слободни смо напоменути да ово није осамљени случај, јер се и шума манастира Девича код Србице, манастира Соколице код Косовске Митровице, манастира Светог Марка код Призрена масовно бесправно сече, а атакира се и на шуму манастира Високих Дечана, о чему смо неколико пута интервенисали код тога Већа Ови случајеви наводе нас на помисао да се питамо: шта даје повода последње две године суседима Православних манастира да атакирају на њихову имовину, тј. имовину Српске Православне цркве?!

Председник ЕУ Одбора Епископ рашко-призренски Павле

(Архив Синода, Син. бр. 1036/1968)

Извештај бр. 2

Управа манастира Дечана – Патријарху Српском

Бр. 41, 3. IV 1968., Дечани

Ваша Светости,

(...) пре месец дана Шиптари из Дечана тешко су претукли шумара Миливоја Лакићевића, само зато што је против неких поднео пријаве о крађи шуме. У исто време један Шиптар-кондуктер избо је ножем на 7 места и тешко ранио једног Србина-шофера, само зато што није хтео да вози препун аутобус по заповести Шиптара. Недавно је у Лабљанима на Косову у српском селу прослављен јубилеј о Скендер-бегу. Један Србин упитао је зашто се то прославља у српском селу, па и он лежи у агонији у приштинској болници. Пре недељу дана Шиптар из Ратиша (дечанска парохија) истерао је из куће и са имања Станицу Пешић. Жали се свемогућим властима овде и све је без успеха. Породицама из Дечана: Зарији Павловићу, Стевановић Мирку, Милораду Јоксимовићу, Никчевић Благи, Милораду Ђашићу, Павлу Ђашићу и породици из Дреноца Абрамковићима одузеше самовољно земљу и шуме. Тако ови људи немају коме да се жале, нити пак каква жалба помаже. Обраћам се Вама, нашем српском оцу, да Ви нешто помогнете Вашим ауторитетом код власти у Београду. Ово су Вам изворне вести 100%, за које лично могу да одговарам.

Настојатељ Високих Дечана игуман Макарије

(Архив Синода. Син. бр. 1409/1968)

Извештај бр. 3

Епископ рашко-призренски - Светом Синоду

Бр. 500, 22. VI 1968., у Призрену

Управа манастира Девича упутила је Извршном већу Покрајине Косова и Метохије у Приштини представку следеће садржине:

„Управа манастира Девича, као културно-историјски споменик, који је под заштитом Државе подноси следећу жалбу и моли Вашу заштиту.

„(...) дана 28. маја 1968. године поднели смо писмену пријаву и молбу Општинском Комитету и народној милицији у Србици против синова Османа и Азема Дељевића из Резала, који су напали старешину манастира Девича игуманију Параскеву, ударили је штапом, затим упали у собе наших радника и тражили звоно, пошто им је скинуто са стоке која је ухваћена у житу. Жене наших радника се уплашиле, јер су им мужеве били на послу, исто су улазили и у наше просторије тражећи звоно. Питамо се да ли би неко смео тако слободно од мушке главе да улази ма било у коју кућу и међ туђе жене? Поднели смо пријаву милицији, милиција је изашла на лице места, али су претили и милицији, да ће их тужити Космету што штите Девич...“

„(...) дана 13. јуна била сам отишла на имање-ливаде, јер нам косе. Кад сам била код наше воденице, пришао ми је исти из Резала син Османа и Азема Дељевића, онај исти који се тукао са мном 28. маја 1968. године и зграбио ме за руку и заврнуо, скоро да ми је сломи, притрчао је један младић и викнуо , „Не забога, шта то радиш". Ја сам одмах звала наше раднике који су косили ливаде и сестре које су биле у башти; кад је видео, само је побегао. То је било послеподне око 4—5 сати. Одмах сам отишла у Милицију и дежурни ме је саслушао и узео на записник. Данас 14. јуна 1968. године ујутро, око 9 сати дошао је један у сам Девич и скренуо ми пажњу да не идем доле, јер ме из Резала чекају да ме убију. Ја не знам шта да радим и коме да се жалим, јер је ово неиздржљиво. Ми не

смето саме женске да сиђемо на своје имање јер нам вечито прете и кажу нам: немате ви ту посла.

Старешина манастира Девича, игуманија Параскева

(Архив Синода, Син. бр. 2731/1968)

Извештај бр. 4

Епископ рашко-призренски - Светом Синоду

Бр. 62, 10. II 1969., у Призрену

Од стране манастира Високих Дечана под бр. 17 од 6. II 1969. године добили смо следећи извештај:

„Част ми је поднети Вам следећи извештај: Рако Вуканић, из Гораждевца, еклисијарх, испричао ми је следеће: „У Бабиће код Гораждевца постоји основна школа са 70 ученика Срба и 30 Шиптара. Приликом прославе Нове године покушали су да и на ту школу ставе Албанску заставу. Томе се успротивили Милутин Милосављевић (55. г.) из Пиштана, Цветко Бабић (35. г.), из Бабића и Цветко Радуловић, из Враговца. Тражили су да се истакне и Српска застава, јер је већина ученика Срба. Скинули су Албанску заставу. После тога ухапсили их и одвели у Пећ. Били су по седам дана у самици, пребијани и поливани хладном водом од стране милиционара Шиптара. Осуђени су и по месец дана лежали су у затвору Пећком.

Епископ рашко-призренски Павле

(Архив Синода, Син. бр. 1710/1969)

Извештај бр. 5

Свети Синод - Председнику Скупштине Србије

Бр. 3055/зап. 502, 16. сеп. 1968.

Поново смо добили узнемиравајућа обавештења од управа наших манастира и цркава из Косовско-Метохијске покрајине о тешким и неодговорним поступцима Шиптара у овом крају према нашим свештеницима, црквеној имовини, поступцима према нашим верницима и др. Све ово размотрио је и наш Свети архијерејски синод у седници од 6. септембра ове године и одлучио да Вам ове жалбе, односно упозорења, доставимо у препису, молећи Вас да исте размотрите и поклоните им своју пуну пажњу, како би се наше цркве и манастири као и њихови службеници и остали верници заштитили од безакоња и омогућило им се да у нашој слободној Земљи живе и раде у миру и без страха.

Патријарх Српски Герман

(Архив Синода, Син. бр. 3055/1968)

Извештај бр. 6

Председник Скупштине Србије – Патријарху Српском

Београд, 23. IX 1968.

Ваше писмо од 16. IX. 1968. године са прилозима добио сам. Председник Републичког извршног већа, друг Ђурица Јојкић, добио је од Вас писмо исте садржине и обавештен сам да је дао налог надлежним органима да испитају случајеве на које се Ваше писмо односи и поступи по закону. Потврђујући пријем Вашег писма уједно Вас обавештавам да сматрам да је то што је председник Републичког извршног већа већ предузео, довољно за утврђивање стварног стања и предузимање потребног корака,

у случају да се утврди да је потребно предузети одређене мере за заштиту закона.

Милош Минић

(Архив Синода. Син. бр. 3431/1968)

Прилог 2

Део петиције 211 интелектуалаца, из јануара 1986. године

„(...) у протеклих двадесет година са Косова и Метохије исељено је око 200.000 људи, више од 700 насеља етнички је „очишћено“, исељавање се наставља несмањеном жестином, Косово и Метохија постају „етнички чисти“, агресија прелази границе Покрајине (...) политички разум налаже да се на ванредним седницама Скупштине СФРЈ и Скупштине СР Србије што пре размотри Петиција Срба са Косова и предузму хитне и ефикасне мере с циљем да се оконча историја једног дугог, погубног геноцида на европском простору (...) методе су остале исте: на старом кољу обновљене су главе. Нови ђакон Авакум зове се Ђорђе Мартиновић, а Мајка Југовића – Даница Милинчић. Силују се старице и монахиње, претуца нејач, ослепљује стока, зидају штале од надгробних споменика, скрнавe и срамоте цркве и историјске светиње, толеришу привредне саботаже, људи нагоне да у бесцење продају своја имања (...) под плаштом борбе против “великосрпског хегемонизма” већ деценијама траје монтирани политички процес српском народу и његовој историји. Први циљ је етнички чисто Косово, а затим даља освајања србијанских, македонских и црногорских територија. Нема националне мањине у свету која има већа уставна права, а њени предводници и идеолози уводе је у националну авантуру у којој све може да изгуби (...) свим неравнодушним људима ове земље, одавно је постало јасно да

геноцид на Косову не може бити сузбијен без дубоких друштвених и политичких промена у целој земљи. А те су промене незамисливе без промене и у односима САП и СР Србије, односно СФР Југославије. Геноцид не може бити онемогућен политиком која га је омогућила, политиком постепене предаје Косова и Метохије -Албанији, капитулацијом без потписивања капитулације која води у политику националне издаје (...) ако би Косово и даље остало само проблем Србије, оно ће постати и највеће разочарање српског народа у југословенску заједницу (...) српски народ се у својим ослободилачким ратовима борио и за Албанце, а несебичном материјалном помоћи од 1945. године до данашњих дана дао довољно доказа да му је стало до слободе, напретка и достојанства албанског народа. Ми истичемо да не желимо зло и неправду албанском народу и залажемо се за његова демократска права; тражећи равноправност за српски и остале народе на Косову, међу њима видимо и албански народ. Ограђујемо се и осуђујемо све неправде које су било када са српске стране учињене албанском народу (...)" (Ћосић, 2004: 44 - 46).

Прилог 3

Потписници петиције, из јануара 1986. године.

проф. др Душан Адамовић; проф. др Слободан Аљанчић, члан Српске академије наука и уметности (САНУ) ; Иван И. Антић, архитекта, члан САНУ; Драгомир Антонић, виши стручни сарадник; проф. др Јован Аранђеловић; Неда Арнерић, глумица; мр Милош Арсенијевић, асистент Универзитета; Јовица Аћин, књижевник; Зденка Аћин, публициста; Драган Бабић, новинар; Матија Бећковић, књижевник, члан САНУ; мр Драган Благојевић, асистент; проф. др Димитрије Богдановић, члан САНУ; др Стојан Богдановић, доцент Универзитета; др Милан Божић, доцент Универзитета; Вера Божичковић-Поповић, сликар; проф. др Злата Бојовић; Душан Бошковић, библиотекар; Илија Братић, књижевник;

проф. др Ранко Булатовић; др Смиљка Васић, научни саветник; др Милан Весовић, виши научни сарадник; др Жарко Видовић, научни саветник; проф. др Петар Влаховић; проф. др Михаило Војводић; Момир Војводић, књижевник; проф. др Бранко Вујовић; др Слободан Вујошевић, доцент Универзитета; Алек Вукадиновић, песник; Ђорђе Вуковић, књижевник; Ивана Вулетић, асистент-приправник; проф. др Зоран Гавриловић; проф. др Славко Гавриловић, члан САНУ; проф. др Андрија Гамс; Недељко Гвозденовић, сликар, члан САНУ; др Бранислав Глигоријевић, научни саветник; Мило Глигоријевић, новинар; Дринка Гојковић, преводилац; проф. др Загорка Голубовић; др Драгутин Гостушки, научни саветник; др Ирена Грицкат-Радуловић, члан САНУ; Вељко Губерина, адвокат; Александар Дероко, члан САНУ; Добривоје Деспотовић, адвокат; мр Зорица Дивац, асистент; др Коста Дошен, научни сарадник; Вук Драшковић, књижевник; проф. др Слободан Душанић; Гојко Ђого, књижевник; др инг. Животије Ђорђевић; др Јован Ј. Ђорђевић; др Веселин Ђуретић, научни саветник; проф. др Војислав Ј. Ђурић, члан САНУ; проф. др Михаило Ђурић; Бранимир Ђуричић, психолог; проф. др Ђорђе Живановић; Растко Закић, књижевник; др Олга Зиројевић, научни саветник; др Павле Зорић, књижевник; проф. др Милка Ивић, члан САНУ; Антоније Исаковић, књижевник, члан САНУ; Павле Јакшић, генерал-пуковник ЈНА у пензији; проф. др Владета Јанковић; др Иван Јанковић, адвокатски приправник; мр Марија Јанковић, истраживач-сарадник; јеромонах др Атанасије Јевтић, професор Богословског факултета; др Владета Јеротић, психијатар; проф. др Неца Јованов; Арсеније Јовановић, редитељ и професор Универзитета уметности; Биљана Јовановић, књижевник; проф. др Војислав С. Јовановић; проф. др Гордана Јовановић; проф. др Миливоје Јовановић; Радивоје Јовановић-Брадоња, генерал-потпуковник ЈНА у пензији; проф. др Реља В. Катић, редовни члан француске Академије вет. наука; проф. др Ђорђе Кнежевић; Јулија Кнежевић, домаћица; Слободан Кнежевић, дипл. инг. машинства; Душан Ковачевић, драмски писац; др Леон Којен, доцент Универзитета; Јован Л. Копривица, адвокат; проф. др Војислав Кораћ, члан САНУ; Звонимир Костић, књижевник; проф. др Стојадин Костић; др Војислав Коштуница, виши научни сарадник; Петар Краљ, глумац;

проф. др Василије Крстић, члан САНУ; проф. др Александар Крон; проф. др Драган Крстић; Жика Лазић, адвокат; Жика Лазић, књижевник; Радмила Лазић, књижевник; Данило Лекић, генерал-пуковник ЈНА у пензији; проф. др Марко Д. Лeko; Раша Ливада, песник; Војислав Лубарда, књижевник; др Радош Љушић, доцент Универзитета; Душан Макавејев, филмски редитељ; проф. др Иван Максимовић, члан САНУ; Светислав Мандић, књижевник; Љубица Марић, члан САНУ; проф. др Радмила Маринковић; проф. др Александра Марјановић; Младен Марков, књижевник; проф. др Михаило Марковић, члан САНУ; проф. др Радмило Маројевић; Ратко Мартиновић, генерал-потпуковник ЈНА у пензији; Дејан Мијач, редитељ, професор Универзитета уметности; др Петар Милосављевић, научни саветник; проф. др Никола Милошевић, члан САНУ; мр Љиљана Миочиновић, психолог; др Милорад Мештеровић; Слободан Машић, архитекта; проф. др Драгутин Мирковић; Миодраг Мирковић, музичар Београдске филхармоније; Јеремија Д. Митровић, професор; др Драгољуб Мићуновић, виши научни сарадник; проф. др Велимир Михаиловић; Драгослав Михаиловић, књижевник, члан САНУ; проф. др Коста Михаиловић, члан САНУ; Милорад-Бата Михаиловић, сликар, члан САНУ; Борислав Михајловић-Михиз, књижевник; проф. др Раде Михалчић; Танасије Младеновић, књижевник; Јулија Најман, књижевник; Драган Николић, глумац; др Гојко Николић, генерал-пуковник ЈНА у пензији, члан САНУ; Рајко Петров Ного, књижевник; проф. др Станиша Новаковић; Вида Огњеновић, редитељ; проф. др Предраг Огњеновић; проф. др Милорад Павић, књижевник; проф. др Никола Павковић; проф. др Предраг Палавестра, члан САНУ; проф. др Мирослав Пантић, члан САНУ; проф. др Фанула Папазоглу, члан САНУ; Богољуб Пејчић, новинар; Борислав Пекић, књижевник, члан САНУ; Ратко Пековић, књижевник; мр арх. Владимир Петковић; др Новица Петковић, научни сарадник; проф. др Сретен Петковић; Александар Петров, књижевник; Милутин Петровић, књижевник; др Миодраг Петровић, научни саветник; проф. др Растислав Петровић; проф. др Ружа Петровић; др Небојша Попов, виши научни сарадник; проф. др Бошко В. Поповић; Данко Поповић, књижевник; Мића Поповић, сликар, члан САНУ; др Никола Б. Поповић, виши научни

сарадник; др Тома Поповић, научни сарадник; Миодраг Протић, сликар, члан Југословенске академије знаности и умјетности; Милорад Раденић, стручни саветник; др Андрија Радевић, научни саветник; мр Венцислав Радовановић, асистент Универзитета; др Миљана Радовановић, научни саветник; епископ др Анфилохије Радовић, професор Богословског факултета; прим. др Оливера Радојковић; Мирослав Радојчић, новинар; Стеван Раичковић, књижевник, члан САНУ; Бисерка Рајчић, преводилац; Слободан Ракитић, књижевник; Радомир Рељић, сликар, професор Универзитета уметности; др Слободан Реметић, научни саветник; др Владислава Рибникар, доцент Универзитета; проф. др Живан Ристић; мр Никола Родић, истраживач-сарадник; проф. др Радован Самарацић, члан САНУ; Слободан Селенић, књижевник; Љубомир Симовић, књижевник; Душан Синдик, стручни саветник; Љубица Сокић, члан САНУ; Ружица Сокић, глумица; Александар Спасојевић, стручни саветник; Младен Србиновић, сликар члан САНУ; проф. др Драгослав Срејовић, члан САНУ; Владимир Стаменковић, професор Универзитета уметности; проф. др Душан Станковић; др Глигор Станојевић, научни саветник; Милан Стевчић, архив. саветник; мр Светозар Стијовић, истраживач-сарадник; проф. др Никша Стипчевић, члан САНУ; мр Момчило Стојаковић, истраживач-сарадник; проф. др Мила Стојнић; Данило Стојковић, глумац; Живорад Стојковић, професор књижевности; проф. др Љубомир Тадић, члан САНУ; Андреј Тарасјев, лектор; др Никола Тасић, научни саветник; Александар Терзић, лектор-предавач; мр Славенко Терзић, истраживач-сарадник; проф. др Владета Тешић; Јован Томашевић, дипл. инг.; проф. др Драган Трифуновић; проф. др Ђорђе Трифуновић; Добрица Ћосић, књижевник, члан САНУ; др Драго Ћупић, научни саветник; Милевка Ћурчић, наставник дефектолог; Средоје Урошевић, генерал-мајор ЈНА у пензији; Радисав Филиповић, пуковник ЈНА у пензији; Велимир Цветић, адвокат; Брана Црнчевић, књижевник; др Коста Чавошки, виши научни сарадник; проф. др Милка Чворић; проф. др Никола Чобелић, члан САНУ; др Климе Џамбазовски, научни саветник; Милан Шећеровић, драмски писац; Милија Шћепановић, дипл. правник, мајор ЈНА у пензији; Борислав Међедовић, новинар; др Радмила Тричковић, научни сарадник.

Прилог 4

Делови нацрта САНУ који се односе на КиМ

„(...) никог не треба убеђивати да сепаратизам и национализам делују на друштвеној сцени, али се недовољно схвата да су таква опредељења идејно омогућена Уставом из 1974. године (...) стално јачање и међусобно подстицање сепаратизма и национализма удаљило је и нације једне од других, до критичне тачке (...) стање духова упозорава да се политичка криза приближила критичној тачки потпуне дестабилизације Југославије. Косово је њен најочигледнији знак (...) слабости које су од почетка биле присутне у моделу, постајале су све видљивије. Све нације нису равноправне: спска нација, на пример, није добила право на властиту државу. Делови српског народа, који у знатном броју живе у другим републикама, немају права, за разлику од националних мањина да се служе својим језиком и писмом, да се политички и културно организују, да заједнички развијају јединствену културу свог народа. Незаустављив прогон Срба с Косова на драстичан начин показује да она начела каја штите аутономију једне мањине (Албанаца) нису примењена кад су у питању мањине у оквиру мањине (Срби, Црногорци, Турци и Роми на Косову). С обзиром на постојеће облике националне дискриминације данашња Југославија се не може сматрати модерном и демократском државом (...) многе невоље које муче српски народ изникле су у приликама које су заједничке свим југословенским народима. Међутим, српски народ притискају и друге недаће. Дугорочно заостајање развоја привреде Србије, нерегулисани државно-правни односи са Југославијом и покрајинама, као и геноцид на Косову, појавили су се на политичкој сцени са удруженом снагом која чини ситуацију напетом, ако не и експлозивном. Ова три мучна питања, која произилазе из дугорочне политике према Србији, својом драматиком угрожавају не само српски народ, већ и стабилност читаве Југославије. Због тога се она морају наћи у средишту пажње (...) проширење

аутономије образлагано је уверавањем да ће се постићи већа равноправност између нација и боље обављање јавних послова. Догађаји на Косову крајем шездесетих година били су опомена шта се све може догодити уколико се аутономија повећа (...) изгон српског народа са Косова је спектакуларно сведочанство његовог историјског пораза. Српском народу је у пролеће 1981. године објављен један одиста специјалан, али отворен и тоталан рат припреман у разним раздобљима административних, политичких и државноправних промена. Вођен вештом применом разних метода и тактика, с подељеним улогама, уз активну, а не само пасивну и не много прикривану подршку појединих политичких центара у земљи - погубнији и од оне која је долазила из суседства - тај отворени рат, коме се још увек гледа право у очи и који се не назива својим правим именом, одвија се скоро пет година (...) завере, које се обично тајно кују, на Косову су се стварале не само очевидно, већ и демонстративно. Многима су зато масовни нeredи 1981. године више изгледали као истрчљивост, него као каква нова појава, опасна и по читаву земљу, као што се касније свака истина о прогону Срба на Косову сматрала „копањем по правима Албанаца“, а писање „београдске штампе“ о збивањима на лицу места, узимало готово за већу кривицу од почињених паљевина, убијања, силовања, скрнављења - многих до данас политички и кривично неидентификованих. Посебну тежину има однос одговорних чинилаца и власти на Косову према насиљу чија је жртва српски народ. Прећуткивањем и заташкавањем злочина, избегавањем да се одмах каже сва истина, завлачењем истраге и судског поступка, охрабрују се ситни и крупни терор, уједно се ствара лажна, улепшана слика о приликама на Косову. Поред тога, трајна је тежња да се за насиље над Србима нађе политички алиби у тобожњој узајамности мржње, нетрпељивости и реваншизма, а у последње време све чешће и у измишљеном дејству „спољашњег“ непријатеља - ван покрајине, српског национализма „из Београда“ (...) исељавање Срба са Косова и Метохије у Социјалистичкој Југославији по своме обиму и карактеру превазилази све раније етапе овог великог изгона српског народа (...) остатак српског народа не само што стално и несмањеним темпом напушта своју земљу, него се, према свим сазнањима, гоњен зулумом и физичким, моралним и

психолошким терором, препрема за свој коначан егзодус. За мање од десетак следећих година, ако се ствари битно не промене, Срба на Косову више неће бити, а „етничко чисто“ Косово, (...) судбина Косова остаје животно питање читавог српског народа. Ако оно не буде решено једним правим исходом наметнутог рата, ако се успостави истинска безбедност и недвосмислена равноправност за све народе који живе на Косову и Метохији, ако се не створе објективни и трајни услови за престанак исељавања народа - тај део Републике Србије и Југославије постаће и европско питање, (...) но највећу невољу чини то што српски народ нема државу као што је имају сви остали народи. Истина, у првом члану Устав СР Србије садржи одредбу да је Србија држава, али се неизбежно поставља питање каква је то држава која се проглашава ненадлежном на сопственој територији и која нема на располагању средства да заведе ред на једном делу свог подручја, да обезбеди личну и имовинску сигурност својих грађана, да стане на пут геноциду на Косову и заустави исесељење Срба са вековних огњишта. Такав положај показује политичку дискриминацију према Србији, поготово ако се има у виду да јој је устав СФРЈ наметнуо унутрашњу федерализацију као трајан извор конфликта између уже Србије и Покрајина. Агресивни албански национализам на Косову не може се сузбити ако Србија не престане бити једина република чије унутрашње односе уређују други (...)

Прилог 5

Православље, бр. 364, 15. 05. 1982., стр. 4, 16 страна

На шта се жали епископ рашко-призренски

„Недавно смо Вам поднели жалбу због штете коју наносе поједини грађани албанске националности црквеној и манастирској имовини. На то смо указивали и другу председнику Али Шукрији, при недавном разговору с њим, као и у писменој представи коју смо му том приликом уручили. Но овакви поступци не престају и даље. Старешина цркве у Кос. Каменици извештава да је ноћу 9. фебруара 1982. г. срушен надгробни споменик свештеника Саве Илића, који се налазио поред саме

цркве у томе месту, о чему је извештена станица милиције. Управа манастира Девича јавља да је 3. марта у манастирској шуми одсечено око 60—70 стабала, при чему се трактор Ђазима Муарема Делаје, из Резача, отиснуо у јаругу, и преврнуо у манастирској шуми. Обавештена је милиција која је била на лицу места. Истог дана неко је секиром ударио манастирску свињу, тешку око 70 кг. пресекао јој кичму изнад врата. Истог дана на пут који води манастиру, око 250 м. од манастира, набацано је камење да се колима уопште није могло прећи, те су сестре морале склањати камење, које крај пута стоји и сада. Свештенак који опслужује село Коришу извештава да је 8. 03. 1982. г. био у манастиру Св. Марка, у селу Кабашу изнад Призрена, и видео да су гвоздена врата са цркве одваљена и однета. Дрвени капци и гвоздене шипке које су на прозорима постојале, више не постоје. У цркви од иконостаса, који је већим делом спаљен још 1973. г., сада нема ништа. Све што је после оправке цркве у њој остало: даске, штафне и др., све је потпуно спаљено, те унутрашњост цркве лци на згариште. У северозападном углу цркве изнутра, бетонски патос је разваљен и начињена рупа ширине и дубине око један метар. Поново молимо Комисију да се заштити црквена имовина од безобзирног унишатавања“.

С поштовањем

Председник Епархијског управног одбора, Епископ рашко-призренски
Павле

Православље, бр. 487, 01. 07. 1987., стр. 2, 16 страна

Сведочанство епископа рашко-призренског Павла

„Почетком ове године, у селу Мушутушту код Суве Реке, Црквеној општини био је потребан поседовни лист за једну цркву, којих у тој општини има више, и кад је исти извађен видело се да уместо црква пише цамија. Сматрали смо да је то случајна грешка и тражили да се исправи. Исправка је извршена. Међутим, у поседовном листу за цркву у селу Дворане, исте Црквене општине, уместо црква написано је „кућа“. То нам је побудило сумњу у случајност грешке, те потражисмо поседовне листове и за остале цркве те Црквене општине. Имали смо

шта да видимо: црква Св. Петра и Павла. у самој Сувој Реци, наведена је као „џамија“. Као џамња уписана је у поседовном листу стара црква Св Ђорђа, са нашисом из 1370 год., у селу Речане. Чак у поседовном листу манастира Св. Тројице код Муштушта стоји: „Добро манастира Св. Тројице, парцела 3664, бр. Плана 13/62 назив земљишта Бела Рудина, двор. џамија“. Црква пак Св. Николе у селу Дворане и црква Св. Николе у селу Поповљане, у катастарским књигама уведене су као „кућа“, а црква Св. Уроша, у селу Селогражде, уведена је као „зграда“. У Геодетској управи у Ораховцу, као „зграде“; или „куће“, уведене су цркве у Вел. Хочи. Св. Николе у Оптеруши. Св. Богородице, у самом Ораховцу, Св. Пречисте у Ретимљу, манастира Св. Врача у Зочншгу. Црква Св. Недеље у Брњачи, порушена за време II светског рата и обновљена после рата, није уведена ни као црква, ни као кућа. Исто тако црква Св. Спаса у Оптеруши код Зочишта. У Геодетској управи у Пећи као џамије убележене су цркве: Св. Луке у Витомирици, Св. Димитрија у Сиги, Св. Богородице у Гораждевцу. Црквиста порушених цркава у току II светског рата: у Раставици и Д. Ратишу нису уопште регистрована у катастарским књигама. И у неким другим местима, поједине цркве уписане су или као џамије, или као куће и зграде. Не треба много домишљања за закључак да ови поступци спадају у план застудника „етнички чистог Косова“, да се и званичним актима покаже да на Косову и Метохији нема ни Срба, ни њихових цркава, или да оне од XV, или чак од XIV века држе у свом поседу џамије“.

Прилог 6

Насловне стране појединих штампаних медијских гласила

Књижевна реч 16.02.1986.,

Књижевна реч, 10.04.1987.,

КЊИЖЕВНА РЕЧ

298

књижевне емисије Србије

година XVI – 10. IV 1987. цена 200 дин.

ОМ БРОЈУ

ЛОВИЧИЋ: „ПЛЕБИСЦИТАР-ИНА“

ЂРЈАНОВИЋ: ТРЕБА ЛИ НАМ ВИЧНИХ ЗАНОНА?

Е: МИЛОРАД ПОПОВИЋ: ТРО И АМЕРИЧКИ ЦРЊЦИ

Л. Ф. СЕЛИН

УМАНА НЕПОТА

За „Књижевну реч“ говори: Спасоје БАКОВИЋ

Корени сејарашизма

Разговор водио Душан Т. Батановић

Прел почетак другог светског рата живели сте на Косову и Метохији. У књизи „Сукоби на Косову“ наводите доста података о тешком животу Албанаца. Какав је био положај српског становништва у овим областима ово време?

Моји су дошли на Косово и Метохију 1933. из Прилепа, а ја сам исте године постао члан СКОЈ-а. Био сам поштеђен утицаја буржоаске политике у односу на Албанце. Био сам срећан што сам поштеђен шовинистичких приступа у гледању на Албанце као националну мањину. Грмк је тада званична власт сматрала туђом, националном мањинком, која је и против Југославије и против владајућег режима, против постојећег поретка, против двора. У време нашег доласка ситуација је била прилично смирена. Власти Краљевине СХС, од уједињења па до 1921. и каснијих година, главну битку су водиле против одметника (качка). Тада је дошло до емиграције качака у Албанију. Када смо се ми доселили на Косово, качака више није било.

Барјактари, бегови и други угледни људи албанске

Књижевне новине, 15.04.1986.,

КЊИЖЕВНЕ НОВИНЕ

708 / 86 / 802

ЛИСТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ И ДРУШТВЕНА ПИТАЊА

Број 708 (година XXXVII)
Београд, 15. април 1986.
Цена 150 динара

Људи (са Косова) јоворе...

А уга и смисљена уверавања да се ставе на Косову поправа у сваком погледу, тачковни из дана у дан, југо-словенска јавност — коју су из сталну сумњу истовремено провоирали јесте савремене и крајње суморне природе — добила је прилику да, изајав, сазна путу и слому о старости на Југу Србије. Али, да би се та истина, отоварила сржи, изаковок чула било је потребно да о њој, јавке за суштариности, баш на петогодишњачу контраверзионе, поговоре или који тражимо слободу и равноправност. То није добро, нити то може добро бити. Молим сву нашу власт у СФРЈ и народ, без обзира на нацију, да свако ко се осећа човек и друг, да нам пружи подршку и скину терет с главе. Као што смо ми Срби и Црногорци малобројни према Албанцима на Косову, тако су и поштени Албанци тамо малобројни и не осећу да мрдеју. Ако не можемо да будемо равноправни, те рајте нас у злогор, нека нас наша браћа спрењају, бићемо захваћани. Цео свет ће знати да се нећемо ни, процените сами јесмо ли ми националисти. Ја сам протерао с Косова. Немојте ми аплаудирати. То је за минут ћутања. Ја нећу да ћутом, студа причам да ме лице протерала иредента већ руководиоци које сам поменуо. Процентуално, мислим, могло би бити озако за исцлавање је 60 одсто криво албанско руководство, а 40 одсто српско... Тражио сам нас да таква комунисти не буду заједно с нама... српски кадрови на Косову. Нека се формира комисија и установи како сам протеран. Ако се утврди да нисам у праву сам ћу статићи етикета да сам српски националиста и славају се...

Сретен Вашић (Долац, Клипа). „Ја сам свих покојних Божидара Вашића који је 1968. био као прва жртва иреденте. Имао сам тада десет година и за месец после тога живот никад више није био леп и весео. Против нас највише рале ишли Срби који су у фотелама...”

О Југославији, поверењу и

Православље, 01.02.1985.,

ПРАВОСЛАВЉЕ
НОВИНЕ СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

XIX ГОДИНА   1. ФЕБРУАР 1985.   ЦЕНА 27 ДИНАРА   БРОЈ 429

НАСТАВАК ГРАДЊЕ ЦРКВЕ СВЕТОГ САВЕ

Градња цркве Светог Саве, на платву у близини Народног библиотекарског двора ће бити настављена. У првом термину, на јучерашњој седници, изјаснили су се и чланови Извршног савета Скупштине општине Врачар, који су уредили договором о присуству изградњи донације и урбанстичко-техничких услова". За израду документације задужени су стручњаци Завода за планирање развоја града.

Р. С.
(Наштима, 15. Јануар 1985.)

СИМПОЗИЈУМ НАСТАВНИКА СРПСКИХ ПРАВОСЛАВНИХ БОГОСЛОВИЈА
(Оширирије на 5. страни)

О Косову је данас мучно и мислити, а намоли писати
(Страна 9 и 10.)

Његова Светост патријарх српски Герман са учесницима семинара

СЕМИНАР „СИНДЕСМОСА“ У БЕОГРАДУ

ЛИТУРГИЈА И ЖИВОТ

СЕМИНАР ОТВОРИО ПАТРИЈАРХ СРПСКИ ГЕРМАН
(Види 8. страну)

ВЕДДХОВЕН — ХОЛАНДИЈА

КОНФЕРЕНЦИЈА СВЕТОГ САВЕТА ЦРКАВА О МЕЂУЦРКВЕНОЈ ПОМОЋИ

У РАДУ КОНФЕРЕНЦИЈЕ УЧЕСТВОВАО МИТРОПОЛИТ ЗАГРЕБАЧКО-ДУБЉАНСКИ ЈОВАН

СССР СПРЕМАН ДА ПОДРЖИ НАЈПРОЈЕКАТ ЗА ИЗГРАДЊУ НОВЕ ЗГРАДЕ БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА БЕОГРАДУ.

(Страна 1)

ПРАВОСЛАВЉЕ

НОВИНЕ СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

XXI ГОДИНА 1. ЈУН 1987. ЦЕНА 150 ДИНАРА БРОЈ 445

Свети архијерејски сабор у Пећкој Патријаршији

У прошлом броју нашег листа објавили смо одлуку Светог архијерејског сабора да ће се свечано отварање овогодишњег редовног заседања Светог архијерејског сабора обавити у Старовинској лаври Пећке Патријаршије, у суботу 23. маја ове године.

ПУТОВАЊЕ

На путу ка извршењу ове одлуке, Његова Светост патријарх Герман и Преосвећена Г. Г. архијереји (председник и чланови Светог архијерејског сабора) кренули су у Пећ, у суботу (23. 5. 1987) још у 7 часова. Програм их је водио преко Крагујевца, где их је дочекао епископ шумадјски Сава са скоро свим свештеницима Епархије шумадјске и околних бројем верних. Овде је после докологиче, са поздравом, отпоздравом и многозастављем, био кратак предач, испуњен разгледањем просторија и садржаја новог здања Епархијског центра, као и новог спрата Епархијске резиденције.

Дивути стидљивошћу и гостољубљем домаћина, охрабрени вером, клицанем и аплаузима овиштенства и верних лене Шумадје, Свјатјејши Патријарх и Преосвећена Господа архијереји кренули су у манастир Жичу, стару српску пинчу.

Рајост тренутка и значај догађаја објавише жичка звона, а жубор манастирске чеме као да се притаји, док млазиви њене бистре воде одурише зеленом Ибру да му шапну колико се данас радује Св. Сава и сви небески Србија, јер — ево, његов 43. наследник са свим српским владицама, долази саборно у Жичу, на очински благослов да би, као оно некад Св. Арсеније, кренуо према Пећи и Кокошким светњима.

Песма жичких монахања прекида тишину, а епископ жички Стефан поздравља високе госте и жели им, у исто време, и добродошлицу и срећан пут на послу за добро Српске православне цркве и свих њених верних.

ДОЛАЗАК У ПЕЋ

Увучена у Руговску клисуру, Старовинцијална лавра блиста на мајском сунцу чији зраци се одбијају од још неотопљене снежне наносе сурових Проклетија.

Све је, некако, у знаку свечаности, али са одређеним страхом — да ли ће ове бити по жељи и како се жели и како би требало да буде.

Међутим, нешто пре 16 часова кратак звиждук аутомобила Његове Светости Патријарха, пресеће све ово и најави долазак вишних гостију. Звук звона се меша са бректањем загрејаних мотора и куком воде јаза манастирске воденице. Живну манастирски комплекс и док се добродошли размештају по собама, у храму Св. Апостола чини се још једна провера да ли је све спремно.

(Наставак на 3. страни)

Његова Светост Патријарх говори са балкона резиденције

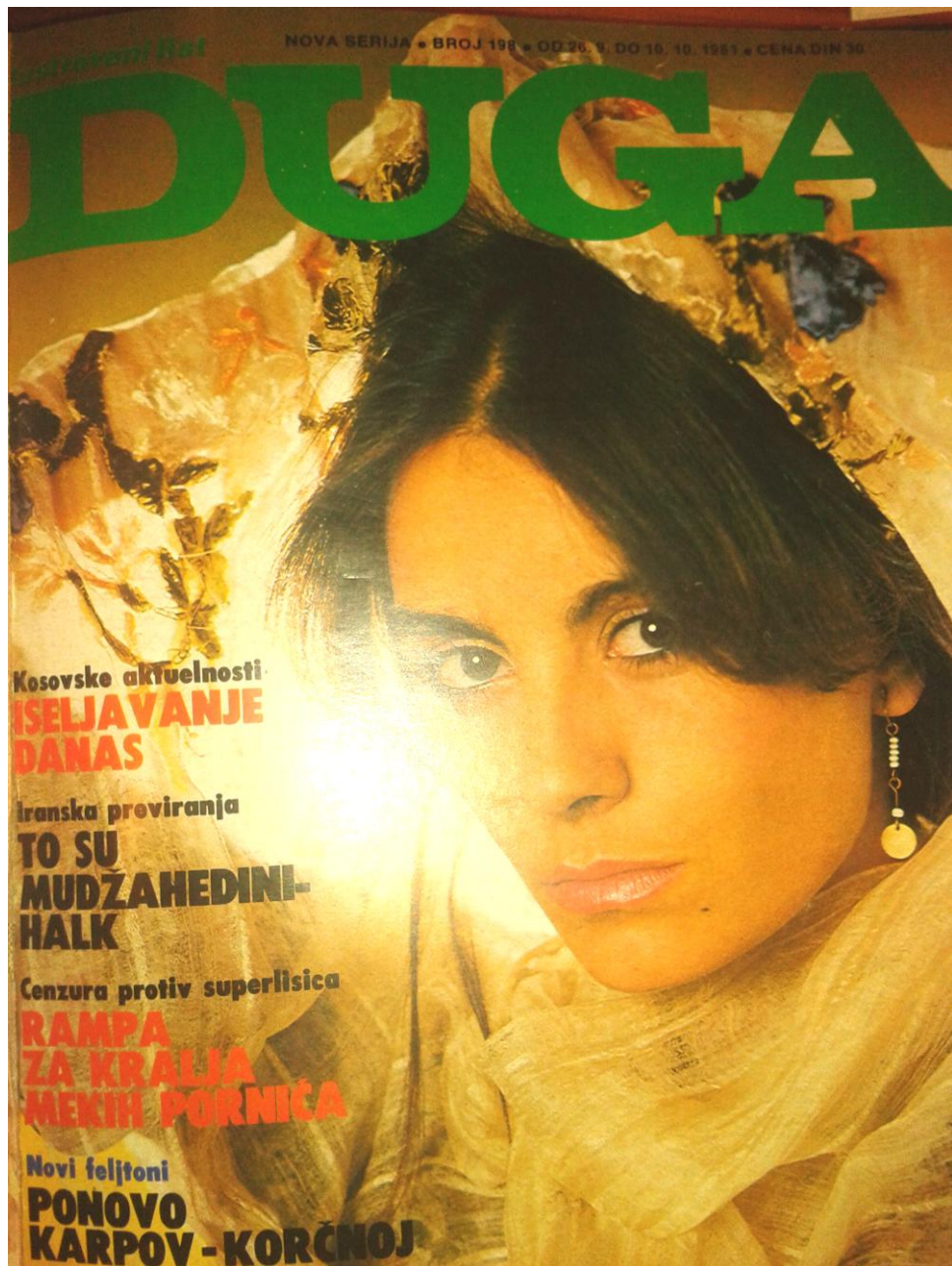
Дуга, 20.06.-04.07.1981.,

Дуга, 19.07.-01.08.1981.,

Дуга, 26.09.-10.10.1981.,

Дуга, 03-17.10.1983.,

Дуга, 05.-19.11.1983.,

Дуга, 09.-23.09.1984.,

Биографија аутора

Рођен у Косовској Митровици, где завршава основну и средњу школу. Дипломирао социологију на Филозофском факултету Универзитета у Приштини, са привременим седиштем у Косовској Митровици, према убрзаном режиму студија (31 месец), са просечном оценом 9,19 и 10 (десет) на дипломском испиту.

По завршетку студија, запошљава се на Институту за Српску културу Приштина – Лепосавић, на пословима истраживач - приправник.

Од 01.10.2007. године запослен на Филозофском факултету Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, на пословима *сарадника у настави*. Децембра 2007. уписује докторске студије на Филозофском факултету Универзитета у Београду.

Школске 2010./2011. године изабран је у звање *асистента* на предметима Методологија социолошких истраживања, Развијање истраживачког пројекта, Социологија града, Социологија образовања и Методика наставе социологије, на основним академским студијама и предметима, Основни истраживачки нацрти, Друштвени систем и друштвене промене у Србији, и Социологија савременог града, на мастер академским студијама.

Аутор је више научних радова, учесник регионалних и међународних научних скупова и сарадник на научним пројектима које је одобрило и финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а ЛВАН БАУЧАРЕВИЋ
број уписа 1507-64

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

ОДНОС СРПСКЕ ИНТЕЛЕКЦИЈЕ ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА УВАЖЕЊА ЗА
ПРЕМА КОСОВСКОМ РИТУ КАО ТОПУСУ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 03.06.2016. године

Л. Баучаревић

Прилог 2.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора ДВАН ЈАНЧАРЕВИЋ
Број уписа 15 07 - 64
Студијски програм Социологија
Наслов рада Однос српске интелекције одмештених година изјасности воља према
КОСОВСКОМ ПИТУ КАО ТОЛДЕЧ НАЦИОНАЛНИХ ИНТЕРЕСА
Ментор ПРОФ. ДР. СЛОБОДАН АНТОНИЋ

Потписани ДВАН ЈАНЧАРЕВИЋ

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 03.06.2016. године

ДВАН ЈАНЧАРЕВИЋ

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

ОДНОС СРПСКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ ОСАМДЕСЕТИХ ГОДИНА
ИЗДЕСЕТОГ ВЕКА ПРЕМА КОСОВСКОМ МИТУ КАО ТОЛОСУ
НАЊУДОМАЊИХ ИНТЕРЕСА

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 03. 06. 2016. Гољине

Милошковић

1. Ауторство - Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. Ауторство – некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. Ауторство - некомерцијално – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. Ауторство - некомерцијално – делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. Ауторство – без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.